YAKIN ŞARK IV

I. BÖLÜM

PERSLERDEN ROMALILARA KADAR

SELEVKOSLAR, NABATİLER, GALATLAR, BİTİNYA VE BERGAMA KIRALLIKLARI

Ord. Prof. ŞEMSEDDİN GÜNALTAY

2. Baskı

Birinci baskı : 1951
İkinci baskı : 1987

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
VIII. DİZİ — Sa. 3a1

YAKIN ŞARK IV

I. BÖLÜM

PERSLERDEN ROMALILARA KADAR

SELEVKOSLAR, NABATİLER, GALATLAR, BİTİNYA VE BERGAMA KIRALLIKLARI

Ord. Prof. ŞEMSEDDİN GÜNALTAY

2. Baskı

Metin dışında 3 harita vardır

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1987

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ IX

BİRİNCİ BÖLÜM

I. PERS HÂKİMİYETİ ALTINDA YAKIN ŞARK

a) Yakın Şark memleketlerinin ilk defa tek otorite altında birleşmesi . . 1—11

b) Tek hükûmet idaresinde birleşen Yakın Şark memleketlerinde malî ve idarî teşkilât . . . . . 11—33

Babil-Asur satraplığı—Suriye—Fenike ve Filistin satraplığı—Medye ile Kapadokya arasındaki satraplıklar — Küçükasya — Lidya — Karya — Misya — Bitinya — Frikya —Kapadokya — Pont Kapadokyası —Paflagonya — Likya —Kilikya.

c) Ahamanişler devrinde Yakın Şark memleketlerinin idare şekli . . . . . 33—37

d) Ahamanişlerin genişleme ve çekilme hareketlerinin ekonomik, içtimaî ve siyasî sonuçları . . . . . 37—50

e) Yakın Şark'ın tek otorite altında birleşmesinin Akdeniz medeniyet ve kültürüne tesiri . . . . . 51—54

II. İSKENDER'LE HALEFLERİ ÇAĞINDA YAKIN ŞARK

a) Ahamanişlerin yıkılışından sonra Yakın Şark . . . . . 55—59

İskender'in kozmopolitlik siyaseti

b) Selevkos imparatorluğunun kuruluşuna kadar Yakın Şark . . . . . 59—62

c) İskender imparatorluğunun parçalanması. 62—63

d) Selevkos imparatorluğunun kuruluşu . 63—67
İpsos zaferi

e) İskender fetihlerinin fikir, din ve medeniyet alanındaki tesirleri . 67—75

f) Selevkos imparatorluğu merkezinin Hatay'a nakli . . 74—78

g) Selevkos imparatorluğunun ilk parçalanışı. 78—100
Anadolu'da yerli devletlerin zuhuru—Galatların Anadolu'ya girişi—Antiokhos Soter'in ölümünden sonra—İkinci Suriye savaşı—Üçüncü Suriye savaşı—Kardeşler savaşı—İmparatorluğunu doğu bölgelerinde genel durum (M. ö. 280—223). — Pencab'ın Morya'lar hâkimiyeti altına girişi—Baktrivan'da Grek krallığının kuruluşu—Iran'da Part devletinin kuruluşu.

h) Selevkos İmparatorluğunun geçici dirilişi . 100—111
Büyük Antiokhos'un Hind seferi — Hatay'ın siyasî ve ticarî önemi — Antakya şehri . .

III. YAKIN ŞARK'TA ROMA'LILAR

a) Roma'lıların Önasya işlerine karışmaları . 112—122
Annibal Anadolu'da — Roma'lılar — Selevkos'lar savaşı — Antiokhos III'ün deniz kuvvetlerinin imhası — Scipio'ların Anadolu seferi — Apamae Kybotos muahedesi . .

b) Apamae muahedesinden sonra Antakya hükûmeti . . 112—131
Selevkos IV. Filopator — Antiokhos IV. Epifan — Antiokhos Epifan'ın hellenleştirme siyaseti — Epifan'ın âkibeti . . .

c) Antakya'da taht mücadelesi . 131—141
Antiokhos V. Eupator (164 — 162) — Demetrius Soter (162—150) — Yahudilere karşı mücadele — Demetrius II. Nikator — Antiokhos VI. Theos .

d) Selevkos'lar tahtına hâkim olan Kleopatra ve oğulları . . 141—153

Alexander Zabinas — Antiokhos VIII. Gripos — Selevkos'ların son zamanları — Demetrius III. Eucheros — Hellenizm'in âkibeti . . . .

e) M. ö. III. yüzyılda Yakın Şark ve Akdeniz'de ekonomik ve sosyal tekâmül . . . . . 153—170

Selevkos'ların şehir kurmak politikası — Hellenistik çağ fikir hareketleri — Fikir hürriyeti ve ilim alanında gelişme — Yeni Eflatunculuk (Neoplatonizm).

IV. SELEVKOSLAR DEVRİNDE ÖNASYA'DA KURULAN KÜÇÜK DEVLETLER

a) Nabatîler . . . 171—181

Nabatilerin sikkeleri — Nabatî yazıtları.

b) Bitinya krallığı (M. ö. 326—74) . . . . . 189—196

Zipoetes — Prusias II. — Nikomedes III. M. ö. 94—74 . . . . . 181—196

c) Golva (veya Galat) 'ların Küçükasya'ya geçişi . . . . . 196—218

Manlius'un Galatya seferi —

d) Galatların idarî ve siyasî teşkilatı . 218—221

e) Bergama krallığı (M. ö. 283—129) . 221—249

Sard zaferi ve Bergama'nın istiklâli — Aphrodition savaşı—(M. ö. 230) Galatların Aigasaklar boyunun Anadolu'ya girmesi — Apamae andlaşması ile Bergama krallığının kazancı — Roma 'da Attalos II.— Attolos III.— Asya eyaleti.

f) Bergama medeniyeti . 249—253

ÖNSÖZ

Yakın Şark'ın evvelce yayınlanan üç cildinde (Elam-Mezopotamya, Anadolu, Suriye - Filistin) bu bölgenin prehistorik devirlerinden başlayarak İran Ahamanişlerinin bütün Önasya'yı otoriteleri altında birleştirdikleri zamana kadar geçirdiği tarihî safhalar, ayrı ayrı çizilmişti. Yalnız üçüncü ciltte İsrail oğulları tarihini parçalamamak maksadiyle, Filistin - Fenike tarihi Romalıların istilâsına kadar getirilmişti.

Bu dördüncü cilt, Yakın Şark memleketlerinin Ahamanişler hâkimiyeti altında kat'i surette birleştikleri zamanlardan bu bölgelerin kesin olarak Roma imparatorluğu hükmü altına girdikleri devre, yani İsa'nın doğum tarihi başlarına kadar uzayan karışık devrenin tarihini ihtiva etmektedir.

Bu devre, yalnız Yakın Şark kavimlerinin mukadderatı bakımından değil, dünya tarihi itibariyle de neticeleri çok önemli ve şumullü olan büyük inkılâplarla doludur.

Medeniyetin beşiği olan ve milâttan önceki birinci bin ortalarına kadar dilleri, dinleri, kültürleri ayrı ve mahallî hükûmetler idaresinde yaşayan, Asurluların satvet ve gayretlerine rağmen, birleştirilemeyen Yakın Şark kavimlerinin Ahamanişler idaresinde ilk defa birleşmiş olmaları, bu medeniyet ve kültürlerin karışıp kaynaşmalarına yol açmış olması yönünden muazzam bir olaydı.

Makedonyalı İskender'in İran İmparatorluğunu yıkarak Önasya'yı istilâ etmesi ise, Mezopotamya ve Elam'da doğan, Anadolu, Filistin, Fenike ve Ege'de Mısır kültür ve medeniyetiyle karışarak gelişen ve nihayet Yunanistan'da kemalini bulan Yakın Şark medeniyetinin tekrar Doğuya yayılmasına yol açmış, Batı-Doğu medeniyetlerinin bir daha kucaklaşmalarına sebep olmuştu.

Gerçi İskender'in kucaklaşan Garp-Şark medeniyet ve kültürleri üzerinde yeni bir hayat nizamı yaratmak, yeni bir dünya kurmak yolundaki ideali, vakitsiz ölümü üzerine, kendisiyle beraber mezara gömülmüştü. Fakat, bu kaynaşma büs-

bütün neticesiz kalmamış, dinî, iktisadî ve içtimaî alanlarda derin değişikliklere yol açmıştır.

Siyasî tahavvüller yanında insanlık mukadderatı bakımından daha önemli olan bu gelişmelerin semereleri, Roma kartalı'nın Fırat kıyılarına yerleşmesinden sonra tekrar Doğudan Batıya geçmiş, Ege ve İtalya'dan itibaren imparatorluk sınırları içindeki bölgelerin din anlayışı, sosyal ve ekonomik hayatı üzerinde derin izler bırakmıştır. Dünya tarihinin muazzam maceralarına sahne olan Yakın Şark'ın bu beş asırlık devrine ait vak'aların akışını takip eden dördüncü cildin, hacim büyüklüğü yüzünden iki fasiküle ayrılması zarurî olmuştur.

Birinci fasikül, Ahamanişler devriyle Büyük İskender'in Ön Asya'yı istilâsını, onun ölümünden sonra Diyadoklarının bu bölgelerdeki boğuşmaları sonunda, Asya mirasına konan Selevkoslar tarihini, Doğu ve Batı kültürlerinin kaynaşmasından doğan yeni fikir hareketini, iktisadî ve siyasî tahavvülleri, Selevkosların tükendikleri sırada Kuzey Hicaz'da siyasî bir kudret gösteren Nabatilerle Anadolu'da kurulan Bitinya, Bergama müstakil krallıklarını, Galatların Orta Anadolu'ya yerleşmelerini, burada geçen tarihlerini ihtiva etmektedir.

İkinci fasikül ise Selevkoslar devrinde Anadolu'da teşekkül eden mahallî devletlerden Kapadokya krallığı ile Milâttan önce birinci asrın ilk yarısı başlarında Küçük Asya tarihinin en satvetli devrini yaşatan Pontos krallığının tarihini, Roma istilâsına karşı Anadolu'nun giriştiği istiklâl mücahedesindeki kahramanca savaşlarını içine almaktadır.

Yine bu ikinci fasikül, Kapadokya'dan Kafkas eteklerine, Zagros dağlarına kadar uzayan geniş dağlık ve yüksek bölgenin Pers imparatorluğunun yıkılışından milâdın birinci asrı başlarına kadar uzayan çok karışık ve maceralarla dolu tarihini de ihtiva etmektedir.

Yukarıki satırların da belirttiği gibi bazı devrede, mahallî tepki ve tarihî vakalar itibariyle büyük maceralara en çok sahne olan topraklar, Marmara ve Ege denizi kıyılarından Medye ve Zagros dağlarına, Kafkas eteklerinden yukarı Mezopotamya'ya kadar uzayan geniş bölgeler olmuştur.

Filhakika bu devirde medeniyeti tamamiyle sönmüş olan Mezopotamya, bir hususiyet göstermek durumunu ve istiklâlini

tamamiyle kaybetmiş, önce Selevkosların, sonra da Arsakidlerin hâkimiyetleri altında bir eyalet olarak yaşamağa mahkûm olmuştur.

Son zamanlara kadar Selevkosların kanlı aile boğuşmalarına sahne olan Suriye ise, yağma ve tahripten kurtularak huzura kavuşmak ümidini omuzundaki yabancı boyunduruğunun daha kuvvetli ellere geçmesinde görmüş, Araks-Fırat bölgelerine hâkim olan Araks bölgesi kıralı Tigran'ın kucağına atılmış, sonra da Roma kartalının himayesine sığınmıştı.

Halbuki İskender'in ölümünü müteakip generalleri arasında başlayan kanlı mücadelelerin en önemlileri Küçük Asya'da cereyan etmiş olduğu gibi, Selevkoslara karşı istiklâl duygusu ve isyan ruhu da ilk evvel Anadolu'da doğmuş, neticede Bitinya, Bergama, Galatya, Kapadokya ve Pontos'da yerli krallıklar teşekkül etmiştir.

Kapadokya ile Kafkas etekleri ve Zagros dağları arasındaki bölgelerde ise batıdan Güney-doğuya doğru Sofen, Kommagene, Osroene, Arzanen, Migdonia, Gordyene, Adiaben, batıdan Kuzey-doğuya doğru da Fırat-Kelkit küçük prensliği, büyük Araks krallığı, bunun kuzeyinde ise İberia, Albania, Atropaten krallıkları kurulmuştur.

Küçük Asya ile Kapadokya doğusundaki bölgelerin bu devirleri hakkında memleketimizde şimdiye kadar belgelere ve kaynaklara dayanılarak esaslı bir tetkik yapılmamıştır.

Yakın Şark'ın dördüncü cildi bu boşluğu az çok doldurmak, aydınlarımıza yeni bir tetkik sahası açmak maksadiyle hazırlanmıştır. Bu devrin yazılı belgeleri, Yunan ve Roma kaynaklariyle son asırlarda yapılan araştırmalarda ele geçen yazıtlar ve türlü sikkelerdir.

Eski Ermeni kaynaklarında da doğu bölgeleri hakkında rivayetlere dayanan menkıbeler vardır. Fakat bunların büyük kısmı, belge mahiyetini taşımamaktadır. Yunanca, Lâtince, ve Ermenice yazılan eserlerin hemen hepsi bugünkü garp dillerine çevrilmişlerdir [1]. Mehaz olan kaynaklar, kitabımızın sayfaları altında gösterilmiştir.

[1] Bu eski kaynaklardan Yunanca ve Ermenice yazılmış olanların bir kısmı Türk Tarih Kurumunca dilimize çevrilmiştir. Diğerlerinin de tercümeleri mukarrerdir.

Garpte eski kaynaklar üzerinde geniş tetkikler yapmak suretiyle Anadolu tarihinin bu devrini aydınlatmağa çalışan bilginler arasında Fransız âlimi Théodore Reinach ile Alman bilginlerinden Felix Staehelin'in mesaileri takdirle anılmak icabeder.

Evvelkisinin "Trois Royaumes de l'Asie Mineure„ adlı kitabı ile "Mithridate Eupator„un hayat ve faaliyeti hakkındaki eseri faydalandığımız kıymetli tetkik mahsulleri başında gelmektedirler.

Felix Staehelin de, merkezi Ankara olmak üzere batıda Eskişehir vilâyeti hudutlarına kadar uzayan doğuda ise Çankırı, Kayseri vilâyetleriyle Sivas vilâyetinin bir kısmını içine alan eski Galatya'nın tarihçesini, belgelere istinaden, belirtmeğe çalışmıştır[1].

Evvelce yayınlanan ciltlerin önsözlerinde de belirttiğimiz gibi, kitaplarımızın mükemmeliyetini iddia edecek değiliz. Esasen Yakın Şark serisinin memleketimizde bu konuda ilk yazılmış eser olmaları, böyle bir iddiaya tabiatiyle yer verdirmez.

Yakın Şark serisinin kıymeti, bu karanlık devirleri aydınlatmak için mevcut kaynaklara ve bu güne kadar elde edilen buluntulara ve belgelere göre ilk bir kalem tecrübesi olmalarında toplanır.

Bu seri, yer altından yeniden yeniye çıkarılacak veya bulunacak belgelere göre, noksanları ikmal, yanlışları islah yolunda daha geniş araştırmalara ve çalışmalara yol açar, daha kıymetli eserler vücuda getirilmesine teşvik vasıtası olursa, hiç bir dava gütmeyen müellif, manevî mükâfatını görmüş olmak suretiyle cidden müteşekkir kalacaktır.

Yakın Şark serisinin ikinci, üçüncü ve dördüncü ciltlerinin basılışları sırasında büyük bir dikkat ve itina ile matbaa tashihlerini yapan eski talebelerimden Asistan Füruzan Kınal'ın kıymetli mesaisini burada takdir ve şükranla anmaktan bir ödevi ifa etmek gibi huzur veren bir zevk duymaktayım.

[1] Bu zatın «Küçük Asya Galatlarının tarihi» adını taşıyan eseri Türk Tarih Kurumu tarafından dilimize çevriltilmiş ve yayınlanacak eserler sırasına alınmıştır.

Dördüncü cildin ikinci fasikülü ile Yakın Şark serisi sona ermiş bulunuyor. Bu bölgelerin büyük ön kısmının evvelâ Romalılar sonra Bizanslılar, geri kalan küçük son kısmının da Partlar ve Sasaniler idaresinde geçen yedi asırlık tarihleri, tamamiyle Roma ve İran tarihlerinin pek az hususiyet arzeden birer faslını teşkil ederler. Bu devre, bütün Yakın Şarka hâkim olmak yolunda Romalılarla Partlar, Romalılar ve Bizanslılarla Sasaniler arasında geçen mücadelelerle hülâsa edilebilir. Yegâne mahallî hususiyet, bu uzun devrede hıristiyanlık tarihi bakımından bazı tezahürlerde görülmektedir.

Bu faslı İran tarihinin ikinci cildini müteakip başlamak niyetinde olduğum İslâm tarihine bir medhal olarak eklemek mümkün olacaktır. Tevfik Allahtan.

Ord. Profesör

M. ŞEMSEDDİN GÜNALTAY

I. BÖLÜM

I.

PERS HÂKİMİYETİ ALTINDA YAKIN ŞARK

a) Yakın Şark memleketlerinin ilk defa tek otorite altında birleşmesi

Milâttan önceki üçüncü binden itibaren tarih alanına çıkmış olan Yakın Şark memleketlerinde gelenekleri, dinleri, ırkları, âdet ve hayat tarzları birbirlerinden ayrı, çeşit çeşit kavimler yaşıyorlardı. Ayrı ayrı hükümetler, başbuğlar idaresinde asırlarca medenî birer varlık olarak yaşayan bu kavimlerden başka, bazı bölgelerde de göçebe hayat süren barbar kabileler dolaşıyorlardı.

Yakın Şarkın türlü bölgelerinde hüküm sürmüş olan kudretli başbuğlar arasında, çok eski zamanlardan itibaren, zaman zaman bütün Asya'yı hükümleri altında birleştirmek teşebbüsünde bulunanlar görülmüştür. Daha milâttan önceki üçüncü binde evvelâ Akad, sonraları da birinci Babil kırallarından bazılarının doğuda Elâm'a, batıda Suriye'ye doğru sarktıklarını gösteren tarihî belgelere rastlanmaktadır.

İkinci bin başlarında da Anadolu Hattilerinin büyük kırallarından Mursil I 'in Kuzey Suriye üzerinden Mezopotamya'ya akarak Babil'i zabt ve Hammurabi hanedanına son verdiğini (M. ö. 1806) biliyoruz. Fakat bütün bu teşebbüsler geçici akınlar mahiyetinde kalmış, istilâ kuvvetleri çekildikten sonra yine eski hal avdet etmişti.

İkinci binin ortalarından bir müddet sonra da Mısır'ın on sekizinci sülâle firavunları, başta Tutmosis III olmak üzere Filistin ve Suriye'yi çiğneyerek Fırat boylarına kadar dayanmışlar, fakat, fetihlerini daha ziyade genişletemedikleri gibi, aldıkları yerlerde de sürekli ve metanetli bir hâkimiyet kuramamışlardı.

Küçük Asya'da Hattilerin kurdukları devlet bir aralık Orta Anadolu, Kilikya ve Kuzey Suriye'de yaşayan türlü kavimleri bir otorite altında toplamış, Mısırlıları Sina ötesine çekilmeğe mecbur etmiş ise de, ikinci bin sonlarına doğru kuzey ve deniz kavimleri denilen sürü sürü kabilelerin Yakın

Şarka akmaları, bu devleti yıkmış, yeni kargaşalıklara, yeni göçlere sebep olmuştur.

Gerçi birinci binin başlarında Urartular Van bölgesinde, yeni Hattiler Kuzey Suriye'de, Frigler Orta Anadolu'da bir takım prenslikler kurmuşlardır. Fakat, M. ö. ikinci bin ortalarındanberi yukarı Mezopotamya'da bir kükümet kurmuş olan Asurluların ikinci bin başlarında, korkunç bir istilâ kudreti olarak çevrelerindeki kavimleri tehdide başladıkları zamana kadar, bu küçük prenslikler bir birlik vücuda getirmekten ziyade, devam eden kargaşalıkları körüklemiş durmuşlardır.

Sarsılmaz ve karşı konulamaz bir kudretle etrafa taşan Asur orduları birinci binin başlarından itibaren geniş sahaları kaplamışlar ise de, bu müthiş ordular da nihayet kuzeyde Urartular seddine, doğuda Zagros dağlarına, batıda Anti-Toroslara çarparak durmuş, güney-batıda ise Sina çölünün kızgın kumları içinde erimiştir.

Asurlular kuvvetli, sürekli savaşlarla takatten düştükten sonra kuzeyden beliren yeni kasırgalarla Önasya'da tekrar bir hercümerc devri açılmıştır. Kimmerlerle İskitlerin uzun süren ve Önasya'nın geniş alanlarını kaplayan bu akın kasırgaları, Asur imparatorluğunun çökmesi, varisleri olan ikinci Babil ve Mata kırallığı ile İyonya'da yükselmeğe başlayan Lidya devletinin süratle yayılmak teşebbüsleri, Galatların Bitinya (Bythinia) üzerinden orta Anadolu'ya sokulması Önasya'nın her tarafında devam eden kargaşalıkları son haddine çıkarmıştır.

Bu şurişler sırasında bilhassa doğu ve orta Anadolu'da bir takım eski ırklar ya tarih sahnesinden kaybolmuş veya dağlık bölgelere sığınmak zorunda kalmış, yerlerini ya kendi istekleriyle göçen veya zorla sürülen yeni kavimler doldurmuşlardır. Bu hercümerc devrindedir ki Kızılırmak (Halys) batısında eski Kaşkalar yurdundaki Henet'lerle Kokon (Caucon) ların yerlerinde Paflagonyalılar belirmiştir. Eski Yunan yazıcılarının, Suriye Ârâmilerine nisbetle renkleri beyaz olduğu için beyaz Suriyeliler (Leuco syrienes) dedikleri halk da Yeşilırmak (Iris) vadisine doğru sıkışmışlardır.

Kapadokya doğusunda yaşayan ve Asur tabletlerinde Muşki, sonraki Yunan kaynaklarında ise Mosk (Mosque) denilen kavim ile Tibaren'lerden ayrılan bir takım boylar da Ku-

zey doğuya çekilerek nihayet Kolkid bölgesinde Pariyadres dağlarının iki ucunda birer melce bulmuşlardır.

Friglerden bir boy olan Ermeniler de Trako-Kimmerlerin tazyikleri önünde Kapadokya (Kappadokia) dan Fırat'ın ötesine çekilmek zorunda kalmış, bu nehrin yukarı vadisindeki Halib'ler (Chalybes) ve Mossinek (Mossineces)ler ile mücadeleye başlamış, nihayet bunları Pont bölgesine çekilmek zorunda bırakmışlardır.

Kızılırmağın güneyinde yaşayan Kataon (Cataones) lar ile Bagadaon'lar ise yerlerini muhafaza etmişlerdir.

Tarihte ilk görüldükleri zamanlardanberi yarı müstakil bir hayat süren bütün bu çeşitli kavimler Ninova harabesi üzerinde yükselen yeni krallıkları (Babil, Mata) metbu tanımışlarsa da, bu bağlılık idarî ve malî bir teşkilatla olmadığı için, suri kalmıştı. Kızılırmağın batısındaki kavimlerin Lidya (Lydia) krallığını, doğusundakilerin de Mata krallığını metbu tanımaları da yine bu mahiyette idi. Bu son iki devletten evvelkisi Yakın Şark memleketlerini Kimmerlerin yağma ve tahriplerinden, ikincisi de İskitler boyunduruğundan kurtardıkları için kazandıkları tek rabıta umumî minnettarlıktı. Bu da, pek tabiî olarak geçici bir duygu idi. Bu kadar çeşitli kavimleri bir merkeze bağlamak sonra da birbirlerine yaklaştırmak için hem idarî, hem de manevî başka âmillere ihtiyaç vardı.

Milâttan önceki birinci bin ortasından sonradır ki bütün Önasya memleketlerinde yaşayan çeşit çeşit kavimlerin ilk defa tek bir otorite altında birleşmeleri hârikasını görmekteyiz [1]. Şüphe yok ki evvelki fatih hükümdarların, bilhassa Asur, Babil ve Mata kırallarının, fazla kan dökmek bahasına ve mahdut sahalarda olmak üzere, Yakın Şark kavimlerini aynı bayrak altında yaşamağa mecbur etmeleri, bu kavimleri az çok birbirlerine yaklaştırmış, ısındırmış, yeni bir teşebbüse karşı daha az mukavemetli bir duruma getirmişti.

Fakat bu durumdan çok iyi faydalanmağı bilen, birbirlerine düşman olan bu kavimleri tek otorite altında toplamak ve toplu tutmak dirayet ve maharetini gösteren, bütün bu memleketlerin

[1] Bu memleketler tarihte ikinci defa Osmanlı imparatorluğu zamanında daha çok sürekli olmak üzere bir daha tek otorite altında birleşmişlerdir.

tek hükümdarı ve kırallar kıralı (Şehinşahı) olarak yükselen Ahamaniş hanedanının ve hatta cihan tarihinin büyük simalarından olan Kuraş II olmuştur.

M. ö. Birinci bin ortalarına doğru (M. ö. 584-555), İran ile Zagroslardan Kızılırmağa kadar uzayan Doğu Anadolu'ya hâkim olan Mata kıralı Astiyag (İştümegü), babasının şanlı zafer haleleri ortasında yükselen Hagmatana sarayının loş dehlizlerini sefahat hayatının uyuşturucu buhurlariyle doldururken, İran'ın güney batı bölgesinde yaşayan ve kendisini metbu tanıyan Parsalar prensi Kambis'in yerine oğlu Kuraş II, o zamana kadar adı duyulmıyan Pasargad'da Anzan prensi ilân edilmişti (M. ö. 559 veya 557). İlk zamanlarda feodal bir hayat süren yerlerde hergün görülen bu olaya hiç bir önem verilmemişti.

Fakat, bu vaka yalnız İran için değil, o zamanın medeniyet dünyası olan bütün Yakın Şark memleketleriyle doğu Akdeniz ve Ege bölgeleri için mukadderat değiştiren bir devrin başlangıcı idi.

Bu tarihlerde Yakın Şark, Mata, Lidya ve Babil devletleri arasında bölünmüştü. Doğu Akdeniz, Mısır'ın yirmi altıncı sülâle firavunlarının nüfuzu altında bulunuyordu. Ege dünyası ise küçük küçük hükümetlere bölünen Grekler'in ihtiras alanı idi.

Matalar kıralı Keyaksar'ın (Uvahşatra M. ö. 633 — 584), Babil kıralı Nabupolassar (Nabu-Apal-Usur 625—605) ile, Asur imparatorluğunun, Lidya kıralı Alyattes (588 — 560) ile de Anadolu'nun taksimi (M. ö. 585) hakkındaki andlaşmalarından sonra Yakın Şark'ta başlayan sulh ve sükûn devri devam ediyordu. Bu andlaşmalara göre Mezopotamya, Suriye-Filistin Babil kırallığına; Dicle ve Fırat'ın yukarı kısımları ile Kızılırmağa kadar uzayan bölgeler de Mata kırallığına geçmiş, Küçük Asya'nın Kızılırmak batısındaki kısmı ise Lidya kırallığına kalmıştı.

Kuraş II, Pars boylarının yaşadıkları güney-batı İran'da Anzan prensliğine geçtiği tarihte (M. ö. 557) Hagmatana'da Astiyag (M. ö. 584 — 555), Babil'de Nergal - Sar-Usur (M. ö. 560—546) Lidya'da ise Krezus (Kroisos) hükümdar bulunuyorlardı.

Bu üç devletten Medya Keyksar'ın ölümünden sonra satvetini kaybetmişti. Hagmatana sarayından taşan sefahat havası

halkı uyuşturmuş, Astiyag'ın gaddarlığı, devlet adamlarını, komutanlarını kendisine can düşmanı yapmıştı. Babil krallığının da Buhtınnasr (Nabu-Kudur-Ussur) II zamanındaki (M. ö. 605 — 562) parlak ve şevketli devri, bir daha avdet etmemek üzere tarihe gömülmüştü. Rahiplerle askerî komutanlar arasında başlayan rekabet yüzünden Babil tahtı gıcırdamağa başlamış, öldürülmek veya yerinden atılmak suretiyle sık sık değişen kıralların nüfuzları kalmamıştı. Siyasî buhranlar askerî kudreti sarstığından yalnız Elam bölgesinin değil, Suriye ve Filistin'in de Babil'e bağlılığı gevşemişti.

Lidya, bu üç devletin en kudretlisi ve en satvetlisi görünüyordu. 585 andlaşmasından sonra Alyattes küçük Asya'daki prenslikleri birer birer hükmü altına almış, memleketini genişletmiş, ordusunu kuvvetlendirmişti.

Oğlu Krezus ise İyonya (Ionia) şehirlerini kendisine bağlamış, sonra da doğuda, Kızılırmak'a kadar uzanan memleketleri kesin surette kırallığına eklemeğe çalışmış, Maryandini'leri, Asya Trak'larını, Bitinya ve Paflagonya halkını ve nihayet Frikya'yı Likaonya'yı, Pamfilya'yı zaptetmişti. Bu suretle Lidya krallığı, Likya ve Kilikya hariç olmak üzere, Kızılırmak batısında Karadenizle Akdeniz arasındaki bölgeleri tamamiyle hegemonyası altında toplamıştı.

Küçük Asya'nın verimli topraklarını, ticaret ve sanat merkezi olan şehirlerini krallığına bağlıyan Krezus, buralardan elde ettiği büyük servetlerle kudretli bir ordu kurmuş, her taraftan payitahtına koşan bilginleri ihsanlarına garketmek suretiyle o zamanki medeni dünyada kendisine büyük şöhret kazandırmıştı.

Cüretli bir asker,maharetli bir komutan olduğu kadar da geniş görüşlü enerjik bir devlet adamı olan Kuraş II, Yakın Şarkın muzaffer hükümdarlarının tecrübe ve başarılarını örnek edinmek suretiyle önce disiplinli bir ordu kurdu; despotluğu, idaresizliği ile Keyaksar'ın şanlı devletini çürüten Astiyag'a karşı isyan bayrağını açtı. Astiyag'ın gadrine uğrayan veziri Harpag'ı elde etmek suretiyle Medya ordusunu perişan ve Astiyag'ı esir etti (M. ö. 550). Bu parlak zafer sayesinde Hagmatana sarayının hazineleriyle beraber İran ve Kızılırmak'a kadar uzayan doğu Anadolu, Kuraş II'nin hükmü altına geçmiş oldu.

Medya kırallığı çöktükten sonra Kuraş II'nin karşısında iki devlet kalmıştı: 1. Babil kırallığı, 2. Lidya kırallığı. Bunlardan Babil kırallığı, iç boğuşmalara sahne olduğundan, çevresinde olup bitenlere bakacak bir halde değildi.

Fakat, üçüncü rakip devlet, yani Lidya kırallığı, tahmin edilemiyecek kadar kolay bir surette ve beklenilmeyen bir zamanda çöken Medya devletinin feci akıbetinden doğabilecek vehametli sonuçları görecek ve buna karşı tedbir alabilecek kabiliyette, kudretli bir hükümdarın idaresi altında bulunuyordu.

Zengin hazineleri ve kudretli süvarileriyle öğünen Krezus doğuda kopan fırtınanın ergeç Kızılırmak batısına doğru genişliyeceğini takdir ediyordu. Hasmından önce harekete geçmek üzere tedbirler almağa başladı: Kolay ve parlak muvaffakiyetlerle alevi bir kat daha artan ihtiras ateşinin, memleketlerini kaplayacağı endişesine düşen Mısır ve Babil kırallariyle müşterek düşmana karşı birlik kurmak teşebbüsüne girişti.

Mısır'ın görgülü firavunu Amasis (M. ö. 568-525) İran'daki tebeddülün memleketi için tehlike başlangıcı olabileceğini pek iyi kavramış olduğundan, Lidya elçisinin teklif ettiği savunma-saldırma andlaşmasını imzalamakta tereddüt etmedi[2]. Krezus'un ikazı ile nihayet tehlikeyi anlayan Babil kıralı Nabu-naid (M. ö. 555-539) ile Yunanistan'daki Ispartalılar da birliğe girmeğe razı oldular.

Lidya kıralı, pek çok güvendiği süvarileri ve toplıyacağı ücretli piyadelere katılacak olan müttefik kuvvetlerle Pers kıralını habersizce bastırmağı düşünüyordu.

Fakat, Yunanlılardan ücretli asker toplamağa memur ettiği adamın, yanındaki külliyetli paralarla İran'a kaçarak, Krezus'un harp hazırlığını ve ittifak teşebbüslerini Kuraş II'ye haber vermesi, bütün plânlarını bozdu[3].

Olayları önlemekte maharetli olan Kuraş II, bu malûmatı alır almaz müttefiklerinin yardımları gelmeden evvel harekete geçti, Zagrosları aştı. Ninova yakınlarında Dicle'yi geçerek Mezopotamya kuzeyindeki dağların eteklerini takiben Kapadokya'ya doğru yürüdü. Onun bu hareketini haber alan Krezus de mec-

[2] Hérodote, I. LXXVIII.

[3] Diodore de Sicile, Bibliotheque historique.

buren yalnız kendi kuvvetleriyle Kuraş II'yi Kızılırmak doğusunda karşıladı. Neticesiz kalan ilk çarpışmadan sonra üç aylık bir mütareke yapıldı.

Bu müddet bitince Pterium (Boğazköy) de başlıyan ikinci çarpışma İranlıların kesin zaferleriyle neticelendi. Mağlupların arkasını bırakmak, onlara toplanmak fırsatını vermek olacağını takdir eden Kuraş II, Babil kıralı Nabu-naid ile bir saldırmazlık andlaşması yaparak Krezus'u payitahtına kadar takip etti. Ondört günlük muhasaradan sonra, Küçük Asya'nın bu en zengin ve mamur şehrini de aldı ve Lidya devletine son verdi (M. ö. 546)[4].

O asırların en kudretli ve en zengin devleti tanılan Lidya'nın bir mağlubiyet sonunda tarihe gömülmesine hayret etmemek icabeder. Bu devletin askerî bir mağlubiyet sonunda tam ve kesin bir inkıraza sürüklenmemesi için esaslı teşekküllere, gerçek vatanseverlik temeline, nihayet hakikî fazilet kaynaklarına dayanması gerekli idi. Halbuki Lidya bu mahiyette bir devlet değildi. Krezus'un şevketi, büyük bir kısmı ücretli ve yabancı olan askerî kuvvete dayanıyordu. Bu kuvvet dağılır dağılmaz tabiatiyle şevketi sönmüş, kendisiyle beraber Lidya kırallığı da tam bir esarete düşmüş, Lidya milleti diye bir varlık kalmamıştı. Ahamenişlerin fatih hükümdarı, Ege kıyılarındaki Grek sitelerinin alınması işini komutanlarına bırakarak İran'a döndü. Ege bölgesindeki Grek siteleri, Onasya tarihinde yeni bir devir açan büyük trajedinin tahayyül edilemeyen korkunç âkibeti karşısında şaşırmışlardı. Bunlar kuvvet ve satveti ile kendilerini yıldıran, büyük servetiyle gözlerini kamaştıran Giges hanedanının bir darbe ile çökebileceğine bir türlü ihtimal vermiyorlardı.

Fakat, korkunç haile bir hakikat olarak gözleri önünde ceryan etmiş, muzaffer İran süvarileri Ege kıyılarına doğru akmağa başlamışlardı. Dehşete düşen halktan bir kısmı Yunan adalarına kaçtı. Bu suretle kısmen boşalan sahil siteleri birer birer zaptedildi.

Lidya kırallığının çökmesiyle Yakın Şark tarihinde yeni bir devir açılmış oldu. Krezus'un yapmış olduğu ittifaklar, onun

[4] Radet, La Lydie et le Monde grec, s. 259.

esaretiyle kendiliğinden çözüldü. Babil kıralı Nabu-naid, Kuraş ile bir saldırmazlık muahedesi aktetmiş olmakla beraber, hâkimiyetini Ege denizine kadar genişleten Ahamaniş kıralının ergeç kendi ülkesine de hücum edeceğini kestirmiş, mukadder âkibetini beklemeğe başlamıştı.

Nabu-Kudur-Usur'un ölümünden sonra yedi yıl içinde dört hükümdar değiştiren Babil tahtı, esasen gıcırdamağa başlamıştı. Harran'lı bir rahibenin oğlu olan son kıral Nabu-naid, bilgin fakat çok gevşek bir adamdı. Devlet idaresini oğlu Baltazar (Bel-Ser-Ussur)'a bırakarak kendisi tapınaklardaki eski belgeleri incelemek veya tapınakları tamir etmekle uğraşıyordu. Hatta Kuraş II, Babil önlerine geldiği zaman, kendisi burada değildi. Şehir kolayca zabtedildi. Baltazar öldürüldü. Nabu-naid de esir edilerek Kirman'a sürüldü. Bu suretle, Mezopotamya ile beraber Suriye-Fenike ve Filistin de Kuraş II'nin imparatorluğuna katılmış oldu (M. ö. 539).

Asurlular gibi İranlılar da genişledikten sonra denize çıkmak ihtiyacını şiddetle duyduklarından, ilk günden itibaren Fenike'ye önem vermişlerdi. Kudretli bir devletin Suriye ve Anadolu'ya hâkim olmasını Akdeniz müvazenesi bakımından tehlikeli gören firavun Amasis, süratle Kıbrıs'ı işgal ederek Kuraş II'nin Akdeniz yolunu kesmişti. Fakat Amasis'in bu gayreti, Mısır'ın sukutiyle hiçe inecek, bütün doğu Ege denizi Akdenizle beraber İranlılara açılacaktı. Kuraş II'nin fethettiği memleketlerin tanrılarına hürmet, tapınaklarına riayet etmek, sürgünlerin yurtlarına dönmelerine müsaade vermek, o zamana kadar görülmemiş adaletli bir idare kurmak yolundaki siyaseti, Yakın Şarkın çeşit çeşit kavimlerini kendisine bağlamıştı.

Kıraş II'nin o zamanlar için çok kudretli görünen üç büyük devleti birbiri arkasından kolayca yıkmasında askeri maharetinin hissesi pek büyüktür, fakat çeşit çeşit kavimlerin oturdukları bu geniş ülkelerde, onun zamanında, önemli ihtilâl ve isyan görülmemesinde de idarecilikteki kudretinin, yüksek ve insani siyaset takibindeki dirayetinin tesiri de o nisbette önemlidir.

Asur ve Babil kırallarına gâsıb gözüyle bakan, onlara karşı sönmez bir husumet besleyen Yakın-Şark kavimlerinin

Persler kıralını kurtarıcı bir koruyucu tanımaları onun bu insani siyasetinin bir karşılığı idi.

Asur ve Babil kıralları hakkında lânetler ve beddualarla dolu olan Tevrat sifirlerinde Ahamanişlerin Fatih hükümdarını göklere çıkaran sitayişler, minnetler görüyoruz. Kuraş II'nin zaferleriyle genişleyen Ahamaniş imparatorluğu, Asur ve Babil imparatorlukları gibi türlü kavimleri içinde toplayan feodal bir devletti. Birbirleriyle iyice kaynaşamamış olan bu kavimleri bağlayan tek rabıta, üzerlerinde mutlak bir hâkimiyeti bulunan büyük kıralın şahsiyeti idi. Asur, Babil ve Mata kırallıklarında da durum böyle idi.

Fakat Kuraş II'nin politikası, Asur ve Babil imparatorlarının güttükleri politikadan esaslı surette ayrılıyordu. Evvelkiler anayurt dışındaki ülkeleri fatih kavmin sömürgesi sayıyorlardı. Kuraş II. bu telâkki yerine büyük bir imparatorluk birliği fikrini ikame etti. Fakat, bu birlik henüz kuvvetli sarsıntılara dayanabilecek kadar sağlam değildi.

Oğlu ve halefi Kambis (Kambuziya), Mısır'ı zapt ve XXVI. firavun sülâlesine son vermekle Kuzey Afrika'yı da imparatorluk birliği içine almıştı. Fakat, babasının idarî maharetinden mahrum olduğundan, birliği sağlamlaştıracak tedbirler alamamış, belki kısa görüşlülüğü ile devlet merkezinde imparatorluğu sarsacak ihtilâlciler türemesine zemin hazırlamıştı.

Kambis'in feci âkibetinden sonra imparatorluk birliğine karşı eski feodal ruhun uyanması, yıkılan devletler enkazı içinden yeni davacılar başgöstermesi tabiî idi. İlk isyan, asırlardanberi müstakil kırallıklar yaşatan Susiyana (Elâm) ile Babilonya'da patladı. Buraların eski hanedanlarına mensup prensleri tarafından çıkarılan bu isyanları, Medya'da Keyaksar'ın torunu olduğunu iddia eden Fravartis ihtilâli takip etti. Bir zamandanberi eski Urartular memleketine yığılmış olan Ermeniler de kargaşalıktan faydalanarak imparatorluktan ayrılmak istemişlerdi.

Dikkate şayandır ki bu kargaşalık sırasında Anadolu'nun yerli halkı ile Suriye-Filistin sükûnetlerini muhafaza etmişlerdi. Yalnız Perslerin Lidya satrapı olan Orontes, şüpheli bir tavur almış ise de, vücudunun izalesi Anadolu'da huzurun devamını temin etmişti.

İmparatorluğu yeniden kurmak ve perçinlemek görevi

karşısında kalan Darius karşılaştığı büyük müşkülleri yenecek bir kabiliyette idi. Sarsılan imparatorluk, büyük kıralın temsilcisi olarak merkezden gönderilen yarı müstakil umumî valiler tarafından idare edilen eyâletlerle vassal kırallıkları, merkeze pek zayıf bağlı müstakil siteleri ve nihayet tamamiyle itaat altına alınamamış yarı barbar kabîleleri ihtiva ediyordu. Bu göçebe kabîleler, doğrudan doğruya büyük kıralın şahsına bağlı bulunuyorlardı.

Darius I, dilleri, ırkları, sosyal hayatları başka başka olan bu büyük insan yığınlarını yeniden şahsına bağlamak suretiyle imparatorluğu kurtarmak görevi ile karşılaşmıştı.

Yedi yıl kadar geceli gündüzlü yer yer başgösteren ve git gide genişleyen ihtilâlleri bastırdı. Kendisini, Kuraş II gibi İranlılara Ahuramazda'nın, Babilonyalılara Marduk'un, Suriyelilere Hadad'ın, Fenikelilere Baal'ın, Filistinlilere Yahve'nin, Mısırlılara Amon'un, Küçük Asyalılara Kübele'nin mümessili, yani tanrılara ait hükümdarlığın meşru varisi tanıttırdı.

İmparatorluğun ilk kurucusunun siyasetine uyarak mahalli hanedanları ve başbuğları ortadan kaldırmadı, tebaasının dillerini, geleneklerini, dinlerini, törenlerini, hususî müesseselerini muhafaza etmelerine müsaade etti[5].

Kudüs'e dönen Yahudiler bu müsaadeden faydalanarak mabedlerini kurdular. Fenikeliler, kırallarını, site hâkimlerini, Mısırlılar geleneklerini, kâhinlerini, Küçük Asyalılar din ululârını, başbuğlarını, Ege kıyılarındaki Grekler, polis idarelerini muhafaza ettiler. Fakat her yerde, bu mahallî teşekküller arasında tek bir otorite, yani büyük Ahamaniş kıralının şahsî hâkimiyeti yükseliyordu. Büyük kralın şahsiyeti, bu çeşit çeşit kavimler, türlü türlü teşekküller üzerinde bağlayıcı tek kudret oluyordu.

Fenike gemiciliği, kudreti zaman zaman artmak veya eksilmekle beraber, İskender istilâsına kadar, Akdeniz'de üstünlüğünü muhafaza etmişti. Bu uzun devirde, Sidon, Biblos, Arad Tir ve Kilikya'nın Tarsis (Tarsus) şehri gemilerinin yardımlarını veya tarafsızlıklarını temin etmeyen bir politika, doğu Akdenizde tesirli olamamıştır.

[5] Yakın Şark kavimleri için bu hakkı tanıyan Darius I'in, başta Elamlılar ve Matalar (Medler) olmak üzere İran'da yaşayan kavimleri parslaştırmak siyasetini takip etmiş olduğu anlaşılıyor.

Artahşatra III'ün amansız hareketinden sonra Ahamanişlere karşı eski sempatilerini muhafaza etmeyen Fenike sitelerinden Arvad, Biblos ve Sidon İskenderi bir kurtarıcı gibi karşılıyacaklardı. Yalnız, Ahamanişler zamanında da sitelerine yabancı asker sokmamış olan Tir'liler, Makedonya askerine de adalarını kapamışlardı. İskender de burayı cebren almak zorunda kalmıştı.

Ahamaniş kırallarının Fenike'nin vassal kırallarına gümüş sikke bastırmak hakkını verdikleri, Fenike'de bulunan ve M. ö. 400-350 tarihleri arasına ait oldukları anlaşılan sikkelerden anlaşılıyordu.

b) Tek hükûmet idaresinde birleşen Yakın Şark memleketlerinde malî ve idarî teşkilât

İlk fetihler zamanında (Kuraş II ve Kambis devirlerinde) oldukça barbar bir halde olan Parsaların, fethedilen geniş ülkeleri coğrafik icablara göre idarî ve malî bakımdan teşkilâta bağlamak için gereken elemanları bulmaları müşküldü. Bu sebeptendir ki bu türlü teşkilât esaslı bir surette ancak sonraları, yani Darius I. zamanında (M. ö. 522 - 485) kurulabilmiştir.

Med, Babil, Asur, Mısır ve Lidya teşkilâtlarını yakından inceleyen ve bu memleketlerdeki bilginler ve idarecilerle temasta bulunan Darius I, türlü kavimleri barındıran geniş memleketleri merkeze bağlamak, vergi tahsilini, asker toplanmasını kolaylaştırmak, nizamları yürütmek, mülkî ve askerî otorite kurmak için imparatorluğu 23 büyük satraplığa, yani eyalete ayırmıştı. Bu eyaletlerden her biri idare bakımından küçük satrablıkları yani vilâyetleri ihtiva ediyordu. Öyleki bu vilâyetlerin sayısı 127 ye çıkıyordu[6].

Her eyalet, kırallar kıralının (Şehinşahın) hazinesine her yıl muayyen bir vergi göndermekle mükellef bulunuyor-

[6] Herodot büyük satrapların sayısını 20 olarak göstermekte ise de, Darius I yazıtlarında bu adet 23'e çıkarılmaktadır. Büyük satraplıkların vilâyetlere bölünmeleri işinin sonraları yapıldığını iddia eden tarihçiler vardır. Fakat, kaynaklar, her iki teşkilâtın aynı zamanda yapılmış olduğu ve imparatorluğun yıkıldığı zamana kadar devam ettiği kanaatini vermektedir. Herhalde ilk defa kurulan kadroda sonraları vuku bulan değişmelerin, ancak teferruata ait olmaları gerekir.

du[7]. Vergilerini gümüş ile tediye edecek olanlar talan, altın ile tediye edecek olanlar da öbüs ölçüsüne göre ödeyeceklerdi.

Babil - Asur satrablığı

Herodot'un verdiği malûmatla, Darius I'in son zamanlarda çözülen yazıtlarından anlaşıldığına göre, bir zamanlar üzerlerinde büyük devletler kurulan Yakın Şark memleketlerinden eski Babil ve Asur kırallıklarının anayurtlarında Babilus ve Athura satrablıkları kurulmuştur. Evvelkisi Kalde'yi içine alıyor, ikincisi ise Habur ırmağından Zagros dağlarına kadar uzayan toprakları ihtiva ediyordu.

Herodot'ta dokuzuncu malî eyaleti teşkil eden bu memleketler Büyük Kıral hazinesine bin gümüş talan vergi vermek ve saraya 500 genç hadım ağası göndermekle mükellef bulunuyorlardı.

[7] Ahamaniş imparatorluğundaki teşkilât hakkında elimizde iki kaynak vardır. Biri teşkilâtı kuran Darius I'in Nakşı - Rüstem kitabesi, diğeri de Khşayarşa ile muasır olan Herodot'un kendi zamanındaki (M. ö. 484-425) teşkilâta dair verdiği malûmattır. Bu iki kaynaktaki isimler arasında az çok farklar görülmektedir. Kitabelerde görülen bazı satrablık isimleri Herodot'ta olmadığı da anlaşılıyor. Bunun sebebi Herodot'taki teşkilâtın malî bakımdan olmasıdır. Kitabelerde Kuzey Afrika'daki Berka ve Sirenaika (Cyrénaique) ile Habeşistan imparatorluk aksamından gösterildikleri halde, Herodot'ta bunlar yoktur. Çünkü bu bölgeler İran sarayına vergi namiyle bir şey vermiyorlardı. Büyük kırallar buralar halkının kendilerini metbu tanımış olmalarına göre, bu bölgeleri imparatorluk aksamından saymışlardır. Nakşı Rüstem ve diğer Darius yazıtlarında Herodot'un saydığı satrablıklardan bir kısmının adları görülmemektedir. Bunun sebebi de kitabelerde geçen adların coğrafî ve tarihî anlamlarda kullanılmış olmalarıdır. Meselâ kitabede Babil denildiği zaman, Suriye, Filistin ve Fenike de beraberce kastedilmiştir. Çünkü bu memleketler Babil kırallığına tâbi bulunuyordu. Babil alındığı zaman bütün bu memleketler de birlikte imparatorluk idaresine geçmişlerdi. Ayrılıklara diğer bir sebep de Herodot'un satrablıkları, içinde oturan kavimlerin adlariyle, kitabelerin ise ekseriya coğrafî ve tarihi anlamlara göre adlandırmış olmalarıdır.

Suriye - Fenike ve Filistin satraplığı

Önce Asur, sonra da ikinci Babil kırallığı aksamından olan Suriye - Fenike ve Filistin'de Herodot'un beşinci dediği eyalet teşkil olunmuştu. Kilikya sınırındaki Posideum şehrinden başlayarak Habur'la Fırat arasındaki sahayı içine alan ve güney batıda Mısır, güneyde Arabistan sınırlarına kadar uzayan bu geniş eyalet, Darius I yazıtında Arabaya adiyle ayrılmaktadır. Kıbrıs adası da bu eyalet satrabına bağlı bulunuyordu.

Çok geniş ve zengin bölgeleri içine almasına rağmen bu eyalet İran hazinesine yılda ancak 350 gümüş talan ödemekle yükümlü tutulmuştu. Filistin'e dönen Yahudilerin çok fakir olmaları, zengin Fenikelilerin de donanmalarını büyük kıralın emrine vermiş ve imparatorluk hesabına gemi inşasiyle mükellef tutulmaları hususlarının vergi azlığına sebep olduğunu kabul edebiliriz.

Medya ile Kapadokya arasındaki satraplıklar

Küçük Asya'nın doğusunda eski Med kırallığı sınırlarından kuzeyde Karadenize, batıda Kapadokya ve Anti Toroslara kadar uzayan bölgede de aşağıdaki eyaletler teşkil edildi:

A. Bugünkü Gökçe gölü kuzeyinden Karadenize kadar uzayan, Aras'ın bazı kıralları ile Çoruh havzasını içine alan sahada kurulan satrablık. Herodot listesinin onsekizincisini teşkil eden bu satrablık, Aras nehri kollarından Arpaçayı (Arpassus) çevresinde oturan Matiyaniler, Medya ile Karadeniz arasında yukarı Kur ve Aras kaynakları bölgelerinde ve daha batıya doğru yaşayan ve Turani menşeli olan Sakalar (Sacacenes), Iber'ler, Saspir'ler, Taok'lar ve Alorodi'ler bu satraplığa bağlı bulunuyorlardı. Bunlar vergi olarak İran hazinesine her yıl 200 gümüş talan ödüyorlardı.

B. Çoruh nehri (Akampsis) vadisinin kuzeyinde ve Kolkid'in güney batısındaki dağlık Pariyadres bölgesi ile buranın güney batısında Skidises (Scydises) dağlarında oturan kabîle gruplarını ihtiva eden satraplık. Herodot listesinin ondokuzuncu satrablığını teşkil eder. Bu bölgede yaşayan kabîlelerin başlıcaları Mosklar, Tibaren'ler, Makronlar, Mardlar, Mosinekler adlariyle anılıyorlardı. Bütün bu kabîleler İran hazinesine senede 300

gümüş talan vergi veriyorlardı. Bunların Ahamaniş imparatorluğu hazinesine vergi vermelerinin Darius I devrinde başlamış ve bir asır kadar devam etmiş olduğu anlaşılıyor. Sonraları bu satraplık Pont Kapadokya'sı içine girmiştir.

Bu kabîleler, o zamanki kaynakların anlattıkları gibi, arazilerinin tabiatı icabı olarak barbarca bir hayat yaşıyorlardı. Fakat, bunları ötedenberi sürüp gelen bir vahşete mahkûm sanmak doğru değildir. Bilâkis bu kabîlelerden bir kısmı vaktiyle ovalarda yaşayan kudretli ve az çok medeni kabîlelere mensup bulunuyorlardı. Birbirini takip eden istilâ kasırgalariyle eski yurtlarından ayrılmış, yavaş yavaş kuzeye çekilerek sahil boyunca uzayan dağ şubeleri arasındaki vadilere sığınmış, buralarda birbirlerile ve harici âlemle temasları kesildiğinden git gide barbarlaşmışlardı. Fakat, asırlar boyunca menşeleri damgasını taşıyan adlarını ve hususî karakterlerini muhafaza etmişlerdi.

Bu bakımdan o zamanlarda Trabzon'dan Kafkas bölgesine kadar uzayan dağlar, fosil milliyetlerin bir müzesi halinde bulunuyordu. Bu dağlar boyunca yayılan kabile dizileri, tarihçiye o devirlerden önce ovalardaki etnografik inkilâpları belirtmektedir.

Bu kabîlelerden iki hemşire kavmin bakiyeleri olan ve Pont silsilesinin iki ucuna sığınmış bulunan Mosk'lar ile Tibaren'ler, Yakın Şarkın Anadolu cildinde gösterildiği gibi, vaktiyle Muşki ve Tabal (Tevrat'ın Meşek ve Tuba'ları) adlariyle büyük Kapadokya'nın Kilikya'ya kadar uzanan güney doğu bölgesini işgal ediyorlardı. Bu kavimlerin Küçük Asya ovalarındaki eski yayılışlarının ne kadar geniş olduğunu, M. ö. birinci yüzyılda Romalı Çiçeron'un Kilikya Toroslarında Tabali adiyle andığı bir halka rastlamış olmasından da anlamaktayız [8].

Bu kavimlerden Karadeniz bölgesine çekilen boyların Ahamanişler devrinde varlıklariyle beraber hususiyetlerini ve hüviyetlerini muhafaza etmekte olduklarını Yunanlı yazıcılardan öğreniyoruz.

[8] Çiçeron, Ad. fam. XV, 4.

C. Darius I. yazıtlarında Armenya denilen bu satraplık eski Urartu veya Haldi devletine ait topraklarda kurulmuştu. Asur kaynaklarında Nairi denilen ve Van gölü havzasiyle doğu Fırat'ın yukarı vadisini içine alan bölge ile Ararat'tan batıda Fırat boylarına kadar uzayan ve Akilisen (Acilisène) lerin yaşadıkları alanı da ihtiva eden bu eyalet, Herodot listesindeki onüçüncü satraplığı teşkil ediyordu.

Türlü tazyikler icbariyle Fırat ve Dicle nehirleri kaynaklarının bulunduğu dağlık bölge vadilerine sığınarak canlarını kurtarmış olan eski Haldi'lerin kalıntıları ile, Kimmerlerin akınları sırasında Kapadokya'dan doğuya çekilen ve yavaş yavaş Ararat (Eğri dağ) bölgesine giden Ermeniler, Fırat'ın yukarı vadisinde yaşayan Halib (Chalybes) ler, Mossiyonek'ler, bu satrablığın başlıca halkını teşkil ediyorlardı.

Bu satraplık Ahamanişler hazinesine her yıl 400 gümüş talan vergi veriyordu. Bundan başka her yıl Mitra bayramı geldiği zaman Büyük kırala yirmi bin at göndermekle de yükümlü bulunuyordu.

Küçük Asya Kaynaklardan öğrenildiğine göre Küçük Asya'da birinci derecede dört büyük satraplık (eyalet) kurulmuş, bunlardan her biri ikinci derecede küçük satraplıklara, yani vilâyetlere ayrılmıştı.

A. Bunlardan Darius yazıtında Yauna adı verilen birinc büyük satrablık İyonya, Magnesiya, Eoliya, Karya, Likya, Milyai ve Pamfilya bölgelerini içine alıyor, her yıl büyük kıralın hazinesine dört yüz gümüş talan veriyordu. Bu eyaletin büyük kıral temsilcisi, aşağı Asya veya deniz bölgesi büyük satrapı unvanile anılıyor, Sardes şehrinde oturuyordu.

B. Darius I yazıtında Çaparda adı verilen ikinci büyük eyalet Misiya, Lidya, Likaonya, Kabaliya, Higenya bölgelerini ihtiva ediyordu. Arazi bakımından çok dar olan bu eyalet İran hazinesine her yıl 500 gümüş talan veriyordu. Satrablık merkezi Daskilion (Dascylion) şehri idi. Bu şehirde büyük kıral temsilcisinin lüks heveslerini tatmin edecek her şey bulunuyordu [9].

[9] Thucydide, I. ch. 195.

Batı Anadolu'da kurulan bu iki eyaletin kapsadıkları araziye nisbetle fazla vergi ile yükümlü olmaları, o zamanlarda bu havalinin zenginlik derecesini belirtmektedir.

C. Üçüncü büyük satrablık ise Çanakkale boğazının doğu bölgesi (Hellespont) ile Frikya, Asya Trakları bölgesi (Bitinya), Paflagonya, Mariyandiniya ve Kapadokya'dan mürekkep bulunuyordu.

Darius I'in bu teşkilâtına göre beyaz Suriyeliler (Leucosyrians), Matienler, Frikler, Mariandi (Mariendynes) ler, Bitinyalılar, Paflagonyalılar bu eyalet içinde bulunuyorlardı. Eyalet merkezi de Marmara denizi (Propontide) üzerindeki Daskilion (Dascylion) şehri idi[10].

Bu eyalet arazi bakımından diğerlerinden pek geniş olduğu halde Ahamanişler hazinesine verdiği para nisbeten az, yani yıllık 360 gümüş talan ile bir miktar canlı hayvandan ibaretti[11]. Bunun sebebi Paflagonya'nın kesin olarak büyük kıralın nüfuzu altına alınamamış olmasına ve diğer bölgelerin de çeşitli mahsul bakımından kısır bulunmasına hamledilebilir.

Çok geniş olan Kapadokya eyaleti, Herodot (482 - 425) ve Ksenofon (425 - 352) zamanları arasında ikinci derecede üç satrablığa bölünmüştü: 1) Bitinya, 2) Frikya, 3) Kapadokya (Pont Kapadokyasiyle beraber).

İmparatorluğun son devirlerinde Likaonlar ile Kataonlar da Kapadokya satrablığından ayrılmışlardı. Karadenizin güney doğusundaki Pariyadres dağlıları, aşağı Kızılırmak'ın batısındaki Paflagonyalılar ise daha önce tamamiyle Kapadokya satrablığının hükmünden çıkmışlardı. Hatta Paflagonyalılar bir aralık Kızılırmak'ı da aşarak Thermodon'a kadar ilerlemişler[12], Pont bölgesi de Büyük Kapadokya'dan ayrılmıştı. Onbinlerin ricati sırasında büyük Kapadokya satrablığı artık Karadeniz'e müntehi olmuyordu.

D. Dördüncü Büyük satrablığı teşkil eden Kilikya'nın durumu diğerlerinden farklı idi. Burada büyük kıralın temsilcisi olan satrabın otoritesi altında yerli vassal bir kıral bulunuyordu.

[10] Herodote, III, 120, 126.
[11] Herodote, 90 ve Strabon XL, 13, 8.
[12] Xenophon, Anabasis V, 4, 3-10 ve VI, 1, 3.

Bu kırallığın merkezi Tarsus çayı (Knidos) üzerindeki zengin ve mamur Tars şehri idi. Bu satraplık vergi olarak her yıl 500 gümüş talan ödüyordu. Bu paranın 140 talanı Büyük Kıralık hâkimiyetini temin eden muhafız süvari kıtasının masrafına ayrılıyor, geri kalanı da İran hazinesine gönderiliyordu. Vassal kıral, bundan başka her yıl, metbuu olan Ahamaniş Büyük Kıralına 360 beyaz at göndermekle de yükümlü bulunuyordu.

Darius I devrinde Küçük Asya'nın mali bakımdan dört büyük eyâlete ayrılmış olduğunu görmüştük. Yalnız Paflagonya ile Kilikya kırallıkları, vergi vermek ve büyük Kıralın temsilcisinin nüfuzu altında bulunmak şartlariyle milli hanedanlarını muhafaza etmişlerdi. Bunlar da dahil olmak üzere bu eyaletleri idari bakımdan on satraplığa ayrılmıştı [14] :

1 — Lidya İyonya'yı da içine alan bu satraplık, Küçük Asya'nın en zengin ve verimli topralarını ihtiva ediyordu. Parslar bu satraplığı, servet bakımından birinci derecede sayıyorlardı. Satraplık merkezi eski Lidya kırallığının başkenti olan Sardes şehri idi. Büyük Kırallar, Küçük Asya'ya geldikleri zaman, Gediz (Hermus) in suladığı geniş alanda kurulumuş olan bu şehirde otururlardı. Müstahkem kalesinde daimi surette bir İran muhafız kıtası bulunuyordu.

Sardes bu zamanlarda, çevresinin verimliliği neticesinde önemli bir ticaret merkezi, Asya'nın Avrupa'ya olan ihracatının zengin bir deposu idi. Gerçe deniz ticareti Ege kıyılarındaki Yunan sitelerinin elinde bulunuyordu. Fakat, kara ticaretinde de Lidya'lıların büyük rolleri vardı. Şehir Lidya devleti zamanında olduğu gibi, Ahamanişler devrinde de Greklerin, Friklerin ve göçebe kavimlerin karşılaştıkları zengin ticaret merkezi olmak imtiyazını muhafaza etmişti. Göçebeler, mallarını buraya getirerek muhtaç oldukları eşya ile mübadele ederlerdi. Sardes aynı zamanda esir ticaretinin de önemli merkezi idi. Büyük Pers asılzadeleri sarayları için gereken hadım ağalarını bu şehirden tedarik etmişlerdi.

[14] Anadolu'da kurulan satraplıkların Pers istilâsından önceki durumları ve buralarda yaşayan halkın menşe ve ırkları için Yakın Şark'ın ikinci cildine (Anadolu) bakınız.

Sardes'in o zamanlar için diğer bir hususiyeti daha vardı: O da, ilk defa altın ve gümüş sikke basan Lidya hükûmetinin, memlekete dolan yabancılar için, umumi evler tesis etmiş olmasıdır. İlk defa Lidya devleti zamanında tesis olunan bu evler, yalnız Sardes'te bulunmuyorlardı. Lidya kırallığının her tarafında bu mahiyette evler mevcuttu. Ahamanişler devrinde de bu evler, ticaret maksadiyle imparatorluğun türlü bölgelerinden Lidya'ya gelen yabancılar, bilhassa Sardes'te iffetleri karşılığı olarak cihaz parası toplamak için bu evlere devam eden genç kızları ziyaret etmeyi ihmal etmezlerdi.

Lidyalılar, lüks eşya imalinde ötedenberi şöhret kazanmışlardı. Kuyumculuktaki maharetleri her yerde takdirle anılıyordu. Hatta o zamanlarda rağbet gören lüks eşyaların bir çoğu Lidya sanatkârlarının eseri idi. Yunanlıların rağbet ettikleri oyuncakların imalinde de Lidya sanatkârlarının büyük bir maharet ve incelik gösterdikleri, kaynaklardan öğrenilmektedir.

Pers asılzadelerinin, saray erkânının, imparatorluğun dört köşesinden akan servetler sayesinde lüks iptilâsında yarışa girişmeleri, Lidya sanatkârlarının gayret ve maharetlerini bir kat daha arttırmıştı.

Lidyalıların, tanrılarının heykellerini yapmak için Yunanlılara külçe halinde altın sattıkları, kaynaklarda belirtilmektedir. O zamanlar bu altınlar, Tmolus (Kızılca Musadağı) dağından ve Sart (Pactolus) ırmağı yatağından istihsal ediliyordu. Sardes şehri içinden geçen bu ırmağın kumları yıkanılarak içindeki altın zerreleri ayrılır, sonra bunlar eritilerek, külçe haline konulurdu. Önceleri Lidya kırallarının, sonra da Ahamaniş Büyük Kırallarının hazineleri bu altınlı kum torbalariyle dolar boşalırdı.

Ahamanişler, Batı Anadolu'nun sahil kısmını teşkil eden mamur ve mahsullü İyonya'yı da Lidya satraplığına bağlamışlardı. İyonya'daki meşhur 12 site, coğrafi mevkilerinin elverişli olması sayesinde Asya ile Avrupa arasındaki ticareti ellerine alarak Fenikelilere rakip olmuşlardı. Limanları Ege ve Akdeniz memleketlerinden gelen gemilerle dolup boşalıyordu. Kendi filoları da Akdeniz ticaretinde önemli rol oynuyordu.

Karya Karyalılar ötedenberi kendilerini denizciliğe vermiş, korsanlıkla şöhret almış, cesur ve çevik insanlardı. Bununla beraber, bazı parçalarındaki halk müstesna olmak üzere, Kuraş II'ye mukavemetsiz denecek bir surette teslim olmuşlardı. Bu harekete karşılık olmak üzere, Parslar da uzun müddet buradaki mahalli şefleri yerlerinde bırakmışlardı. Fakat, sonraları Karya'nın da bir satraplık haline sokulmuş olduğu görülüyor. Buraya tayin edilen satraplar, git gide kuvvetlenerek Karya'da irsî bir hanedan kurmuşlardır.

Misya Hellespont Frikyası adiyle de anılan bu bölge, iklimce daha sert olmakla beraber, mahsul verme bakımından İyonya'yı bile geçiyordu.

Ahamaniş kıralları gözlerini Avrupa'ya çevirdikten sonra Misya'ya hâkim olmağa çok önem vermişlerdi. Çünkü bu bölge, coğrafi bakımdan, Avrupa'nın anahtarı mesabesinde idi. Zaman geçtikçe Ahamaniş imparatorluğu için Misya'nın önemi bir kat daha artmış, İran-Yunan harpleri sırasında ise ehemmiyeti son haddini bulmuştur.

Çünkü Çanakkale çok eski zamanlardanberi Avrupa ile Asya arasında bir geçit olmuştu. Avrupa'dan Küçük Asya'ya sokulan kavimler buradan geçmiş oldukları gibi, Avrupa'yı Balkanlar yoluyla fethedecek Asyalılar için de burası en emniyetli bir güzergâh olacaktı. Ahamanişlerin büyük kıralı Daryus I. ilk defa doğu halkını buradan Avrupa topraklarına geçirmişti.

Bitinya Umumiyetle münbit bir bölge idi. Batı kısmında yüksek ve ormanlarla örtülü Keşiş dağı (Olimpe) bulunmakla beraber, Paflagonya'ya kadar mer'aları münbit ve zengin idi. Ovaları buğday, sebze, bağ ve meyve ve yağ çıkarılan susam ile örtülü, hayvan sürüleriyle dolu idi. Sahilden çok uzak olmayan ormanları, inşaat için gereken elverişli keresteleri veriyordu. Yunanlıların Ereğli (Heraclea) kolonisi halkı, bu kerestelerle gemilerini yapıyorlardı.

Küçük Asya bölgelerinden Persler devrindeki durumu en az bilinen yer, Bitinya'dır. Bu memleketin Ahamanişlerin Büyük Kırallariyle olan münasebetlerini kesin surette belirtmek çok müşküldür. Herodot, Bitinya'da yaşayan halktan bazılarını

Pers kırallığıua vergi veren kavimler arasında saymaktadır [15]. Fakat Bitinya'nın her tarafındaki halkın bu durumda oldukları anlaşılamıyor. Bu memleketin o zamanlarda başlıca halkını teşkil eden Bitinyalılar batı kısmında oturuyor, merkezi Daskilion (Dascylion) şehri olan bir satrapa tâbi bulunuyorlardı. Batı kısmındaki diğer kabileler, aralarından seçilmiş bir şef idaresinde yaşıyorlardı. Fakat bu şefler, Parsların müttefiki olarak Büyük Kırala vergi veriyorlardı. Bunlar bir tecavüze ve bilhassa Yunanlıların hücumlarına uğradıkları zaman, çevrelerindeki satraplar kendilerine yardımcı kuvvetler gönderiyorlardı.

Küçük Asya, platosu ile birlikte iki satraplığı ihtiva ediyordu: Büyük Frikya, Kapadokya. Bu satraplıklar birbirlerinden Kızılırmak (Halys) ile ayrılıyorlardı.

Frikya Sonraları Galatya (Galatia) denilen bölgeyi de içine alan Frikya, arazi itibariyle büyük satraplıklardan birini teşkil ediyordu. Ahamanişler bu satraplığın çevrelerinden bazı yerleri, ezcümle Likaonya'yı Kapadokya satraplığına, Milasa (Mylasa)'yı [16] Likya'ya ilhak etmemiş olsalardı, Frikya en geniş satraplık olacaktı.

Frikler, Ahamanişlerden asırlarca önce, yani M. ö. İkinci binin sonlarına doğru Trakya'dan Çanakkale yoluyla Anadolu'ya geçmişlerdi. Balkanlarda yerleşen Trak ve Trer yığınlarından ayrılan Frikler, Küçük Asya'ya ayak bastıktan sonra önce Misya ve Bitinya'yı almış, sonra doğuya doğru ilerileyerek Sakarya (Sangarius) ile Büyük Menderes (Meander) in yukarı vadilerinde yerleşmişlerdir.

Frik kabileleri geçtikleri ve yerleştikleri bölgelerin eski halkının bir kısmını sürmüş, geride kalanlarla da karışarak çoğalmış, Marmara (Propontis) dan Kızılırmak'a kadar uzayan geniş alana adlarını (Frikya) vermişlerdir. Bunlar, Küçük Asya'ya dolan diğer Trak boyları gibi, Kapadokya ve Pont

[15] Herodote, III, 90 ve VII, 75.

[16] Vaktiyle Küçük Asya'nın, kuzeyde Bahadağı (Kadmos) ile Frikya'dan, güneyde ise Toroslarla Likya ve Pamfilya'dan ayrılan küçük bir parçasına Milasa (Mylassa) adı veriliyordu. Bu hudud Selevkos'lar zamanında değişmiştir. Ahamanişler devrinde buranın halkı, eski Solim (Solyme) 'den inmişlerdi.

bölgelerinde yaşayan menşeleri muhtelif Muşki, Tabal, Meşekh ve ilh .. gibi boyları yerlerinden atamadıklarından, Kızılırmak boylarında durmağa mecbur olmuşlardır.

Frikler Küçük Asya'da yerleştikten ve zamanla kuvvetlendikten sonra, bir aralık yarımadanın büyük bir kısmını hükümleri altına almışlardır [17]. Bunlar ötedenberi çiftçilik ve hayvancılıkla tanınmışlardı. Bu şöhretlerini Ahamanişler devrinde de muhafaza etmişlerdir.

Frikya sürüleri, yünlerinin incelikleri ve koyu siyahlıkları ile ozamanlarda pek makbul sayılıyordu. Herodot, Frikleri Küçük Asya yaylasının en zengin halkı olarak tasvir etmektedir.

Frikya satraplığının merkezi, eski Lidya kıralı Midas'ın payitahtı olan Kelenes (Kelainai) şehri idi [18].

Asya içlerinden Milet ve Efes şehirlerine giden büyük ticaret yolu üzerinde bulunan bu mamur ve zengin şehir, aynı zamanda iç ticaretin de bir antreposu idi. Ticaret kervanları buradan Frikya, Lidya ve Karya sınırları üzerinde büyük kervansaraylariyle meşhur olan Karüra (Karoura=Sarıkevi) şehrine gidiyorlardı [19].

Kelene, İran satraplarının merkezi idi. Burada Büyük Kıral Kşayarşa I (Kerkes, Xerxes) tarafından inşa edildiği söylenen bir kıral sarayı ile büyük bir paradis (Firdevs) yani kıral parkı ve pek çok binalar bulunuyordu. Paradis, geniş ve yolları muntazam bir parktı. Burada on iki bin asker manevra yapabilirdi. Parkta aynı zamanda kıralın ve satrapın avlanmalarına mahsus türlü hayvanlar bulunuyordu.

[17] Fazla tafsilât için müellifin Anadolu adlı kitabının Frikyalılar bahsine müracaat.

[18] Kelenes (Kilainai) şehri, Frikya'da Büyük Menderes'in (Meander) kaynakları civarında ve bu nehre karışan Marsyas ırmağı üzerinde bulunuyordu. Mitolojik fülütçü kıral Marsyas'ın vatanı olarak şöhret alan bu şehir, Frikya kıralı Midas'ın da payitahtı idi. Burada Anadolu tanrıçası Kübel'e (Cybele) tapınılıyordu. Rivayete göre fülütü icadeden veya fülüt çalmakta emsali olmayan Marsyas, Tanrı Apollon ile mücadele etmiş, mağlup olarak diri diri derisinin yüzülmesiyle ölüme mahkûm olmuştu. Romalılar zamanında adına bir çok heykeller yapılmıştır.

[19] Strabon'un Karüra'sı, Herodot'un Kidraka (Cydraca) dediği şehir olduğunu iddia edenler vardır. Çünkü Herodot'un tasvirine göre, Kidraka İç Anadolu'dan gelen yolların Karya, Lidya yani Milet ve Sardes şehir-

Kapadokya Ahamanişlerin Katpatukya dedikleri bölge, Fırat ile Kızılırmak, Karadeniz'le Toroslar arasındaki geniş alanı içine alıyordu. Bu bölge Kızılırmak'la Frikya ve Paflagonya'dan Fırat ile doğu illerinden, Toroslar'la da Kilikya'dan ayrılıyordu. Güney-doğuda Meliten, güney-batıda Likaonya ve Izoriya, kuzeyde Pont bölgeleri Kapadokya içine giriyorlardı.

Ahamanişler devrine ait kaynaklardan, bu kadar geniş topraklarda önceleri tek bir satraplık kurulduğu anlaşılmaktadır. Halbuki Strabon, Parsların bu geniş toprakları, Büyük Kapadokya ve Pont Kapadokyası adlariyle ayırmış olduklarını tasrih etmektedir[20]. Biz de bu iki bölgeyi ayrı ayrı göstereceğiz.

Tarih başlarında Protohattiler, sonra da Hattiler ile meskûn olan Kapadokya, Ahamanişler zamanında çeşit çeşit unsurlardan mürekkep karışık bir halkla dolmuş bulunuyordu. Türlü istilâ ve akınların bıraktıkları bu kavimlerden Pont Kapadokyasında yaşayanlar hakkında ileride malûmat verilecektir. Büyük Kapadokya denilen bölgede yaşayanlardan[21] Matiyen'ler Kızılırmak'ın orta kavsinin teşkil ettiği tabii büyük burç içinde otururuyorlardı[22]. Güney bölgesinde ise iki büyük kavim yurt tutmuşlardı. Bunlardan Bagadaon'lar ovada[23], Kataon (Cataon) veya Kataoniyen'ler de Anti-Toros vadilerinde yaşıyor, Akilisen (Acilisène)'e kadar taşıyorlardı. Güney-doğuda dağlarla Fırat arasındaki Meliten (Mildi) bölgesinde Hurri-Mitannilerle, Hattilerin kalıntıları yaşıyorlardı. Bu listeye Hatti devletinin yıkılmasında başlıca âmil oldukları anlaşılan eski istilâcılardan Muşkiler ile Tibarenlerin bakiyelerini ve Lidyalılar tarafından perişan edilen Kimmerlerden Kızılırmak'ın ötesine sığınabilen zümrelerin kalıntılarını da katmak icabeder. Asur kaynaklarında, Kapadokya'nın güney-doğu bölgesinin dağlık mıntakalarında yaşayan Muşkiler (Yunan kaynaklarındaki Mosque'ler) ve Tabal (Tibaren)'lerle yapılan çarpışmalara dair kayıtları

lerine ayrıldıkları mahalde bulunuyordu. Eğer Karüra bu şehir değilse, ona yakın bir yerde olması gerekmektedir.

[20] Strabon, XII, S. 534.

[21] Scylax, c. 88.

[22] Hérodote I, 72; VII, 72.

[23] Strabon, II, 1, 15; XII, 3, 10 ve Etienne de Byzance, V.

bunların o zamanlarda çok kuvvetli olduklarını göstermektedir[24]. Asur kırallarından bilhassa Sargonitler, bunlarla pek çok çarpışmış, onlara nihayet hâkimiyetlerini az çok tanıtmışlardı[25]. Kimmer-İskit kasırgaları zamanında Muşkilerden büyük bir kısmı Çoruh havzasına, Tibaren'ler de Trabzon'un güney-batısı taraflarına çekilmek zorunda kalmışlardır.

Kapadokya halkını teşkil eden karışık camianın hâkim unsurunu, Ahamanişler devrindeki Yunan tarihçilerinin, renkleri Suriye'deki halktan ve bilhassa Âramilerden beyaz olduğu için beyaz Suriyeliler (Leuco Syriens) diye ayırdıkları halk teşkil ediyordu. Bunlar bilhassa Yeşilırmak havzasiyle Sinop yarımadasının hâkim unsuru idiler.

Ahamanişler devrinde Kapadokya'daki bu çeşitli unsurların kaynaşmaları henüz tamam olmamıştı. Bilhassa Elbistan'ın dağlık bölgesindeki Kataon'lar, ırkî hususiyetlerini tamamiyle muhafaza ediyorlardı. Daha sonraki coğrafya bilginleri de, bunları ayrı bir halk olarak tasvir etmektedir[26].

Strabon'dan öğrendiğimize göre, asıl Kapadokya'yı teşkil eden Büyük Kapadokya'nın iklimi sert olduğundan, çeşitli ziraata o kadar elverişli değildi. Sürülebilen yerlere hububat ekiliyordu. Arazinin büyük kısmı ise stepler halinde idi. Buralarda koyun ve keçi sürüleri otlatılıyordu. Ormansızlık, Kapadokya'da inşaatı müşkülleştiriyordu. Bu yüzden büyük şehirler pek az ve seyrekti. Göçebe olmamakla beraber, sürüleriyle geçinen halk, köylerde yaşıyorlardı. Kapadokya'nın merkezi olan Mazaka (Kayseri) da bir şehirden ziyade askerî bir karargâhı andırıyordu. Fakat çeşitli zeriyata elverişli, münbit ve mahsuldar olan bölgelerde önemli bazı şehirler kurulmuştu. Bunlardan Komana ve Morimena şehirleri dinî müesseseleriyle tanınmışlardı.

[24] Ercis (Argée) dağı eteğindeki Mazaka ve Toroalardaki Commana şehirlerinin bunlar tarafından kurulduklarını iddia edenler vardır.

[25] Şimdiye kadar Asurluların Kapadokya içlerine sokulduklarını, Kızılırmak'ı geçtiklerini gösteren bir vesika görülmemiştir. Asur kırallarının bıraktıkları tabletlerde Kuzey Denizine kadar gittiklerine dair bazı kayıtlar vardır. Bu tabletlerdeki Kuzey Denizi ile Van veya Urmiye göllerinden birinin kastedilmiş olduğu anlaşılmaktadır

[26] Kataonlar, son Ahamanişş ordularında bile Kapadokya kıtaları arasında ayrı bir zümre olarak görülmektedir (Quinte-Curce, IV, 11, 11-1). Sonraları kaynaşma başlamıştır (Strabon, XII, 1,2).

Kapadokya'nın güney-batı kısmını teşkil eden Likaonya-ki İzorya da buraya dahildi - tuzlu stepleriyle tanınmıştı. Tatta denilen büyük tuzlu göl bu stepte bulunuyordu. Buralardaki halkın da başlıca maişet vasıtası hayvancılıktı [27]. Yarı müstakil ve yağmager Likaonlar da Kataonlar gibi Ahamanişler'in son zamanlarında Kapadokya satraplığından ayrılmışlardı.

Milet'liler, Pont Kapadokya'sının Karadeniz kıyılarında koloniler kurmaya teşebbüs ettikleri asırlarda, Ahamanişlerin öncüsü olan Matalar kıralı Keyaksar da iç Kapadokya'da hâkimiyetini kurmuştu. Ne Mata kıralları, ne de onlara halef olan Ahamaniş hükümdarları, Asur ve Babil kırallarının aksine olarak, fethettikleri ülkeler halkını yerlerinden kaldırarak başka bölgelere sürmeyi düşünmedikleri gibi, bunların milli âdet ve geleneklerine dokunmağı da hatırlarından geçirmemişlerdi.

Ahamanişlerin bütün Yakın Şark'ı fethetmelerinin intaç ettiği başlıca değişiklik, bazı yerlerde eski hanedanların atılması, zaptedilen memleketlerden imparatorluk hesabına vergi ve asker alınması gibi hususlardı. Parslar manevi fetihler için başka bir yol tutmuşlardı. Bu yol, kendilerinden önceki fatih hükümdarların siyasetlerine nispetle daha az sert, fakat daha çok tesirli idi.

Ahamanişler, Kapadokya'da feodal sistem içinde gelişmiş bir nevi esirlik tarzı bulmuşlardı. Bu rejimi bozmadılar. Belki son haddine kadar geliştirdiler. Evvelâ hemen bütün toprakları eski hükûmet hesabına sahiplerinin ellerinden aldılar. Sonra da bu toprakları ekserisi İranlı olan asılzadelere, malikâne sahiplerine, İran mubedlerine (ruhbanına) tevzi ettiler. Yeni arazi sahipleri, malikânelerinde müstahkem şatolar kurdular. Bu şatolar, aynı zamanda bir nevi kıral iç kalesi ve asılzadelerin tahassün mevkileri olmak hizmetine de yarıyorlardı [28]. Bu icraat sonunda hür, küçük çiftlik müstecirleri ortadan kalktılar. Toprağa bağlı serf durumuna girdiler [29]. Şatoların yanında Pers ateşgedeleri de yükselmeye başladı. Parslar, Kapadokyalıların dinlerine itina ile hürmet gösteriyorlardı. Hatta mahallî büyük

[27] Strabon, XII, s. 568.

[28] Polybe, fr. XXXI, 15, 1, Diodore, fr. XXXI, 2, 1. Strabon, XXII, 2, 7 ve XXII, 27; XXII, 3, 34.

[29] İsidore de Péluse, ep. I, 482.

tapınakların baş rahiplerinin veraset haklarını ve cismani hükümranlık selâhiyetlerini ve tapınaklardaki Hierodul'ları tanıdılar. Fakat, eski tapınakların karşısında bir de ateşgede kurmağı ihmal etmediler. Memleketin her tarafını mubed kollejleri, Ormuzd ibadetine mahsus ateşgedeler ile doldurdular. Eski Zela (Zile) kasabası, İran tanrısı ve bunun kültü tarafından fethedildi. İran kültü, mahallî kültlerle uygunlaştırıldı. Zela'nın mubed-i-mubedanına (baş rahibine) Komana reisi ruhanileriyle eşit ve onlara rakip bir imtiyaz verdiler. Neticede civar halk, hangi ırktan olurlarsa olsunlar, and içmek için Zela'ya gelmeye alıştırıldılar ve bunu bir gelenek haline getirdiler[30]. Bundan başka, eyaletler arasındaki muvasala kolaylaştırıldı. Kızılırmak üzerinde İranlı askerlerin muhafazası altında köprüler kuruldu. Muhtelif eyaletler halkı bu suretle birbirlerine yaklaştırıldı. İmparatorluğun büyük yollarından ikisi, yani Büyük Kıralın posta tatarlarının güzergâhı olan meşhur "kıral yolu„ ile cenubun askeri yolu - ki genç Kuraş bu yoldan kardeşi üzerine yürümüştü - Kapadokya topraklarından geçiyorlardı. İkinci derecedeki yolların bağlandığı bu iki büyük şiryan damarı, satraplığın merkezi olan Mazaka'da birleşiyorlardı. Bu mahirane tedbirler sayesinde Kapadokya, iki üç asır içinde Fırat doğusundaki eyaletler kadar İran'lılaştı. Fakat, Pont Kapadokyası kıyılarında Persizm, yerini Helen kolonilerinin medeniyetine kaptırdılar.

Pont Kapadokyası

Darius I teşkilâtında Büyük Kapadokya'nın bir parçası sayılan Pont Kapadokya'sının, sonraları idari bakımdan Büyük Kapadokya'dan ayrılmış olduğunu Strabon'dan öğreniyoruz. Bu zamanlarda kuzey-doğuda Kolkid ve güneyde Çoruh çukuruna kadar genişleyerek Pariyadres ve Skidises (Scydises) dağları bölgelerinde yaşayan haşin kabileleri de içine aldığı anlaşılmaktadır. Kaynaklardan öğrendiğimize göre, Ahamaniş imparatorluğunun son zamanlarında Thermodon'un doğusunda garptan şarka doğru Halib (Chalybe)'ler, Tibaren'ler, Mossinek (Mossineces)'ler, Makron (Macron) veya kocabaşlı insanlar (Macrocephales) adlarındaki kavimler yaşıyorlardı. Yunanlıların Makron dedikleri sonuncu kavmin yerli adının Tzan veya Sann olduğu anlaşılıyor. Daha uzakta Bekhir

[30] Strabon, XI, 8, 4, XII, 3, 37, XV, 3, 15.

(Bechires)'ler, Ekehir (Ecechires)'ler ve nihayet Bizer (Byzeres)' ler oturuyorlardı. Ekehirlerin Hekateos (Hecatée)'un [31] (Choi) dediği kavim olduğu kabul edilmektedir.

Dağ zincirinin ucunda Çoruh nehri havzasında Mosk (Mosque)'lar yaşıyorlardı. Fakat bunlar deniz kıyısına kadar çıkamamışlardı. Herodot ile Hekateos'un Marları (Mossinek'ler ile Makron'lar arasında) ile Ksenofon'un Kolk (Colque) lerle ve Bril'lerinin (Trabzon civarında) daha sonraki kaynaklarda görülememeleri, zayıf boyların büyük birlikler içinde erimeleri ameliyesinin erkenden başlamış olduğunu göstermektedir. Türlü istilâların sebep olduğu büyük kargaşalıklar arasında Karadenizin dağlık güney-doğu bölgesine sığınarak tabiatın gerektirdiği barbarca bir hayata mahkûm kalan bu kavimlerin menşeleri muhteliftir. Mosklar ile Tibarenlerin, Asur kaynaklarında Kapadokya'nın güney - doğusunda Kilikya'ya kadar uzayan alanlarda oturdukları belirtilen Maşkiler ile Taballar aksamından oldukları şüphesizdir. Nasıl ki Trabzon Kolkları da, adını Fas (Phas) ırmağı havzasına (Kolkit bölgesine) vermiş olan medeni eski bir milletin Karadenizin bütün doğu kıvrımını işgal ettiği devirleri hatırlatmaktadırlar. Tamamiyle tarih devri olan bir zamanda Ermenilerin, Mossiyonek ve Halibleri, oturdukları Yukarı Fırat bölgesinden, Derksen (Derxen) Karanitidi (Ca ranitide)'den sürüp çıkardıklarını Strabon da biliyordu [32]. Ksenofon da Haliblere bu bölgede raslamıştı.

Pont Kapadokyası'nın Yeşilırmak (Iris) havzasında ise, Ahamanişler devri yazıcılarının beyaz Suriyeliler (Leuco syrienes) ler dedikleri bir halk oturuyordu. Bunların Anadolu'nun tanıdığımız en eski istilâcısı olan Azyanik Proto Hattiler ile Hattilerin kalıntıları oldukları kabul edilebilir. Herhalde tarih ve etnografya bakımından Pont bölgesi, nüfuz edilemeyen kalın bir örtü altında bulunmaktadır.

Termodon'un iki kıyısına yerleştirilen Amazonların izah

[31] Milet'li Hekateos, M. ö. VI. asırda İyonya'da doğan bir coğrafyacıdır. M. ö. 504'teki İyonya ihtilâlinde büyük rol oynayan Hekateos, Yunanistan ve Asya'da seyahatlerde bulunarak boylar tarihi (Histoire des généalogies) adlı eseri için malûmat toplamıştır. Bu eserden zamanımıza intikal edebilen parçalar, C. Möller tarafından yayınlanmıştır.

[32] Strabon, XI, 14, 5.

edilemeyen efsaneleri bir tarafa bırakılırsa, âbidelerin, Asur kitâbelerinin, sonraları da Yunan kaynaklarının bize verdikleri bilgi pek azdır. Bu kaynaklara göre M. ö. VIII. yüzyıl sonlarına kadar Mosklar ve Tibarenler Büyük Kapadokya'nın güneydoğu bölgesinin hâkim unsurunu teşkil ediyorlardı, Kolkhlar, Halib'ler, Kokon'lar (Mariyandin) ise Karadenizin güney kıyılarının egemen halkı olarak tanılıyordı. İhtimalki sonuncular bu bölgeye daha erken gelmiş, Mosklarla Tibarenler ise daha sonra, yani Kimmer - İskit akınları sırasında, Pont Kapadokyasının bu dağlık bölgesine sığınmışlardı.

M. ö. VIII. yüzyıldan itibaren, belki de Fenikeliler gibi, Ege gemicilerini de Trakya Bosforunu geçerek misafir kabul etmeyen deniz dedikleri Karadenize çeken âmil, Kolkhit Pariyadres madenleri olmuştu. Argonot [33] efsanesiyle ebedileşen bu seyahatleri, sömürgecilik teşebbüsleri takip etti. Trabzon'un kuruluşu M. ö. 756 tarihine çıkarılmaktadır [34]. Sinob'un kuruluş tarihi ise bundan da ileri bir zamana götürülmektedir. Fakat bu ilk teşebbüslerin, karadan ve denizden gelecek Barbar hücumlarına karşı koyabilecek şekilde iptidai bir surette tahkim edilmiş, küçük gemilerin sahil yerlileriyle mübadele suretiyle alış veriş yapabilen küçük tevakkuf noktları kurmaktan ibaret olacağı şüphesizdir.

Kimmerlerin akınları sırasında kısmen tahrip edilmiş olan bu ticaret merkezleri, ancak Matalar feth ve zaferlerinin akın

[33] Argonot (Argonautes)'lar Yunan mitolojisinde Argo gemisi ile denizleri dolaşan 54 veya 56 kahraman gemicilerdir. Başlıcaları Tesalya'daki İolkos (Iolkhos) kıralı Jason idaresinde Herkul, Pele, Kastor, Polluks, (Pollux), Admet, Telamon, Hilas (Hylas), Linke (Lyncée), Orfe (Orphée)... gibi kahramanlardı. Efsaneye göre bunlar Frikküs (Phryscus) ve Helle taraflarından Tesalya'dan kaçırılan altın postu zaptetmek üzere İolkhos'dan hareketle Ege denizini aşmış, Hellen'in adını verdiği Çanakkale (Hellespont) boğazını ve Marmara denizini ve İstanbul boğazını (Bosphore de Thrace) geçerek Karadenize girmişler, burada Aetes'in hüküm sürdüğü Kolkid'e hücum etmişlerdir. Jason, bu esnada Aetes'in kızı Medea ile sevişmiş, onun yardımiyle Altın postu kurtarmağa muvaffak olmuş, Medea'yı da beraber alarak Yunanistan'a dönmüştür. Fakat, sonraları Medea, sadakatsizliğini gördüğü Jason'dan intikam almağa karar vermiş, oğullarını sevgilisinin gözü önünde boğazlamış, kanatlı bir ejdere (dragon) koşulu arabasına binerek uçup gitmiştir.

[34] Eusèbe, C L, 6, 1 (II, 80, Schoene).

kapılarını kapattığı zamandan sonra yeniden imar ve ihya edilmişlerdir. Marmara (Propontide) gibi Pont (Karadeniz güney kıyılarında)'da İyonyalılar ve bilhassa Milet'liler sömürgeciliğin ilk önderi olmuşlardır. Bunlar Karadeniz güney kıyılarında Parthemios'tan Fase (Phase) kadar sâhil boyunca tesbih taneleri gibi dizilen mamur koloniler kurmuşlardır. Bu kolonilerin çoğu zamanla birer önemli site halini almışlardır. Bu sitelerin başta geleni, kesin olarak M. ö. 562'de kurulan Sinop şehri idi. Bu sitede kendi hesabına başka şehirler tesisine başlamakta geç kalmadı; batıda Kuteya (Cytaea), doğuda Kerasont (Ceraus =Gireson), Katiyora (Catyora), Trapezus (Trabzon) ve kolonisi olan Hermonassa, ana merkez olarak Sinop'u tanıyorlardı [35].

Milet'lilerin bu hareketlerini Ege bölgesinin diğer siteleri de takip etmekte geç kalmadılar. M. ö. 562'de Foça'lılar, "Lycastos„ mansabında Amisos (Samsun) şehrini kurdular [36]. Dört sene sonra, Ahmanişlerin tütuhatı arifesinde de Megara (Megariens)'lılar ile Beotya'lılar (Beotiens), Mariyandin'lerin oturdukları bölge kıyılarında Herakle (Karadeniz Ereğli'si) şehrini tesis ettiler [37].

Helen kolonilerinin çalışkan, tahammüllü çiftçi, tacir ve sanatkâr halkı, iskâna elverişli buldukları bu sahillerde az zamanda büyük terakkiler yarattılar. Kuzey rüzgârlarına açık ve sellerin getirdiği kum ve molozlarla dolu küçük koyları, kalın dalga kıranlarla barınılır birer liman haline getirdiler. Bunların barbar-şeflerinden sahil dağlarının diplerine kadar uzayan kıyı şeritlerini ya kiraladılar veya satın aldılar [38]. Buralarda sürülmemiş bir karış yer bırakılmadı. Toprak mahsullerinin kifayetsizliği, denizden çıkarılan balıklarla telâfi ediliyordu. Yunus balıklarından çıkarılan yağlar, lüzumunda zeytin yağı yerinde kullanılıyordu. Sıkıntılı zamanlarda İyonya'lıların Bosfor'a iskân etmiş oldukları Kimmelerden halis buğday satın alınıyordu.

[35] Strabon, XII, 3, 10 ve Xenophon, Anab. V, 5, 7.

[36] Scymnus, 972. Theopompe (Strabon, XII, 3, 16) Amisos'u Milet'lilerin kolonisi olarak göstermek hatasında bulunmuştur.

[37] Scymnus 972; Justin XVI, 3; Strabon, Amisos gibi Herakle sitesini de Milet kolonisi saymakla hata etmiştir.

[38] Xenophon, Anab. V, 5, 9.

Fakat, Helen kolonilerinin zenginlikleri arttıkça çevrelerindeki yerli halkın da onlara karşı husumetleri çoğalıyordu. Buna karşı en küçük kasabaları bile surlarla çevirmek, kervanlara muhafız kuvvetler katmak icabediyordu. Trabzon çevresindeki haydutlarla devamlı mücadele zorunda kalınıyordu. Sinop'ta, zaman zaman Paflagonya'lılarla savaşılıyor, akınları önlemek için onlarla anlaşmağa mecbur olunuyordu. Bu durum M. ö. V. asırda Sinop kolonilerinin metropolün otoritesini tekrar tanımaları ve vergi vermeleri neticesinde düzeldi. Sıkı bir surette birleşen gruplar, müşterek düşmanlara karşı savunmak kudretini kazandılar. Paflagonya'lıların ve diğer yerlilerin akınlarına karşı surlarının arkasından sitelerini müdafaa etmek imkânını buldular. Hatta, Herakle'nin yaptığı gibi, bazan civar kavimleri hükümleri altına aldılar. Onlara vergi yüklettiler.

Fakat Ahamanişlerin büyük kuvvet ve tazyikleri karşısında başlı başlarına uzun müddet istiklâllerini koruyamadılar. Darius I zamanında imparatorlukta yapılan teşkilât sonunda satraplar tarafından başlarına tayin edilen tiranlara boyun eğmek zorunda kaldılar. Bu suretledir ki Amisos, Kapadokya satrapını ikinci müessis tanıdı[39]. Sinop da Perikles zamanında Timesilaos adında bir tiranın hükmü altına girdi[40].

Khşayarşa'nın Yunanistan seferine zorla veya istekleriyle yüz gemi ile katılan Karadeniz Helenlerinin, muharebelerin hezimetle neticelenmesi üzerine, İran boyunduruğunu atmış olduklarını görüyoruz. Fakat, IV. yüzyıl ortalarında (Artahşatra Mnemon'un son zamanlarına doğru) Kapadokya'nın kudretli satrapı Datam'ın maharetiyle İran otoritesi bütün Karadeniz güney sahillerinde yeniden kuruldu. Gerçi Amisos'u alan ve Sinop'u muhasara eden Datam hakikatte, kendi hesabına çalışmış, bir Kappadokya kırallığı kurmak tasavvuruna düşmüştü. Fakat Kios'lu Mithridates, Büyük Kıralı bu tehlikeli âsiden kurtarınca, onun başarılarının meyvesini Büyük Kıral Artakhsatra III (= Ochos) toplamıştır.

Ahamanişlerin hükümranlığı devrinde Pont tarihi iki büyük olaya sahne olmuştur. Bunlardan biri, İranizmin Kapadokya'yı

[39] Théopompos (fr. 202 Möller) Strabon, XII, 3, 16.
[40] Polyen VII, 21, 2. ve VII, 21, 1.

manen fethetmesi, ikincisi de Helenlerin Karadeniz kıyısı boyunca iyice yerleşmiş olmalarıdır. Bu iki olay hemen hemen muasırdırlar. Helen kolonizasyonu, ciddi bir surette ancak Kimmer ve İskit kasırgalarından sonra, yani M. ö. VII inci asrın sonlarına doğru başlamıştır. Yine bu zamanlardadır ki Pers devletinin öncüsü olan Matalar, iç Kapadokya üzerinde hâkimiyetlerini ve manevi tesirlerini kurmak yolunu tutmuşlardır.

Paflagonya

Paflagonya, Pont Kapadokyası'ndan Kızılırmak (Halys) ile ayrılıyordu [41]. Doğu kısmı yüksek dağlarla örtülü idi. Batı kısmı ise bir çok ırmaklarla sulanan mahsuldar bir ova idi. Buralarda çok iyi atlar yetiştiriliyordu. Bu sebepten Paflagonya, Küçük Asya'nın en kuvvetli süvari kıtaları yetiştiren bölgesi olarak şöhret almıştı.

Son zamanlarda bulunan ve çözülen Hatti tabletleri, M. ö. ikinci binin ikinci yarısında, bu bölgede Kaşkalar adiyle anılan bir halkın oturduğunu göstermektedir. Yazıtlarda cesur, haşin ve savaşçı insanlar olarak tasvir edilen Kaşkaların ırklarını belirten bir kayıt görülememiştir. Bunların sık sık Hattiler ülkesine akınlar yaptıklarını, Hatti büyük kırallarını müşkül durumda bıraktıklarını, hatta bir aralık, başkentleri Hattuşaş'ı işgal ettiklerini biliyoruz [42].

En eski Yunan kaynaklarında ise Paflagonya'nın eski halkı olarak Enetleri [43], Kokon (Caucon) 'ları ve Mariyandinleri görü-

[41] Herodot (I, 72) ve Strabon (XII, I, I, 3, 9) Kızılırmak'ı Paflagonya'nın doğu sınırı olarak gösterirler. Fakat, bu hudut takribidir. Kızılırmak'ın doğusunda Kapadokya'lılara karışmış Paflagonya'lı unsurlar bulunuyordu (Strabon XII, 325). Sahilde ise hudut değişmekte idi. Scylaxe, doğu hududunu Sinop dirseği batısında Tetracis ve Stephane arasında tespit etmektedir. Maamafih, Ksenofon zamanında Paflagonya'lıların Thermedon'a kadar yayılmış olduklarını biliyoruz.

[42] Kaşkalar (veya Gaşgalar) hakkında fazla malûmat için Bak. M. Şemseddin Günaltay: Yakın Şark ikinci cild (Anadolu). s. 97 v. d.

[43] Enet adı yalnız İliada'da geçer (Iliade, II, 851). Burada Enet'ler Paflagonya şeflerinden Pylemen'den indirilir. Bazı müellifler, bunların Amisos civarındaki Aegilaos'ta oturdukları iddiasını ileri sürmüşlerdir. Bunlara nispetle Amisos'un eski adının Enet olduğunu söyliyenler de vardır.

yoruz. Paflagonya'lıların, daha eski olan Kokonlar ve Mariyandinlerin yerlerini işgal ettikleri anlaşılmaktadır[44].

Paflagonya'lıların, Hatti devletinin yıkılmasını intaç eden kargaşalık devirlerinde buralara gelerek eski halkı sürdükleri ve bunların kalıntılarını içlerine aldıkları kabul edilebilir. Herhalde Paflagonyalı'ların Anadolu'daki görünüşlerinin Bitinya'lılardan önce olduğunda şüphe yoktur. Çünkü Asya Trakları hakkında hiç bir şey söylenilmemiş olan İliada'da Bartın çayının (Parthenios) çiçekli kıyılarındaki Paflagonyalılardan bahs edilmektedir.

Çevik, sert, cüretli ve müstakil yaşamağa azimli çoban bir kavim olarak tasvir edilen Paflagonya'lılar, ötedenberi Anadolu'da süvarilik ve savaşçılıkla şöhret almış, bu hususta Kaşka'ların hakiki varisi olduklarını göstermişlerdir.

M. ö. III. yüzyıldan itibaren Yunan kaynaklarında Paflagonya'lılara ait birtakım adlar geçmektedir. Bu adlar, lehçe bakımından hususi bir karakter arzeder[45].

Herodot, Paflagonya'lıları Ahamanişlere vergi veren satraplıklar içinde saymakta ise de, bunların iç egemenliklerini muhafaza ettiklerini ve mahallî şefleri olduğunu biliyoruz. Paflagonya'nın yerli şefleri ismen Büyük Kıralları metbu tanımışlarsa da, bu bağlılık, ahval ve şeraite göre gevşemiş ve sonra da büsbütün kopmuştur. Büyük Kırallar, cesur ve savaşçı ve çok maharetli süvari olan Paflagonya'lıları kesin olarak hükümleri altına almak teşebbüsünde bulunmamışlardır. Ksenofon devrinde Paflagonyalıların yerli şefler idaresinde ve hemen hemen tam müstakil bir hayat sürdükleri anlaşılıyor. Ahamanişlerle müttefik görünen bu şefler, elverişli gördükleri zamanlarda Yunan'lılar tarafını tuttukları da oluyordu. Ksenofon'un Paflagonya'lıların yüz yirmi bin asker çıkarabildiklerini tasrih etmesinden[46], bunların, ittifaklarına kıymet verilen ve birleştikleri tarafı ağır bastıran kuvvetli bir kavim oldukları anlaşılmaktadır.

[44] Strabon, XII, 3, 5. Mariandinler önceleri Stefaneye (Stéphane) sahip bulunuyorlardı.

[45] Strabon'da Paflagonya'lılara ait bazı isimler görülüyor (Stra. XII, 325), bunlara aşağıdaki Paflagonya kırallarının adlarını da ilâve edebiliriz. Corylas, Otys veya Cotys, Thuys veya Thus, Pylemene, Morzios.

[46] Xenophon, Anab. V, 6 ve III, 90.

Milet'lilerin Karadenizin güney kıyılarında kurdukları kolonilerin en meşhuru Sinop idi. Sinop'un cumhuriyetçi müstakil bir site olmakla beraber, muhtelif zamanlarda Ahmanişlere vergi verdiğini biliyoruz.

Küçük Asya'nın güney satraplıkları, Likya'yı (Pisidya, Pamfilya ile beraber) ve Kilikya'yı ihtiva ediyordu. Bu memleketlerin hepsi yüksek dağlarla örtülü idiler. Toroslar, Likya'dan başlıyordu. Arazilerinin durumu, bu memleketlerin zaptını daima müşkülleştirmişti. Bu memleketleri satraplıkları arasında sayan Ahamanişlerin daimi surette buralara hâkim olmadıkları muhakkaktır.

Likya Küçük Asya'nın güney - batı kıyılarını işgal eden halk arasında Likya'lılar, medeniyetçe en ileri bulunuyorlardı. Bunu, coğrafi durumlariyle işgal ettikleri toprakların çok münbit olmasına medyun oldukları şüphesizdir.

Ahamaniş imparatorluğunun kuruluşundan önce hür ve müstakil yaşayan Likya'lılar, Kuraş II'nin komutanlarına karşı büyük bir mukavemetten sonra nihayet inkiyat etmişlerdi. Eski tarihçiler Likya satrapı olarak bir zattan bahsetmemişlerdir, fakat memlekette vukubulan isyan ve ihtilâller hakkında verilen malûmat, buranın daimî surette Ahamaniş imparatorluğu parçalarından olduğunu belirtmektedir. Pamfilya'nın da bu hususta Likya ile aynı tarihî mukadderata mahkûm olduğunu kabul edebiliriz. Herhalde Pamfilya limanlarının daimi surette Pers donanmasının sığınak yerleri olduğu muhakkaktır.

Fakat, tepelerinde oturdukları yüksek dağlarla tabiaten müdafaa edilen Pisidya'lılar, mukadderatça hiç de Likya'lılar ve Pamfilya'lılara benzemiyorlardı. Bunlar, Ahamanişlerin nüfuzlarından pek az müteessir olmuşlardır. Serazad yaşayan cesur Pisidya'lılar, bilâkis çevrelerindeki satrapları sık sık kendileriyle uğraşmak zorunda bırakıyorlardı[47].

Kilikya Büyük genişlikte olan Kilikya da, Pamfilya'nın manzarasını arzediyordu. Yüksek dağlar arasındaki bu bölge, son derece münbit geniş ovaları, büyük va-

[47] Xenophon, Anab. I, 2

dileri ihtiva ediyordu. Buralarda bol miktarda hububat, meyve ve üzüm yetiştiriliyordu. Likaonya'nın yüksek dağları arasından Mezopotamya ve Suriye'ye giden büyük yollar Kilikya'dan geçiyordu. Kardeşine karşı isyan eden Ahamaniş prensi genç Kuraş'ı takip eden Ksenofon (Xenophon) da bu yollarla yukarı Asya'ya girmişti[48].

Ahamanişler devrinde Kilikya, Büyük Kırala vergi veren bir kıral idaresinde bulunuyordu. Kuraş II, bu kırala hediyelerini takdim edinceye kadar düşman muamelesi etmişti. İlk devirlerde Kilikya sınırları, yerli karakollara karşı imparatorluk karakollariyle çevrilmekle beraber, sınır geçitleri de ayrıca askerî kulelerle korunuyordu. Bununla beraber Kilikya'da satraplar bulunduğu zamanlar da olmuştur[49].

Pers donanması içinde her zaman Kilikya gemileri bulunduğunu ve Ksenofon'un Kilikya'yı daima Ahamaniş imparatorluğu aksamından saymış olduğunu biliyoruz. Bunlar gösteriyor ki Parslar, ilk fetihleri sıralarında bir çok memleketler gibi, Kilikya'nın da eski prenslerini ve müesseselerini yerlerinde bırakmışlardı.

Sonraları ahval ve şeraite göre, bu memleket üzerindeki hâkimiyet ve nüfuzları, az veya çok vasıtasız ve fiilî olmuştur.

c) Ahamanişler devrinde Yakın Şark memleketlerinin idare şekli

Ahamanişlerin ilk fatih hükümdarı Kuraş II, kültür, medeniyet, idari ve mali bilgi itibariyle Parslardan çok ileri olan, nüfus bakımından da Parsların kat kat üstünde bulunan Büyük Kırallıkları zapt ettikten sonra, bertaraf ettiği eski kıralların makamına, kendisini temsil etmek üzere askerî komutanlar bırakmış, fakat bu ülkelerdeki feodal durumu değiştirmemişti. Bu memleketleri merkeze bağlamak ve az kuvvetlerle idare edebilmek için, bir çok yerlerde ve bilhassa sınır boylarındaki memleketlerde eski hanedanları, kâhinleri, şefleri irsî olarak yerlerinde bırakmıştı.

Lidya kıralı Krezus'u esir ettikten sonra, kırallığın ida-

[48] Xenophon, Anab. I, ch.
[49] Arrianus, Expéd. d'Alex. liv. II, ch. 4.

resini komutanlarından, önce Tabalus'a sonra Mazares'e vermiş olduğunu biliyoruz. Daha sonra bu vazifede Harpagos bulunuyordu. Halbuki Fenike'de, İyonya'daki sitelerin şefleri, Kapadokya'daki dinî reisler, şefler, Mezopotamya'daki kâhinler hep yerli yerlerinde kalmışlardı. Bertaraf edilen kıralların mensup oldukları hanedan prenslerine de dokunulmamıştı.

Fakat, halefi Khşayarşa I (Xerxes I) zamanında Mata muglarından (Ahuramazda dini ululardan) yani mubedlerinden Gomata'nın isyanı ve merkezin sarsılması üzerine, bütün imparatorlukta eski hanedanlardan indiklerini iddia eden prensler, mahallî şefler yer yer isyanlar çıkarmışlardı. Ahamaniş imparatorluğunu kurtarmak üzere sahneye atılan Darius I, on dört yıl kendisini uğraştıran bu isyanları bastırdıktan sonra, idari mali ve askerî bakımdan yeni ve esaslı bir teşkilât kurmak, bu geniş ve türlü türlü kavimlerle meskûn olan memleketleri merkeze bağlayacak tedbirler almak lüzumunu duymuştu.

Fakat Darius I, bu tedbirleri alırken, vaktiyle Asur'un ve Babil'in fatih ve muzaffer hükümdarları gibi, büyük yığınlar halinde halkı yurdlarından çıkararak yabancı ülkelere sürmek gibi hiç de insani olmayan bir siyaset takip etmedi. Gerçi Büyük Kıralların hanedanlarını söndürdü. Fakat halk gibi feodal şefleri, din ululârını da sıkı bir nezaret altında bulundurmak şartiyle, irsî olarak yerlerinde bıraktı.

Bu siyaset, bidayette çok iyi netice verdi. Feodal hayata, tanrı mümessili olan din ululârına bağlı olan halk, bunları yerlerinde görünce, yeni idareyi yadırgamadılar. Eski kıral-larını aramak ihtiyacını duymadılar. Çünkü milliyetlerinin, dinlerinin, geleneklerinin mümessili tanıdıkları şeflerini, din ululârını yine yerlerinde görüyorlardı. Dillerinin, dinlerinin, geleneklerinin medeni ve kazai haklarının, içtimai durumlarının bunlar sayesinde mahfuz kalacağına emin bulunuyorlardı.

Darius I 'in kurduğu teşkilâta göre, her bölgede medeni ve kazai haklara, mahalli töre ve gelenekler dairesinde eski şefler veya din ululârı tarafından bakılacaktı. Büyük Ahamanişler kıralı mahallî durumları bile değiştirmemiş, teşkilâtı coğrafi vaziyetlere, eski idari taksimlere göre kurmuştu.

Yapılan değişiklik, her eyaletin başına Büyük Kıralın temsilcisi olarak geniş selâhiyetli üç memur tayin etmek, halktan

Büyük Kıral adına nispeten pek az bir vergi ve gerektiği zaman da bir nispet dahilinde asker almaktan ibaretti. Vergiyi ve istenilen askeri vermek şartiyle herkes eski hayatını evvelki tarzda serbestçe yaşayabiliyor, eski şeflerine, eski din ulularına bağlılıklarını muhafaza ediyordu.

Doğrudan doğruya Büyük Kıral tarafından tayin edilen bu üç memur eyaletin idari, mali ve askerî hususlarından Büyük Kırala karşı mesul bulunuyor, onun yüksek hâkimiyetini temsil ediyorlardı. Darius I'in Bisütun yazıtında Khşatrapa, Khşatrapan, Khşatrapana unvanlariyle anılan bu üç büyük memur, ayrı ayrı Büyük Kıralla haberleşmek selâhiyetini haiz bulunuyorlardı. Fakat, Yunanlı yazıcılar tarafından Satrap şekline sokulan ve memleket nigehbânı demek olan Khşatrapa, protokol bakımından başta geliyordu [50].

Darius I, büyük ve zengin eyaletler satraplıklarına ya Ahamaniş hanedanı prenslerinden veya kendisiyle birleşerek imparatorluğu kurtaran altı zatın mensup oldukları aile efradından Ahamaniş hanedanına sıhrî münasebetleri olanlardan tayin etmek geleneğini kurmuştu. İmparatorluğun yıkılışına kadar devam eden bu geleneğin zaman zaman istiklâl davalarına, ihtilâl ve isyanlara sebep olduğu görülecektir.

Satraplar, Büyük Kıralın teveccüh ve emniyetini muhafaza ettikleri müddetçe yerlerinde kalır, çok defa ölen satrapın yerine oğlu geçerdi. Bu hal, ileride görüleceği üzere, birtakım mahallî hanedanlar teşekkülüne yol açmıştır. Büyük Kıralın emniyetini selbeden satraplar ise ya azil veya imha edilirlerdi.

Hidiv selâhiyetini haiz olan satraplar, kendi eyaletlerindeki sayıları duruma göre değişen vilâyetlere, yani ikinci derecede satraplıklara kendi temsilcisi olarak, münasip gördüklerini satrap yani vali tayin ederlerdi.

Büyük satrap, kırallar kıralı Ahamanişler imparatorunun tam selâhiyetli vekili, ikinci derece satrapların, mahallî vassal kıralların, hâkimlerin, şeflerin, kâhinlerin mercii idi. Kendisi

[50] Darius I'in Bisütun yazıtında eyâletlerin umumî valilerine verilen Khşatrapa, unvanı memleket nigehbanı ve tacın koruyucusu anlamına gelmektedir. Bu lâfız konuşma dilinde Strapa diye telâffuz edildiğinden, Yunan yazıcıları bunu Satrap şeklinde kaydetmişlerdir.

yalnız Büyük Kırala karşı mesuldü. Kendi eyaletindeki ikinci derece satraplar, mahallî kırallar, şefler, kâhinler, idari ve mali ve adli işlerde gerektikçe satrapın müsaadesini alırlardı. Ege bölgesindeki, Karadeniz sahillerindeki Yunan siteleri de satrapa bağlı mahalli şefler ve tiranlarla idare edilirlerdi.

Kilikya ve Paflagonya'nın vassal kıralları, Fenike, Karadeniz ve İyonya sitelerinin şefleri, mahallî ordu veya donanma yapabiliyorlardı. Fakat büyük satrap, gerektiği zaman bu kuvvetleri imparatorluk menfaat ve ihtiyacına göre düzenlemek hakkını haizdi.

İmparatorluk otoritesinin tam yetkili temsilcisi olan satrap, sivil idareden başka mali ve adli işlere de nezaret eder, idam hükümleri verir, mahallî kırallar ve otoriteler arasındaki ihtilâfları halleder, umumi asayişi korur, gerekli görülen zamanlarda asker toplardı. Bu hususlarda mahallî töre ve geleneklere riayet ederdi.

Khşatrapan, yani genel kâtip, satrapın yanında bir nevi şansölye idi. Satrapın nezareti altında işleri tedvir ederdi. Fakat asıl vazifesi, satrapın eylem ve işlemlerini gözetlemek, gizli isyan ve ihtilâl teşebbüsleri olursa, Büyük Kırala bildirmekti.

Khşatrapana, eyaletteki muhafız Pers kuvvetleriyle mahallî kıtaların başkomutanı idi. Vassal kırallar, şefler, askerî hususlarda bunun emrinde bulunuyorlardı. Harp zamanlarında da istenilen miktarda asker toplamak, bunları techiz etmek vazifesi, eyâlet baş komutanına ait idi. Doğrudan doğruya Büyük Kıralın şahsına bağlı olduğundan, sarayla muhabere edebilirdi. İmparatorluğun inhihat devrinde kudretli ve otoriteli satrapların eyalet başkomutanlığını da ellerine aldıkları anlaşılıyor.

Büyük Kıral, eyaletlerin iç durumlarını teftiş ederek kendisine malûmat vermek üzere, belli olmayan zamanlarda buralarda birtakım memurlar da gönderirdi. Kıral gözü ve kıral kulağı denilen bu müfettişler, eyaletlerin iç durumları, satrapların, genel kâtiplerin ve komutanların hareketleri hakkında saraya rapor verirlerdi.

Ahamaniş kıralları, merkeze uzak olan Küçük Asya'da kendilerini temsil eden satraplarla olan münasebetlerini emniyet altına almağı da erkenden düşünmüşlerdi. Bu maksatla payitaht olan Sus şehriyle büyük satraplık merkezleri ve bilhassa Sar-

des arasında süratli muvasala teminine erkenden önem vermişlerdi. Khşayarşa I'in, Yunan'lıların kışkırttıkları İyonya isyanının intikamını almak üzere Yunanistan üzerine yürüdüğü zaman Sus-Sardes yoluyla gitmesi, bu yolun daha Darius I zamanında yapılmış olduğunu anlatmaktadır. Bu uzun yol üzerinde yer yer posta menzilleri kurulması, Büyük Kıralların emirlerinin o zaman için mümkün olabilen en büyük bir süratle satraplara vasıl olmasını temin ediyordu. Bu menziller sayesinde ne kar, ne yağmur, ne de sıcaklık posta tatarlarının hareketlerine engel olamıyor, Kıral fermanını biri diğerine vermek üzere, bir menzilden diğerine giden tatarlardan sonuncusu, satrapla karşılaşıyor, emaneti ona teslim ediyordu.

Darius I, bütün bu tedbirler ile merkeziyeti kurmak, parçalanmayı önlemek gibi idarenin iki manivelâsını beraberce işletmek istemişti. Takip ettiği siyaset, kurduğu idare bütün Yakın Şark memleketlerinde bir sükûn devri açtı. İstiklâllerine ve millî hanedanlarına bağlı olan Mısır'lılar ile İyonya siteleri müstesna olmak üzere, Yakın Şark'ın diğer bölgelerinde yaşayan kavimler, yeni otoriteyi boğucu bulmuyor, isyan ve ihtilâl teşebbüslerine sapmak mecburiyetini duymuyorlardı.

Fakat, iki mühim âmil bu sükûnun istikbali için tehlikeli görünüyordu. Bunlardan biri, İyonya ve Ege Greklerinin imparatorluk içine girmiş olmaları, diğeri de büyük satraplara verilen hudutsuz selâhiyet. Bu iki âmil aşağıda izah edeceğimiz sebeplere inzimam edince, imparatorluk süratle inkıraza doğru yürümüş oldu.

d) Ahamanişlerin genişleme ve çekilme hareketlerinin ekonomik, içtimai ve siyasi sonuçları

Ahamaniş imparatorluğu, bütün Ege deniziyle Trakya ve Yunanistan'ı hegemonyası altında tuttuğu zamanlarda, Yakın Şark memleketleri yalnız cihan imparatorluğuna doğru beliren gelişmenin geçidi olmak önemini taşıyordu. Ahamanişler denize çıkmak ihtiyacını erkenden duymuş olduklarından, Fenike'ye büyük önem vermişlerdi. Sidon sitesinin 500 yıllık bir husûftan sonra İran idaresinde yeniden birinci mevkie geçtiğini görüyo-

ruz. Eski nüfuzunu kaybetmiş olan Tir sitesi ise, zengin sömürgesi Kartaca ile olan bağlarının kesildiğine şahit olmuştu.

Fenike'liler denizlerde kendilerine rakip olan Yunan'lılara karşı büyük kin beslediklerinden, İran kıralları bu duygudan faydalanmayı bilmiş, Sidon kırallarını bütün Fenike sitelerinin gemilerinden mürekkep filoya amiral tayin etmişlerdi. Fenike gemileri, İran'lıların Akdeniz bölgesindeki bütün hareketlerine katılmışlardı. Fakat, Mısır'ı fetheden Kambuzya, Kartaca'yı da zaptetmek istediği zaman, Fenike gemicileri ırkdaşları üzerine yürümek istememişlerdi. Kambuzya da bir isyanla karşılaşmamak için bu tasavvurundan vazgeçmişti.

Halbuki aynı Fenike'liler, rakipleri olan Yunan'lılara karşı canla başla İran'lılara hizmet etmişlerdi. M. ö. 499'da isyan eden Küçük Asya kıyıları Greklerine karşı Fenike donanması büyük başarılar kazanmış, 494 'te de İyonya donanmasını Milet'te mağlup etmiş, M. ö. 490 'da Yunanistan'a karşı açılan savaşa da iştirak etmiştir.

Fakat Khşayarşa I'in Trakya, Makedonya ve Yunanistan'ı zapt ederek Avrupa'da bir ilerleme merkezi kurmak teşebbüsü Temistokles (Themistocle) zaferiyle iflas edince, Perslerin cihan imparatorluğu plânı suya düşmüş oldu. Neticede tabiatiyle Yakın Şark'ın rolü de değişti.

Ahamaniş devleti, bu hezimet neticesinde cihan imparatorluğu hülyalarına veda ederek Asya'ya çekilmek zorunda kalınca, tabiatiyle kontinantal bir siyaset takibine mecbur olmuştu. Bu siyaset, Ahamaniş imparatorlarının kayıtsız şartsız mutlak hâkimiyetlerinin gittikçe artmasiyle neticelendi. Babadan kalma hudutsuz bir malikâne telâkki ettikleri kontinanta kapanan Ahamaniş hanedanı prensleri arasında gitgide artan bitip tükenmez bir aile mücadelesi başgösterdi.

Sarayda başlayan ve iğrenç entrikalara yol açan bu hal, her biri bir kırallık kadar geniş eyaletlerin başında bulunan ve bazıları hanedana mensup olan satrapların da kendi mukadderatlarını düşünmeleri, neticede merzkezle olan bağların gevşemesini ve nihayet imparatorluğun parçalanmasını hazırladı.

Müstebit kara imparatorluğu, deniz yolları kapandıktan sonra zaruri olarak kontinantal bir ekonomi takibine mecbur olmuştu. Eski devirlerde milletlerarası ekomominin büyük şir-

yanı rolünü gören Mezopotamya, deniz yolları kapandıktan sonra, git gide önemini kaybetti. İkinci derecede bir yol durumuna düştü.

Persepolis ve Sus'taki muhteşem saraylarına kapanarak sefahat hayatına atılan Ahamaniş kıralları, vaktiyle Darius I tarafından kurulan teşkilât ve cibayet usulleriyle hazineye akan vergilerle yine israflı ihtişamlarını devam ettirebiliyorlardı.

Fakat, gittikçe artan bir hızla sahillere intikal eden ekonomik faaliyet, birbiri arkasından sahil eyaletlerin merkezden ayrılmalarını, Yunan'lılar ve Mısır'lıların idare ettikleri yeni bir ekonomi çevresine yönelmelerini intaç etmesi zaruri idi ve böyle oldu. Biri kontinantal, diğeri bahri olmak üzere birbirlerine mukabil iki ekonomi alanı belirdi. Bu iki ekonomi, aynı zamanda, siyasi ve içtimai bakımdan birbirlerinden farklı iki anlayışa tekabül ediyordu.

Birincisi despotik, malikâneci ve aristokratik siyaset tarzı, ikincisi de demokratik, ticari ve ferdiyetçi siyaset tarzı. Şüphesiz bu neticeler, şuurlu bir mütekabil siyaset icabı olmaktan ziyade, ekonomik zaruretlerin tabii sonuçları idi. Yunanistan'dan münhezimen Asya'ya çekilen Khşayarşa, kesin bir kararla ve azimli bir surette kontinantal bir siyaset takibine atılmış değildi. Bilâkis Ege denizinden çekilince, buna mukabil Afrika kıyılarında bahri bir gezi yaptırarak uzak denizlerde bir karşılık aramıştı. Fakat, bu teşebbüs de akim kalınca, siyasi ve ekonomik zaruretler, Sus sarayını kontinantal bir politika yoluna sürüklemişti. Çünkü imparatorlukta asalet ve toprağa dayanan aristokrasi hâkim bulunuyordu. Büyük Kıralın merkeziyet politikasına karşı kabaran aristokratik reaksiyon neticesinde Khşayarşa I katledilmişti (M. ö. 464).

Esasen Lidya'nın fethinden sonra Ege denizi kıyılarındaki Grek siteleriyle sahil adalarının Ahamanişler hegemonyası altına girmeleri, açıkgöz, münevver, tüccar ruhlu, çalışkan, fakat aynı zamanda entrikacı unsurların serbestçe imparatorluk içine yayılmalarına, sarayda ve büyük satrapların çevrelerinde önemli mevkiler elde etmelerine yol açmıştı. Daima kargaşalık çıkarmağa meyilli olan ve Yunanistanla rabıtalarını kesmiyen bu adamların imparatorluğun dört bucağına sokulmaları, umumi sükûn bakımından tehlikeli bir durum yaratmıştı.

Sanat ve ticaretteki kabiliyetleriyle sulh zamanında temin ettikleri fayda kadar harp ve entrika işlerinde de becerikli olan, kazanç hırsiyle kıvranan bu atılgan unsurlar, ateşin mizaçları, gururları, sıkı kontrola karşı tahammülsüzlükleri, particilik gayretleri, ihtilâl ve şuriş meyilleri ile imparatorluk içinde sadakatleri şüpheli, idareleri müşkül bir zümre teşkil etmekte geç kalmadılar. Bunlardan gerek imparatorluk içinde dağılanlar ve gerek Küçük Asya sahil siteleriyle Mısır'da yaşayanlar, Yunanistan'daki ırkdaşlariyle münasebetlerine devam ettiklerinden, Yunanistan imparatorluk içinde ve bilhassa Küçük Asya ve Mısır'daki ırkdaşları üzerinde kuvvetli siyasi tesirler yapıyor, entrikalar çeviriyordu. Yunanistan'da hazırlanan iğtişaş plânları ve çevrilen entrikalar, bu sıkı münasebet ve haberleşmelerle Anadolu kıyılarında, Nil boylarında elverişli yankılar buluyordu. Daha Büyük Darius zamanında patlayan İyonya isyanı bu suretle hazırlanmış, Pers muharebelerine yol açmıştı.

Pers muharebeleri, Karadeniz kıyısındaki Trabzon'dan Afrika sahilindeki Barka'ya kadar yayılan Grek dünyasının üçte birine hâkim olan mutlak bir despotun fütuhat kaprisi ile metropolü de zaptederek Avrupa'daki Grek dünyasını da Asya'ya ilhak etmek hırsından ziyade, imparatorluğun huzur ve emniyetini düşünen geniş görüşlü bir devlet adamının iç ihtilâllerin hakiki kaynağını kurutmak amaciyle açılmıştı.

Fakat, bu teşebbüsün sonradan Salamin hezimetiyle akamete mahkûm olması, imparatorlukta huzursuzluğun sürüp gitmesine, Mısır'da, Kıbrıs'ta yeni yeni isyanların başgöstermesine, hanedan prensleri arasında çıkarılan kanlı mücadelelerin alıp yürümesine, bu entrikacı adamların tahriki ile Mısır'da sürekli ihtilâllerin devam etmesine, satrapların yer yer isyan çıkarmalarına meydan vermiştir.

İmparatorlukta beliren ve haricî entrika tohumlarının filizlenmesine müsait durum yaratan asıl iğtişaş âmili, bu imparatorlukta asalet ve malikâne aristokrasisinin hâkim bulunması idi. Devlet otoritesini korumak, huzur ve sükûnu temin etmek ile mükellef olan prensler, toprak yani malikâne aristokratları, bilâkis imparatorlukta çıkan iğtişaşların başlıca âmili olmuşlardı. Bunların ön safında da satraplar geliyordu.

Babilonya'nın tahribindenberi toprak aristokrasisinin yer-

leşmiş olduğu imparatorluğun Asya'ya çekilmiş olması, feodal zihniyetlere bağlı olan satrapların, bulundukları eyaletlerde kendilerini birer kıral telâkki etmelerine, yavaş yavaş istiklâle girmelerine müsait zemin hazırlamıştı. Hudutsuz bir kudret ve yetki ile mücehhez olan satraplar, merkezde gevşek hükümdarlar görününce, bu zihniyetin kuvvetli tazyikine uymakta kendilerinde bir hak bulmağa başlamışlardı.

Bunlardan bilhassa Ahamaniş sülâlesine veya Parsların altı büyük ailesine mensup olan ve sıhriyetle Büyük Kıral hanedanına bağlı bulunan satraplar, ellerindeki kaynakların çokluğundan, merkezin zaafından faydalanarak, istiklâl sevdasına kapılmaktan kendilerini alamadılar.

Artahşatra I (M. ö. 446-424) Yunan'lıların tahrik ve yardımlarıyle İnaros'un Mısır'da çıkardığı isyanı bastırarak monarşiyi yeniden kurmakla beraber, feodal parçalanma hareketini önleyemedi. Mısır isyanını bastıran Suriye satrapı ve kendisinin kayın biraderi olan Megabiz, isyan bayrağını açtı.

Artahşatra I'in bu isyanı kuvvetle bastıramıyarak Megabiz'in şartlarını kabul etmek zorunda kalması, diğer satraplar için kötü bir örnek oldu. Bundan ilk faydalanan da Megabiz'in oğlu ve Karya-Likya satrapı Zopir olmuştu. O da Büyük Kırala isteklerini kabul ettirdi.

Esasen İyonya'nın imparatorluk otoritesini atması ve Khşayarşa I'in katlinden sonra Mısır'da başlayan isyan hareketi, Atina'lılarla Mısır'lıların M. ö. 460'da neticelenen ittifakları, yavaş yavaş Ahamaniş imparatorluğunun kıta ülkeleriyle deniz kıyısı eyâletleri arasındaki bağların kesilmesi sonucunu vermişti. Gerçi Artahşatra, Mısır'da yeniden hâkimiyetini kurmuştu. Fakat M. ö. 449'da Atina'lılarla yapılan muahede ile teessüs eden sulh sayesinde Mısır'ın Yunan âlemiyle ticari münasebetlerinin artmasına, Akdeniz ticaretinin git gide başlı başına gelişmesine yol açtı. Bu bakımdan M. ö. 449 sülhü, Ahamaniş imparatorluğu için siyasi parçalanmanın başlangıcı sayılabilir.

Artahşatra I'in ölümünden (M. ö. 424) sonra Ahamaniş hanedanı prensleri, altı aile asılzadeleri, saray hileleri arasında zengin zeametler, tımarlar koparmağa çalışıyor, imparatorluğu hakiki bir rejim buhranına sürüklüyorlardı. Bunun ilk neticesi

M. ö. 404'te Mısır'ın imparatorluktan ayrılması, burada yerli bir firavun sülâlesinin kurulması oldu.

Genç Kuraş'ın, kardeşi Artahşatra II'ye (M. ö. 404-341) karşı isyanında bu âmiller birleşmişlerdi. Genç Kuraş'la beraber gelen ve onun katlinden sonra hiç bir maniaya uğramaksızın serbestçe Mezopotamya'dan Karadeniz kıyılarına giden ve buradan memleketlerine dönebilen on bin Yunan'lının bu seyahati, imparatorluktaki anarşi ve inhitatın derinliğini pek güzel meydana çıkarmıştı. Bu ecnebi kuvvet, bir kısım eyaletlerden geçerken satraplar asla alâka göstermemiş, imparatorluk kuvvetleri ise hareketlerine seyirci kalmışlardı. Çünkü satraplar, imparatorluğun mukadderatına karşı artık bir alâka duymuyor, yalnız kendi menfaatlerini düşünüyorlardı.

Kudretli ve maharetli bir adam olan Datam, Kapadokya'da istiklâlini ilân etmiş, Pont bölgesini almak, Karadeniz kıyılarındaki Yunan kolonilerini, malikânesi saydığı Kapadokya'ya katmak hedefinden başka bir şey düşünmüyordu.

Hellespont Frikya'sı satrapı Ariobarzan, Misya satrapı Orontes, Lidya satrapı Otofradates, Karya satrapı Mosolles birbirleriyle anlaşarak Büyük Kırala karşı cephe almışlardı. Likya, Pisidya, Pamfilya da bu isyan hareketine katılmıştı (M. ö. 360); Kilikya, Suriye ve Fenike de bunlara iltihak etmişlerdi.

Siçilyalı Diodor'un ifadesine göre[51], ihtilâlciler sözbirliğiyle Misya satrapı Orontes'i başkomutan seçmişlerdi. Yunan'lıların entrikaları, istiklâlini kazanan firavunun teşviki ile Şarkın Mezopotamya ile Fırat doğusundan maada bölgeleri, İran'lı şefler idaresinde Ahamanişler hâkimiyetinden kurtulmağa teşebbüs etmişlerdi. Mısır ise daha evvel (M. ö. 404) imparatorluktan ayrılmıştı.

Geniş selâhiyetlerle isyana başbuğ seçilen Orontes, para ve askerce yardım istemek üzere Rhemitres'i Mısır'a, firavun Taos'a gönderdi.

Fakat Büyük Kıraldan zengin İyonya büyük satraplığını koparmak ümidine düşen Orontes, Rhemitres ile anlaşarak isyanın diğer ele başılarını tevkif ettiler, zincire vurarak Sus'a

[51] Diodore de Sicile, XV, 91.

gönderdiler. Bu hareket Ahamanişleri bekleyen meşum âkibeti bir müddet için tehir etmiş oldu. Fakat, Mısır firavunu Taos, on bin kadar ücretli Yunan askeriyle Fenike kıyılarına çıkmış oldu. Bereket versin ki Mısır'da çıkan bir isyan, Fenike ve Suriye'yi kurtadı.

Ahamaniş imparatorluğunun bu çözülme devrinde Evagoras adında bir Grek de Kıbrıs'a hâkim olmuştu (M. ö. 392). Akdenizin doğu bölgesinde yeni bir durum yaratmıştı.

Cüretli bir komutan olan Evagoras, Fenike sitelerine hücum ederek bir çok hasara sebep olmuş, Tir ile beraber bazı siteleri de almıştı. Fakat, bu mücadeleler zamanında Fenike'liler İran imparatorluğuna karşı sadakattan ayrılmamışlardı.

Sidon kırallarından Straton I zamanındadır ki Fenike'de de istiklâl havası esmeye başlamış, bu kıral, 362'de satrapların Büyük Kırala karşı çıkardıkları istiklâl isyanına katılmış, Yunan'lılarla dostluk münasebetini Yunan muhibbi unvanını alacak bir dereceye çıkarmıştır. Fenike bu isyanda da büyük rol oynamış, yardım için Mısır'dan bir ordu getirmişti.

Bu sıralarda Fenike metropolü Sidon sitesi idi. Burada yerli kıralın sarayından başka, şehrin merkezinde Ahamaniş kırallarına mahsus bir saray ve Sus stilinde boğa başlıklı sütunlarla süslü binalar bulunuyordu. Büyük Kıral sarayı, Yunan'lıların Paradeisos dedikleri bir firdevs (cennet) parkı ortasında bulunuyordu. Büyük Kırallar Suriye'ye geldikleri zaman burada oturuyor, parkta avlanıyorlardı.

Biblos'ta keşfedilen bir stelden Ahamanişler zamanında bu şehirde Yehavmilk adında birinin vassal kıral olduğunu öğrendiğimiz gibi, Sidon'da bulunan kıral mezarlarının da yine Ahamanişler devrinde bu sitenin vassal kıral hanedanına ait olduğu sanılmaktanır.

Tabnit, Eşumanazar, Badaştart adlarında olan bu kıralların V inci asır sonlariyle IV üncü asır başlarında yaşadıkları tahmin edilmektedir. Ahamanişler devrinde Fenike siteleri Büyük Kırala muayyen bir vergi vermek, gemilerile yardım etmek ve Suriye satrapına bağlı kalmak suretiyle Büyük Kıralın yüksek hegemonyasını tanımak şartiyle, içişlerinde müstakil bulunuyorlardı.

Fakat başka bir milletle harp veya sulh yapmak selâhiyetleri yoktu.

İki asır Ahamanişlerin bir eyaleti halinde kalan Filistin Yahudileri, kendilerini sürgünden kurtaran ve Filistin'e yerleştirmiş olan kavimlerin tecavüzlerine karşı koruyan Büyük Kırallara olan minnetlerini uzun zamanlar unutmamış, Suriye ve Fenike'de çıkan isyanlara katılmamışlardı.

Esasen Ahamanişlerin Filistin'deki idareleri, Yahudiler için ağır bir yük şeklini almıştı. Büyük Kıralların nedimliklerine kadar yükselen Yahudi aydınlarının telkinleriyle Filistin'e Peşa yani satrap muavini olarak gönderilen memurların Yahudi olmaları tâbîlik yükünü çok hafifletiyordu.

Ahamanişler hâkimiyetinin ilk asırda Kudüs'te satrap muavini (Peşa) olarak Zorobabil ve Nehemya adlarında iki Yahudi görüyoruz. Sonraları da daha başka Yahudilerin bu vazifeye tayin edilmiş olmaları muhtemeldir.

Tarihçi Öseb (Eusèbe)'den öğrendiğimize göre, Yahudilerin Ahamanişlere karşı bağlılıkları, imparatorluğun son zamanlarına doğru gevşemiş, Artahşatra III (Ochus) zamanında Fenike sitelerinin isyanlarına Yahudiler de katılmışlardır. Bu isyanı Fenike'de pek kanlı bir surette bastıran Artahşatra III, Yahudilere karşı müsamahalı davranmış, Filistin'de bir tethiş siyaseti tatbik etmemiş, isyanın elebaşılarını Hazer denizi kıyısındaki Hirkanya'ya sürmekle yetinmiştir. İskender istilâsı sırasında Yahudilerin son anlara kadar Ahamanişlere sadakatten ayrılmadıkları anlaşılmaktadır.

Siyasi hayat bakımından Filistin için monoton görünen Ahamanişler devri, Yahudiler arasında birtakım fikrî ve ruhi bakımdan önemli gelişmelere yol açmış ve İran hegemonyasının ilk asrı, İsrail oğulları için yeniden Filistin'e yerleşme devri olmuştu. Bu devrin 537'den 516'ya kadar süren ilk kısmında, Filistin'e dönen Yahudiler varlıklarını idame ettirecek önemli meselelerle karşılaşmışlardı; bir kısmı harap olan, bir kısmı da yabancılar tarafından işgal edilen eski yurtlarına yerleşebilmek, meskenlerini kurmak, Yahve mabedini yeniden yapmak, metrûk toprakları ekip biçmeye elverişli bir hale getirmek icabediyordu. Sürgünden kurtularak Samariye'ye çekilen ve burada yabancı kavimlere karışıp Samariten adını alan

ırkdaşlariyle anlaşmak ve kaynaşmak lâzım geliyordu. Maddi hayat ile ilgili olan bütün bu işlerin başarılması yarım asır sürmüştü. M. ö. 458'den 420'ye kadar süren ikinci kısım, manevi restorasyon devri oldu. Bu devirde Yahudiler iliklerine kadar din ve milliyet duygulariyle meşbu bir cemaat haline yükseldiler. Sürgünden dönenler, İsrail'in manevi şahsiyetinin şuurunu iktisab ettiler. Milli din, milli ahlâk vazifesi fikri, her Yahudi varlığında yerleşti, teokratik bir Yahudi varlığı kuruldu. Yahudiliğin manevi varlığını korumağa kabiliyetli bir millet teşekkül etti.

Bu millet artık fikrî varlığını koruyabilecek, yabancı kültürlere temessül tehlikesine karşı koyabilecekti. Nasıl ki İskender istilâsından sonra başlayan Yunan kültürü hücumuna karşı Filistin Yahudileri bu mukavemeti göstermişlerdir. Herhalde Ahamanişler devri, Yahudiler için fikir alanında büyük bir gelişme, bir intikal, daha doğrusu milli ve dinî anlayış, ruhi inkişaf itibariyle derin bir tekâmül devri olmuştur.

Fakat Artahşatra II zamanında hızlanan satrap isyanları bitmiyordu. Arkadaşlarına ihanet bahasına İyonya satraplığını elde etmiş olan Orontes ile Hellespont Frikyası satrapı Artabaz, Atina'nın teşviki ile Artahşatra III (Ochos)'un cülûsunu müteakip tekrar isyan bayrağını açtılar. Gariptir ki Küçük Asya'nın asıl yerli kalkı, bütün bu hareketleri milli bir kurtulus teşebbüsü saymamış, tamamiyle lâkayt kalmışlardı. Yalnız, Suriye satrapının tazyikinden ve Mısır'dan dönen İran askerlerinin tecavüzünden bizar kalan Fenike'liler, son isyanları fırsat sayarak kurtuluş savaşına teşebbüs ettiler. Sidon prensi Tennes'in başkanlığında harekete geçen ihtilâlciler, İran kıral ve satraplariyle asılzadelerinin Fenike'deki saraylarını, şatolarını, meşhur kıral parkını yıktılar. Mısır seferi için Fenike limanlarına yığılmış olan erzak ve mühimmat anbarlarını yaktılar.

Bu hareket, Yakın Şark'ta Darius I devrinden sonra Ahamanişlere karşı yerli halkın ilk isyanı idi. Fakat isyan, Fenike'lilere çok ağıra mal oldu. Büyük Kıral Artahşatra III (Ochos) âsi Fenike'yi amansızca tahrip etti. Ümitleri kırılan Sidon'lular, şehre ateş vererek bütün çoluk çocuklariyle beraber kendi kendilerini, şehirleri ve servetleriyle beraber yok ettiler. Bu facia sırasında Sidon'lulardan 40 binden fazla adam telef olmuştur. İsyana ön-

ayak olduktan sonra, halka ihanet ederek İran'lılar tarafına geçen Tennes de idam edilmiş, yerine Straton II geçirilmişti. Fenike'lilerin diğer şehirleri de yağma edildi. Bu ders Suriye'lilere çok ağıra mal olmuştu. Kudretsizliklerine kanaat getirerek istiklâl ve zafer hülyalarını ebediyen unuttular.

Ochos (M. ö. 341-338) Mısır'ı geri almak, âsi satrapları tenkil etmek, Fenike'de beliren ihtilâl ateşini söndürmek suretiyle imparatorluğu parçalanmaktan kurtarmıştı. Fakat bu başarı muvakkati. Darius I tarafından teşkil edilmiş olan satraplıklardan bazıları yalnız ismen mevcut idi. Frat-Dicle ve Kızılırmak kaynaklarındaki bölgelerde yaşayan kavimlerden yalnız Ermeniler Büyük Kıralın hegemonyasını tanıyorlardı.

Kordiyuk (Cordiouque)'lar, Taok (Taoque)'lar, Halibler Kolhi (Colchiens)'ler, Mosinekler, Tibarenler .... gibi diğer kavimler, artık Ahamaniş kırallarını tanımıyorlardı. Bitinya, Paflagonya ve Pont kıralları ise ancak hatırladıkları ve lüzum gördükleri zaman Sus'a vergi adıyle bazı hediyeler gönderiyorlardı.

Satvetli mazisinden ancak harabelerle masalları kalan Asur imparatorluğu topraklarının Dicle ile Fırat arasındaki kısmı, hemen hemen ıssız bir halde bulunuyordu. Gerçi Sangard, Nizibis (Nusaybin), Edes (Urfa) gibi bazı şehirler, iyi kötü halâ kendi kaynaklarıyle yaşıyorlardı. Fakat güneye doğru indikçe, Ninova kırallarının Suriye üzerine yürüdükleri zamanlarda yakıp yıkmış oldukları şehirlerin perişan haraberlerinden başka bir şey görülemiyordu.

Dicle boylarında da eskisi gibi kalabalık olmıyan halk da müreffeh değildi. Babil'in sukutundan sonra Kuraş II 'nin serbest bıraktığı eski sürgünler, Asur şehrini yeniden kurmuş, ziraat ve ticarete koyulmuşlardı. Fakat büyük ve küçük Zab ırmakları arasındaki bölge çalılık manzarası arzediyordu. Ninova çevresi ise kendisini yıkan korkunç kasırganın tahribatından kurtulmuş değildi. Kalakh boştu. Fakat, ehram şeklindeki tapınağı henüz yıkılmamıştı.

Babilonya, diğer bölgelere nispetle daha ziyade bir huzur içinde bulunuyordu. Burada Khşayarşa I 'in şiddetli tedibinden sonra mukadderatına boyun eğen Babilonyada eski belli başlı şehirlerden bir çoğu halâ payedar ve müreffehti. Filistin'de

Babilonya gibi imparatorluğun sükûnetli ve nispeten rahat ve müreffeh bir bölgesi idi. Yukarıda söylediğimiz gibi, büyük Ahamaniş kıralların karşı minnettarlıklarını unutmıyan Yahudiler, Orşelim (Kudüs)'i yeniden kurmuş, mâbedi yükseltmiş, Asur'lular, Babil'liler tarafından tahrip edilmiş olan şehirlerden bir çoğunu yeni baştan kurmuşlardı. Fakat, Yahudilerin Babilonya'da zenginleşenleri değil, yoksulları Filistin'e dönmüş olduklarından, kalkınma zor ve geç olmuş, fakat minnettarlıklarını unutmıyan Yahudiler, Fenike'lilerin ayaklandıkları zamanda bile Ahamanişlerin sadık tabaası olarak kalmışlardır.

Ochos'un şiddetli idaresi altında yeniden Ahamanişlerin hegemonyasını kabul etmek zorunda kalan İyonya şehirleri, hiç bir zaman samimi bir surette bağlanmadıkları bu hegemonyadan kurtulmak için fırsat beklemekte devam ediyorlardı.

Satrap Datam'ın istiklâl teşebbüsünün akametinden sonra Kapadokya ikiye bölünmüştü. Pont Kapadokyasında, İran'ın altı büyük ailesinden birine mensup olan satraplar burada irsî bir hanedanın temelini atmışlardı.

Eski Âramilerin yayıldığı Suriye nispeten huzur içinde bulunuyordu. Burada eski halktan yarısı gerçi kaybolmuştu. Eski Amurrular, yeni Hattiler sahneden çekilmiş, Kargamiş, Kadeş yıkılmışlardı. Fakat Hama (Hamat), Şam (Kimaşk), gibi Ârami şehirleri, karanlıklar içinde varlıklarını muhafaza etmişlerdi.

Fakat Ahamanişler, her iki Kapadokya'da yaptıkları gibi Suriye'de de yeni bir sosyal durum yaratmışlardı. Savaşlarda yararlık gösteren Pars ve Mata şeflerine, Suriye'de de tımar ve ziamet olarak geniş topraklar vermişlerdi. Bunlar askerî hizmetle mükellef bulunuyor, malikânelerinde süvari asker yetiştiriyor, savaş zamanlarında bunların başında olarak mahallî satrapın ordusuna iltihak ediyorlardı.

Malikâne sahibi olanlar, yalnız bu askerî şefler değildi. Pansiyon olarak saray adamlarına, kıral nedim ve nedimelerine de malikâneler verilmişti [52]. Bu malikânelerin toprağa bağlı

[52] Xenophon, Suriye'de birtakım kasaba ve köylerin Büyük Kıral Artahşatra II'nin anası Parisatis'e ait olduklarını söyler. Bunların vergisi kıraliçenin kemer masrafı imiş. Ahamanış kıral ve satraplarının mütead-

yerli serfleri vardı. Bu serfler yani Suriye'liler, araziyi efendileri hesabına ekip biçiyorlar, haraç veriyorlardı [53]. Yerlilere bu haraçtan başka birtakım angaryeler de tahmil ediliyordu. Posta merkezlerini kurmak, tatar için gereken atları tedarik etmek de bunlara yükleniyordu.

Satraplar, İran'lıların avlanma yeri olarak kurdukları parkları da yerli halka yaptırırlardı. Fakat, kendileri bu parkta avlanmazlardı. Serflerin silâh taşımaları ölüm cezasiyle yasak edilmişti.

Şehirlerdeki esnaflar, tacirler, burjuva diyebileceğimiz sınıflar, köylülere nispetle daha bahtlı idiler. Onların sanatlarına, ticaretlerine ihtiyaç olduğundan, daha iyi muamele görürlerdi. Kıral saraylarına, satrapların dairelerine, ordu ihtiyaçlarına gerekli şeyleri bunlar temin ederlerdi.

Tüccar ve sanatkâr olan Fenike'liler, aynı zamanda, üst üste üç sıra kürekli gemiler inşasında da mahir olduklarından, daha fazla itibarlı idiler. Khşayarşa I'in Pers muharebelerindeki 1207 gemisinden 300 ünü Fenike'lilerle Suriye'liler temin etmişlerdi. Denilebilir ki bu zümre, Akdeniz ile Fırat kıyılarında efendi Parslarla serf köylüler arasında orta bir sınıf teşkil ediyordu.

Suriye Âramileri, Asur'lular, Kalde'liler devirlerinde istiklâllerini kaybetmişlerdi. Ahamanişler zamanında ise milliyetlerini kaybettiler. İran kültürü altına girdiler.

Ochos'un geçici başarılarına rağmen Ahamaniş saltanatı daha M. ö. 338 de meşum âkibete yaklaşmıştı. Bu tarihte ölen Chos'un yerine oturtulan oğlu Arsesde, iki yıl sonra aynı âkibete uğradı. Her ikisi de sarayda iktidarı ele almış olan Mısır'lı hadım ağası Bagoas tarafından zehirlenmişlerdi.

Bu adamın Ahamanişler tahtına oturttuğu Kodomanus (M. ö. 336-330), imparatorluğun kurtulması mukadder olsaydı, onu kurtaracak vasıfları haiz bulunuyordu. Fakat çürümüş olan hanedan prensleri ve satraplar, onun çökmesi için gereken her şeyi yapmışlardı.

dit kadınlar aldıklarını söyleyen Ciceron da, bunların müzeyyenatını temin için kendilerine birtakım şehirler ihsan edildiğini kaydetmektedir (Ciceron). Contre Verrès, III, XXXIII).

[53] Xenophon, Cyropédie, VII, 5.

Gerçi her yıl satraplıklara müfettiş göndermek usulü-bazan unutulduğu da oluyordu-devam ediyordu. Fakat, askerî komutanlıkla satraplığın ayrı ayrı adamlar tarafından temsil edilmesi mecburiyeti ortadan kalkmıştı. Bu sebepten askerî kuvvetleri elinde tutan büyük satraplar, birer hükümdar gibi hareket ediyor, fırsat buldukça istiklâl bayrağını açıyorlardı.

İmparatorluk ordusu ve varidatı o zamanki dünyanın en kudretlisi ve en zengini idi. Fakat bunlar, eski kıymetlerini kaybetmişlerdi. Büyük Kıralların ana kuvvetlerini teşkil eden Parsalar, Matalar, Sakalar ve diğer kavimler, eski cesaret ve savaşçılıklarını muhafaza ediyorlardı. Fakat bu orduda disiplin kalmamış, eski Büyük Kıralların yerini sefahatle yıpranmış, azimsiz, iradesiz adamlar işgal etmişlerdi.

Artahşatra II zamanından itibaren ücretli Yunanlılardan kurulan ordu, vatan ve milliyet duygusiyle değil, menfaatlerine göre hareket ediyorlardı. İran filoları da ekseriya Yunanlı amirallere tevdi ediliyordu.

İmparatorluğun mesnedi olan Parslar, Matalar, eskisi gibi kanaatkâr, cesur ve namuslu insanlardı. Diğer milletler-Mısır hariç olmak üzre-temin edilen huzur ve sükundan memnun bulunuyorlardı. Tefessüh eden, sarayla zadegân zümresi idi. İdareye hâkim olan bu sınıf dejenere olduklarından, kendilerinde inkırazı önleyecek enerji ve kabiliyet kalmamıştı.

Makedonya kıralı Filip bütün Yakın Şark'a yayılan Yunanlıların hazırladıkları durumdan faydalanarak bu memleketleri istilâ teşebbüsüne hazırlanırken, bu tehlikeyi sezen ve önleyecek maharette yegâne adam olan Bagoas da saraydaki rakiplerinin telkinleriyle Büyük Kırallığa çıkardığı Kodomanus'un emniyetini kaybetmişti.

Ahamanişler sarayında ihanetler, ihtiraslar çarpışırken yirmi yaşında babasının tahtı ile tasavvurlarına da varis olan İskender, M. ö. 334 yılı ilkbaharında 35 bin askerle Küçük Asya'ya geçti.

İndus boylarından Marmara denizine, Hazar ve Kafkas eteklerinden Basra körfezine, Arabistan çöllerine, Nil ötelerine, Ceyhun boylarından Ege denizine kadar uzayan muazzam, fakat içinden çürümüş imparatorluğun tarihe gömülmesi için üç çarpışma kâfi geldi.

İskender'in Granikos suyu (Biga çayı) arkasında İran satraplarına indirdiği ilk darbe, ona bütün Küçük Asya'yı kazandırdı. Büyük Kıral Kodomanus ile Kilikya'da Tinaros suyu kenarındaki karşılaşma ise İssos zaferini, Fenike'yi, Suriye'yi

Res. 1 — Yaralı bir Persli'nin başı.

Filistin'i ve Mısır'ı temin etti. Doğuda Erbil yöresindeki Gavgamela'da Büyük Kıralla yaptığı son çarpışma ise büyük imparatorluğun ebediyen tarihe gömülmesiyle sona erdi (M. ö. 331)[54]. (Res. 1).

[54] Ahamanişler Tarihi ve İskender zaferleri hakkında geniş bilgi için müellifin İran Tarihi adlı eserinin birinci cildine müracaat.

e) Yakın Şark'ın tek otorite altında birleşmesinin Akdeniz medeniyet ve kültürüne tesiri

Pers muharebelerinden İskender istilâsına kadar geçen Ahamaniş hegemonyası devri tarihinin en önemli hususiyeti, bu zamanlarda Mısır ile Yunanistan'ın yaklaşmaları neticesi olarak müşterek bir Akdeniz medeniyetinin teşekkülüdür. Bu iştirak başlangıçta doğu Akdeniz memleketlerini birleştiren ve gitgide batıya doğru genişleyen ekonomik birleşme suretinde belirmişti. Şüphesiz, Yakın Şark ekonomisi ile Yunan ekonomisi arasında mühim bir ayrılık vardı. Yakın Şark ekonomisi, bu bölgedeki memleketlerin mahallî ihtiyaçlarının yarattığı sanatların inkişafı ve toprak mahsullerinin bu memleketler arasında mübadelesi suretiyle yavaş yavaş teşekkül etmişti. Serbest çalışan ferdlerin eseri olan bu ekonomi, ilk ihtiyaçlardan doğan ticaretle gelişmiş, yavaş yavaş transit ve ihracat merhalelerine yükselmişti.

Halbuki Yunanistan daha eski zamanlarda teşkilâtlandırılmış bir ekonomi çerçevesi içinde inkişaf etmiş, eski Fenikelilerde olduğu gibi, başlı başına bir nakliyat ticareti almış yürümüş bulunuyordu. Esasen simsar bir kavim olan Grekler arasında nakliyat ticareti, gemilere avdet navlunu tedarik etmek ihtiyacından doğmuştu. Nakledilecek emtianın kifayetsizliği veya daha fazla kâr temin etmesi de insan ticaretine yol açtı. Bu zamandan itibaren köle ve cariye bulup, alıcı pazarlara götürmek ve buralarda satmak, büyük kazançlar temin eden bir ticaret oldu. Yunanlı gemicilerin bu hususta eski Fenikelileri örnek tutmuş olmaları tabiidir.

Yunan ticareti, esasen bir aracılık şeklinde oluyordu. Bu sebepten Yunanıstan'da mübadele vasıtası olan paraya, Mısır'dan ve Yakın Şark'ın diğer bölgelerinden daha ziyade rağbet ediliyor, önem veriliyordu. Bunun neticesi olarak M. ö. dördüncü yüzyılda Yunan âleminde ferdî kazanç hırsı tabiatiyle kapitalizmi doğurdu ve geliştirdi. Müteharrik servetleri arttırdı. Bankacılık, gitgide Akdeniz kıyılarında ve Yakın Şark memleketleri arasında önemli rol oynamağa başladı. Hatta siyasete karıştı. Neticede gerek Yunanistan'da, gerek Mısır'da ve gerek doğu Akdeniz sahil bölgelerinde mahallî ve milli duygular gevşemeye yüz tuttu. Milli hislerin zayıflaması, yeni bir ahlâk

anlayışiyle beraber olmuştu. Bu ahlâkı, Sokrat, Yunanistan'da kurmağa koyuldu. Fakat daha ziyade Mısır'da inkişaf eden bu yeni ahlâk telâkkisi, insan şahsiyetine atfettiği hürmet ve kıymet bakımından esas itibariyle ferdiyetci (individualiste) idi. Fakat bizatihi insanı nazarı itibare alması bakımından da aynı zamanda herkesin hayrını düşünen (universaliste) bir ahlâktı. Kendini tanımak, nefsine hâkim olmak, her şeyde ölçülü hareket etmek, herkese rahim ve şefkat göstermek, karşılıklı yardımda bulunmak, nezaketle muamele etmek... bu ahlâkın esaslı düsturları idi.

Mısır'da, ahlâk din üzerine kurulmuştu, otuz asırdanberi bu din, maverai bir mahiyet taşıyor, bir monoteist panteizme kayıyordu. Demokrasi de, ferdî tekva ve umumi kült ayinleriyle beslenen mistisizmi geliştirmişti. Tekva, hakikatin yalnız dinde olduğu kanaatini kökleştiriyordu. Bu suretle yeni ahlâk, yavaş yavaş dinin hâkimiyeti altına girmiş oldu.

Ahamanişler devrinde Mısır dininin Akdeniz memleketlerine tesiri pek kuvvetli oldu. Tek tanrı inancına giden güneş kültü ile maverai mistik görüşe dayanan Mısır dini, Anadolu ve Suriye'nin toprak kültleri arasında gittikçe sıkılaşan birleşme (syncrétisme) vücuda geldi. Mısır'da olduğu gibi Yakın Şarkın diğer bölgelerinde de güneş kültiyle toprak kütleri birbirlerine yaklaşmağa ve birbirleriyle kaynaşmağa başladılar. Bu tesir o kadar geniş olmuştu ki M. ö. Beşinci asırda Herodot'un, bütün Yunan tanrılarını Mısır tanrılariyle karıştırmakta ve ötedenberi böyle olduğunu tasdik etmekte bulunduğunu görüyoruz.

Yakın Şark kavimlerinden yalnız Yahudiler bu mistik tekâmülden uzak kalmışlardır. Suriye'de asırlardanberi Adonis kültü ile karıştırılan Osiris kültü, Dionysos kültü ile de karıştırılmağa başlandı. Aynı suretle maverai hayata müteveccih olan Eleusis sırları da tamamiyle Mısırlılaştırılmışlardır. Bu sırlara, Suriye'de verilen rengin Mısır'da tatbik edilen âyinlerden alınmış oldukları görülmektedir.

Ahamanişlerin Yakın Şark ile Mısırı imparatorlukları içinde birleştirmeleri, Yunan felsefesinin ana kaynağı olan İyonya tefekkürü ile Mısır ve Doğu düşünceleri arasında bir yaklaşma ve kaynaşma imkânı hazırlamıştı. M. ö. Beşinci ve dördüncü

asırlarda İyonya tefekkürü, Mısır tefekkürü ile temasta bulunuyordu. İyonya mütefekkirleri, Mısırlıların dinlerini anlamak, bilgilerini öğrenmek maksadiyle Nil deltasına gidiyorlardı.

Sıkı iktisadî münasebetler yüzünden İyonya devrinde Ege bölgesinde Mısır tesiri kuvvetli olduğu halde, asıl Yunanistan'ın iktisadi münasebeti Kartaca ve batı Akdeniz'e müteveccih bulunuyordu. Bu yüzden Mısır tefekkürü, asıl Yunanistan'a ancak İyonya'da işlendikten sonra girebilmiştir. Ana vatanda tefekkürün inkişafı ise bir yönden materiyalizme doğru gitmiş ve Damokrit'in temsil ettiği atomculuk bu materiyalizmi son haddine vardırmıştı. Halbuki Mısır tesiri altında bulunan İyonyalı Anaksagor'un (Klazomenae'li Anaxagoras) felsefesinde, Demokrit gibi, ilmî bilgilerin hepsini gözönüne almakla beraber kâinatı idare eden bir küllî zekâ (noûs) şeklinde Allah fikrini de muhafaza etmiş olduğunu görüyoruz. Bu netice gösteriyor ki Anaksagor, "ulu hâlik Râ'yı, mahlûku kâinatın ruhu yani Ka'sı gibi telâkki eden„ Mısır teolojisine bağlanmaktadır.

Yunan tefekkürünün bir yandan atomculuğun tesiriyle materiyalizme sürüklenmesi, öte yandan idealizme doğru yol alması dolayısiyle bir ikilik hasıl olmuş ve nihayet Sofistlerin, süpheciliğini (scepticisme = sebaniye) doğurmuştu. Bundan da Protagoras'ın özelciliği (subjectivisme = enfüsiye) çıkacaktı.

Bu suretle asıl Yunan felsefesi, İyonya tesirinden ve Mısır'ın dinî telâkkisinden uzaklaşmış, hususî hüviyetleriyle belirmişti. Mısır dini, insanın hakikatate erişebileceğinde şüphesizdi. Bu telâkkiden uzaklaşan, tecrübe ve araştırma yolunu tutan Yunan felsefesi ise hakikate erişilmek imkânının inkâriyle neticelenmişti.

Sofistlerin açtıkları şüphecilik çığırı ile kıymetinin tekrar gözden geçirilmesi teşebbüsünün neticesi olarak, Yunan tefekküründe başlıyan buhran, beşinci yüzyılda demokraside başlayan buhrana tevafuk etmektedir.

Bu zamanlarda Sofistlerin rolü çok önemli olmuştur. Bunlar fikir hürriyetinin galebesini kazandırmış, siyasi ve felsefi meselelerin incelenmelerini umumî plân içine sokmuşlardır. Sokrat'ın da ahlâk üzerine kurmak istediği plân bu, umumî metod idi.

Fakat bu ahlâkı kurmak istediği için ölüme mahkûm edilmesine hak verdiren plân da yine bu plân olmuştur.

Peloponnesos harblerinin büyük müverrihi Tukidides (Thucydide) de Sokrat'ın ahlâkta tatbik ettiği bu metodu, tarihe tatbik etmişti. Yunan kavminin menşeini araştırırken mitolojik masalları tamamiyle bir tarafa bırakarak olayların uzak sebeplerini aramış, sosyetenin tetkikinde, Sokrat'ın insanı tanımak için takip ettiği metodu kullanmıştır.

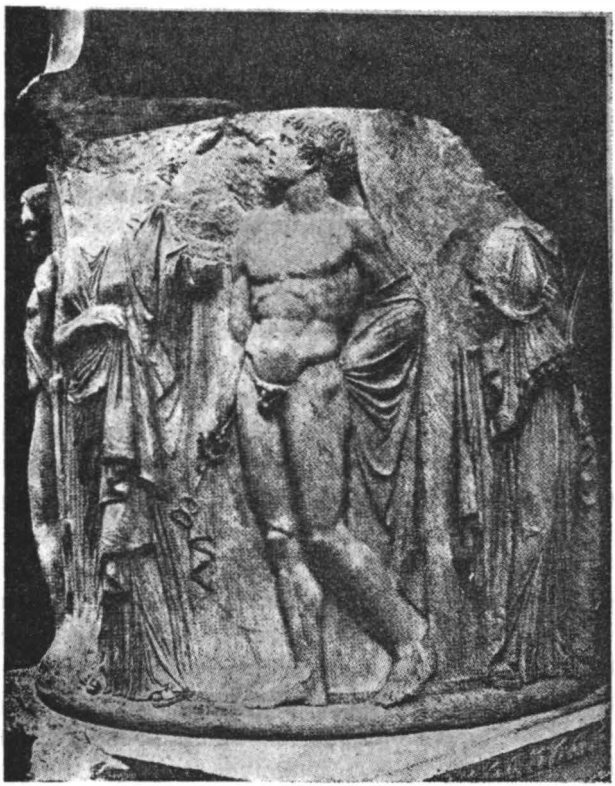
Atina ufku bu yolda genişlemekte devam etmiş, Ksenofon, "Cyropedia„yı yazmış, Sus sarayında doktor olan Ktesiyas (Ctesias) da Yunanlılara, ekonomik ve fikrî münasabetleri günden güne artmakta olan Asya'yı tanıttırmıştır. Nihayet Efor (Ephoros) da bu faaliyetleri umumi tarihi ile taclandırmıştır.

Fakat, Sofistlerin açtığı çığırda baş gösteren ifratlar, ruhlarda bir huzursuzluk buhranı yarattığından, Eflatun (Platon) Akdeniz tefekkürünün iki kutbunu, yani asıl Yunanistan'ın akılcılığı (rationalisme) ile Mısır tasavvufculuğunu (Mysticisme) birbirlerine yaklaştırmak teşebbüsüne girişmiş, müsül nazariyesini (théorie dées idés) kurarak Allahı, aklın, gerçek ilmin, ve hayrın aynı saymıştır. Allah — yüce hakikat — ile harici âlem arasındaki münasebeti de inayeti ilâhiye ile izah etmek suretiyle Mısır'ın dinî tefekkürüne yaklaşmış, yani M. ö. altıncı asırdanberi Mısır ile İyonya arasında başlamış olan ortak medeniyeti vuzuhla belirtmiştir. Eflatun'un Yunan tefekkürünü sistemleştirerek ahenkli bir duruma çıkarmak yolundaki gayreti, İskender'in büyük imparatorluğunda ahenk teessüsünü hazırlayan âmil olmuştur (Res. 2).

II.
İSKENDERLE HALEFLERİ ÇAĞINDA YAKIN ŞARK

a) Ahamanişlerin yıkılışından sonra Yakın Şark

İskender, Asya'da fetihlerine devam ederken yıktığı imparatorluk müesseselerinin kadrolarını muhafaza etmek suretiyle aldığı yerlerde yeniden teşkilât kurmuştu. Yalnız, Küçük Asya'nın batı kıyılarındaki Grek sitelerini, Korint birliğine katmak üzere, eski teşkilâttan hariç bırakmış, siyasi önemi her gün biraz daha artan Anadolu'yu da yedi eyalete ayırmıştı.

Res. 2 — Hellen klâsik çağının eriştiği sanat nümunelerinden: Efesus tapınağının kabartmalı bir sütunu

Doğu Akdeniz kıyılarındaki siteleri Suriyeden ayırmış, buralara tayin ettiği valiler emrinde muhtar siteler imtiyazını vermişti. Kıbrıs'ı Ahamanişler devrinde olduğu gibi yerli sülâleler idaresine bırakmıştı.

İmparatorluğun diğer bölgelerindeki satraplıklara gelince, bunların sınırları ve taksimatı muhafaza edilmişti. Keşmir hükûmeti ile İndus üzerindeki kıral Porus hükûmeti, vassal krallıklar halinde bırakılmış, iç eğemenliklerine dokunulmamıştı. İskender, bu hükumetleri Bengal körfezine ve Uzak Doğu'ya doğru nüfuz vasıtası olarak muhafaza etmek istemişti.

Yeni teşkilâta göre imparatorluk, tek bir hükûmdarın yüksek hâkimiyeti altında yaşayan birleşik hükûmetlerden mürekkep bir camia halinde bulunuyordu. Türlü türlü ırkları içine alan ve bütün yerli müesseselerini muhafaza eden bu hükûmet arasında tek bağ, İskender'in şahsiyeti idi.

İmparatorluğun muhtelif bölgelerinde siyasi ve ekonomik bünye bakımından başka değişiklikler olmamış, yalnız Ahmaniş kıralı Darius III. yerine İskender geçmiş, onun oniki yıl süren savaşları, doğu ve Akdeniz âleminin eski muvazenesini sarsmıştı.

Ahamanişler bu geniş imparatorluğu, Hind ile Ön Asya arasındaki Sus'tan idare etmişlerdi. İskender ise Akdenize karşı Mısır deltasında kurduğu ve kendi adını verdiği İskenderiye'yi bu imparatorluğa merkez yapmak istemişti. Bu suretle hegemonya, deniz lehine karayı bırakmış olacaktı.

Anlaşıldığına göre İskender, Grek âlemini Mısır kırallığı ve Pers imparatorluğu ile birleştirdikten sonra, Orta Asya'ya ve Hindistan'a da ayak atarak, doğu Akdeniz mihver olmak üzre cihanşümul bir ekonomi teşkilâtına imkân hazırlamak istemişti. Batıya doğru önü açık olan bu ekonomi teşkilâtı Ege ve Karadeniz yoluyla Avrupa, Kızıldeniz vasıtasiyle de Afrika, Arabistan ve Hinsistan'la birleşecekti. Suriyede, kervan yollariyle bu teşkilâtı doğuya, Orta Asya'ya ve Çine bağlavacaktı.

Makedonyalı fatih, geniş bölgeleri merkez şehirlere bağlamak ve bu şehirleri büyük imparatorluğun istinat merkezleri yapmak gibi dâhiyane bir plân düşünmüş ve tatbike başlıyarak birkaç yıl içinde adını taşıyan yetmiş kadar şehir kurmuştu. Bunların başında o zamanki dünyanın ekonomik hâkimesi olan Mısır İskenderiye'si bulunuyordu. Ehemmiyet itibariyle bundan sonra Akdeniz'in kuzey-doğu köşesinde yukarı Fırat yollarının müntehası olan İskenderun geliyordu.

Pers körfezi kıyısında kurulan Dicle İskenderiye'si, İndüs deltası üzerindeki İskenderiye limanı ile Bülücistan'da, Sus-Hind kervan yolu üzerinde Barikani İskenderiye, İndüs kollarının birleştikleri yerde kurulan İskenderiye, önemleri büyük olan merkez şehirleri teşkil ediyorlardı. Yıllar boyunca kara kervanlarının konak yeri olmakta devam edecek olan Herat ile

Arahosya'daki Kandahar'a, Ceyhun (Oksos) üzerindeki Hocend'de İskender'in kurduğu merkez şehirleri birbirlerine bağlıyorlardı.

İmparatorluğun sınırları üzerinde birkaç yıl içinde kurulan şehirlerden Hindukuş geçidine hâkim Peşaver yolu üzerindeki Oksion İskenderiye'si ile Yaksart (Seyhun) ırmağı kenarında ve Asya içlerine ve Çin'e doğru giden yol üzerindeki Esşate İskenderiye'si, hudut dışı memleketler ticaretinin batıya doğru ilk merhaleierini teşkil ediyorlardı.

Bu merkezî şehirler ile Orta Asya'nın büyük yollarının istikametleri de taayyün etmişti. Bunlardan Hindukuş geçitlerinden gelerek Kandahar'a müntehi olan yol, Hindistan'ı kuzeye ve batıya bağlıyordu. Yol Kandahar'da ikiye ayrılıyor, biri Basra körfezine gidiyor, diğeri ise Herat üzerinden Kafkaslara çıkıyordu.

Çin'i batı Asya'ya bağlayan büyük yollar da iki idi. Bunlardan güneyden gelen yol, Hocend'e müntehi oluyor, kuzey yolu ise Esşate (Eschatè) İskenderiye'sine çıkıyordu.

Fakat imparatorluğun hakiki şiryan damarlarını, kıyılarında büyük limanlar teşkil etmekte olan deniz yolları teşkil ediyordu. Vaktiyle Ahamanişler beyhude yere deniz ticaretini kara imparatorluklarına bağlamağa çalışmışlardı. İskender, bunun tam aksini yapmak istedi. Kıtada yer yer kurduğu ticaret merkezlerini denize bağlayan bütün tedbirleri aldı ve muvaffak oldu.

İskender'in kozmopolitlik siyaseti

Ahamaniş imparatorluğunu teşkil eden türlü milletler mensupları, bu saltanatın bekası ile hiç de ilgili değillerdi. Daha Makedonya'da iken bunu anlayan İskender, Anadolu'ya ayak bastıktan sonra geçtiği yerlerdeki halkın tanrılarını takdis etmek, onlar için kurbanlar kesmek, mahallî âdet ve geleneklere saygı göstermek, zaptedilen memleketlerin yerli memurlarını ve hükümetlerini yerlerinde bırakmak gibi tedbirler ile bunlar şahsına bağlamak istemişti.

Kazandığı parlak muvaffakıyet, kendisine pek de yar olmayan ve bir kısmı zorla toplanmış bulunan Yunanlı ve Makedonyalı askerlerin gayret ve fedakârlıkları semeresi ol-

maktan ziyade, bir taraftan takip ettiği bu siyasetin, diğer taraftan da türlü milliyetlerden terekküb eden imparatorluğun milli şirazeden mahrum olmasının tabii bir neticesi idi.

İskender, kendi imparatorluğunun da aynı mahiyeti almaması için bu milliyetleri kaynaştırmak siyasetine önem verdi. Asurluların, Babillilerin ve Perslerin hâkimiyetleri altına düşmek suretiyle azalmağa başlayan, fakat Ahamanişlerin son devirlerinde yeniden canlanan milli duyguları büsbün söndürerek yeni bir dünya yaratmak hevesine düştü. Her hareketiyle ırkların kaynaşmalarını teşvik etti. Kendisi önce Soğd satrapının kızı Roksan, sonra da Darius III'ün kızı Statira ve Artahşatra III'ün kızı Parisatis ile evlenerek ilk örneği gösterdi. Komutanlarını, subay ve askerlerini de Asyalı kadınlarla evlenmeye teşvik etti. Evlenenleri mükâfatlandırdı. Bu siyaset, istilâcılarla yerli halkın anlaşma, sevişme ve güzel geçinmelerine vesile oldu. Yerli müesseselere ve dinlere karşı müsamahalı siyaseti ise halka eski idareyi aratmadı.

Esasen ötenberi pek sıkı olan ticaret faaliyeti, Yunan dilini Mısır ve Anadolu'da milletlerarası müşterek dil haline getirmişti. İskender'in istilâ orduları ve bunlar arasından inkişaf eden ve yayılan ticari faaliyet ile Yunan dili Orta Asya içerilerine, Hindistan sınırlarına kadar yayıldı. Bu suretle bu dil, imparatorluk parçalarını birbirlerine bağlıyan kuvvetli bir bağ olmağa başladı.

Askerî ve ekonomik nüfuzun âdet ve ahlâkça karşılıklı kaynaşmalara yal açması zaruri idi ve böyle oldu. Mısır monarşisinin ilâhi hak teorisi Grekler arasında yayıldı. Buna karşı Grek felsefesi de doğu Akdeniz bölgelerine süratle nüfuz etti. Neticede, ileride ayrı bir bahisde belirtileceği veçhile, bu karşılıklı tesirler ve kaynaşmalar sonucu olarak, yeni bir sima arzeden İskenderiye ilim ve felsefesi doğdu.

İskender, Mısır tesiri altında cihan imparatorluğunu ilâhi menşee istinad ettirerek ona mistik bir meşruluk vermek istemiş, Mısır kâhinlerinin kendisini Amon-Ra'nın oğlu ilân etmelerinden cesaretlenerek Grekler arasında da Allah-kıral tanımak hevesine düşmüştü. Sus'ta imzalayarak bütün Yunan sitelerine

gönderdiği fermanda panteonlarında, kendisini de tanrılar arasına koymalarını emretmişti [55].

Fakat, bu fermana rağmen, İskender monarşisi, yeni kurulan şehirler başına orta burjuva tarafından seçilen şahısların geçmelerine meydan vermek suretiyle demokratik Grek prensipleriyle uyuşabilmişti. Bu suretle şark tipindeki monarşi ile Grek demokrasisi siyasi bir sistemde mezcedilmiş oluyordu. Bu hal Hellenizmin yeni inkişafını ve eski müstakil siteler devrinin sona erdiğini belirtiyordu.

Yunanistan, İskender devrine kadar çevresindeki kavimler üzerine esaslı tesirler yapamamıştı. Yalnız ticaret yoluyla Grek dilinin yayılmasını sağlayabilmişti. Halbuki İskender'den itibaren Grek kültürü, mistisizme muvazi olarak yayılmağa başlamış, Akdeniz halkını müşterek bir medeniyette birleştiren manevi bağ olmuştu. (Res. 3).

Grek kültürünün şarka doğru yayılmak istidadı, orada doğmuş olmasının neticesi idi. Yunan tefekkürü, son tekâmül merhalesine yükselen şark tefekkürünün belirmesine engel olan dinî formalite ve milli prejüjelerden örülmüş ağı parçalayacak ana idelerini doğuda yeniden bulucaktı. Bu kaynaşmadan geniş bir fikir rönesansı doğacak, ilmin ve felsefenin milletlerarası lehçesi halini alan Yunanca ile ifade ve neşredilecekti. Yunan tefekkürü, bu vazife ile karşılaştığı zaman, verimini ileride göreceğimiz Aristo'nun açtığı yeni bir devre girmiş bulunuyordu.

b) Selevkos İmparatorluğunun kuruluşuna kadar Yakın Şark

İskender, 33 yaşında öldüğü zaman (M. ö. 323), yerine geçecek evlâdı yoktu. Ölürken de kimseyi veliahd gösterme-

[55] İskender, Anadolu'ya ayak basmasını takip eden yedi yıl içinde yavaş yavaş bir şark imparatoru olmuştu. Kolay zaferlerin şaşırtıcı guruyla başlangıçta takip ettiği akıllıca siyaseti bırakmış eski, Asur kıral-larının sefihane hayatlarını yaşamağa başlamış, Ahamanış kıral-larının bütün merasimini tatbike koyulmuş, onların kırmızı renkli geniş elbiselerini giymiş, ağır taçlarını başına geçirmişti. Herkes, eski Asur ve Pers imparatorları gibi İskender'in önünde de secde etmeye mecbur tutulmuştu.

Hayatı tetkik edilince onda iki şahsiyet belirdiğini görüyoruz. Babasından tevarüs ettiği keskin zekâ ve şaşırılmaz irade onu büyük bir ko

miş, kurduğu cihan devletinin mukadderatını olayların gelişmesine bırakmıştı. Halbuki bu imparatorluk, Ahamanişler imparatorluğuna nispetle daha çürük temelli olduğundan, daha az mukavemetli idi. Cihan devletini parçalamaktan korumak için tek çare İskender'in hâmile olan karısı Roksana'dan doğacak çocuğu veliahd tanımak, buna göre tedbirler almaktı: Suvari kıtalariyle piyadeler arasında başgösteren bir mücadeleden sonra Babil sarayında toplanan generaller, imparatorluğun bütünlüğünü koruyabilmek için, İskender'in ölümünden üç ay sonra Roksana'nın doğurduğu çocukla, İskender'in gayri meşru kardeşi saralı Philippos Arrhidaios'u çifte kıral ilân ettiler. Kraterus da Filippos'a naip tayin olundu. Generallerden herhangi birinin sivrilmesine meydan vermemek maksadiyle askeri idare mülki idareden ayrıldı. Hassa kıtaları komutanı Perdikkas'a Asya, Antipatros'a da Avrupa askerî idareleri verildi.

Res. 3 — Rodos'tan V. yüzyıla ait bir kabartma

mutan yapmış, üstadı Aristo'nun telkinleri ile müfekkiresini kâinatın nizamı hakkında müsbet bir sahada işlemeğe alıştırmıştı. Onun bu şahsiyeti, cihangir İskender'i temsil ediyordu. Halbuki cinayet düşkünü, hırçın, yarı bir deli olan anası Olimpias'dan tevarüs ettiği müşevveş muhayyile, sebatsız ve heyecana müstait karakter, onda kandan ve garip dinî sergüzeştlere atılmaktan zevk alan ikinci bir şahsiyet yaratıyordu. Mısır'da Memfis'e girdiği za-

Fakat, Kraterus ile Antipatros'un bu sırada Babil'de bulunmaları, merkezî hükûmet kudretinin tamamiyle Perdikkas'ın eline geçmesini intaç etti. Perdikkas, satraplıkları yakın arkadaşlarına verdi. Ptolemaios Mısır, Antigonos büyük Frikya, Leonnatos Marmara bölgesi Frikyası, Lysimakhos Trakya, Atropatenes İran satraplığını elde ettiler. Ptolemaios, İskender'in altın tabut içindeki cesedini mûdebdeb bir alayla Mısır'a götürdü. Ceset bir mermer lahid içine konularak İskenderiye şehrinin ortasındaki bahçeye defnedildi. Bir veliahd gibi Mısır'a yerleşen Ptolemaios, bu suretle İskender'i Mısır'ın meşru firavunu, İskenderiye şehrini imparatorluğun merkezi, kendisini de onun vârisi ilân etmiş oluyordu.

Mısır'ın bu yeni başkenti, gittikçe ilerleyecek, hem Şark-Grek kültürünün, hem de Akdeniz ticaretinin merkezi olacaktı. Ptolemaios, eski Sais firavunlarının siyasetini takip ederek bir filo yapmak suretiyle Mısır'ın deniz hegemonyasını kurdu. Bu sayede Akdeniz Yunan âlemine, doğu Akdeniz ticaretine hâkim olmak yolunu tuttu. Birkaç yıl içinde Afrika sahilinde Sirene ile Kıbrıs ve Delos adasını, Fenike sahillerini aldı.

Saltanat naibliğini Krateros'tan gasbeden Perdikkas, İskender'in anası Olimpias ile de evlenerek bütün kudreti elinde toplamış, kıral olmak hülyalarına düşmüştü. Fakat aynı hırsa tutulan ve Perdikkas'ın hükmü altına girmek istemeyen generallerden Antigonos, Ptolemaios ve Lysimakhos, aralarında

man buradaki tapınakların ecnebi loşlukları, onun mantıksız dindarlık ruhunu teshir etmişti. Amon tapınağının kâhinini istiçvap için uzun bir çöl yolculuğuna katlanmış, Babil tapınakları da kendisinde aynı hisleri heyecana getirmişti. Artık Makedonyalı Filip gibi bir insan sulbünden geldiğine inanmaz olmuştu. Bu duygu ile Maveraünnehir'de Allahlık davasına kalkıştı. Herkesi kendisine tapınmağa davet etti. Aristo'nun yeğeni ve talebesi filozof Kallisthenes'i bu emre karşı geldiği için acımaksızın astırdı. Aynı duygu ile babasının ve kendisinin sadakatli mahir generallerinden olan Parmenion ile oğlu Filotas'ı, nüfuzlarından kuşkulanarak öldürdü. Sevdiği bir kadının Filotas'ın (babamla benim gibi adamlar olmasaydı, İskender İran'ı fethedemezdi) demiş olduğu yolunda ki ihbarı onun ihanet ve fesatla ittihamına ve işkencelerle öldürülmesine sebep olmuş, İskender'in ihtirası uğrunda iki oğlunu kaybeden Parmenion da aynı âkibete uğratılmıştı.

İskender'in bir sefahat meclisinde, Granikos zaferinin kahramanı olan Klitus'u feci bir surette hançerlemesi de anasından tevarüs eden karakterin bir tecellisi idi.

merkezî hükümete karşı bir birlik kurdular. Seçildiği saltanat naibliğini elinden kaçıran ve Avrupa'daki askerî idare komutanı Antipatros'un yanına çekilen Krateros da bu birliğe katıldı.

Perdikkas önce birliği teşkil eden generallerin en zengini olan ve İskender'in cesedini Mısır'a götürerek kendisini veliahd gibi gösteren Ptolemaios üzerine yürüdü. Fakat Memfis'teki ordugâhında başta Selevkus olmak üzere kendi askerleri tarafından öldürüldü (M. ö. 321). Beraber getirdiği Makedonya ordusunun mühim bir kısmı Ptolemaios tarafına geçti.

c) İskender imparatorluğunun parçalanması

Saltanat naibinin sahneden çıkması, imparatorluk bütünlüğünün timsali olan merkezî devletin sarsılmasını intaç etmişti. Devlete yeni bir düzen vermek gerekiyordu. Bu maksatla M. ö. 321 de Orontes ırmağı (Asi nehir) üzerinde Trisparadisus'ta yapılan toplantıda devlet işlerinin idaresi (saltanat naibliği) Antipatros'a, ordular başkomutanlığı Antigonos'a, süvari kıtalar komutanlığı da Antipatros'un haris oğlu Kasandros'a verildi. Perdikkas'ı öldürenlerden general Selevkos da Babil satraplığına atandı. Diğer satraplıklarda değişiklik yapılmadı. Antipatros, iki kıralı yani İskender'in oğlu ile kardeşini ve ailesini Makedonya'ya götürdü[56]. Fakat generaller arasındaki münafaret ve ihtiras gittikçe artmış, imparatorluğun bütünlüğünü korumak düşüncesi unutulmuş, merkezde imparatorluğun muhtelif parçalarını bağlayacak nüfuz ve kudret kalmamış, millî temayüller uyanmış olduğundan, bu ikinci karara rağmen imparatorluğun parçalanması muhakkaktı. Böyle oldu. Bu karar üzerinden bir yıl geçmeden Antigonos kendisini kıral ilân ve İskender'in mabeyn kâtibi ve Perdikkas'ın taraftarı olup onun ölümünden sonra Kapadokya ve Paflagonya'da yerleşen Evmens üzerine yürüdüğü sırada, Ptolemaios da Suriye'yi Mısır'a ilhak etti.

Saltanat naibi Antipatros'un Makedonya'ya çekilmesinden

[56] İskendar'in arkada bıraktığı ailesi şunlardı: 1) Anası Olimpias, 2) metresi Barsina'dan olan oğlu Herkül, 3) babasının aynı mahiyette yani gayri meşru oğlu olan saralı Philippos Arrhidaios, 4) kız kardeşi Kleopatra ve Tsalonis, 5) zeveeleri Roksan ve Statira, 6) halası Hridis.

sonra çok geçmeden ölmesi (M. ö. 319), durumu büsbütün karıştırdı. Yerine saltanat naibi gösterdiği Poliperhon geçmişse de, generaller kendisini tanımadılar. Antigonos, Kasandros, Lysimakhos ve Ptolemaios aralarında bir birlik kurdular.

İskender'in kanlı anası Olimpias haksız yere bir çok insan öldürmüş olduğundan, Kasandros da kendisini Pidma'da öldürttü (M. ö. 316). Roksana ile oğlu da kıral olmak hırsına düşen Kasandros'un eline düştüler. İskender ailesinin samimi tek dostu olan Kapadokya satrapı Evmenes'in Antigonos'a mağlûp ve esir düşerek mahbusta boğdurulması (M. ö. 315), İskender ailesinin bir yıl önce uğramış olduğu felâketi arttırdı.

Evmenes'in âkibeti Antigonos'un Anadolu'da müstakil bir kıral gibi hareketine ve neticede generaller arasındaki anlaşmazlığın bir kat daha artmasına yol açtı. Generaller arasında kanlı harbler başladı: Mısır satrapı Ptolemaios, Trakya satrapı Lysimakhos ve Babil satrapı Selevkos, üçüncü bir birlik kurdular. Çarpışmalar, fasılalarla 315 ten 301' e kadar devam etti. Antigonos bütün doğu illerini egemenliği altında toplamak hevesine düşerek Babil satrapı Selevkos'a da kendisine inkiyat teklifinde bulundu. Selevkos bu teklifi reddetti. Fakat, Antigonos'a karşı koyabilecek kadar kuvveti olmadığından, Babil'i bırakarak bacanağı olan Mısır satrapı Ptolemaios'un yanına gitti. Onunla beraber Suriye üzerine yürüdüler. Antigonos'un oğlu Demetrios kendilerini Gazze önünde karşıladı. Burada vukua gelen kanlı savaş, Demetrios'un hezimeti ile sona erdi (M. ö. 312).

Selevkos bu zaferden sonra Ptolemaios'tan aldığı kuvvetle Mezopotamya'ya döndü. Burada egemenliğini kuvvetlendirdikten sonra eski Asur ilile İran'daki satrapları da kendisine bağladı. Bu suretle doğuda Yaksart (Seyhan) ve İndüs (Sind) boylarından batıda Marmara, Ege ve Akdeniz kıyılarına kadar uzayan geniş sahada, yani eski Ahamanişler imparatorluğu üzerinde yükselecek olan bir devletin temeli kurulmuş oldu (M. ö. 312). Bu tarih, Selefkiyan denilen tarihin mebdeidir.

d) Selevkos İmparatorluğunun kuruluşu

Selevkos azimli, enerjili, müstesna bir askerdi. Babil'e yerleştikten sonra İskender ve Perdikkas zamanlarında tayin

edilen satraplar idaresindeki, Asur, Medya, Persia ve diğer doğu illerini egemenliği altında toplamağa teşebbüs etti. Evvelâ kuzey Mezopotamya ile İran'ı Babil'e bağladı. Sonra Hırkanya üzerinden Bakteriyana'ya girdi. Burayı ve Sogdiyana'yı kendine bağladıktan sonra İndüs boylarına, Pencap bölgesine indi.

Bu sırada kuzey Hindistan'da Lahur çevresindeki Taksila prensliğinin başında Saûbhûta adında bir prens vardı. Ganj boylarında eski Magadha imparatorluğu topraklarında ise meşhur Çandragupta tarafından Morya (Mauria) adında yeni bir hanedan kurulmuştu.

Eski Magadha imparatorluğunun da başkenti olan Pataliputra (bugünkü Patna)'yı merkezi hükumet yapan Çandragupta, Hindistan'ın en verimli, en mâmur ve kalabalık bölgelerine hükmediyordu.

İskender'in generalleri arasında baş gösteren ve doğu illerini unutturan mücadeleden faydalanarak çok geçmeden Çandragupta Pencap bölgesini de hükmü altına almış bulunuyordu. Gazze zaferinden sonra Babil'e dönen Selevkos ise buralarda hâkimiyetini iyice emniyet altına aldıktan sonra, İran'daki satrapları da hükmü altına sokmuş. Hirkanya üzerinden Bakteriyana ve Soğdiyana'yı da egemenliği altına almıştı. M. ö. 305 tarihlerine doğru İndüs (Sind) boylarına indiği zaman muazzam bir ordu ile Çandragupta'nın kendisini karşıladığını gördü. Harbe tutusmadan önce iki taraf anlaşma yoluna gitti. Anadolu'daki olayları daha önemli gören Selevkos, Kâbil ovasından hatta Hindukuş'a kadar olan yerleri Çandragupta'ya bıraktı. Onunla emniyetli bir barış imzaladı. Geriye döndü.

Doğu seferi sonunda muzaffer "Nikator„ unvanını alan Selevkos, batıdaki önemli olaylar yüzünden, süratle batıya dönerken, hâkimiyet iddiasından vaz geçtiği topraklara karşı Çandragupta'nın hediye ettiği 500 savaş filini alarak Babil'e döndü[57]. 319'da ölen Antipatros'un kendisine halef olarak saltanat naibi bıraktığı Polisperkhon (Polysperchon)'un yerine Antipatros'un haris oğlu Kasandros'u İskender'in oğluna vasi tayin etmişlerdi.

[57] Bu anlaşmayı ve barışı kuvvetlendirmek maksadiyle Çandragupta'nın veya oğullarından birinin Selevkos'un kızı veya akrabasından biriyle evlendiği hakkında müphem bir rivayet vardır.

Fakat bu anlaşma çok sürmemişti : Kassandros İskender'in ikinci kardeşi Tessalonis (Thessalonice) ile evlenmiş olduğundan, Filip - İskender tahtının varisi kalmak maksadiyle evvelâ İskender'in anası Olimpias'ı öldürtmüş, sonra da İskenderin karısı Roksana ile oğlu küçük İskender'i esrarlı bir surette 310 da ortadan kaldırmış olduğundan, ihtiraslar yeniden kabarmıştı [58].

İmparatorluğun bütünlüğü fikri tamamiyle unutulmuş, Anadolu'da Antigonos, Mısır'da Ptolemaios, Makedonya'da Kassandros, Babil'de ise Selevkos başlı başına hareket ediyor, her biri diğerlerini ortadan kaldırarak bütün imparatorluğu hükmü altında toplamak amacını güdüyordu.

Fakat hepsi, en kudretlileri olan Antigonos'tan çekiniyorlardı. Bu sebepten Makedonyalı Kassandros, Trakya'daki Lysimakhos, Mısır'daki Ptolemaios, Babil'deki Selevkos, Anadolu'ya hâkim olan Antigonos'a karşı aralarında bir ittifak yaptılar.

İpsos zaferi Müttefik generaller, Anadolu'ya girdiler. Frikya'daki İpsos'da vukubulan kanlı savaşta Selevkos'un Hindistan'dan getirdiği 500 savaş fili sayesinde büyük bir zafer kazandılar. 81 yaşında olan Antigonos, genç kahramanları hayrette bırakacak bir enerji ve cesaretle çarpıştıktan sonra harp meydanında maktûl düştü (M. ö. 301). Bu suretle İskender imparatorluğuna tek başına hâkim olmak isteyen son büyük general sahneden çekilmiş oldu.

[58] Bu boğuşmalar arasında İskender ailesi efradı da ya birbirlerini öldürmek veya saltanat hırsına kapılanlar tarafından yok edilmek suretiyle tamamiyle ortadan kalkmışlardır. Şöyle ki: İskender öldüğü zaman altı aylık hamile olan karısı Roksana, ortağı olan Dariyavoş III'ün kızı Statira'dan şüphelenerek onu öldürtmüştü (M. ö. 323). İskender'in anası Olimpias da Makedonya'ya gittikten sonra sözde kıral ortağı olan, kocasının gayri meşru oğlu sar'alı Philippos Arrhidaios ile karısı Oridis'i çekememezlik yüzünden yok etti (M. ö. 317). Bunun üzerine saltanat naibi Kassandros da zahiren bunun intikamını almak, hakikatte ise ortada saltanat varisi bırakmamak üzere Olimpias ile İskenderin karısı Roksana'yı ve oğlunu imha etti (M. ö. 311).

İskender'in dul kız kardeşi Kleopatra, Mısır satrapı Ptolemaios ile evlenmek üzere Mısır'a kaçarken, onu kendisi almak isteyen Anadolu satrapı Antigonos yakalattırarak öldürttü (M. ö. 308). İskender'in gayri meşru oğlu ile anası Bartsin, Antipatroa'un kendisine halef olarak küçük İskender'e naip seçtiği Polisperkhon (Polysperchon) tarafından zehirlendiler.

İmparatorluk galip generaller arasında şöyle taksim edildi: Mezopotamya, Suriye ve bütün doğu ülkeleri Selvokos'un olacaktı. Trakya satrapı Lysimakhos, Toroslara kadar Anadolu'yu alacaktı. Kassandros, İskender'in Asya fetihlerinden evvelki kıralığına, yani Makedonya ve Yunanistan'a hâkim olacaktı. 305'te firavunluk tacını giyerek kendisini müstakil Mısır kıralı ilân etmiş olan Ptolemaios'un Mısır, Libya ve kuzey Arabistan ile Filistin'deki hâkimiyeti kabul edilmiş, İpsos harbine fiilen iştirak etmemiş olduğu için, zaferden kendisine yeni bir hisse ayrılmamış, bilâkis Suriye'yi Selevkos'a bırakması kararlaşmıştı.

Fakat, bu paylaşma yeni çarpışmalara yol açabilecek mahiyette idi. Çünkü Ptolemaios'un hükmü altında bulunan Suriye'yi Selevkos'a terk etmeye razı olmayacağı muhakkaktı. İpsos mağlubiyetinden sonra kaçarak kurtulmuş olan Antigonos'un yılmaz oğlu Demetrios da yeni bir devletin başına geçmek için bütün azmiyle çalışıyor, her teşebbüse başvuruyordu. Bir çok maceralardan sonra nihayet Makedonya'ya geçti. Onu Asya ve Afrika'dan uzaklaştırmak isteyen Selvkos ile Ptolemaios da Makedonya'ya geçmesine yardım ettiler. M. ö. 296'da babası Kassandros'un yerine Makedonya kıralı olan Antipatros'u tahtından atarak yerine oturdu. Kendisini Makedonya kıralı ilân etti (M. ö. 294). Fakat, haris adam bununla yetinlenmedi. Lysimakhos'tan Trakya'yı almak istedi. Lysimakhos'u Anadolu'dan çıkarmak isteyen Selevokos'a güzelliğile şöhret kazanan kızını vererek anlaştı. Fakat Lysimakhos ile birleşen Epir kıralı Pyrrkhos kendisini, sekiz yıldanberi kırallık ettiği Makedonya'dan çıkardılar (M. ö. 287). O da Asya'ya geçerek Selevkos idaresindeki Kilikya'yı almak istediyse de, Toroslar yöresinde damadına esir düştü (M. ö. 285), hapsedildiği kalede 283 tarihinde öldü.

Demetrios Asya'ya çekildikten sonra 25 yıldanberi Trakya ile batı Anadolu'da hüküm süren Lysimakhos, Makedonya'yı da aldı (M. ö. 286). Fakat dört yıl sonra oğlunu idama

(M. ö. 309). İskenderin diğer kız kardeşi ve Kassandros'un karısı Tessalonike (Thessalonice) de kendi oğlu Antipatros II tarafından öldürüldü. Bu facialar yüzünden İskender'in ölümünden on bir sene sonra ailesi efradından hayatta tek adam kalmamıştı.

mahkûm etmesi üzerine her tarafta isyanlar başgösterdi. Bütün Anadolu'ya hâkim olmak isteyen Selevkos, fırsattan faydalanarak batı Anadolu'ya yürüdü. Lydia'da bugüne kadar yeri tayin edilemiyen Kyropedion mevkiindeki meydan muharebesinde 75 yaşındaki Lysimakhos maktûl düştü (282 veya 281). Ordusu da dağıldı. Bu suretle Lysimakhos'un Anadolu'daki memleketleri ile Trakya ve Makedonya Selevkos'un hükmü altına geçmiş oldu.

İskender'in ölümünden 31 yıl sonra, türlü ihtiraslar yüzünden ailesi efradından hayatta bir tek insan kalmadığı gibi, 41 yıl içinde şöhretli generalleri birbirlerini imha etmek suretiyle sahneden çekilmiş, meydan Selevkos'a kalmıştı. Kendisine rakip olarak yalnız M. ö. 285 tarihinde Ptolemaios Soter'in oğlu, Ptolemaios Philadelphos bulunuyordu.

Görünüşte Mısır ve güney Suriye hariç olmak üzre, bütün İskender imparatorluğuna hâkim olan Selevkos için bu tek rakibi de ortadan kaldırmak bir gün meselesi idi. Fakat ileride görüleceği gibi, beklenmeyen bir suikast Selevkos'un böyle bir teşebbüse girişmesine imkân bırakmadı. Bununla beraber, böyle olmasa da Selevkos'un Lajid sülâlesini ortadan kaldırması ihtimali pek azdı. Çünkü toprak bakımından küçük olan Mısır krallığı, bünye itibariyle Selevkos'un muazzam imparatorluğuna nispetle daha sağlam bir temele dayanıyor ve ondan daha mukavemetli bulunuyordu.

e) İskender fetihlerinin fikir, din ve medeniyet alanındaki tesirleri

İskender'in ölümünü takip eden ve bin türlü maceralar ve savaşlarla geçen kırk yıl sonunda, Asya ve Afrika'da fethettiği geniş ülkelerde iki krallık ayakta kalabilmişti: Biri, merkezi İskenderiye olan Lajid (= Lagide) krallığı, diğeri de Antalya'da yerleşerek Marmara kıyılarından Orta Asya'ya kadar uzayan geniş imparatorluğa hükmeden Selevkos devleti. Birbirlerine rakip olan bu iki hükûmet. bünye itibariyle tamamiyle ayrılıyorlardı.

Makedonya kıralı Philippos'un zabitlerinden Lagüs'ün oğlu Ptolemaios tarafından Mısır'da kurulan ve M. ö. 323 'ten M. s.

30 tarihine kadar devam eden hükûmet, Mısır'ın on sekizinci ve ondokuzuncu sülâlelerinin siyasetlerini güderek Filistin ile güney Suriye ve Fenike limanlarını elde tutmağa önem vermiş, savaşçı bir devlet olmamasına rağmen, bu yüzden vakit vakit Selevkos'larla çarpışmıştır.

Lajid'ler Mısır'da merkezileşmiş büyük bir devletin, binlerce yıllık müesseselerin tek kalıba soktuğu bir kavmin, tarihî ve coğrafi kadrosu taayyün etmiş ülkesine varis olmuşlardı. Bu sebepten Ön ve Orta Asya'nın ırk, kültür ve din bakımından birbirlerinden farklı savaşçı kavimlerini bayrakları altında birleştirmek gibi müşkül vazifeler karşısında kalan ve tabiatiyle savaşçı olan Selevkos'lara nispetle çok bahtiyar idiler. İskender'in Asya fetihlerinin temin ettiği ilmî ve medeni inkişaftan ancak Lajid'lerin istifade etmiş olmaları bundan ileri gelmiştir.

Çünkü birbirleriyle çarpışmaktan, isyan ve ihtilâlleri bastırmaktan göz açamıyan Selevkos'lar, İskender'in yalnız imparatorluğuna değil, savaşlarına da varis olmuşlardı. Bunlar, Elâmların, Sumerlerin, Akadların, Babillilerin, Asurluların, Hattilerin, Urartuların ve nihayet Ahamanişlerin medeni merkezlerine hâkim olmalarına, Orta Asya ve Hindistan medeniyetleriyle temasta bulunmalarına rağmen, ne Babil'de iken, ne de Antalya'ya yerleştikten sonra ilim ve medeniyet alanında önemli bir ilerleme gösterememişlerdir.

Halbuki Mısır Lajid'leri muayyen bir medeniyete, asırların kökleştirdiği geleneklerle, ferdleri birbirlerine bağlı bir ülkeye hâkim olduklarından, zamanlarını ilim ve medeniyetin inkişafına hasretmiş, İskender'in Hellenleri Asya'da dolaştırmasının temin ettiği fikrî inkişaftan hakkiyle faydalanmayı bilmişlerdir.

İskender'in Asya-Afrika seferi, yalnız kendisine bir cihan imparatorluğu kazandırmakla kalmamış, insanlığın bilgi, görgü ve düşünce bakımından büyük merhaleler atlamasını da temin etmiştir.

İskender Asya fethine başladığı sıralarda Helen tefekkürü sofistlerin şüphecilik (scepticisime) leriyle Platon'un idealcilik (idéalisme)'nden farklı yeni bir sistem ile karşılaşmış bulunuyordu. Bu sistem, Aristo'nun Péripatétisme denilen gezicilik sistemi idi. Septik'lerle sübjektivist'lerin kısır yollarından ayrılan Aristo, insan aklının akl-ı külli ile rabıtadar olduğunu

kabul ediyor. Fakat, realitelerin mücerred mefhumlar değil, hislerimizin bize tanıttırdığı eşyada mütehakkık mefhumlar olduğunu kabul etmek suretiyle üstadından ayrılıyordu.

Dünya görüşünde eyimser (optimiste) olan Aristo, kurduğu mantıkla hakikatlere eriştirecek yolu belirtmişti. Realist tefekkür çenberini açan Aristo'nun Hellenler arasında eserden müessire intikal, yani istikra (induction) metodunu yapmış olması da, zamanındaki zeki ve araştırıcı dimağlara aydın bir çığır açmıştı.

İskender'in arkasından giden bilginler değil, ordusunu teşkil eden askerler ve subaylar arasındaki zeki insanlar, yeniden yeniye gördükleri şeyleri, bu metoda göre anlamağa çalışıyor, mütehassis oldukları olayları incelemekten zevk alıyorlardı.

Bunlar, bu uzun yolculukta bazı yerlerde sonu gelmez kum çölleri, bazı yerlerde tepeleri bulutlara erişmiş dağlar görüyor, çöllerin serabları, dağların derin vadileri, tabiatı istiknah hakkındaki heveslerini arttırıyor, dimağlarını yoruyordu.

İskender'i Çanakkale'den Afrika'da Nil'e, Asya'da Ganj'a ve Yaksart'a kadar takip etmiş olanlar, Sina çölünün kum kasırgaları, sam yelleri ile karşılamış, yirmi asırdanberi, kavimler arasında dimdik duran ehramları, hiyeroglif kitabeleri ihtiva eden sessizlik içinde beliren İsfenks sıralarını, tarihin karanlıklarını aydınlatan hükümdar heykellerini temaşa etmişlerdi.

İskender'in Asya içlerine doğru sürüklediği insanlar, bu uzak memleketlerde altın meyveli hurmalıklar, yüksek sedir ve serviler, demirhindiler, daimi surette yeşil kalan mirt ve oleandr bostanları ile karşılaşmışlardı. Daha Erbil'de Darius III ün Hind illerinden getirdiği fillere karşı harb etmek zorunda kalmış, Hazer denizi kıyılarındaki ormanlarda korkunç kaplanları inlerinden çıkarmışlardı.

Onlar, bu uzun seferlerinde her ırktan, her renkten, türlü kıyafetlerde insanlara raslamışlardı; güneşte kavrulmuş Bülücistanlılar, siyah renkli Zenciler, Avrupa'da gördükleri insanlardan pek farklı idiler. Su aygırları, gergedanlar, büyük hörgüçlü develer, korkunç timsahlar, şekillerinin acaipliği, cüsselerinin büyüklüğü itibariyle yurtlarında örneklerini görmedikleri hayvanlar idi.

Yukarı Mezopotamya'da Sargon'un, Asarhaddo'nun salonlarında, Asur ilinin korkunç hükümdarlarının kanadlı boğalarla

korunan tahtlarına oturmuşlardı. Babil'in üç asır geçmeden üç defa tahribe uğrayan, fakat halâ dimdik duran yirmi üç ayak yüksekliğindeki kale ve duvarlarını seyretmişlerdi. Babil'de Baal-Marduk tapınağının harabesi halâ duruyordu. Kalde'nin esrarlı müneccimleri geceleri bu muazzam tapınağın kulesinde yıldızların hareketlerinden, birbirleriyle olan vaziyetlerinden hükümler çıkarıyorlardı.

Aynı insanlar, Babil'de yüksek ağaçlarla süslü asma bahçeleriyle meşhur iki sarayın harabelerini, Fırat nehrinin sularını bu bahçelere sevkeden hava ile işleyen makinelerin enkazını bulmuşlardı. Burada muazzam bendler ve yüksek kemerlerle doğu Anadolu dağlarından getirilen sular, suni havuzlarda toplanıyor, buradan Fırat'ın iki kenarında sedlerle muhafaza edilmiş olan şehre yayılıyordu. İhtimal ki bunların hepsinden daha fazla dikkati çeken eser, Fırat mecrası altına kazılmış olan tünel idi.

Küçük Asya'da, Yukarı Suriye'de, Asur ve Babil illerinde tarihin karanlıklarına gömülmüş, asırlardan kalmış eserler, heykeller, steller, Kudurrulardan başka İran'da da görülmeye lâyik ve o zamanlar için pek çok modern şeylerle karşılaşmışlardı: Pasargad, Persepolis ve Sus saraylarının boğalı sütunları üzerine kurulmuş geniş salonlarının hayranlık veren ziynet ve ihtişamları, kabartmaları, gravürleri, minalı oyma eserleri, mermer kütüphaneleri; sfenksler, heybetli boğalar ile korunan merdivenleri ile örneğini hiç bir yerde görmedikleri âteşgedeler, dağlar içinde oyulmuş mezarlar, yüksek kayalara kazılmış sütunlu yazıtlar da dikkat ve hayret nazarlarını çekmişti. Ahamaniş kıralların sayfiyeleri olan Hagmatana'da yontulmuş rengârenk mücella taşlarla yapılmış, gitgide merkeze doğru yükselen ve yedi seyyarenin mahrekini temsil eden surlar içindeki sarayı da hayranlıkla seyretmişlerdi. Sarayın damı gümüş levhalarla örtülü, zemini altın kaplamalı salonu, geceleri hilâl şeklindeki neft ziyasiyle adeta gündüz gibi oluyordu. Şehrin ortasında Ahamaniş kıralların Firdevs (paradis) denilen koruluklar, çiçeklikler, havuzlar ve şelâlelerle süslü büyük bahçeleri bulunuyordu.

İnsan fikrini açan başlıca âmil, tabiatın gitgide genişliyen ve yenileşen manzarası olduğuna göre, İskender'in Makedonya-

dan, Nil, Oront, Fırat, İndüs ve Ceyhun boylarına götürdüğü insan yığınları her gün yeni bir manzara arzeden ufuklar karşısında derinden mütehassis olmuşlardır. Bu sayede zihinleri açılmış, tabiat ve tabiatteki mevcutlar hakkında bilgileri tasavvur edilemiyecek nispette artmıştır.

İskender zaferleri, ordularına tabiatı ve eski kavimlerin bıraktıkları sanat eserlerini tanıttığı gibi, bilginleri de birçok ilmî belgelerle karşılaştırmıştı: Gallisthenes, Babil'de Kalde kâhinlerinin 1903 yıllık rasadlarını ihtiva eden tabletler bulmuştu. Ateşte pişirilen tuğlalar üzerine kazılmış olan bu rasad verimleri aynen büyük filosof Aristo'ya gönderilmişti. İskender, üstadı Aristo'nun hazırlamakta olduğu tarihi tabiî için de fethettiği ülkelerde raslanan yeni hayvan, nebat örnekleriyle diğer malzemeyi Yunanistan'a göndermeyi ihmal etmemişti. Milâdi ikinci asrın birinci yarısında Mısır İskenderiye'sinde doğmuş olan Claudius Ptolemaios da birkaç asır sonra yaptığı araştırmada Babil'de güneşin ve ayın tutulması hakkında M. ö. 747 tarihine kadar çıkan rasat hesapları elde etmişti.

Bugün pek iyi bildiğimiz veçhile, İskender'den asırlarca evvel, Sinear'lılar medarî sene (année propique) müddetini hakiki müddetinden ancak 25 saniye bir noksanla tespit etmişlerdi. Kevkebi sene (année sidérale) müddetini ise yalnız iki dakikalık bir hata ile tayine muvaffak olmuşlardı. Bunların arzın itidal noktalarındaki rec'î hareketini sezmiş, güneşin ve ayın tutulmaları sebebini bulmuş, iki güneş veya iki ay tutulması arasında geçen devri ihtiva eden saroslara göre bunların vukularından evvel zamanlarını tayin etmeye muvaffak olmuşlardı. Bu devrenin (cycle) 6585 günu ihtiva eden müddetinin tayininde ancak ondokuz buçuk dakikalık bir hataları olmuştu.

Bütün bunlar, İskender seferlerinden evvel Sinear'da heyet rasad ve hesaplarının ne kadar maharet ve ne derece sabır ve metanetle yapılmış olduğunu göstermektedir. Noksan ve iptidai rasat âletleriyle hakikate bu kadar yakın sonuçlar elde edilmiş olması, ancak bu dikkat ve maharet sayesinde mümkün olabilmişti.

Sinear müneccimleri rasat edebildikleri yıldızların bir kataloğunu yapmış, mıntakatülburuc dairesini on iki burca, gece ile gündüzü de on ikişer saate bölmüşlerdi.

Aristo'nun haber verdiğine göre, Babil müneccimleri yıldızların ayın arkasında gaybubetlerini uzun zamanlar rasat etmişlerdi. Meslek şemsi hakkında vazıh bilgileri olduğu gibi seyyarelerin sıra ve vaziyetlerini de biliyorlardı. Güneş saatlerini (cadrans solaires), astürlabları (astrolabes) ve güneş basitelerini (gnomon) icadedenler de bunlardı.

Bir bakımdan Sinear'lıların basın usulünü bile tecrübe etmiş oldukları kabul edilebilir: Kazıların belirttiğine göre bunlar, mektuplarını, hatıralarını, çivi yazısı ile silindirler üzerine kazıyor, sonra bu silindirleri ince kil levhalar üzerinde yuvarlayarak kazılan şeylerin suretini bu levhalara çıkarıyorlardı.

Sinear'lıların, ziya bahsine ait de bugünkü fizik bilgisine az çok uygun bilgileri olduğu anlaşılıyor. Nemrud (eski Kalakh) da bulunan muhaddeb camlar, bunların büyütücü âletlere malik olduklarını göstermektedir. Matematikte adetlerin izafi kıymetlerini buldukları muhakkaktır. Fakat, sıfırı bulmak başarısını gösterememişlerdir.

İskender devrine kadar biribirire zıd nazariyeler, düşünceler içinde bucalayan Yunanlılar, Aristo'nun açtığı çığırın verimli ışığı altında Mısır'da, Sinear'da, İndüs boylarında buldukları ilmî belgelerden faydalanmış, görüş ufukları çok genişlemiştir.

Yunanlıların fikren gelişme ve ilerlemelerine hizmet eden şey, yalnız tabiat hakkındaki bilgilerinin genişlemesi, eski kavimlerin ilmî araştırmalarından haberdar olmaları değildir. Fethedilen ülkelerdeki dinler de bu hususta önemli bir âmil olmuştur.

Persler, Yunan âlemiyle temas ettikleri günden itibaren bunların gayri ahlâki gördükleri dinlerini nefretle karşılamış, Yunan tanrılarını her vesile ile tahkir etmişlerdi. Yunanistan'a giren Ahamaniş ordularının, tapınaklarını tahrip, tanrılarını tahrik etmelerine karşı, onların hışmına uğramadıklarını gören Yunanlılar hayrete düşmüş, tanrılarına karşı besledikleri inanç sarsılmıştı. Olimp tanrılarının insani ihtiras ve sefahatlerini tabii gören Yunanlılar, İskenderle beraber İran'a girdikleri zaman, çok ahlâki ve yüksek bir din sistemi ile karşılaşmış, İranlıların Yunan tanrılarını niçin tahkir ettikleri sebeplerini kavramışlardı. Neticede atalarından kalan dinin esatiri bir

masaldan başka bir şey olmadığını anlamış, yüzlerini hayal ve masal dünyasından hakikat âlemine, yani tabiata çevirmişlerdir. Eski Yunan şairlerinin Akdeniz kıyılarında tasvir ettikleri harikaların bir hayalden ibaret olduğunu bu seferlerde görüp anladıktan sonra Olimp tanrıları, Olimple beraber sahneden çekilmişler, Küçük Asya'nın ormanlarını, nehirlerini, mağaralarını dolduran sürü sürü tanrılar, tanriçeler kaybolmuşlardır.

İran'da kâinatın hâliki, hâkimi, koruyucusu, hayrın kaynağı olan cihanşumul bir zekâyi külliye inanılıyordu. Ahuramazda'nın temsil ettiği bu zekâyi külli, doğruluğun, hayrın, faziletin kaynağı, büyük kudretlerin vericisi tanılıyordu. Bu din hükümlerine göre iyi adam, hakikati aramağa, doğrudan ayrılmamağa, her zaman her yerde doğruyu söylemeye, iç ve dış temizliğini muhafaza etmeye ve daima çalışmağa mecburdu. Fâni hayat sona erdiği zaman, ruhunun ve şahsiyetinin baki kalacağına inanır, başka bir âlemde başka bir hayat ümidini beslerdi. Son Ahamaniş kırallarile Persler fazilet ve hayır yolundan ayrılmış oldukları için, onun himayesinden mahrum kalmış, bir vakitler hükümleri altına aldıkları Yunanlılara mağlup olmuşlardı.

Mazdeizmin bu yüksek telâkkileriyle, Olimpos'un sefahat ve rezalet sahnelerini karşılaştıran Yunanlılarda, din anlayışı hususunda büyük bir inkişaf olmuş, İskender'in ölümünden sonra generalleri arasında başgösteren kanlı savaşlara rağmen şark irfan ve dinlerinin Yunan tefekkürü üzerinde bıraktığı tesir verimli olmakta devam etmiştir.

Hellen tefekkürü ile şark irfanının kaynaşması, Yunan felsefe ve ilminin Asya içlerinde tabiatın türlü tecellileri ile karşılaşması neticesindedir ki İskenderiye mektebinde yeni bir ilim ve felsefe doğdu[59]

[59] İskenderiye muzeumu, İskender'in generallerinden onun muharebeleri hakkında bir tarih yazmış olan Ptolemaios Soter tarafından kurulmuştur. Ptolemaios'un anası, babası Lagus ile evlenmeden evvel İskender'in babası Filip'in metresi olduğundan, bu general kendisini İskender ailesinden saymakta idi. İskenderle beraber Aristo'dan ders almış olduğundan ilim ve felsefeye karşı derin bir sevgisi vardı. İskenderiye'yi bükümetine merkez yaptığı zaman, bu şehirde İskender tarafından Kudüs'ten nakledilmiş ehemmiyetli miktarda Yahudi bulunuyordu. Kendisi de Kudüs'ü

f) Selevkos imparotorluğu merkezinin Hatay'a nakli

Selevkos Nikator'un, olayların lehine inkişafı ve kuvvetli azmi sayesinde kazandığı zaferler, kendisine Ahamanişlerin satvetli zamanlarındaki imparatorluğunu yeniden kurmak ümidini vermişti. Lysimakhos'un savaş meydanında maktûl düşmesi ve ordusunun dağılması bir müddet için bu ümidini kuvvetlendirmişti. Çünkü bütün Anadolu'dan başka Trakya ile Makedonya da hükmü altına girmiş olduğundan, karşısına tek kuvvet olarak

zaptettiği zaman yüzbin kadar Yahudiyi Mısır'a göndermiş. İskenderiye'ye yerleştirmişti. Oğlu ve halefi Ptolemaios Philadelphos ise Mısırlıların elinde esir olarak bulunan 198 bin kadar Yahudiyi satın alarak İskenderiye'ye yerleştirmiş ve bunlara Makedonyalıların imtiyazını vermişti. Bu suretle İskenderiye'ye yerleşen İsrail oğulları Yunan dil ve kültürünü aldıklarından kendilerine Yahudi-Hellen adı verilmişti.

Ptomaios Soter hükümetinin Mısır'da temin ettiği huzur ve refah, bir çok Yunanlıların Mısır'a gelmelerine yol açtığı gibi, Perdikkas ve Antigonos'un Mısır üzerine seferleri sırasında ordularındaki Yunanlı ve Makedonyalı askerlerden bir kısmı da Mısır ordusuna geçmiş, burada yerleşmişlerdi. Bu karışmalar sonunda İskenderiye'de üç sınıf halk toplanmıştı: yerli Mısırlılar, Yunanlılar ve Yahudiler. Bu hal, Avrupa hıristiyanlığının almış olduğu şekil üzerinde çok müessir olmuştur.

Yunan mühendis ve mimarları İskenderiye'yi o devrin en şirin bir şehri olarak kurmuş, burayı muhteşem saraylar, tapınaklar, tiyatrolar ve bir de ilim müessesesi olan muzeum ile tezyin etmişlerdi. Ptolemaios Philadelphos tarafından ikmal edilen muzeum, İskenderiye'nin kibar mahallesi olan Peruchion'da ve kıral sarayının yanı başında kurulmuştu. Mermerden yapılmış olan bina, halkın konuşarak gezebilecekleri bir meydan ortasında bulunuyordu.

Muzeum, çoğu Ptolemaios Philadelphos tarafından konulmuş kitapları muhtevi kütüpaneler, hadsiz hesapsız statüler ve tablolarla dolmuştu. Sonraları bu kütüphane kifayet etmediğinden Serapis tapınağı için ikinci bir kütüphane daha tesis olunmuştu.

Ptolemeler, muzeumu tesis ederken başlıca şu üç maksadı gütmüşlerdi: (a) o zamana kadarki malûmatı beşeriyeti toplamak ve muhafaza etmek, (b) bu malûmatı arttırmak, (c) bu malûmatı dünyaya yaymak.

İnsanlığın o zamana kadar edinebilmiş olduğu bilgileri toplamak ve muhafaza edebilmek için kütüphane müdürlerine her nevi kitapları satın almak selâhiyeti verildi. Mısır'a başka illerden ne kadar kitap girerse evvelâ muzeum'a götürülmesi, nüshası muzeum'da bulunmuyorsa yazıcılar heyeti tarafından hemen istinsah edilmesi mecburi tutuldu. Bu hususta hiç bir fedakârlıktan çekinilmiyordu. Ptolemaios Evergetes, Yunan trajedi

Mısır kıralı Ptolemaios Philadelphos kalmış oluyordu. Bunu da ortadan kaldırdıktan sonra İskender'in cihan imparatorluğu kendisinin olacaktı. M. ö. 212 tarihinde Hind kıraliyle anlaşarak doğuyu emniyet altına almış olduğundan, bu taraflardan bir endişesi kalmamıştı. Bu zamandan itibaren müstakilen hareket eden Selevkos, 306 tarihinde kıral unvanını aldıktan sonra Ahamanişler gibi imparatorluk merkezinin karada mı, yoksa denizde mi olması gerektiği meselesiyle karşılaşmıştı. Selevkos bidayette kontinantal bir siyaset takip etmiş, başkentini Önasya'nın ticaret merkezi olan Babil'de kurmuş, İskender impara-

şairlerinden Eşil (Eschyles, doğumu : M. ö. 525) ile Sofokles (Sophocles, doğumu : M. ö. 495) ve Evripid (Euripide, doğumu : M. ö. 480) in eserlerini Atina'da buldurmuş, sahiplerine istinsah edilmiş birer nüsha da verilmek şartiyle bin altına satın aldırmıştı. Aynı kıral Suriye'ye yaptığı bir seferden dönerken vaktiyle Ahamanişler kıralı Kambuziya ve haleflerinin Mısır'dan götürmüş oldukları eserlerden bulabildiklerini yerlerine iade ettirmişti.

b) Kendilerini ilme vermiş olan bilginler için muzeum'da daireler ayrılmıştı. Yemekleri saraydan gönderilen bu bilginler, ilmî araştırmalarına serbestçe devam ederlerdi. Muzeum'un ilk kuruluşunda, edebiyat, riyaziyat, heyet ve tıb o'mak üzere dört şube vardı. Museum'un ilk rektörü, zamanının en şöhretli bilgini olan Faler'li Demetrius idi. Maiyetinde şubelere ve kütüphaneye nezaret etmek üzre bilginler bulunuyordu. Bunlar, ilmî eserleriyle adlarını yaymış olan Eratostenes ve Rodoslu Apollonius gibi mümtaz âlimlerden seçiliyorlardı.

Museumun bir de hayvanat ve nebatat bahçesi vardı. Hayvanat (zooloji) ve botanik ilimlerini tahsil edenler burada tatbikat görüyorlardı. Heyet ilmi ile uğraşanlar için bir de rasathane vardı. Burada seyyarelerin yerlerini ve hareketlerini tasvir eden daireleri muhtevi musanna gök küreleri (Sphères armillaires) güneşin ekvatordan (hattı üstüva) en uzak olduğu inkilâp noktalarını tayine mahsus âletler, seyyarelerin günlük hareketlerini tayin eden ekvatoryal âleti, ihtilâfı minzar cetvelleri gibi o zamanlar kullanılan bütün heyet âletleri bulunuyordu. Bu âletler derecelere ve altmışlı taksimata göre dakikalara, saniyelere ayrılmışlardı. Rasathanenin döşeme tahtası üzerinde de İskenderiye nısfünnehar dairesi resmedilmişti. Ptolemaios Philadelphos, hayatının son senelerine doğru, ömrünü uzatacak bir eksir bulunmak üzere muzeuma bir de kimyahane ilâve etmişti.

c) Muzeum, bilgileri yaymak vazifesini, halka umumi dersler ve konferanslar tertip etmek yoluyla yapıyordu. Akdeniz çevresindeki memleketlerden bir çok gençler, tahsil için buraya geliyorlardı. Daimi surette mevcut olan talebe miktarı binleri buluyordu. İskenderiyeli Kleman (Clément), Origen (Origène) ve Atanas (Athanase) gibi büyük kilise âlimleri

torluğunun doğu ve Hind eyaletlerini elde etmeye çalışmıştı. Daha sonra doğu ile batı arasındaki ticaret yolunu canlandırmak için Babil'i boşaltarak halkını Dicle üzerinde kurduğu Selevkiye şehrine naklettirmişti.

Fakat, denize yaklaşmak ihtiyacı çok geçmeden şiddetle duyulmağa başladığından, Selevkiye şehri de bırakılarak Mezopotamya ile Küçük Asya ve Suriye yollarının kavuşak bölgesi olan Hatay'a çekilmek zarureti hasıl olmuştur (M. ö. 300). Bu bölgede vaktiyle general Antigonos'un kendisine başkent yapmak istediği Antigoneia şehrinden Oront (Asi nehir) un ağzına doğru bir kaç kilometre uzakta ve bu nehir üzerinde kurulan Antakya'nın imparatorluk merkezi yapılması sebepsiz değildi.

Asker ve hareket bakımından o zamanlar için Suriye'nin önemi pek büyüktü. İskender imparatorluğu üzerinde Selevkos'a tek rakip olarak kalan Lajid'ler üzerine ancak Suriye - Filistin üzerinden yürünebilirdi. Bundan başka yeni başkentten Kilikya ve Gülek bogazile Küçük Asya'ya geçilebileceği gibi, Fırat mecrasile de Mezopotamya'ya gidilebiliyordu.

Selevkos'un imparatorluk merkezini Suriye'nin anahtarı olan Hatay'a nakletmesi, doğu siyasetini bırakarak, yüzünü denize ve batıya çevirmesi, Mısır'ı da elde etmek istediğini belirtmesi demekti.

Ahamaniş imparatorluğunun şiryan damarı Sardes-Babil-Sus yolu olduğu gibi, Selevkos da batıya çekildikten sonra Antakya - Selevkiye yolunu imparatorluğunun şiryan damarı yapmak istemişti. Fakat Ahamanişler devrinde Babil, yolun merkezi Sus'a ve Hindistan'a doğru bir merhalesi idi.

İskender'in Hind'e, Orta Asya'ya kadar sokularak Ahamaniş imparatorluğu ile Mısır'ı Yunan âlemile birleştirmesi, Akdeniz merkez olmak üzere cihanşumul bir ekonomi teşekkü-

bile bu muzeum'da yetişmişlerdi. İskenderiye muzeumunun zengin ve çok kıymetli olan bu kütüphanesi Roma serdarlarından Jül Sezar (Iuliua Caesar) tarafından yakılmıştır. Rakibi şöhretli serdar Mark-Antuvan (Marc Antoine) bundan çok müteessir olan sevgilisi kıraliçe Kleopatra (Cleopatre) nın batırını boş etmek için Bergama kıralı Evmenes (Eumènes)' in İskenderiye kütüphanesine eşit olarak Bergama'da kurmuş olduğu kütüphaneyi, Mısır'a hediye etmiştir.

lüne imkân vermişti. Daha İskender'in hayatında bu imkân tahakkuka doğru yol almış, Akdeniz çevresinde yeni bir ekonomik birlik teşekkül etmeye başlamıştı.

İskender'in ölümünden sonra Akdeniz hegemonyası, Ptolomeler ile Selevkoslar, arasında sürekli bir mücadele konusu oldu. Selevkos, devlet merkezini Antakya'ya nakletmek suretile, bu hâkimiyeti elde tutmak istemişti ; bu yeni siyasete göre ticaret yolunun merkezi Antakya oluyor ve Mezopotamya'daki Selevkiye'ye müntehi bulunuyordu. Kara imparatorluğu siyastinde muvaffak olamıyan Selevkos, merkezi Antakya'ya nakledererek iktisadi hâkimiyet mücalelesine karar vermişti. Bu siyaset ise ancak denize hâkimiyetle muvaffak olabilirdi. Fakat Selevkos bir taraftan Akdeniz'e, diğer taraftan Basra körfezine müteveccih olan bu siyaseti tahakkuk ettirmekte geç kalmış ve Akdeniz hegemonyasını elde etmek için Tir ile Sidon'da yerleşmiş, Kıbrıs ve Delos adalarını zaptetmişti, Mısır'ın eski siyasetine devam ederek Yunanistan Makedonya kıralının, Sicilya ise Siraguza'lı Agatokles (Agatocles de Syracuse) in idaresi altında bulunuyorlardı.

Ptolemaios Soter, daha evvel Mısır'ın Grek dünyasiyle olan eski bağlarını ve andlaşmayı yeniden kurmuş, Kıbrıs, İyonya ve Fenike siteleriyle sıkı münasebetler tesis etmişti.

Mısır'ın bu hegemonyası, Selevkos'un Akdenize müteveccih siyasetine karşı kurulmuştu. Toprak kazanmaktan ziyade ekonomik yola hâkim olmak amacına yönelmiş olan bu karşılıklı siyaset, Antakya ile İskenderun arasında güney Suriye ile Yunan adalarını, İyonya sitelerini kazanmak yolunda devamlı bir harb açacaktı. Hind ticaret yolu da bu iki devlet arasında ikinci bir rekabet sahası idi. Mezopotamya'yı ellerinde tutan Selevkos, kara yoluna hâkim bulunuyordu. Ptolemai'lar ise deniz yoluna hâkim idiler. Kesin zafer, deniz hegemonyası ile Suriye hâkimiyetini elinde tutan tarafın olacaktı.

Selevkos'un Gedrosya ve Bülücistan'ı Hind kıralına terk ve Ahamanişlerin doğu sınırlarını ihmal ederek batıya çekilmesinde türlü kavimlerden mürekkep imparatorluğu hükmü altında tutabilmek için Yunan dünyasında bir mesnet aramak gibi bir gaye görülebilir. Fakat, bu çekiliş eski Ahamaniş imparatorluğunun bir parçasını tercih ederek büyük kısımlarından,

yani doğu bölgesinden vazgeçmek demekti. Selevkos, 293 tarihinde imparatorluğun Fırat doğusundaki geniş ülkenin idaresini kıral muavini sanı ile oğlu Antiokhos'a vermekle imparatorluğun bölünmesi yolunda ilk adımı atmış oluyordu.

Herhalde öyle görünüyor ki Selevkos, Kiropedion zaferinden sonra yeni emellere kapılmış, Yunanistan ve Mısır'ı fethederek ikinci bir cihangir olmak hülyasına düşmüştü. Fakat bidayette hülyalarını gerçekleştirecek gibi görünen parlak şansı çok sürmedi. Zaferden yedi ay sonra Çanakkale boğazından geçerek Lysimakhos'un Gelibolu yarımadasında Saros (Melas) körfezi üzerindeki başkenti Lysimakia şehrine geldiği zaman, babası tarafından veliahdlikten çıkarıldığı için evvelce kendisine iltica etmiş olan Mısır kıralının büyük oğlu Ptolemaios Kravnos, Lajidler tahtına oturan kardeşine karşı yürümek üzre istediği yardımı alamamaktan müteessir olarak, Selevkos'u hançerliyerek öldürdü (M. ö. 280).

Ana tarafından Antipatros'un torunu olan kaatil, veraset iddia ettiği Makedonya tahtına oturdu. Bir müddet sonra Trakya'yı da zaptederek kırallığına kattı. Bu suretle Selevkos'ların ayakları Avrupa'dan çekilmiş oldu.

g) Selevkos İmparatorluğunun ilk parçalanışı

Anadolu'da yerli devletlerin zuhuru

Selevkos'un katli tarihi, kurduğu imparatorluğun da parçalanışına başlangıç oldu. Yerine oturan oğlu Antiokhos I, zayıf iradeli bir adam olduğundan, babasının ölümüyle beraber başgösteren büyük sarsıntılar arasında o kadar geniş ve temelsiz imparatorluğun birliğini koruyabilmesi imkânsızdı.

Babasını hançerleyen Ptolemaios Kravnos, ilk günden Makedonya ile Trakya'ya hâkim olmuş, Avrupa ile ilgisini kesmişti. Antiokhos I'in Marmara kıyılarından Orta Asya'ya kadar uzanan bölge üzerindeki Selevkos'lar hâkimiyetini koruyabileceği de şüpheli idi.

İmparatorluğun Suriye'nin kuzey-batısındaki merkezi Mısır Lâjidlerinin tehdidi altında bulunuyordu. Selevkos ile Ptolemaios I arasındaki dostluk, hayatlarında iki devlet arasında bir çarpışmaya meydan vermemişti. Fakat coğrafi durum, bu iki

devleti birbirlerinin tabii rakibi yapıyordu. Ptolemaios I 'in ölümü, Selevkos'da bile yeni ihtiraslar uyandırmıştı. Halbuki şimdi İskenderiye ve Antakya tahtlarında yeni adamlar bulunuyordu. Suriye ve Filistin'e hâkim olmak rekabetinin başgöstermesi tabii idi. Halbuki bu iki hükûmet arasındaki rekabet yalnız Suriye ve Filistin'e de inhisar etmiyordu. Küçük Asya'nın Akdeniz kıyıları da rekabet alanına giriyordu.

Daha Batı Anadolu'nun Lysimakhos idaresinde bulunduğu zamanlarda Mısır Lajidleri Likya ve Karya'ya ayak atmış, Anadolu yakasında Rodos'un karşısına düşen Konos (Caunos) şehrini almışlardı. Lysimakhos'un âkibeti ise Ptolemaios II' ye Sisam (Samos) adasına da yerleşmek imkânını vermişti. Ptolemaios II'nin siyasi adamları daha Selevkos'un hayatında, Yunanistan ve Anadolu'da Mısırlılar lehine faaliyete koyulmuşlardı. Bu durum karşısında Antiokhos I ile Ptolemaios II arasında bir harb patlamaması imkânsızdı.

Antiokhos I'in karşılaştığı güçlük bundan ibaret değildi. Anadolu'da da yer yer isyan ve istiklâl hareketleri başlamıştı. Ahamanişler, İskender'in bile tamamiyle hükmü altına alamamış olduğu Küçük Asya'nın birçok yerleri, Lysimakhos'un hâkimiyetini tanımadıkları gibi, onun ölümünden sonra Selevkos da bunu temine vakit bulamamıştı.

Antiokhos I 'in karşılaştığı bu kötü durumdan yalnız İranlılar istifade etmek hırsına düşmüşlerdi. Ermenistan bölgesinde isyan hareketleri görülmekle beraber, ne Medya'da, ne de Pars bölgesinde isyan denilebilecek bir kımıldama olmamıştı. Bu da sebepsiz değildi. Antiokhos, vaktiyle İskender tarafından Selevkos ile evlendirilen İran asılzadelerinden Apamae isminde bir kadından doğmuştu. Bu sebepten İranlılar, kendisini yabancı saymıyorlardı. Bundan başka Antiokhos babası zamanında (M. ö. 293) Hidiv unvaniyle Fırat'ın ötesindeki yukarı Asya'nın idaresine memur edilmiş, anasının tesiriyle İranlılara karşı koruyucu bir siyaset gütmüş, kendisini onlara sevdirmişti[60].

[60] Antiokhos, zayıf karakterli bir adam olduğundan analığı olan Demetrius'un dilber kızına âşık olmuş, bu sevda yüzünden yatağa düşmüştü. Nihayet psikolog bir hekim, hastalığın sebebini anlayarak babasına haber vermiş, o da kendisini hidiv saniyle ve sevgilisini de terfik ederek Fırat'ın doğusundaki eyaletlerin başına göndermişti.

Antiokhos I Antakya tahtına oturmasını müteakip Ptolemaios II (285 - 246) ile mücadele başladı (279 - 271). İlk hamlede Suriye'de Mısırlılara karşı mahalli bazı muvaffakiyetler kazandıysa da, Mısır donanmasının Suriye ve Anadolu kıyılarına olan sürekli akınları ve Kilikya'ya asker çıkarması, Mısırın kesin zaferiyle nihayetlendi. Antiokhos I. ordusunu geri çekmeye ve müsalâha istemeye mecbur oldu (M. ö. 279).

Müsalâha neticesinde Mısır, Kilikya, Pamfilya, Likya sahillerini, Knidos (Cnide) ve Halikarnassos'u, Milet'i, Sikladları, Samos'u o zamanlar Girid'in en büyük limanı olan İtanas'ı ve Arvad ile Fenike sahil sitelerini kazandı. Bundan başka Semendirek (Samothrake) de sağlam bir surette yerleşerek Çanakkale boğazına hâkim oldu. Bu suretle bütün Yunan âlemi de Mısır ticaretine bağlanmıştı. Deniz seyrü seferleri İskenderiye'ye dönmüş, bu şehir Akdenizin en büyük limanı, deniz politikalarının [61] merkezi olmuştu. Akdenizden atılmış olan Antiokhosun imparatorluğunun denizle ancak Antakya ve kuzey Suriye ile ittisali kalmış, zaruri olarak kıta siyasetini takibe mecbur olmuştu. Olaylar, tarihte birinci Suriye savaşı denilen bu harbe son vermeye iki tarafı da icbar etmişti. Ptolemaios II, ayaklanan Nabatilerin akınlarını durdururken, Antiokhos I yer yer istiklâl hareketlerinin başladığı Anadolu'ya akan Galat istilâsına karşı koymak, burada sarsılan hâkimiyetini yeniden kurmak mecburiyeti karşısında bulunuyordu. Selevkos'un katli ve halefi Antiokhos I'in cülusunu müteakip Mısır kıralı Ptolemaios'un Karya harbi denilen mücadeleyi açarak Milet şehrini alması, Anadolu'da ötedenberi bağımsız gibi hareket eden başbuğların kırallıklarını ilân ederek Selevkos'un kaatili ile ittifak etmelerine yol açmıştı. Bunlardan başka doğuda, Ermenistan'da Küçük Asya'nın güney ve batı bölgesinde Pisidya'da, İzorya dağlarında Likya, Pamfilya'nın arka dağlık yerlerinde sürü sürü kabileler serazad olarak yaşıyor, harici bir kuvvete boyun eğmek iste-

[61] Selevkos'un katlinden sonra oğlu Antiokhos I, karşısında biribirine rakip olan iki kardeşi, Mısır'daki Ptolemaios Philadelphos ile Makedonya tahtına oturan Ptolemaios Kravnos kendisine karşı tabii müttefik bulmuştu. Mısır kıralı ile aralarında erkenden, yani 280 de mücadelenin başladığı ve 279 veya 278 de bittiği anlaşılmaktadır, (Pierre Jouguet, L. Egypte Ptolémaïque, p. 49).

miyorlardı. Yeni durumdan bütün bunlar da faydalanmış, devlet otoritesinden tamamiyle kurtulmak yolunu tutmuşlardı.

Anadolu'da Hellen kültürünü az çok benimsemiş olan yerli başbuğlar tarafından kurulan hükûmetler, Kapadokya, Pont, Bitinya ve Bergama krallıkları idi.

İskender İran üzerine giderken Kapadokya'dan şöylece geçip gitmiş, burayı tamamiyle hükmü altına almayı sona bırakmıştı. Kapadokya'nın kesin olarak itaat altına alınması ancak İskender'e halef seçilen Perdikkas zamanında mümkün olabilmişti. Perdikkas ötedenberi Kapadokya'da hükûm süren İran satrapı Ariarates'i öldürerek bu bölgeyi kesin olarak itaat altına almıştı. Fakat, bu durum sürekli olamamış, Perdikkas'ın ölümünden sonra Anadolu'ya hâkim olmak isteyen Antigonos bir çok isyanları bastırmak zorunda kalmıştı. İpsos macerasından sonra (M. ö. 301) Kapadokya'nın eski satrapı, Ariarates'in adını taşıyan evlâdlığı tekrar Kapadokya'da görünmüş, Ariarates III adiyle buraya yerleşmiş, Selevkos'un ölümünden sonra krallığını ilân etmiştir. Fakat bu krallık Anadolu tarihinde diğerleri kadar önem kazanamamıştır.

Pont bölgesi de kesin olarak itaat altına alınamamıştı. İskender'in istilâ hareketi sırasında Pont bölgesi satrapı olan Mitridat kendisine inkiyat göstermemişse de, ölümünden sonra Evmenes tarafını tutarak Antigonos'la harp etmiş, Kapadokya'nın bir kısmı ile Paflagonya'yı da elde ederek müstakilen harekete başlamıştır. Ktistes, yani kurucu sanını alan Midridat, Pont krallığının müessisi sayılır. Fakat 302'de Antigonos'la yaptığı savaşta esir düşerek öldürüldüğünden oğlu Mitridat unvaniyle babasına halef olmuştu. Lysimakhos ve Selevkos bazı şehirleri elinden almakla beraber sahneden çekilmemiş, Selevkos'un ölümü üzerine kendisini Pont kıralı ilân etmiş ve M. ö. 266 tarihine kadar yaşamış, halefine her sahada gelişmeye elverişli bir devlet bırakmıştı.

Bitinya krallığı ise Kiropedion muharebesinden sonraki kargaşalıklardan faydalanmasını bilen Zipotes tarafından, İstanbul boğazı ve İzmit körfeziyle Sakarya nehri arasındaki bölgede kurulmuştur. Selevkos'un ölümünden sonra kuvvetlenmek imkânını bulan Zipotes istiklâlini ilân etmiş ise de fazla yaşamıyarak ertesi yıl ölmüştür. Yerine geçen kardeşi

Nikomedes (278-249), kendisine rakip olan kardeşi Zipotes II Hellenizm kültürünün Bitinya'ya girmesinde önemli rol oynamış, küçük memleketinde imar faaliyetlerinde bulunmuş, başkent olarak adını taşıyan Nikomedia (=İzmit) şehrini kurmuş olmakla beraber, hem kendi devleti, hem de Anadolu halkı için büyük kötülüklere sebep olacak tehlikeli bir teşebbüste de bulunmuştu. Sınırlarını bir taraftan Karadeniz Ereğli'sine, diğer taraftan Bursa dolaylarına kadar genişletecek olan devletinin temelini kuvvetlendirirken kendisine rakip olan kardeşi Zipotes II'ye karşı Trakya'ya inmiş olan Galat'ları Anadolu'ya geçmeye teşvik etmek gibi bir hata yaptı. Nikomedes'in Galatları Anadolu'ya çağırırken onları Antiokhos I'e karşı kullanmak amacını da gütmüş olduğu anlaşılmaktadır. Bu suretle Orta Anadolu, dokuz asır önce Trakların akınları önünde uğramış olduğu felâkete bir daha uğramış oluyordu.

Galatların Anadoluya girişi

Galatlar, Selevkos'un öldürüldüğü yılda (M. ö. 280) aşağı Tuna boylarından Makedonya ve Trakya'ya inen Galya'lı (Kelt) lar ile Trakya'daki Greklerden mürekkepti[62]. Bu sebepten bunlara Gallo-Grek deniliyordu. Galatlar, 279-278 tarihleri arasında evvelâ Lutorios sonra Leonnorios idaresinde Çanakkale'yi aşa-

[62] Galya'lı veya Keltler, evvelce Avrupa'nın batı bölgelerinde oturuyorlardı. Bunlar M. ö. 587 tarihlerine doğru Kimmerler tarafından yurtlarından sürüldüklerinden, yollarda bir takım boylar bırakmak üzre orta Avrupa'nın batısından doğuya doğru yayılmışlardır. Bunlar Galya'dan yani bugünkü Fransa'dan göçmüş, Bohemya'yı, Bavyera'yı işgal etmişlerdir. Bunlardan kuvvetli bir boy Alp dağları üzerinden kuzey İtalya'ya inerek Etrüsklerin varlığına son vermişler, buralarda Ligor'ları, İsombra'ları Ombria'ları bırakmışlar. M. ö. 395 de Alliyo ırmağı boylarında Romalıları mağlup etmişler. 287 de bir aralık Roma'ya girmişlerdi. Bunlardan bazı gruplar İspanya'ya gitmişlerdi. Diğer boylar ise aşağı Tuna ülkelerini istilâ etmişlerdi. İskender, Tuna seferinde bunların gönderdikleri bir heyeti kabul etmişti.

Galya'lılar, Lysimakhos'un öldürüldüğünü ve devletin yıkıldığını öğrenince güneye inmişlerdi. Bu sırada Selevkos Gelibolu'da katledilmiş, ordusunun bir kısmı kaatil Ptolemaios Keravnos ile Makedonya'ya, bir kısmı da Anadolu'ya çekilmiş olduklarından mukavemet görmeksizin Trakya'ya yığılmışlardır. Burada üç kola ayrılan Galya'lılardan birinci kol, Makedonya üzerine yürüyerek yeni kıral Ptolemaios Keravnos'u öldürmüş, ordusunu

rak Anadolu'ya çıkmışlardır. Bitinya kıralı Nikomedes, Trokm, Tektosag ve Tolistobog adalarında üç büyük boydan mürekkep olan Galatları memleketin doğusuna geçirmiştir. Galatlar geçtikleri yerleri yağma etmek suretiyle Sakarya ile Kızılırmak arasındaki sahaya yerleşmiş, Galatya adını verdikleri bu bölge halkını kendilerine ağır vergi vermeye icbar etmişlerdir (Res. 4).

Res. 4 — Ölmekte olan bir Galya'lı
(Hellenistik çağ)

M. ö. 1200 tarihlerine doğru yine Trakya'dan gelen ve Hatti imparatorluğunun inkırazını intaç eden Denizhalkı kasırgasını andıran Galat istilâsı, Orta Anadolu'yu bir daha harabeye çevirmiştir.

Bunlar geçtikleri yerleri talân ettikten sonra Anadolu'nun Kızılırmak havzasına doğru Frikya'nın yüksek ova bölgesinde sonraları kendilerine nispetle Galatya (Galatia) adını alacak olan alana yerleştiler. Ankara, Nallıhan, Çankırı havalisini içine

perişan etmişti (270). İkinci kol da Prenos idaresinde Yunanistan'a girmiş, yakıp yıktıktan sonra geri çekilmişti.

Trakya'ya yayılan Galya'lıları, Demetrios'un oğlu Antigonos Gonatas Lysimakhia yöresinde büyük bir hezimete uğratmış (277), bu zafer kendisine Makedonya krallığını kazandırmıştı.

alan kısır sahadan pek memnun olmadıklarından, aylıklı asker olarak çevre memleketlerin hizmetlerine girdikleri gibi, vakit vakit her tarafa akınlar yapmağa da devam ettiler.

Silâhları mükemmel zırhlı olan Galatlar, Bitinya kıralının teşviki ile harb arabalariyle Torosları geçerek Kilikya'ya indiler, Antakya kapılarına dayandılar. Antiokhos I, Galat akınını durdurabileceğinden ümitsizliğe düşmüştü. Bu gidişle Galatların Antakya'yı aldıktan sonra Suriye ve Filistin'i de istilâ ederek Mısır kapılarına akacakları şüphesiz görünüyordu. Fakat, Antiokhos I'in başkomutanı Rodoslu Teodosios'un maharetli bir tabiyesi, büyük tehlikeyi önledi. Teodosios, vaktiyle Selevkos'un Hind hudutlarından getirmiş olduğu 16 kadar harb filini Galatların savaş arabalarına karşı ileri sürdü. Galatlar, o zamana kadar görmedikleri savaş fillerini görünce şaşırdılar. Harb arabalarının ve süvarilerin atları üzerlerine yürüyen fillerden ürkerek alabildiklerine geriye, arkalarındaki piyade, kıtaları üzerine atıldılar, çiğnediler, ezdiler. Galatlar arasında korkunç bir hercümerc başladı. Teodosios, düşman ordusunun bu şaşkınlığından istifade ederek maiyetindeki kuvvetlerle üzerlerine atıldı. Galatlar, her şeyi bırakarak canlarını kurtarmak için, perişan bir halde Galatya'ya kadar kaçtılar (M. ö. 275). Zafer kat'i idi, yalnız Selevkos devleti ve Suriye değil, Mısır krallığı da kurtulmuştu. Bu parlak zafer üzerine Antiokhos I'e halâskâr (=Soter) sanı verildi (Res. 5). Fakat, bu ünvanın kırala değil, fillere verilmesi daha doğru olacaktı. Antiokhos I de bunu takdir etmiş olacak ki zaferden sonra bastırdığı paralar üzerine fil resmi koydurmak suretiyle minnettarlığını göstermiş, fillerin bu hizmetlerinin hatırasını yaşatmak istemiştir.

Res. 5 — Antiokhos I Soter'in sikkesi

Antiokhos I'in Galatların orta Anadolu'ya yerleşmelerine mani olmaması, kuvvetli donanmasiyle adalar birliğini hegemonyası altında bulunduran geniş bilgili Ptolemaios Philadelphos'a karşı birinci Suriye harbini kaybetmesi, Yukarı Anadolu'nun

büsbütün sarsılan nüfuzundan tamamiyle kurtulmasına, Ege bölgesinde de müstakil yeni bir devletin kurulmasına yol açmış oldu. Bitinya kıralı Nikomedes, 264 tarihlerine doğru yeni başkenti olan Nikomedia (İzmit) şehrini kurdu.

Antiokhos Soter, kendisini tedip etmek üzere Misya'ya yürüdü. Fakat, Selevkosların rakibi olan ve Lajid hanedanının en kudretli hükümdarı olan Ptolemaios Philadelphos'a güvenen ve Fileteros'un Lysimakhos'tan kalan servetine konan Evmenes, Galatlardan aldığı ücretli askerlerle kuvvetli bir ordu kurmuş olduğundan, Sardes yakınlarında vukubulan savaşta ağır surette münhezim oldu ve bu hezimeti müteakip Galatlardan bir er tarafından öldürüldü (M. ö. 261). Antiokhos Soter'in ölümü, Selevkosların büyük imparatorlukları içindeki kavimlerden henüz egemenliklerini kurtaramamış olanlara yeni ümit kapıları açmış, istiklâllerini kazanmış olanların da genişleme hırslarını kamçılamıştı.

Bergama kırallarının II inci yüzyıldaki halefleri, Roma'nın önemini hakkiyle takdir ederek bir anlayış gösterecek ve Roma'ya dayanmak suretile orta ve güney Anadolu'yu hâkimiyetleri altına alacaklardır.

Antiokhos Soter'in ölümünden sonra

Selevkos imparatorluğunun kuruluşu üzerinden hemen yarım asır geçmeden inhitat emareleri belirmeye başlamıştı. Çok geniş bölgeleri içine alan bu imparatorlukta türlü kavimler yaşıyorlardı. Küçük Asya'da bir takım mahallî prensler, cumhuriyetçi siteler istiklâle yönelmişlerdi. Bunlar, Anadolu ortasına dolan Galatlardan ve Mısır kırallarından kuvvetli destek buluyorlardı. Mısır kıralları, Fenike limanlarını, Lübnan dağları ormanlarını sömürüyor, buralar için daimi surette Selevkoslarla mücadele halinde bulunuyorlardı. Bu yüzden Selevkosları zayıflatacak her hareketi destekliyorlardı. Tehlike doğuda daha büyüktü. Hükûmet merkezinden bu kadar uzakta bulunan eyaletler üzerinde egemenliği koruyabilmek imkânsızdı. İmaparatorluğu ayakta tutabilmek ve Selevkos I'in yolunda yürümek için enerjik, didişken, cesaretli ve yorulmaz, zeki şefler lâzımdı.

Halbuki, Antakya tahtına geçenlerin çoğu, kudretsiz, iradesiz, eğlence düşkünü, tenbel insanlardı. Bunlar, "muzaffer,

yıldırım, Tanrı„ gibi hiç de lâyik olmadıkları tantanalı unvanlar almışlardı. Fakat bu parlak unvanlar acizlerini örtemiyor, kudretlerine bir prestij eklemiyordu. Bu hal Antiokhos Soter'in yerine geçen ve Tanrı unvanını alan Antiokhos Theos (Res. 6) zamanında çok iyi anlaşılmıştı. Zamanında devletin iç zaafı belirmiş, imparatorluk içindeki kavimlerden henüz egemenliklerini kurtaramamış olanlarda cüretli ümitler uyanmış, istiklâllerini kazananların da imparatorluk aleyhine genişleme emellerini kuvvetlendirmiştir. Doğudaki eyaletler merkezden ayrılmış, buralarda Part ve Baktriyan krallıkları kurulmuştu.

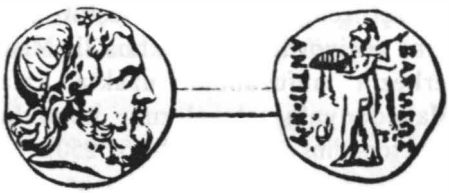
Res. 6 — Antiokhos II Theos

Pek erken beliren bu inkırazın başlıca sebebi, Antakya sarayında hüküm süren infisahtı. Hükümdarların hevesleri, lüks düşkünlüğü, eyaletlerin hayat damarlarını kurutuyor, hanedan efradının dejenere olmalarını tacil ediyordu. Mısır'daki Lajidler gibi Selevkoslar arasında da dışarıdan evlenmemek âdetinin yerleşmiş olması, hanedana mensup prenslerde bünye bakımından bir dejenereliğe sebep oluyor. Bütün bu fenalıklar, Antiokhos II (Theos) zamanında (M. ö. 261 — 246) belirmişti. Vakit vakit mitolojik Herkül gibi sırtında arslan postu, arkasında ok yay, elinde bir deynekle serbest bir halde sokaklarda dolaşan Antiokhos II, zaman zaman büyük enerji gösteriyor, imparatorluğun sarsılan otoritesini yeniden kurmak, parçalanma hareketlerini önlemek yolunda şuurlu bir hükümdar gibi hareket ediyordu. Milet Tiranı Timarkhos üzerine yürümekle işe başladı. Onu buradan kovdu. Zulmünden bizar olan Milet halkı minnettarlıklarının ifadesi olarak kendisine Theos, yani Tanrı lâkabını verdiler.

İkinci Suriye harbi

Sonra karısı Laodike ile kız kardeşi Apamae (Magas'ın dul karısı) nın entrika ve kışkırtmalariyle Mısır'a karşı muhasamaya başladı. Fakat bu hususta babasından daha bahtiyar olmadı:

Korint ve Tire hâkimi Antigonos Gonatas (Res. 7) ve Rodos'lularla bir ittifak yaptı. Bu suretle Lajidlerle Selevkoslar arasında tarihte ikinci Suriye harbi denilen yeni bir savaş başladı:

Res. 7 — Antigonos Gonatbas

Başlangıçta Ptolemaios Philadelphos, Bergama kıralı Evmenes'in de yardımı ile Anadolu kıyılarında Mısır hegemonyasını tanıyan alanı genişletmeye muvaffak oldu. Fakat, M. ö. 259 yılında bu üstünlüğü kaybetti. Mısır donanması Kos'ta Antigonos Gonatas'ın filosu karşısında mağlup edildi.

Esas itibariyle sulhsever bir karakterde olan Ptolemaios Philadelphos, muhasamaya son vermek istiyordu. Bir takım teşebbüsler neticesinde Antigonos Gonatas ve Rodos'lularla uyuştu, sulh yaptı (M. ö. 255). Fakat, Antiokhos II ile olan savaş ancak iki yıl sonra (M. ö. 253) sona erdi. Mısır harbi kaybetmişti. Likya ve Pamfilya elden çıkıyor, Siklad hegemonyası Antigonos Gonatas'a geçiyordu.

Fakat Ptolemaios Philadelphos'un siyasi mahareti, Mısır'ı askerî yenilginin gerektirdiği duruma düşmekten kurtardı. O, bu maharetini 255 'te müttefiklerini Antiokhos II'den ayırmak suretiyle göstermişti. Bu defa, harbe sebep olan Laodikes'ten intikam almak ve aynı zamanda savaşa da son vermek için büyük bir cihazla kızını kendisine vermek vâdiyle Milton Antiokhos'u elde etti. Fakat bu vâdini yerine getirmek için Antiokhos II'nin karısı Laodike'yi boşamasını ilk şart koştu. İmza edilen barış andlaşmasına göre, Antiokhos II Ptolemaieos Philadelhpos'un kızı Berenike (Bérénice) ile evlenecek ve bundan doğacak çocuğu veliahd yapacaktı. Yeğeni Ahaeos'un kızı olan eski karısı Laodike (Laodice) yi boşayacak ve ondan doğmuş olan oğlu Selevkos'u veliahdlikten çıkaracaktı.

Barış andlaşmasının imzasından sonra Antiokhos II eski karısı ile ondan olan iki oğlunu Edes (Urfa) 'e sürdü. Mısır kıralı bu andlaşma ile Selevkos imparatorluğunun ana cihetinden Lajid hanedanına mensup bir prense intikalini temin ve bu suretle kanlı mücadeleleri önlemek istemişti.

Andlaşmanın toprağa ait hükümlerine göre Lajidlerin elinde yalnız Karya'daki yerleriyle Thera adası kalıyor. Suriye'de de Sidon (Sida) iki devlet arasındaki sınırı teşkil ediyordu. Suriye'nin en münbit ve zengin kısmını teşkil eden çukur Suriye de Selevkoslara geçiyordu. Antiokhos II, Mısırlılarla çarpıştığı sırada merkezin nüfuzundan uzakta kalan Yukarı Asya'da Partlar, Makedonya'lı satraplarını kovdular. İran'da mahallî bir hükûmetin temelini attılar (M. ö. 250). Bu memleket ileride Roma'lıların Asya içlerine akmalarına karşı bir sed olacaktı. Bakteriyan'da ise Teodot adındaki Grek vali, Bakteriyan krallığını kurdu (M. ö. 250).

İkinci Suriye harbi, Anadolu'daki yerli devletlere bu gelişme ve genişleme imkânları vermişti. M. ö. 264 tarihlerine doğru, başkent olarak Nikomedia (İzmit) şehrini kurmuş olan Bitinya kıralı Nikomedes bu harb esnasında veya bir kaç sene sonra (M. ö. 255-veya 249) ölmüş, oğulları arasında kanlı bir taht kavgası baş göstermişti. Fakat büyük oğlu Ziarlas, Korint kıralı Antigonos Gonatas ile Mısır kıralı Ptolemaios Philadelphos'tan başka Bizans ve Karadeniz Ereğli'si gibi iki mühim sitenin de yardımlarına mazhar olan kardeşlerine karşı parlak bir zafer kazanmış, krallığın satvetini muhafaza etmiştir.

Bitinya'da bu mücadele devam ederken durumdan faydalanan Antiokhos II'nin Trakya'ya geçerek Meric'e kadar uzayan yerleri istilâ ettiği, fakat Karadeniz Ereğli'si ile birlik olan Bizans üzerine yaptığı seferin neticesiz kaldığı anlaşılmaktadır.

Antiokhos II, Mısır kıralı Pt. Philadelphos'un ölümünden (M. ö.246) sonra çok sevdiği ilk karısı Laodike ile çocuklarının yanına Efes'e gitti. Fakat burada hastalanarak öldü (M. ö. 246). Diğer bir rivayete göre kendisine yapılan hakaretten müteessir olan Laodike Milton kocasından hem kurtulmak, hem de intikam almak üzere onu zehirledi. Kocasının ölümünü gizledi. Yatağına Antiokhos II'ye çok benzeyen birini hasta kıral diye yatırdı. Saray erkânını sahte kıralın huzuruna çıkardı. Uydurma kıral, bunları kendisinden sonra oğlu Selevkos'u (M. ö. 246-236) veliahd gösterdi. Kaynakların roman şekline soktukları rivayete göre, Laodike atalarının tahtını kendi çocuklarına hasretmek için Selevkos'u rakibesi olan Mısır prensesi Berenike ile oğlunu öldürtmeye teşvik etti. Fakat Antakya'da ve küçük

Asya'da Berenike ile çocuklarının bir çok taraftarları vardı. Antakya'da kargaşalık çıktı. Küçük Asya'da Efes valisi Sofron açıktan açığa Berenike tarafını tuttu. Laodike bunu tuzağa düşürmek teşebbüslerine girişti. Fakat kendi gözdesi olan Danae, Efes valisini kıraliçenin tertibinden haberdar etti. O da Yunanistan'a kaçtı. Laodike, bu hareketinden dolayı sevgilisini bir kayanın tepesinden attırmak suretiyle cezalandırdı. Fakat facia bununla bitmiş olmadı. Antakya'nın güneybatısında Asi nehrinin kenarında şirin Dafne köyündeki güneş tapınağına sığınan Berenike ile çocukları da burada öldürüldü (Res. 8).

Res. 8 — Berenike olduğu söylenen bir kadın büstü.

Kallinikos (iyi muzaffer) unvanını alan Selevkos II 'nin yirmi bir yıllık (M. ö. 246 — 226) saltanatı zamanı, çok gevşemiş ve zayıflamış olan imparatorluğu altüst eden harblerin devamiyle geçti. Bu harblerden bir kısmı, Laodike ile Berenike arasındaki rekabet yüzünden, bir kısmı Selevkos II 'nin kardeşi Antiokhos Hiyeraks'ın sönmek bilmeyen ihtirası sebebiyle vukubulmuştu. Diğerleri ise yukarı Asya'daki eyaletleri tekrar elde etmek yolundaki beyhude teşebbüslerden ileri gelmişti.

Laodike'nin Selevkoslar sarayında oynadığı hailenin kanlı maceralara yol açmaması mümkün değildi. Mısırlı prensese karşı takip edilen siyasetin İskenderiye sarayını harekete geçirmesi tabii idi.

Üçüncü Suriye savaşı

Selevkoslar sarayında oynanan haile yeni Mısır kıralı Ptolemaios Everjet'in Selevkos'lara karşı harp açmasını intaç etti [63]. Everjet, kız kardeşinin intikamını almak üzre kara ve deniz kuvvetleriyle Suriye'ye hücum etti. Başarı parlak oldu, bu savaşın hatırası olarak Everjet'in bırakmış olduğu Gurab Papirus'u, kısmen harap olmakla beraber, diğer kaynakları tamamlamaktadır. Selevkos generallerinin iki partiye ayrılarak birbirleriyle boğuşmağa başladıkları sırada Anadolu ve Suriye sahillerine yürüyen Mısır donanması ile karadan gelen kıtalar, büyük bir mukavemet görmeden ilerlediler. İlk hamlede Fırat'ın batısındaki ülkeler yani Kilikya, Pamfilya zaptedildi. Muzafferane Antakya'ya giren Everjet, kıraliçe Laodike'yi idam ettirdi. Oğlu Selevkos Kallinikos Anadolu'nun dağlık bölgelerine kaçarak hayatını kurtardı.

Everjet, Fırat'ı geçerek Mezopotamya'yı, Medya'yı, Suziyana'yı aldıktan sonra bir rivayete göre, İran yaylasını da aşarak Bakteriyan sınırlarına kadar gitti. Burada önemli bir mukavemet görmediği muhakkaktır. Fakat bu sırada Delta'da başgösteren bir ihtilâl hareketi, kendisini süratle geri dönmeye icbar etmemiş olsaydı, belki Selevkoslar devleti daha ozaman tarihten silinmiş olacaktı. Pierria-Seleukia büyük limanı ile Efes'e kadar Anadolu kıyısı Mısır'ın idaresine geçti. Ptolemaios Suriye'yi bir vilâyet halinde Mısır'a bağlıyarak valiliğine Ksantios'u tayin etti. Everjet büyük ganimetlerle Mısır'a dönerken Anadolu dağlarına kaçmış olan Selevkos II de gizlendiği yerden çıktı. Yeniden Antakya'yı almak için teşebbüslere girişti. Pont kıralı Mitridat II ile anlaştı. Hemşiresi Stratonike ile evli olan güney Kapadokya prensi Ariarates'in de yardımını temin etti [64]. Bunların müzaheretleri ile Asya'nın

[63] Kıraliçe Laodike'nin entrika ve teşviki ile patladığı için bazı tarihçiler üçüncü Suriye harbine «Laodike harbi» adını verirler.

[64] Pierre Roussel, (*La Grece et l'Orient*) Stratonike'nin Selevkos II'

batı bölgesindeki şehirlerle anlaştı. Nihayet sonraları Kallinikon adını alan yerde hasım generalleri mağlup ederek Antakya'ya girdi. Bu durum karşısında Mısır kralı Pt. Everjet de kendisiyle on yıllık bir anlaşma yapmağa yanaştı (M. ö. 241). Selevkos Kallinikos Antakya tahtına tekrar oturmuş olmakla beraber, büyük imparatorluğun Anadolu kısmı ile babasının son zamanlarda almış olduğu Trakya tamamiyle elinden çıkmış bulunuyordu. Yukarı Asya'dan Bakteriyan ve kuzey İran'da babası zamanında başlayan parçalanma ve ayrılma hareketleri gelişmekte devam ediyordu.

Selevkos Kallinikos ile Ptolemaios Everjet arasında barış kararlaştığı zaman (M. ö. 241), İskenderun limanı ile beraber Oront (Asi nehri) ağzında bulunan Pierria-Seleukia şehri, Anadolu kıyılarındaki Halikarnassos (Bodrum), Milet (Milas), Efesos (Ayasuluğ = Selçuk) ile Klazomena körfezi kenarındaki Eritre gibi o çağların en işlek ve en mamur şehirleri, Mısır hâkimiyeti altında bulunuyorlardı. Bunlardan başka Sakız, Midilli, Sisam gibi büyük adalarla Kilikya'dan Çanakkale boğazına kadar uzayan kıyılar halkı Pt. Everjet'i metbu tanıyorlardı.

Onsekizinci ve ondokuzuncu sülâlelerin büyük firavunları, Tutmosis ve Ramsesler de dahil olmak üzere, hiç bir Mısır hükümdarı ozamana kadar Egedenizi'nin Anadolu sahillerine bu kadar geniş nispette hâkim olamamışlardı. Bunlardan başka Gelibolu yarımadası, Trakya bölgesi ile Semendre ve Taşoz adaları da Mısır kıralının yüksek hegemonyasını tanıyorlardı.

Bu zafer sayesinde Ptolemaios III, artık rakipsiz bir deniz hegemonyası temin etmişti. Hinddenizi ve Akdeniz hükümranı unvaniyle anılıyordu. Milletlerarası hayata hâkim olan Mısır sikkeleri üzerinde deniz krallığı sembolü olarak deniz tanrısı Poseidon'un üç çatallı yabası, cihan hükümranlığı timsali olarak da şaşaa saçan bir taç resimleri bulunuyordu. Mısır, siyasi kudret ve servetinin zirvesine yükselmişti. İskenderiye'nin serveti, umranı, kültürü, asrın bütün aydınlarını Nil boylarına çekiyordu. Bu suretle Mısır, Asya'ya hâkim olduğu sırada Roma ile Kartaca arasında bir düello hazırlanıyordu. Bu düello, Pün muharebeleri adiyle tarihe geçecekti.

nin kızı olduğunu yazmaktadır. Fakat, diğer tarihçilerin metinde kabul ettiğimiz rivayetleri hakikate daha uygun görünmektedir.

Bu sıralarda Akdeniz üç devletin hegemonyası altında idi; doğuda Mısır, ortada Roma, batıda ise Kartaca hâkimdi. Antakya'nın denizde hiç bir otoritesi kalmamıştı. Merkezde kuvvetli filolara istinat eden Roma ile Mısır, aynı zamanda birbirlerine ve kuvvetli bir kara devletine de dayanıyorlardı. Roma Mısır'ın müttefiki idi. Mısır da Bergama ile anlaşmıştı. Bu suretle Selevkosların kıta devletine karşı kuvvetli bir deniz ve kara birliği teşekkül etmiş oluyordu.

Selevkoslar hâkimiyetinin bütün imparatorluk üzerinde korkunç bir sarsıntı geçirdiği bu zamanlarda egemenlik peşinde koşan küçük prensler, çok elverişli bir durumda bulunuyorlardı.

Kardeşler savaşı

Laodike kocasını zehirliyerek tahtı oğlu Sel. Kallinikos'a temin ettiği zaman, Torosların kuzeyindeki eyaletleri küçük kardeşi Antiokhos Hieraks'a bırakmasını taahhüt ettirmişti. Üçüncü Suriye savaşı sırasında sessiz kalan Hieraks, Mısır ile barışın takarrüründen sonra, saltanat hırsını belirtmeye başladı. Bu adam, imparatorluk tahtına oturmak için sönmez ve sonsuz bir hırs besliyordu. Büyük kardeşi Selevkos II Kallinikos tarafından yalnız krallığının tanınması değil, bütün Küçük Asya'nın kendisine bırakılması bile hırsını tatmin etmedi. Kardeşine karşı daha ziyade büyümek, daha açıkcası onun yerine geçmek istiyordu. Mısır kıralı Pt. Everjet'in de bu hususta kendisini kışkırttığı anlaşılıyor.

Önlenmesi imkânsız olan kardeşler harbi nihayet patladı. Anadolu'da müstakil veya muhtar prenslerden bir kısmı Sel. Kallinikos, bir kısmı da Antiokhos Hieraks tarafını tuttular. Bu yüzden bütün Anadolu baştan başa sarsıldı.

Başlangıçta Selevkos II Kallinikos oldukça şanslı göründü. Lidya'ya kadar sokuldu. Fakat Anti. Hieraks'ın müttefiki olan Pont kıralı Mitridat'ın Firikya'ya girmesi üzerine, çekilmek zorunda kaldı. Hieraks Galatlardan teşkil ettiği ücretli askerlerle kardeşini Ankara civarında çevirdi. Burada yapılan ve Selevkos imparatorluğu karşısında Küçük Asya'nın mukadderatını tayin edecek olan son büyük harbde Selevkos II'nin ordusu perişan olarak dağıldı. Bir müddet kendisinin de âkibeti bilinmedi (M. ö. 237). Bu durum, az zamanda bütün imparatorlukta çalkandı. Fakat, bir müddet sonra Sel. Kallinikos Antakya'ya

dönebildi. Görünüşte Antiokhos Hieraks muzaffer olmuştu. Fakat iç durumu emniyetli değildi. Bu sebepten Antakya'ya dönen kardeşiyle barış yapmağa yanaştı. Andlaşmaya göre Selevkos II, Torosların batısındaki eyaletleri kardeşine bırakıyordu. Bu suretle M. ö. 242 de iki kardeş arasında yapılmış olan andlaşma, 237 de tekrarlanmış oldu.

Galatlar, hezimetten sonra Selevkos Kallinikos'un âkibetinin meçhul kalmasını öldüğüne hamlederek Anti. Hieraks'tan da kurtulmak ve kolayca imparatorluğa varis olmak tasavvuruna düşmüşlerdi. Ant. Hieraks az kalsın zaferini hayatiyle ödeyecekti. Galatlar kendisini mahpus bir hale sokmuşlardı. Bir çok fedakârlıklar mukabilinde nihayet bu durumdan kurtularak Bitinya kıralının yanına gitti. Kızıyle evlendi. Pont kıra liyle de bir ittifak yaptı.

Fakat, Hieraks'ın da Anadolu'da Selevkoslar hâkimiyetini korumak hususundaki liyakatsizliği erkenden meydana çıkmıştı. Ötede beride yeniden müstakil hanedanlar birleşmeye başlamıştı. Karya'da Olimpikos, Frikya'nın Eilomelium şehrinde Lysias bunlardandı. Hieraks Galatlarla ittifak ettiği için, Anadolu'daki Hellenlerin gözünden düşmüştü. Durumdan faydalanan Bergama kıralı Attalos I (M. ö. 241-197) kendisini nüfuzunu kaybetmiş olan Ant. Hieraks ile bir tutmağa başlamış, vergisini kesmişti. Antiokhos Hireaks Galatlardan aldığı ücretli askerler ile Bergama (Pergamon) üzerine yürüdü. Fakat burada Kaikos ırmağı kaynağı çevresinde vukubulan savaşta mağlup oldu. Yeni bir hezimet Galatların cesaretini büsbütün kırdı. Bütün Grek siteleri tarafından bir halâskâr gibi alkışlanan Attalos I'in Hellspont Frikya'sında, Lidya'da ve Karya'da birbiri arkasından kazandığı üç zafer (M. ö. 230 - 218), Antiokhos Hieraks'ı Anadolu'yu bırakarak Kapadokya ötelerine kaçmak zorunda bıraktığından, Asya'nın güney - batı bölgesi tamamiyle Bergama kırallığının eline geçmesine sebep oldu.

Galatları sindiren ve Ant. Hieraks'a karşı parlak ve kesin zafer kazanan Attalos I, Selevkoslara karşı kıral lâkabını almağa hak kazanmıştı. Bu parlak zaferini bir anıtla ebedileştirmiştir. " Karısını öldüren ve ölen Galat„ adı verilen bu anıt zamanımıza kadar gelebilmiştir (Res. 9). Attalos, Selevkosların Torosların kuzeyindeki bütün eyâletlerine hâkim olduğu gibi,

Galatlara karsı zaferi de onları, Frikya'nın merkezine Bitinya ve Pont kırallıkları hudutları arasında Galatya adını alan sahaya çekilmeye icbar etmişti.

Bu zamanlarda Selevkos II Kallinikos, Partların İran'da gelişme hareketlerini önlemek ile uğraşıyordu. Ant. Hieraks ise kaçtığı yerden Makedonya kıralı Demetrius II' nin mutallâkası olan Stratonike ile onu devirmek için gizliden gizliye tertipler kuruyur, suikastlar hazırlıyordu. Bu tertibe göre Stratonike Antakya'ya girerek orada Selevkos II ye karşı bir isyan hazırlamağa başladı. Selevkos II, bu hareketi bastırmak için İran seferini yarıda bırakmak zorunda kaldı.

Res. 9 — Karısını öldüren ve ölen Galyalı heykeli

Mısır kıralı Everjet, Hieraks'a karşı Attalos ile müttefik olduğu halde Sel. Kallinikos'u güçlüklerle uğraştırmak için de Hieraks ile Stratonike'yi kışkırtıyor, onlara para yardımında bulunuyordu. Nihayet Sel. Kallinikos Antakya'da aleyhine hazırlanan isyan hareketini bastırdığı gibi, yeğeni Andromakhos da Antikhohos Hieraks'ı İskenderiye'ye sığınmak zorunda bıraktı. Pt. Everjet, Selevkos Kallinikos ile yapmış olduğu anlaşma

hükümlerinin gereği olarak kendisini tevkif ve bir kalede hapsetti. Fakat bir müddet sonra buradan Trakya'ya kaçtı. Orada bir Galyalı'nın kılıcı, sergüzeşt arayan hayatına son verdi (M. ö. 226) [65].

Kardeşinin ölümünden sonra bir az rahat nefes alan Selevkos, yukarı Asya'daki isyan ve ihtilâl hareketlerini bastırmak ve bu eyaletlerde hâkimiyetini yeniden kurmak için İran üzerine yürüdü. Fakat Part kıralı Tiridat idaresinde bulunan Part ve Bakteriyan kuvvetleri ordusunu perişan ve kendisini esir ettiler (M. ö. 226) [66].

Sel. Kallinikos, bütün saltanatı müddetince savaşlar, kargaşalıklar ile boğuşmak zorunda kalmakla beraber, Büyük Selevkos'un izini güderek bayındırlık yolunda gayretler göstermek için de vakit bulabilmiş, bazı yeni şehirler kurmuştur. Fırat kenarında eski Nikoforium yerinde kurdurduğu Kallinikum şehri bunlardandır. Antakya şehrinde de yeni bir mahalle kurdurmuş, buraya Etoli'lileri (Etoliens) ve Eubeia (Eube)'lıları ve Girid'lileri yerleştirmiştir.

Sel. Kallinikos'un iki oğlu kalmıştır: Büyüğü olan Sel. Keronos (Ceraunos = yıldırım) (M. ö. 226-223) yerine geçtiği sırada Mısır kuvvetleri Antakya yöresindeki Pierria-Seleukia şehrini alarak payitahtını tehdit ediyordu. Mısır kıralının müttefiki olan Bergama kıralı Attalos I. Toros geçitlerini tehdide başlamıştı. Devlet hazinesi tamtakırdı. Fakat bu tehlikeli durum, yeni hükümdarı yese düşürmedi. Fırat ötesindeki eyaletlerin idaresini küçük kardeşi Antiokhos'a bırakarak kendisi tedarik ettiği kuvvetle Attalos I. üzerine gitmek için Torosları aştı. Fakat parasızlıktan maaşlarını alamıyan ücretli Galatlarla diğer askerler bir isyan çıkardılar. Galatların sergerdesi, Apaturios ile

[65] Diğer bir rivayete göre, Antiokhos Hieraks, muhafazasına itina edilmemesinden faydalanarak Mısır'dan Anadolu'ya kaçmış burada Efes bölgesinde tekrar Bergama kıralına karşı mücadeleye girişmiş ve Attalos I kendisini bir daha mağlup ettiğinden Trakya'ya çekilmiş, burada Galya'lılar kendisini öldürmüştür.

[66] Bazı kaynaklar Selevkos'un Partların elinde esir olarak on yıl yaşadığını yazarlar. Fakat, onun esir olarak bu kadar yaşadığı rivayeti şüphelidir. Muhakkak olan şey kendisinin Partya'da attan düşerek ölmüş olmasıdır (M. ö. 225).

komutanlarından Nikator kendisini zehirliyerek öldürdüler (M. ö. 223).

İmparatorluk kesin bir inkırazla karşılaşmıştı. Selevkoslar hanedanından olan Aeos tacı gasbedebilirdi. Fakat bunu yapmadı. Selevkoslar tacını, bu hanedanı büyük bir cüret ve enerji ile, muvakkat bir zaman için olsun, inkiraz uçurumuna yuvarlanmaktan kurtaracak, ata Selevkos'tan az çok bir şeylere varis bir şahsiyete, ölen hükümdarın küçük kardeşi Antiokhos'a giydirmeyi tercih etti. Cinayeti hazırlıyanları yok ettikten sonra orduyu alarak Antakya'ya döndü.

Dicle Selevkia'sinde oturan doğu bölgesi komutanı Antiokhosu başkente davetle Sekevkoslar tahtına oturttu (M. ö. 223).

İmparatorluğun doğu bölgelerinde genel durum (M. ö. 280-223)

Selevkos'lar hegemonyası Anadolu'da çözülüp yıkılırken Yukarı Asya ve kuzey Hindistan'daki eyaletler de imparatorluktan ayrılmağa başlamıştı. İlk fetih sırasında İndus ve Pencab bölgesi İskender tarafından bir takım sancaklara bölünmüş, idareleri Filip, Peiton ve Poros adlı komutanlara verilmişti. İndus kavimlerini içine alan sahada büyük bir satraplık kurulmuştu. İskender, buralara Makedonya'lılarla ücretli Grek askerlerinden mürekkeb bir işgal kuvveti bırakmış, onları buralarda yeni kurduğu şehirlere yerleştirmişti. Fakat, bu teşkilât her nedense İskender'in ölümüne kadar olsun devam edememişti. Filip öldürülmüş, fakat yerine başka bir satrap tayin edilmemiş, yerli unsurlarla Grekler arasında erkenden muhasama başlamıştı.

Filip'in katlinden sonra ücretli Grek askerlerinin komutanı Evdamos, İndus ve Celem (Hydasbe) vadileri Grekleri üzerinde büyük bir nüfuz kazanarak, İskender'in bıraktığı satraplardan Poros'u öldürmüş (M. ö. 317) önemli bir nüfuz kazanmıştı.

Evdamos iyice kuvvetiendikten sonra bu bölgelerdeki satraplıklardan birinde tutunabilen Peiton ile Diyadoklar mücadelesine katılmış, bu yolda telef olmuşlardı. Bunların da ortadan kalkması üzerine Makedonya'lılar Pencap'tan tamamiyle çekilmek zorunda kalmışlardı.

Pencab'ın Morya'ların hâkimiyeti altına girişi

Bu zamanlardadır ki Ganj boylarında eski Magadha kırallığında sonraları Bakteriyan'daki Greklerin güneye yayılmalarına karşı koyacak olan Morya hanedanı kuruldu. Bu hanedanı kuran Çandragupta, İskender'in avdetinden sonra esasen zayıf düşmüş olan Magadha kırallığı başındaki Nanda hanedanını yıkarak başkentleri olan Pataliputra (Patna), da kendisini kuzey Hindistan hükümdarı ilân etmişti (M. ö. 321).

Azimli, cüretli ve iradeli, haris bir adam olan Çandragupta, İskender'in ölümünden sonra Diyadoklar arasında başgösteren kanlı savaşlar yüzünden müdafaasız kalan İndus vadisini istilâ ederek Hind'in kuzey-batı bölgesini, Magadha kırallığı içine aldı. Selevkos Nikator, Pencab'daki eski satraplıkları yeniden fethetmek üzre buralara geldiği zaman (M. ö. 305), kuzey Hindistan'da merkezi Lâhur şehri olan Taksila kırallığında İskender devrindeki Amfi'nin halefi olarak Saubhuta adlı bir prens bulunuyordu. Eski Magadha imparatorluğu ülkesinde ise, Çandragupta kırallık ediyor, Pencab bölgesini de hükmü altına almış bulunuyordu. Selevkos I'in bu doğu seferi hakkında geniş bilgimiz yoktur. Öyle anlaşılıyor ki Selevkos durumu ve Çandragupta'nın büyük ordusunu gördükten sonra buralarda âkıbeti karanlık bir sergüzeşte girerek batı bölgelerini ve her şeyi kaybetmek tehlikesi karşısında, Hindistan'ı fethetmek emellerinden vazgeçmiş, İskender'in fethettiği topraklardan Kâbil ovasını ve Hindukuş dağlarına kadar uzayan yerlerdeki iddiaları bırakarak Çandragupta ile anlaşmış ve bir barış andlaşması imza etmiştir. Selevkos Nikator, Babil'e döndükten sonra Pataliputra'ya Magasten adında bir elçi göndermiş, dostluk münasebetini idameye çalışmıştır [67].

Çandragupta'ya halef olan oğlu Bindusara (M. ö. 297 -274) da babası zamanında Greklerle teessüs eden dostluğu devam ettirdiyse de, M. ö. 250 tarihinden itibaren Bakteriyan kırallığı istiklâlini kazandığı cihetle, Antakya ile olan münasebet tabiatiyle kesilmiştir.

[67] Elçilikle Babil'den Pataliputra'ya ve Ganj boylarına giden Megasten, bu seyahatine dair mühim bir eser yazmıştı. Bu kitabın aslı kaybolmakla beraber, sonraki müelliflerin bu kitaptan aldıkları parçalar zamanımıza kadar gelebilmişlerdir. Bu parçalar, kitabın önemi hakkında bizi aydınlatan kıymetli bilgiyi ihtiva etmektedir.

Morya hanedanının en büyük hükümdarı olan ve Selevkoslardan Antiokhos Soter'in son zamanlarına doğru tahta geçen Asoka (M. ö. 274-236) zamanında idi ki, Sel. Kallinikos'u mağlup eden Mısır kıralı Ptolemaios Everjet, Mezopotamya'dan İran'a girerek Bakteriyan sınırlarına yanaşmıştı. Asoka'dan sonra (M. ö. 232) Pataliputra tahtına oturan Morya prensleri arasında atalarının liyakatlerini haiz insanlar görülmediğinden, tabiatiyle inhitat başlamıştı. İleride görüleceği gibi, Asoka'nın mülâyim idaresi de dağılmayı kolaylaştırmıştı. Antiokhos III bu durumdan faydalanacaktır.

Baktriyan'da Grek krallığının kuruluşu

Pencab ve Kâbil ovasiyle Hindukuş'a kadar uzayan toprakların Hindistan'da kurulan Morya hanedanının hükmü altına geçmesi, Selevkos imparatorluğunun doğudaki hayatî menfaatlerini sarsmamıştı. Fakat, Bakteriyan bölgesi ile kuzey-doğu İran'ın imparatorluktan ayrılmaları böyle olmamıştır.

Antiokhos III 'ün bir taraftan Mısır Ptolemaiosları, diğer taraftan Anadolu'da başgösteren isyan hareketleriyle meşgul olduğu zamanlarda Antakya'dan ayrılmağa yüz tutan bu iki eyalet büyük bir engel ile karşılaşmadan amaçlarına ulaşmışlardı. Çünkü imparatorluğun başındaki Antiokhos III, buralarda nüfuzunu tekrar kuracak bir kudreti haiz bulunmuyordu.

Baktriyan'daki hareket, yabancı bir hâkimiyete karşı milli bir isyan mahiyetinde değildi. Bugünkü kuzey Afganistan'ı teşkil eden bu zengin bölgede ilk Selevkosların ileri görüşlü gayretleriyle birleştirilmiş ve düzenlenmiş Yunan kolonileri bulunuyordu. Selevkos hâkimiyetinin mesnedi olan bu koloniler, imparatorlukta parçalanma başladıktan ve Antakya'nın bu kadar uzak yerleri nüfuzu altında tutmak kudretini kaybetmesinden sonra, kendi varlıklarını bizzat korumak durumu karşısında kalmışlardı.

İlk ayrılık bayrağını açan Antiokhos I. zamanındanberi Baktriyan ve Soğdiyana'da satraplık eden Diodot oldu (M. ö. 250). Yavaş yavaş satraplıkla imparatorluk arasındaki bağları gevşeten bu adam, Milâttan önceki üçüncü yüzyıl ortalarına doğru, imparatorluğun yıkılmak tehlikesi karşısında bulunduğu bir zamanda, yani Pt. Everjet'in imparatorluk merkezini zapt ve

Babil üzerinden İran sınırlarına yaklaştığı sırada bu bağları tamamiyle koparmış, istiklâlini ilân etmişti.

Diodot, Makedonya'lı değil. Yunanistan'lı bir Grekti. Satraplığındaki koloniler de Hellas ve Peloponnesos'tan hicret etmiş Greklerden teşekkül etmişti. Bunlar, imparatorluğun kudretli zamanlarında bile Makedonya'lıların Antakya'dan gelen yüksek hâkimiyetlerine korkudan boyun eğiyorlardı. İmparatorluğun batı bölgelerindeki isyan ve savaşlardan bunalan Antakya, bu kolonileri kendi hallerine bırakınca, bunlar da sevmedikleri bu otoriteden kurtulmak ve bu uzak yerlerde kendi varlıklarını korumak için istiklâllerini ilân etmişlerdi. Bu koloniler için, daimi surette satraplığı tehdit eden Sit (İskit) dedikleri Orta Asya'lılar karşısında kuvvetli bir otorite etrafında toplanmaktan başka yol yoktur.

Diodot I. kırallık tacını giymekle Yukarı Asya'da kalan Antakya ve Akdeniz ile muvasalaları kesilmiş olan Grekleri kurtarmış oluyordu. Hayatının sonlarına doğru, gittikçe kuvvetlenen İran Partlarından korunmak için, eski metbuları olan Selevkoslarla anlaşmak gerektiğini duymuş ve Selevkos II ile bir ittifak teşebbüsüne girişmiş ise de, neticelendiremeden ölmüştü.

İran'da Part devletinin kurulışu

Oğlu ve halefi Diodot II (245-225) Selevkosların tekrar Yukarı Asya'yı nüfuzları altına alacaklarından korkarak babasının anlaşma teşebbüsünü takip etmedi. İran'ı kurtarmağa çalışan Partlarla Selevkosların mücadelelerine seyirci kaldı. Arkadan Partlara hücüm etmeyi aklına bile getirmedi. Soğd ve Baktriyan'daki Greklerle Akdeniz âlemi arasında aşılmaz bir sed olan Part kırallığı rahatça kurulabilmiş oldu.

Diodot II, M. ö. 225 tarihinde Soğdiyana satrapı Manisa'lı Evtidemos tarafından yıkılınca, Soğdiyana ve Baktriyan Grekleri birleşmiş oldular. Antiokhos III bunlara yürüdüğü zaman Baktriyan kırallığında Evtidemos bulunuyordu.

İran'da Partya ve Hırkanya denilen bugünkü Horasan ve Cürcan bölgesi, ötedenberi Yunanlıların Sit (İskit) adını verdikleri Orta Asya'lı bir halk ile meskûn bulunuyordu. Partlar ve Apranlar gibi birtakım baylardan mürekkep olan ve umumiyetle

Partlar adiyle anılan bu boylar, Ahamanişlerin sukutundan sonra yabancı istilâsına karşı Asya'lılığın tek müdafii olarak sahneye çıkmışlardı.

Selevkos kıralı Ant. Teos, imparatorluk içinde kaynaşmalar devam ederken, mânasız bir hevesle, asla hâkimiyeti altında tutamıyacağı Trakya'nın fethine gittiği zaman, Partların başbuğu olan Erşek de bütün İran'ı kurtarmak üzre silâha sarılmıştı.

Yunan'lılığın doğuyu istilâsına karşı Asya mukavemetini temsil eden Partlar, sonraları da, Roma'lılar karşısında aynı rolü oynıyacaklardı. Silâha sarılan Partlarla istiklâllerini ilân eden Baktriyan Grekleri arasındaki bağ, kendilerini hâkimiyetleri altına almak isteyen Selevkoslara karşı müşterek mukavemet duygusu idi. Bu duygu, ilk zamanlarda bunları Selevkoslara karşı birleştirdi.

Diodot II, hayatının son zamanlarına doğru, doğuda Selevkoslar hegemonyasını yeniden kurmak isteyen Selevkos Kallinikos'a karşı Part kıralı ile birleşti. Sel. Kallinikos ordusu geçici bir başarıdan sonra Part-Baktriyan kuvvetleri karşısında perişan oldu.

Partlar Selevkos imparatorunu esir ettikleri bu zafer gününü istiklâllerinin başlangıcı saymakla beraber, bütün İran'a hâkim olmaları daha sonraki zamanlarda gerçekleşmiştir. Ele geçen madalyalardan istihraç edildiğine göre, bu zamanlarda gerek Medya ve gerek Pars bölgesi yerli satraplar idaresinde bulunuyor, bunlar halâ Ahamanişlerin töre ve geleneklerini güdüyor, Antakya'ya çok zayıf bir surette bağlı bulunuyorlardı.

Part ihtilâli bütün İran'ı kaplamış olmakla beraber, doğuda Pencab, Baktriyan, Sogdiyana ve Partya satraplıklarının, batıda ise küçük Asya'nın imparatorluktan ayrılmaları, Mısır hegemonyasının Hatay kapılarına kadar dayanması, Antakya'nın nüfuzunu hiçe indirmişti.

b) Selevkos imparatorluğunun geçici dirilişi

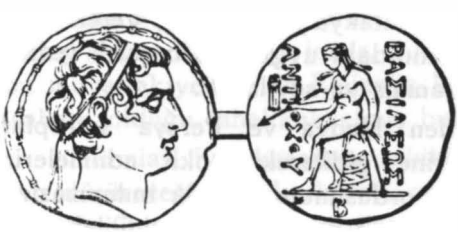
Antiokhos III (223-189) Antakya tahtına oturduğu zaman, İndus ve Yaksart'tan Karadeniz, Marmara ve Adalardenizi ile Akdenize kadar uzayan büyük impararorluğun Antakya'yı tanıyan parçası, eski Naharina ile Mezopotamya'ya inhisar ediyordu. Fenike ve Çukur Suriye'den başka başkentin kapısı olan

Oront üzerindeki Selevkia Pierrie limanı bile Mısır Lajidlerinin elinde bulunuyordu. Doğu Akdenize hâkim olan Mısır donanması İskenderun limanını mefluç bir hale sokmuştu.

Anadolu'nun Pont, Paflagonya, Kapadokya, Galatya, Bitinya bölgeleri müstakil prensler idaresinde bulundukları gibi, diğer bölgeleri de Bergama kırallarının hükümleri altına girmişti. Kilikya, Pisidya, Pamfilya, Likya ve Karya sahilleri de Mısır'daki Lajidlerin hâkimiyetini tanıyorlardı. Devlet hazinesi bomboştu. İmparatorluk küçülmüş, fakat saray masrafları azalmıştı. Her taraftan düşmanlarla çevrili olan bu yerlerde de meşum ayrılıklar başgöstermişti. Haris devlet adamları, yeni kıralın gençliğinden faydalanarak iktidar mücaledesine koyulmuşlardı. Durumdan faydananan satraplar ise istiklâllerinin ilânına hazırlanıyorlardı.

Bu kadar kötü bir durumda 12 yaşında Antakya tahtına oturan genç Antiokhos III'ün devri, Selevkoslar tarihinin, olaylar bakımından en zenginidir. Kendisine büyük unvanını kazandıran bu başarılı olaylar, bir müddet için, imparatorluğun yalnız inkirazdan kurtulduğu değil, eski haşmet ve azametini kazandığı ümidini uyandırmıştır.

Antiokhos III devri, cihan tarihi bakımından da büyük bir önemi haizdir (Res. 10). Çünkü Roma'lıların Asya işlerine karışmaları bu devirde başlamış ve eski dünya tarihi için yeni bir devir açılmıştır. Genç ve azimli Antiokhos, etrafındaki kuvvetli devlet adamlarının irşadiyle imparatorluğu düştüğü inhitat çukurundan kurtarmak için, ihtiyatla, fakat büyük bir plân dahilinde yürüdüğü anlaşılmaktadır. Bu plân Anadolu'da, İran'da, Baktriyan'da yavaş yavaş Selevkosların kudretini aşındıran, sonra da imparatorluğu yıkmak hırsını belirten merkezleri birer birer ortadan kaldırmak, Çukur Suriye ve Filistin ile Fenike, Kilikya, Pamfilya, Likya ve Karya sahillerini Lajidlerden kurtararak imparatorluğun Akdeniz cephesini açmak

Res. 10 - Büyük Antiokhos

ve nihayet imparatorluğa yeni can ve kan verecek kaynaklarla yani Makedonya ve Yunanistan'la ittisal yolları aramak bu plânın ana hatlarını teşkil ediyordu.

Çünkü kuvvet kaynakları olan illerle muvasalasız kalan ve buralardan yeni unsurlar almayan bir Makedonya-Grek devletinin yabancı illerde, yerliler tarafından yutulması muhakkaktı. Yeğeni Ahenos'un Anadolu'ya, Molon ile kardeşi Aleksandros'un da Pers satraplıklarına tayinleri suretiyle bu plânın tatbikine girişildi.

Aheos, son zamanlarda sınırlarını pek çok genişletmiş olan Bergama kıralı Attalos'u eski sınırları içine çekilmeye mecbur etti. Torosların üstünde Selevkoslar hegemonyasını yeniden kurdu. Fakat İran'a gönderilen kardeşler, Antiokhos III'ün gençliğini gözönüne alarak kendi hesaplarına çalışmağa başladılar. Molon Medya'da, kardeşi Aleksandros da Persya'da istiklâllerini ilân etmişlerdi. Antiokhos III'ün, birbirlerine rakip, fakat her ikisi de kudretli entrikacı bir başvekili, bir de maharetli komutanı vardı. Bunlar da Antiokhos III'ün gençliğini, şahsî menfaatleri hesabına sömürmek istiyorlardı. Başbakan Hermias aslen Karya'lı idi. Sel. Keravnos Bergama kıralını tedip için Anadolu'ya giderken devlet idaresini ve başkentini buna emanet etmişti.

Başkomutan Epijen ise Sel. Keravnos'un zehirlenmesinden sonra ordusunu Anadolu'dan Antakya'ya getirmiş, gerek idare hususunda ve gerek harb alanındaki uygun ve başarılı tedbirleriyle o devirde şöhret kazanmış ve sevilmişti.

Epijen, önce isyan eden Medya ve Persya satrapları Molon ile Aleksandros üzerine gidilerek tenkil edilmelerini teklif ediyor, kıralın kudretli ordusunun başında bulunmasının ihtilâlin süratle bastırılmasını temin edeceği kanaatini ileri sürüyordu. Halbuki kıral bu projeyi kabul ettiği takdirde, Epijen ordunun başında bulunacak, kıralı nüfuzu altına alacaktı. Bunu kendisi için tehlikeli gören ve ordunun sevk ve idaresindeki kifayetsizliğini takdir eden Hermias, bu projeyi ileri süren rakibini, kıralı yanlış ve tehlikeli bir yola sevketmekle ittiham etti. Genç kırala, tertip ettiği bir mektup göstererek tahtın tehlikede olduğunu ve bu tehlikenin Mısır'dan geldiğini, her şeyden önce Lajidlere karşı harb açarak Çukur Suriye'yi kur-

tarmak ve İskenderiye'de hazırlanan plânları altüst etmek lâzımgeldiğini söyledi. Antiokhos III üzerinde büyük tesir yapan bu uydurma mektupta Mısır kıralı Ptolemaios, Anadolu satrapı Aheos'a Antiokhos III'ü bertaraf ederek hakkı olan kırallık otoritesini ele almasını teklif ediyor, bu teşebbüsü başarabilmek için Mısır filosunu emrine verdiğini bildiriyordu.

Antiokhos III, mektubu gördükten sonra daha tehlikeli gördüğü Mısır kıralına karşı harb açmağa karar vererek Çukur Suriye'yi almak üzere harekete geçti.

Fakat, bu sırada, üzerine gönderilen generallerin liyakatsizliklerinden cesaret ve ümidi artan Molon'un, Dicle'yi geçerek Selevkia şehrini muhasara ettiği haberi geldi. Antiokhos III, Suriye seferini durdurarak Irak'a yürümek istedi. Hermias bu teşebbüsü önledi. Kendisi gibi bir kıralın ancak düşman bir kırala karşı yürüyeceğini, bir âsinin tedibi için generallerin kâfi geleceğini ileri sürerek Mısır harbine devam edilmesinde ısrar etti.

Fakat, bir taraftan Etolia Diodot'un Lübnan geçidinde şiddetle karşı koyarak ileri geçirmemesi, diğer taraftan da Molon'un yeni başarıları, Antiokhos'u Hermias projesini nihayet bırakmağa mecbur etti.

Çünkü Molon, Dicle üzerinde Antiokhos'un generallerine karşı büyük bir zafer kazandıktan sonra birdenbire Selevkia önlerinde görülmüş, bu şehri ve arkasından Sus şehrini alarak güney Mezopotamya'ya inmiş, buraları da istilâ etmişti. Molon'un bu muvaffakıyetleri ile Epijen'in korkusunun haklı ve teklifinin isabetli olduğu tahakkuk etmiş bulunuyordu.

Hermias, hak kazanan rakibinin kendisini kıralın gözünden düşüreceğinden korkarak, onun izalesi tedbirlerini aramağa başladı. Onu, Molon ile gizlice sözbirliği etmiş göstermek maksadiyle bir mektup uydurdu. Güya Molon tarafından Epijen'e gönderilmiş olan bu mektubu, elde ettiği kölesi vasıtasiyle Epijen'in evrakı arasına koydurdu. Sonra kırala Epijen'in Molon ile gizlice sözbirliği etmiş bir hain olduğunu ihbar etti. Antiokhos III, generalinin evini bastırarak evrakını araştırttı. Hermias'ın uydurma mektubu bulundu. Son derece kızan ve bir hileyi aklına getirmeyen Antiokhos III, hemen general Epijen'i idam ettirdi. Düzenbaz Hermias bu defa da muvaffak olmuş,

en kudretli hasmını yok edebilmişti. Sarayda bir çok kimseler, kıymetli generalin iftiraya kurban gittiğini biliyorlardı. Fakat büyük entrikacının korkusundan kimse kırala hakikati söylemeye cesaret edemiyordu.

Yanındaki gizli düşmanı bertaraf ettiğine kani olan Antiokhos, Molon'u da bertaraf etmek üzre ordunun başına geçerek Mezopotamya üzerine yürüdü. Apolloniatid'e kadar ilerleyen kıralın Babil'e girmesinin, aleyhine bir ihtilâl kopmasına sebep olacağından korkan Molon, dağ geçitlerini tutarak kıral ordusunun ilerlemesini önlemeye çalıştı. Fakat, iki ordu karşılaştığı vakit, korktuğu başına geldi. Ordusunun sağ kanadı mukavemet ettiyse de sol kanadı kıralı görür görmez, onun tarafına geçti. Molon, kendisini nasıl bir âkibetin beklediğini takdir ettiğinden, sağ olarak düşmanlarının eline düşmemek için, intihar etti.

Antiokhos III, eski satrapının cesedinin Medya'nın en işlek yerinde çarmıha gerilmesini emretti. Sonra, Selevkia'ya giderek burada civar satraplıkların işlerini nizama koyacak tedbirler aldı. Medya ve Persya'ya gönderdiği yeni satraplara halka karşı mülâyemet gösterilmesi emrini verdi. Bu muvaffakiyet her tarafa Antiokhos III'ün nufuzunu arttırdı. İlerideki başarılarına sağlam bir temel oldu.

Rakiplerini ve kıymetli adamları ortadan kaldırmak yolundaki entrikalariyle herkesin nefretini kazanan Hermias'ın tahakkümü, idareyi eline almak isteyen Antiokhos III'e artık ağır gelmeye başlamıştı. Hermias yeni durumu kavrayarak hareketini ona göre düzenliyeceğine, devlet otoritesini büyük bir cüretle kötüye kullanmakta devam ediyordu. Molon'a karşı koymadıklarını ileri sürerek Selevkia şehrinin ileri gelenlerinden kimini sürdü, kimini işkencelerle öldürttü. Şehir halkına da ağır bir para cezası yükledi. Bu yoldaki hareketlerini pervasızca o kadar ileri götürdü ki, kıralın yakınları ve bunlar arasında tabibi Apolofan bile hayatlarını tehlikede görmeye başladılar. Nihayet Hermias'ın izalesi için, bizzat kıralın da dahil olduğu bir komplo kuruldu. Bir gün kıral, Hermias ve onu öldürmeyi taahhüt edenlerle beraber bulundukları sırada, bir aralık kıral sıvıştı. Suikasdi taahhüt edenler hemen Hermias üzerine atılarak öldürdüler.

Hermias'ın katli, Antiokhos III'e geniş bir nefes aldırmıştı. Şimdi hakiki kıral olmuş, nüfuz ve otoritesi büsbütün artmıştı. Mezopotamya, Pars ve Medya kurtulmuştu.

Antiokhos III'ün başlıca amacı, Fenike, Çukur Suriye ve Filistin ile, başta Kilikya olmak üzre Anadolu'nun Akdeniz kıyılarını Lajidlerin elinden almaktı.

Fakat bu sırada, o vakte kadar kendisine karşı sadakatten ayrılmamış olan yeni Anadolu satrapı Aheos'un istiklâlini ilân ederek taç giymiş olduğu haberini aldı. Aheos'u isyana sürükliyen Mısır hükümdarı Ptolemaios IV. (Philopator = babasını seven M. ö. 222 - 205) idi. Önce bu kudreti yıkmak lâzımdı.

Bunun için Antiokhos III, tahtını medyun olduğu Aheos'a kırallık davasından vazgeçmek şartiyle affedileceğini ve Pisidya'nın da kendisine verileceğini bildirmek üzre bir memur gönderdi. Maksadı Mısır'a karşı açacağı harbde arkasını emniyet altında tutmaktı. Bunu temin ettikten sonra Mısır'lıları Suriye'den çıkarmağa teşebbüs etti (219). Antakya'nın anahtarı olan ve Pt. Everjet zamanından beri Mısır garnizonu bulunan Selevkia Pierrie limanı imparatorluğun kilitlerinden biri idi. Ne bahasına olursa olsun, önce burayı geri almak lâzımdı. Ordusiyle Selevkia önüne geldiği zaman, evvelce buraya gönderdiği adamların telkinleri sayesinde kolayca şehri zaptetti. Bu sırada kıralından memnun olmayan Diodot adlı bir Mısır generalinden Çukur Suriye'yi kendisine teslim edeceği yolunda bir teklif aldı, hemen harekete geçti. Tir ve Ptolemais şehirlerini aldı. Diğer şehirler de fazla bir mukavemet göstermediler. Zevk ve eğlence âlemlerinde uyuşmuş olan Ptol. Filopator, buraların müdafaası yolunda hiç bir teşebbüste bulunmadı. Antiokhos III'ün Pelus üzerine yürüdüğü haberini alıncaya kadar hareketsiz kaldı.

Tehlikenin yaklaştığı anlaşılınca Mısır'ın nüfuzlu ricalinden Agatokles ile Sosibios, büyük bir gayretle harbe hazırlandılar. Zaman kazanmak maksadiyle Antiokhos III ile müzakereye giriştiler. Bu esnada Rodos'a, Bizans'a, Kizykos'a, Etolilere, haber göndererek yardım istediler. Aynı zamanda bir taraftan da ücretli asker celbine, silâh imaline çalıştılar. Yunanistan ve Anadolu'dan ordularının başına maharetli subaylar, komutanlar getirdiler.

Dört ay süren bu müzakere devresinde her iki taraf Suriye üzerindeki haklarını ve karşılıklı iddialarını ileri sürmekle uğraştılar. Fakat müzakereler bir neticeye varamadı. Antiokhos, Suriye'nin diğer kısımlarını da işgal kararını verdi. Taberiye gölü üzerindeki Filoteria şehri ile Skitopolis ve diğer şehirleri istilâ etti. Bu muvaffakiyeti gören Araplar, Antiokhos III ile birleştiler.

M. ö. 216 yılı baharı başlangıcında iki ordu Gazze'nin güneyinde Rafia yakınlarında karşı karşıya bulunuyorlardı. Beş gün hareketsiz kaldılar. Altıncı günü Pt. Filopator, ordularını siperlerden çıkarttı. Harb başladı, ilk defa muharebe filleri öne sürüldü. Mısır ordusundaki filler, karşı taraftakilerin çokluğundan dehşete düşerek yüzlerini arkaya çevirdiler ve kaçtılar. Mısır ordusunda büyük kargaşalığa sebep oldular. Bütün sol cenah kaçmağa başladı. Fakat ücretli generallerin şefi Fonidas intizamı iadeye muvaffak oldu. Büvük bir maharet ve şiddetle tatbik ettiği bir manevra ile Antiokhos III ordusundaki Araplarla Medleri yerlerinden oynattı.

Hassa askerleri başında Mısır askerlerini teftişe koyulmuş olan Antiokhos III, kendi ordusunun hezimetinden geç haber alabildi. Artık her türlü mukavemet faydasız ve neticesiz idi. Ordusunun geri kalan kısımları ile ricate karar verdi. Fırat nehrinin arkasına çekildi.

Muzaffer Mısır kıralı, ilk gündenberi kendi hanedanına bağlılık gösteren Suriye'yi tekrar istilâ etti. Antiokhos III, aktedilen barış andlaşmasiyle Suriye'nin tekrar Lajidlere geçmesini tasdik zorunda kaldı. Plânının muvaffakiyetle neticelenemeyen bu kısmının gerçeklenmesini geleceğe bırakarak, Anadolu'yu geri almak üzere Aheos üzerine yürüdü.

Bergama kıralı Attalos ile birleşerek Aheos üzerine yürüdü. Mukavemetin imkânsızlığını gören Aheos, Sardes kalesine çekildi. Burada iki sene mukavemet etti. Nihayet Antiokhos'un generallerinden Giridli Lagoras 15 serdengeçti ile şehre girmeye muvaffak oldu. Bu sırada Antiokhos III de, bütün kuvvetiyle düşmanı işgal etmeye koyuldu, Müdafiler burada bir müddet sonra açlığa mahkûm olacaklardı. Fakat, çekilmekten başka çare bulamadılar. Ama ihanet eden vali kapıları açtırdı (M. ö. 214-213). Vatan hainliği töhmetiyle Aheos'un başı kesildi. Cesedi

bir eşek derisine sarılarak çarmıha gerildi. Hizmetine mükâfat olarak Attalos I'in Bergama kırallığı tasdik edildi.

Mısır'la barış yapması, Anadolu'da Selevkoslar hegemonyasının yeniden kurulması, Antiokhos III'e doğru işlerini düzenlemek fırsatını vermişti. M. ö. 313 tarihinde büyük doğu seferine başladı. Önce kuzey Adropaten (Azerbaycan) ve Gürcistan'da senelerdenberi müstakilen hareket etmekte olan Artabazan'a hâkimiyetini kabul ettirdi. Ekbatan (Hemedan)'dan geçerken buradaki Mitra tapınağının hazinesini iğtinam etti[68]. 212 tarihinde Ermenistan'a girerek Khşayarşa (Xerxes) hanedanını, hegemonyasını tanımağa icbar etti. Burayı iki satraplığa ayırdıktan sonra Fırat boylarına indi. Dicle Selevkiye'sini Babil'i ve Sus'u dolaştı. Sonra yukarı Asya ve Hindistan seferine başladı.

Büyük Antiokhos'un Hind seferi

Kuzey-doğu İran'a hâkim olan Partlar, son zamanlarkaki olaylardan faydalanarak sınırlarını genişletmiş, nüfuzlarını arttırmış, Antakya ile olan bütün bağlarını kesmişlerdi. Bu sıralarda Part kırallığında bulunan Arşak III (Artaban), M. ö. 214-196 veya 211 - 191'de sınırlarını genişletmek yolunda yeni faaliyetler göstermeye başlamıştı. Antiokhos III, 210 - 209 tarihleri arasında büyük bir ordu ile Medya'ya girdi. Hazerdenizinin güney kıyıları istikametinde büyük güçlükleri yenerek Hekatompolis (bugünkü Damegan)'a vasıl oldu. Buradan Hirkanya'ya girdi. Partlar, temas vasıtası bırakmaksızın çekildiler. Antiokhos III, bu başarılı ilerlemesine rağmen düşmanı ezemedi. Cesur Partlarla sonu karanlık bir savaşa girmekten ise onlarla anlaşmayı ihtiyata uygun buldu. Bakteriyan'daki Greklere karşı kendisine yardımda bulunmak ve hegemonyasını tanıtmak şartiyle kırallığını tasdik etti ve Baktriyan üzerine yürüdü.

Bu esnada Baktriyan kırallığında Manisa'lı Evtidemos bulunuyordu. Önceleri Sogdiyana (Sogd) satraplığında bulunan

[68] Eski Hagmatana (Hemedan = Ekbatan)'daki bu tapınak, Yunan kaynaklarına göre M. ö. 705 tarihlerine doğru Deyokes tarafından, Tevratın rivayetine göre de daha sonra Fraort tarafından kurulmuştu.

Evtidemos, M. ö. 225 tarihinde Diodot II'yi devirerek Baktriyan ve Sogdiyana'daki Grekleri hükmü altında toplamış, kuvvetli bir kırallık kurmuştu.

Evtidemos on bin kadar süvari ile Arios (bugünkü Herirud) ırmağını tutmuş, düşmanı bekliyordu. Antiokhos III, gece karanlığından faydalanarak ırmağı geçti. Suvari kıtalarının çarpışmasında büyük bir kahramanlık gösterdi. Yaralanarak ölen atını değiştirerek çarpışmağa devam etti. Nihayet Evtidemos mağlup olarak Zariaspa (Belh = Baktres) kalesine çekilmek zorunda kaldı. Antiokhos III kendisini burada muhasara altına aldı. Evtidemos sulh teklifinde bulundu. Antiokhos III, Seyhun ötelerinden mütemadiyen akan kuvvetlere karşı kendi imparatorluğu için bir sed vazifesini görecek olan Baktriyan kırallığının devamını faydalı bulduğundan, barışmak ve anlaşmak teklifini kabul etti. Bu hususta Antiokhos'un güvenini kazanmış olan müşaviri Teleas önemli bir rol oynadı. Teleas Manisa'lı idi. Evtidemos da Manisa'da doğmuş, gençliğinde asker olarak doğuya gelmiş, azim ve kudreti sayesinde Orta Asya Basileus'luğuna kadar yükselmişti. Hemşerilik münasebeti, bunların anlaşmalarını kolaylaştırdı. Nihayet bir andlaşma ile barış kararlaştı

Andlaşma hükümlerine göre Ötidemos, büyük Antiokhos'u metbu tanıyacak, o da Ötidemos'un Baktriyan ve Soğdiyan ve Arya kırallığını tasdik edecekti. Barış, Ötidemos'un oğlu ve veliahdi Demetrius'un Antiokhos III'ün kızı ile evlenmeleriyle de kuvvetlendirildi.

Antiokhos III, bu andlaşmadan sonra Hindistan'daki Morya hanedanını kemiren iç boğuşmadan faydalanarak Makedonya'lıların bu ülkelerdeki nüfuzlarını yeniden kurmak hevesine düştü. Evtidemos'tan hükmü altında bulunmasını lüzumlu gördüğü yerlerle bir miktar savaş fili aldıktan sonra Hindukuş dağlarını aşarak Kâbil vadisine indi. Buradan Pencab'a girdi. Morya hanedanı, Asoka'dan sonra parçalanmağa başlamış, birliğiyle beraber kudret ve nüfuzunu da kaybetmiş olduğundan, Pencab'da müstakil bir hayat kazanmıştı. Bu sırada Pencab racası olan Subhagasena, mukavemet edeceğine Antiokhos III'ü dostça karşıladı. Kâbil bölgesiyle savaş fillerinden bir kısmını hediye etmek mukabilinde yerinde kaldı (208). Antiokhos,

daha ileri gitmiyerek Arahosya'ya döndü. Erimant ırmağını geçerek Kirman'a (Garmania) girdi.

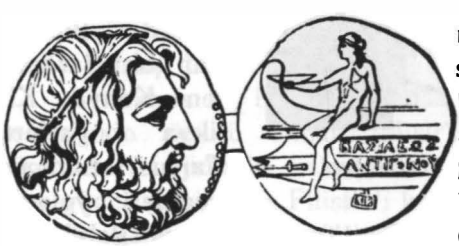
Polib (Polybius) 'in dediği gibi, Antiokhos III, bu doğu seferinde gösterdiği cüret ve çevikliğin mağluplar üzerinde uyandırdığı dehşetle her tarafı sindirmek, Yukarı Asya satraplıklarını imparatorluğa bağlamak suretiyle İskender devrinin parlak hatırasını bir daha yaşatmıştı. Bu münasebetle kendisine "Büyük„ unvanı verildi.

Antiokhos III 'e böyle bir unvan verilmesi haksız değildi. Onun fütuhat yılları (M. ö. 214-193) Selevkos imparatorluğunun en parlak devri idi. Bu devirde İndus boylarından, Ceyhun ötelerinden Marmara ve Ege denizine kadar uzayan geniş ülkeler hükmü altında bulunuyordu. Pencab'da, Baktriyan'da, Partya'da, Ermenistan'da Pont'ta, Kapadokya'da, Bitinya'da, Misya (Bergama)'da hüküm süren kırallar, kendisini metbu tanıyorlardı.

Hatay'ın siyasi ve ticari önemi

İmparatorluğun merkezi olan Antakya, Hatay'ın coğrafya durumuna göre, geniş imparatorluğa başkent olmak için en elverişli bir mevkide bulunuyordu. Şehrin bulunduğu Orontes havzası, Fenike limanları, İskenderun körfezi, Fırat köprüleri vasıtasiyle Akdeniz ile İç Asya ve Hind kervanlarının karşılaşma bölgesi oluyordu.

Anadolu ile Mısır arasında işleyen ticaret kervanları da, Kilikya boğazları ve Lübnan geçitleri yoluyla Hatay'dan geçiyorlardı.

Res. 11 — İskenderin generallerinden Antigonos.

Selevkoslar, eski Hattiler memleketi ile Aramiler ülkesinde yeni bir Makedonya kurmuş, Milâttan önceki üçüncü yüzyılda Suriye şehirlerinden bir çoğunun adını Yunanca' ya çevirmişlerdi. Önce İskender'in büyük generallerinden Antigonos (Res. 11), sonra da bunun ülkesine vâris olan Selevkoslar bu memleketlerde hâkimiyetlerinin canlı hatıralarını

bırakmağa çok önem vermişlerdi: Şehirlerin, ırmakların Yunanca'ya çevrilen adları, eski Yunan tanrılarının buralarda ihya edilen âyinleri, bu canlı hatıraları teşkil ederler. Eski Yunan Mitolojisi bile Selevkos'lar imparatorluğunda yeni bir gelişme göstermişti.

Res. 12 — Antakya şehri Tanrıçası.

Antakya'nın önce Antigonos, sonra Selevkos tarafından devlet merkezi seçilmesi, sevkulceyşî ve ticari sebeplere dayanıyordu: Anadolu'ya, Fırat vadisine, İran'a, Bizans'a ve Mısır'a hâkim olmak isteyen, merkezlerde maceralara girmekten çekinen bir imparatorluk için Antakya en elverişli bir başkent idi.

Ön Asya'nın üç mühim yolu, Antakya'da birleşiyordu: Bunlardan biri Sardes'ten Konya, Kilikya boğazları, Tarsus, Lübnan, geçitleri yoluyla Gazze üzerinden Mısır'a, diğeri Fırat'tan Tapsak ve Babil üzerinden Basra körfezine inen yol, üçüncüsü ise Edes (Urfa), Nizib, Hagmatana tarikiyle doğu İran'a ve buradan Hindistan'a ve Çin'e giden kervan yolu idi.

Antakya şehri Silipios dağının ormanlı etekleriyle Orontes ırmağı arasında kurulmuş olan Antakya, Mersin ağaçlariyle dolu bahçeleri, çiçeklenmiş şimşirleri, defne ağaçları, lâtif şelâleleri, yemyeşil çayır ve çimenleri, muazzam tapınakları, muhteşem sarayları, revakları, büyük kervansarayları, şirin hamamları, esrarlı mağaraları, tantanalı tenezzüh alayları ile çölden gelen kervanlara bir cennet gibi görünüyordu.

Antakya hem ticaret, hem de eğlence şehri idi. Kursları, bayrakları, hudutsuz ziynet ve debdebeleri, Apollon'un ve peri kızlarının zarif ve gönül kapan âyinleri, neyzenlerinin teshirkâr nağmeleri, kozmopolit pazarlarının canlılığı ile sayısız ziyaretçiler çekiyordu (Res. 12).

Arabistan çöllerinin büyük çadırlarında, Hind racalarının muhteşem saraylarında, Aral dağlarının otağ ve obalarında hep Antakya'dan bahsolunuyordu.

Antiokhos III, kendisine büyük sanını kazandıran doğu seferinden döndükten sonra, yalnız Asya'da değil, Avrupa'da da hakikaten tacına lâyik görünüyordu. Bu zamana kadar ne cesaret, ne de çeviklik ve maharet bakımından hiç bir kusur göstermemişti. Fakat avdetinden sonra (M. ö. 204) giriştiği sergüzeştcu teşebbüsler, kendisini batının en kudretli devleti ile karşılaştırdı, imparatorluğun en büyük felâketlere uğramasına sebep oldu.

Antakya'ya döner dönmez, Selevkosların ötedenberi en kudretli rakibi olan Mısır kırallığını, istediği şekle koyabileceği bir durumda bulmuştu. M. ö. 222'denberi İskenderiye'de hüküm süren Pt. Filopator ölmüş (M. ö. 205), yerine henüz çocuk olan Pt. Epifan (205-181) geçmişti. Bu yüzden Mısır'da devlet işleri birbirlerine rakip ihtiras peşinde koşan adamlar elinde kalmış, Lajidlerin askerî kudretleri pek çok sarsılmıştı.

Antiokhos III, bulunmaz bu fırsattan faydalanarak Rafia yenilgisinin öcünü almak, Mısır'ı parçalamak, kuruldukları gündenberi Lajidlerle Selevkoslar arasında boğuşmaya sebep olan güney Suriye ve Filistin'i kesin olarak almak düşüncesiyle Makedonya kıralı Filip V ile[69] bir ittifak andlaşması imzaladı. Bu andlaşmaya göre müttefikler, Pt. Epifan'ın kırallığını aralarında paylaşacaklardı.

[69] Makedonya kıraliarından Filip adını taşıyan ikisi önemsiz olduklarından bazı tarihçiler, Filip V diye anılması gereken bu kıralı Filip III diye yazarlar.

III.

YAKIN ŞARK'TA ROMA'LILAR

a) Roma'lıların Ön Asya işlerine karışmaları

Büyük Antiokhos Ön Asya'nın en büyük ve en kudretli hükümdarı sıfatiyle, Mısır ve Yunanistan'ın mukadderatını istediği gibi çizmeye hazırlanırken, Akdeniz ve cihan siyasetine hâkim olmağa namzed yeni bir devletin sahneye çıktığını iyi kavrayamamıştı. Kudretli bir hızla tarih alanına atılan bu yeni kuvvet, Roma'lılardı.

Roma, Kartaca'ya karşı kazandığı zaferlerin verdiği neşe ve gurur ile Akdeniz siyasetinin ancak kendi arzusuna göre taayyün edeceği kanaatini beslemeye başlamış, aşılmaz bir sed halinde büyük Antiokhos'un karşısına dikilmeye karar vermişti.

Makedonya kıralı Filip V, Yunanistan'ı hükmü altına almak için savaşırken, Antikohos III de Suriye üzerine yürüdü. Ürdün ırmağı kaynağı yanındaki Panion'da Mısır ordusu komutanı Skopas'a karşı parlak bir zafer kazandı. Çukur Suriye, Fenike kesin olarak Selevkosların eline geçti (M. ö. 201). Bu zaferi bütün Filistin ile Kudüs şehrinin işgali takip etti (199-198). Hazırladığı kuvvetli filo, Rodos'luların önleme teşebbüslerine rağmen, Adalya körfezi batısındaki adaları geçerek Mısır kıralığına bağlı olan Likya'ya hücum etti. Bütün bu kıyıları aldı. Bu sıralarda Roma'lılar, Filip V ile Yunan'lılar arasında uzayıp giden çarpışmaya Yunan'lılar lehine karışmış, Filip ile kanlı bir savaşa girmişlerdi. Antiokhos III'ün filosu, Likya'dan sonra Anadolu'nun Ege bölgesindeki İzmir, Efes, Çanakkale boğazındaki Lampsaki şehirlerini zaptettiği sırada, Roma'lılar da Filip V'e karşı parlak bir zafer kazanmışlardı.

Antiokhos III, müttefiki Filip'in yenilerek kuvvetten düşmesinden faydalanarak Çanakkale üzerindeki Abidos'u (Nara burnunu), bir müddet sonra da Lysimakhos'u yenerek mülkünü alan Selevkos'un vârisi sıfatiyle hak iddia ettiği Gelibolu yarımadasını ve buradaki Lysimakhia şehrini işgal etti. Bu şehri, Asya'dan Avrupa'ya geçmek için bir köprübaşı yaptı.

Antiokhos'un Küçük Asya'nın Akdeniz üzerindeki Kilikya, Likya ve Karya sahillerinde Lajidlere ait bölgeleri istilâ ile yetinmiyerek batı Anadolu'yu ve Gelibolu yarımadasını da hâkimiyeti altına almak yolundaki bu siyaseti, Roma Senatosunda büyük heyecan uyandırdı. İzmir ve Lampsaki (Lapseki=Çardak) şehirlerinin Roma'lılardan yardım istemeleri, harekete geçmek için vesile edinildi.

Filip V'i mağlup ederek Yunanistan'a inmesini önliyen Roma'lıların, Antiokhos III' ün Anadolu'nun Ege bölgesiyle Çanakkale ve Gelibolu'yu elde ederek boğazlara hâkim olmasına rıza göstermiyecekleri tabii idi.

Senato, Antiokhos'un bu hareketini Akdeniz muvazenesinin bozulması yolunda yorumlayarak Anadolu kıyılarının eski sahibi Lajidlere, Gelibolu yarımadasının da Filip V'e iadesini istedi. Antiokhos III, bu hususta bir müzakere açmak istedi. fakat Roma konsülü Flaminius bu hususta müzakereye başlamak için önce Küçük Asya kıyılarındaki Yunan sitelerinin hemen tahliye edilmelerini şart koştu (M. ö. 196). Müzakereye başlamak üzere elçilerini Lysimakia şehrine gönderdi. Galip Romalıların sıkıştırılmaları üzerine Kartaca'lılar tarafından memleketinden çıkarılan kahraman Annibal'in, kudretli tek melce gördüğü Selevkos imparatorluğu toprağına sığınması da bu zamana (196) raslamaktadır.

Antiokhos III, bunlarla müzakereye devam ederken Mısır kıralı genç Pt. Epifan'ın öldüğü yolunda bir haber geldi. Mısır'ı istilâ etmek üzre müzakereyi katetti, hemen Suriye'ye döndü. İzmir'liler. ricalarını kabul ederek kendilerini kurtarmağa çalışan Roma'lılara karşı şükran olarak Roma tanrıçesi kültünü kabul ettiler (M. ö. 195). Antiokhos Hatay'a döndükten sonra Mısır kıralının ölüm haberinin esassız olduğu anlaşıldı. Karşısına dikilen satvetli Roma'lılara karşı Rodos, Bizans ve Mısır ile anlaşmayı lüzumlu gördü. Rodos ve Bizans ile Selevkos imparatorluğu arasında teessüs eden dostluk, ticaretlerinin gelişmesini sağladı.

Antiokhos III, ölüm haberi yalanlanan ve evlenecek yaşa gelen Mısır kıralına, kızı Kleopatra'yı vererek onu kendisine bağladı. 194-193 kışında yapılan düğün münasebetiyle Mısır'lılardan aldığı Suriye ve Filistin'i cihaz olarak Lajidlere geri verdi.

Antiokhos III'ün bu hareketleri Roma tehlikesinin büyüklüğünü çok iyi kavramış olduğunu göstermektedir. Yine bu kavrayışladır ki Kapadokya prensi Ariarat ile de anlaştığını, ikinci kızını da buna verdiğini görüyoruz.

Antiokhos III, bu ittifakları sağladıktan sonra Roma ile üç yıldanberi askıda kalan müzakereye tekrar başlamağa karar verdi [69]. Bu husus için Roma'ya gönderdiği elçiler arasında Çanakkale bölgesindeki eski Troad İskenderiyesi'nde doğmuş olan tarihçi Hegesianaks da bulunuyordu [70].

Antiokhos III'ün elçileri, Roma'lılara metbuları Antiokhos'un, Batı Anadolu ile Trakya'daki fetihlerinin tanınması şartiyle bir ittifak yapmağa hazır olduğunu bildirdiler. Halbuki Antiokhos'un bu teklifinin kabulü, Roma'nın Bergama krallığının ortadan kalkmasına muvafakati demek olacaktı. Bergama kıralı Evmenes II bunu anlamış, Roma'daki kardeşi Attalos'u, ne pahasına olursa olsun bu andlaşmanın yapılmasını önlemeye memur etmişti.

Fakat, Roma'lıların böyle bir teklifi kabul etmesi esasen imkânsızdı. Roma'lılar, Antiokhos III'ün Önasya'da bu kadar kudretli bir hükümdar olarak kalmasını Akdeniz siyaseti ve geleceğe ait emelleri bakımından zararlı ve tehlikeli gördükleri için bu teklifi kabul edemezlerdi. Onlar görünüşte Antiokhos'la müzakereye devam etmek, hakikatte ise onun nüfuz ve kudretini yerinde incelemek üzre, Anadolu'ya bir heyet gönderdiler. Roma heyeti Bergama'da uzun müddet kalarak Selevkos imparatorluğunun durumu ve Antiokhos III'ün hakiki kuvvetini esaslı surette inceledi ve öğrendi.

Annibal Anadolu'da

Antiokhos III, Roma elçileriyle Efes'te müzakereye başladığı sıralarda idi ki Kartaca'dan çıkarılmış olan Annibal da Küçük Asya batı kıyılarına ayak basmış, uzun zamandanberi muhabere ettiği Antiokhos III'e sığınmıştı.

Roma elçileri, eski şartlarını tekrar, Batı Anadolu ve

[70] Tarihçi Hegesianaks (Hegesianax)'ın müzakereler sırasında Roma'lılara menşelerinin Trova'ya çıktığı hakkındaki efsaneyi hatırlatmış olduğu meşhurdur.

Trakya'nın istilâsını protesto ediyor, Grek sitelerinin hemen tahliye edilmesini istiyorlardı. Antiokhos III, ihtimal ki Annibal'in telkini ile, kendisinin İtalya işlerine karışmadığını, Roma'lıların da Asya işlerine müdahale etmelerine müsade etmiyeceğini mağrurane bir eda ile beyan etti. Bu kesin cevap müzakerenin kesilmesine sebep oldu. Esasen Roma elçileri imparatorluğun iç durumunu öğrenmiş olduklarından hemen geri döndüler (M. ö. 192 ilkbaharı).

Roma'lılar - Selevkoslar savaşı

İki taraf arasında savaş artık gerçekleşmişti. Annibal, Antiokhos III'e çok önemli ve büyük bir proje sundu. Büyük komutan bu projede kendi emrine 11.000 askerle 100 gemi verildiği takdirde, ikinci bir Pön muharebesi açabileceğini taahhüt ediyordu. Annibal bu gemilere doldurıacağı askerlerle batı Akdeniz'e girerek Kartaca'lıları ayaklandıracak, onlardan da alacağı kuvvetlerle İtalya üzerine saldıracaktı. Bu sırada Antiokhos III de Yunanistan'a geçecek, müttefikinin hareketine göre, gereken şekilde yardıma hazır bulunacaktı. Projenin başarı ile tatbik edilebilmesi için Antiokhos III'ün behemehal Makedonya kıralı Filip V ile şimdiden bir ittifak yapması lâzımdı.

Plân çok esaslı ve mahirane düşünülmüştü: Antiokhos filosunun Akdeniz'in batı bölgesinde faaliyete geçmesi va Kartaca'nın da bu harekete iştirakinin temini, Roma'lıları buralarda işgal edecekti. Bu sırada Filip'in ordusiyle birlikte Antiokhos tarafından Epir kıyılarından İtalya'nın tehdidi, Roma'yı şaşırtacak, kuvvetlerini parçalamak zorunda bırakacaktı. Bu takdirde Roma ya sulh istemek zorunda kalacak veya harbe atılarak dağılacaktı.

Durum, Annibal plânının tatbikine elverişli görünüyordu. Yunanistan daha 193 yılında Roma'lılar ile Antiokhos III arasında bir harb patlıyacağını sezmiş, Roma tahakküm ve vasiliğinden kurtulmak için, bu savaştan faydalanmağa hazırlanmıştı. Bu sırada Etolien'ler şefi Toas, Anadolu'ya gelerek Antiokhos'a arzı hizmet etmişti.

Fakat Roma elçileri hareketlerinden önce bu ihtimalleri düşünmüş, Antiokhos III de Annibal'a karşı emniyetsizlik ve şüphe uyandırmak için her tedbire başvurmuş, muvaffak da

olmuşlardı. Bu tesir altında kalan Antiokhos, büyük ve mahir komutanın teklifini kabul etmedi. Toas'tan Yunan'lıların kendisine karşı besledikleri sevgi ve ümide dayanarak Tesalya'ya asker çıkarmak ve Yunanistan'ın ittifakını kazanmak yolunu tuttu. Fakat, bütün kuvvetleriyle Yunanistan'a geçeceğine yalnız onbin piyade, beşyüz süvari ve 6 filden mürekkep bir kuvvetle Tesalya'ya çıktı.

Bu hareketten önce ya Filip V ile ittifak etmek veya onu felce uğratacak bir orduyu Makedonya sınırlarında bırakmak lâzım iken, bu iki tedbirden hiçbirini yapmadı. Antiokhos'un habersizce Tesalya'ya çıkması, Filip V'te, onun Makedonya tahtına da göz diktiği yolunda haklı olarak bir şüphe uyandırdı. Makedonya kıralını, düşmanı olan Roma'lıların kucağına attı. Roma da bundan istifade etmeyi bildi. Filip V ile bir ittifak yaptı. Roma ordusu M. ö. 192—191 senesi kışı içinde İllirya'dan Makedoya'ya gelerek Filip V ordusiyle birleşti.

Halbuki Etolien'lerin vaidleri tahakkuk etmemiş, Yunan'lılardan üç veya dört küçük kavim, Antiokhos'la birleşmişlerdi. Antiokhos, ilkbaharda Asya'dan muazzam kuvvetler getireceği vadile Ahai'ları kazanmak için uğraşmış ise de prokonsul Flaminius meşhur olan hud'a ve mahirane siyaseti ile onun bütün gayretlerini neticesiz bırakmağa muvaffak olmuştu.

Antiokhos, üzerine çektiği müthiş düşmanı unutarak, bütün kışı elliye yaklaşmasına rağmen bir daha evlenmek, ziyafetler ve eğlenceler tertip etmekle geçirmiş, askerî hazırlıkları ihmal etmişti.

Halbuki 191 yılı ilkbaharı gelir gelmez, Roma lejiyonları ile Makedonya falanjları, konsül Acilius Glabrion idaresinde hiç bir güçlükle karşılanmaksızın Tesalya'ya indiler. Antiokhos III, daha evvel Termopil'i (Kurt boğazını) tutmuştu. Düşman burada bekliyordu. Fakat, Roma ordusu komutanlarından Catona'nın mahareti burada vukubulan kanlı savaşın Roma'lılar lehine inkişafını temin etti. Bu sırada Antiokhos III de başından yaralanarak savaş alanından çekilmek zorunda kaldı. Bu hal, ordusunun da perişan olmasını intac etti.

Glabrion, emsali nadir görünen bir zafer kazanmıştı. Antiokhos III, yok olan ordusundan ancak beş yüz kadar nefer ile

Halkis (Egribos)'a kaçabildi. Buradan gemilere binerek Anadolu'ya, Efes'e gitti (191 Mayıs-Haziran).

Bu zaferden sonra Filip V Trakya'yı aldı. Ahai'lar da Peloponnesos birliğini temin ettiler. Antiokhos III 'ün artık yapabileceği şey, denizi tutmak, Asya kıyılarını Roma'lılara kapamaktı. Halbuki Antiokhos III, son bir hatâ daha yaparak kendisi Anadolu'ya çekildikten sonra Gelibolu yarımadasındaki askerlerini de geri almış, bağazdan Küçük Asya'ya geçmek üzre Trakya'dan gelecek kuvvetlere yolu açık bırakmıştı.

Antiokhos III'ün deniz kuvvetlerinin imhası

Antiokhos III ün Roma'lılarla bir de denizde boy ölçmek için Efes'te bir donanma hazırlamakla meşgul iken 191 senesi yazı sonlarında Livius idaresinde 81 gemiden mürekkep Roma filosu Sakız adası önlerinde göründü. Rodos donanması da buraya gelerek ilk defa olarak Roma filosiyle birleşti. Birleşik donanma, Sakiz'la Efes (Ayasluğ) arasındaki Karaka (Korykos) burnu önlerinde Myones, Antiokhos filosuna karşı parlak bir zafer kazandı (M. ö. 191. Ağustos) Bu zaferden sonra Roma donanması, İzmir körfezi medhalindeki Foça'da kışladı.

Livius, M. ö. 190 'da Çanakkale bölgesindeki (Troade) Abidos şehrine hücum ettiyse de alamadı. Fakat, Annibal'in Efes'e götürmekte olduğu Antiokhos III 'ün donanmasını Adalya körfezinde imha etti. Artık Avrupa'dan Küçük Asya'ya geçmek isteyecek ordular için Çanakkale geçidi tamamiyle serbest kalmıştı.

Bu aralık Bergama kırllığını işgal etmiş olan Antiokhos III, bu durum karşısında barış istemekten başka kurtuluş yolu göremedi. Roma'nın müttefiklerinden Rodos'lular, barış teklifini kabule taraftar idiler. Fakat, Bergama kıralı Evmenes, Antiokhos III 'ün tamamiyle mahvolmasını istiyor, barışı önlemeye çalışıyordu. Müttefiklerinin birbirlerine uymayan istekleri karşısında Livius, kesin kararı kara ordusu başında Küçük Asya'ya gelmek üzre Roma'dan hareket eden konsülün gelmesine bıraktı.

Scipioların Anadolu seferi

Senato, büyük Scipio'nun oğlu Lucius Cornelius'u doğu savaşını idareye memur etmişti. Sonraları Asya'lı lâkabiyle tanılacak olan Scipio'ya tarihte Afrika'lı şöhretiyle anılan kardeşi Scipio da refakat ediyordu.

Scipiolar, 190 senesi Kasım ayında İtalya'dan hareketle İllirya üzerinden Makedonya'ya girmiş, Trakya'yı çiğneyerek kış başında Gelibolu yarımadasına gelmişti. Antiokhos III, bu yarımada üzerinde Saros körfezi kıyısındaki Lysimakhia şehrini ihtiyatsızca boşaltmak hatâsında bulunduğundan, Bergama kıralı hiçbir engel ile karşılaşmaksızın Roma ordusunun kolayca Küçük Asya'ya geçebilmesi vasıtalarını hazırlıyabilmişti. Roma ordusu, rahatça Anadolu'ya geçti.

Antiokhos III, büyük asker Annibal tarafından teklif edilen projeyi reddetmekle ne büyük hatâ işlemiş olduğunu acı hakikatler ve telâfisi imkânsız felâkatler karşısında anlayabilmişti. Fakat bir daha erişilemiyecek olan fırsat elden çıkmıştı. Büyük kuvvetler toplamağa başladı. Galatları, Kapadokya ve Bitinya kırallarını kazanmağa çalıştı. Fakat Scipio kardeşler, Prusias'ı kovmak için bir sebep olmadığına Senato'yu ikna ettiklerinden, bunlar Antiokhos III ile ittifaka yanaşmadılar. Bergama kıralı ile bir olan Roma'lılara karşı kendi kuvvetleriyle karşı koymak mecburiyetinde kaldığından, bir daha barış teklifinde bulundu. Bu teklifi yaparken Lampsak'ı, İzmir'i ve diğer Grek sitelerini boşaltacağını, harb masraflarının yarısını ödeyeceğini taahhüt ediyordu. Fakat kendisine harb masraflarının tamamını ödemek, Eolia ve İonia şehirlerinin hepsini boşaltmak, Toroslara kadar bütün Anadolu'yu bırakmak şartiyle barış müzakeresine girişileceği yolunda kesin bir cevap verildi. Antiokhos, barış teklifi için Roma'lılar karargâhına gönderdiği Heraklidos'a Scipio'ya gizlice, barış kabul ettiği takdirde Antiokhos'un elinde esir olan oğlunun serbest bırakılacağı ve istediği kadar kendisine altın verileceği teklifinde de bulunmak emrini vermişti. Fakat Kartaca fâtihi satın alınır bir adam olmadığından, bu teklifi şiddetle reddetti. Antiokhos III için talihini son olarak bir daha denemekten başka çare kalmamıştı.

M. ö. 190 senesi aralık ayında büyük Antiokhos'un mukadderatını tayin edecek olan iki ordu, Sipylos dağı eteğinde ve Manisa'da karşılaştılar. Roma ordusu Ahailar ve Bergama'lılarla beraber 30.000 kadardı. Antiokhos'un ordusu ise o zamanki doğu silâhlarına ait bütün vasıtalarla mücehhez 82.000 kişiden mürekkepti. Bunlar arasında harb arabaları, develer

üzerinde yerleşmiş Arap okçuları, zırhlı süvariler ve 54 de savaş fili bulunuyordu.

Fakat bu muazzam ordu, Roma komutanlarının taktik maharetleri ve lejiyonların disiplini karşısında eridi gitti. Roma'lıların zaferi muhteşemdi. Roma'lıların verdikleri 350 kişilik telefata karşı, Antiokhos ordusu 50.000 kişi kaybetmişti. Bu korkunç yenilgi önünde Antiokhos Antakya'ya kadar kaçtı. Böyle bir felâket karşısında başvuracağı tek yol, kayıtsız şartsız arzı teslimiyet idi. Antakya'dan Scipio kardeşlere gönderdiği mektupta harbden önce teklif edilen bütün şartları kabul ettiğini bildirdi. Scipio'nun, verdiği cevapta, dikte ettireceği andlaşma hükümlerinin önceden kabul edilmesini istiyordu.

Başlıca beş maddeyi ihtiva eden andlaşma hükümleri çok ağırdı. Antiokhos hepsini kabul etti. Birinci maddeye göre, Antiokhos Avrupa'daki topraklarından tamamiyle vazgeçiyor, Toroslara kadar Anadolu'yu galiplerin emrine terkediyordu. İkinci madde Antiokhos'a ağır bir harb tazminatı yüklüyordu. 15 bin talan yani takriben 80 milyon frank tutarında olan bu paranın 600 talanını hemen ödeyecek, 2.500 talanı muahede halk tarafından tasdik edildikten sonra verilecek, bakiyesi de oniki senede ödenecekti.

Üçüncü maddede Bergama kıralının istiklâli teyit ve Antiokhos'un Bergama'lılara 400 talan vermesi tespit ediliyordu. Dördüncü madde hükmüne göre de Antiokhos, Selevkoslar erkânından Roma'lıların tayin edecekleri 20 zatı rehine olarak Roma'ya göndermeyi taahhüt ediyordu. Beşinci madde, Kartaca kahramanı Annibal ile Etolya'lıların şefi Toas ve adlarını bildirecekleri daha bazı zatların teslimi gibi Selevkos imparatorluğunun istiklâli ve haysiyetini hiçe indiren bir hükmü ihtiva ediyordu.

Antiokhos III, Roma'lıların bu ağır ve öldürücü tekliflerini kabulden başka bir şey yapacak durumda değildi. Bereket versin ki Roma'lıların böyle bir talepte bulunacaklarını önceden tahmin eden Annibal, Manisa hezimetinden sonra kaçarak Antiokhos'u büyük bir şerefsizlikten, kendisini de hasımlarına teslim edilmiş olmak zilletinden kurtarmıştı[71].

[71] Annibal, Manisa hezimetinden sonra Ermenistan satrapı Artaksiyas'a

Manisa hezimeti, Selevkos imparatorluğu için bir ölüm darbesi olmuştu. İmparatorluk, yuvarlandığı inhitat çukurundan kurtulamıyacaktı. Her taraftan şöhret ve kudreti sarsılmıştı. Yükletilen mali yükler, kaynaklarını kurutacak, kalkınmasına imkân bırakmıyacak kadar ağırdı. Antakya bu zamandan itibaren istiklâlini kaybetmiş, Roma'nın emri altına girmişti. Kesin inkiraz tarihine kadar Antakya Senato temsilcisi, kıraldan ziyade nüfuz sahibi olacaktı.

Manisa hezimetinin batıdaki sonuçlarına nispetle doğudaki sonuçları daha hafif olmadı. İran'da Partlar, Baktriyan'da Grekler tam istiklâllerini tekrar elde ettiler. Pencab ise Antakya'yı çoktan unutmuştu. Bu suretle Torosların ötesindeki bölgeler gibi Dicle doğusundaki ülkelerde de Antiokhos artık tanılmaz olmuştu.

Apamae Kibotos muahedesi

Zaferden sonra Anadolu'nun taksiminde Scipiolar üzerinde bir tesir yapamıyacaklarını anlayan Rodos delegeleri ile Bergama kıralı, Roma'ya koşmuşlardı. Senato huzurunda aralarında büyük bir mücadele oldu. Rodos'lular, batı Anadolu'daki Grek şehirlerinin istiklâllerini müdafaa ediyor, Bergama kıralı ise bu bölgelerde Selevkoslara vâris olmak istiyordu. M. ö. 189 yılı ilkbaharında Senato, Asya ordusu komutanlığına konsül Manlius Vulso'yı tayin etti. Antiokhos III'e cizye veren şehirlerin yine cizye vermekte devam etmelerine karar veren Senato, Manlius'a büyük Menderes ırmağının kuzeyindeki şehirlerin Bergama kıralı Evmenes'e, güneyindeki şehirleri de Rodos'lulara verilmesi yolunda talimat verdi.

Antiokhos III ile Roma'lılar arasında, kesin barış andlaşması, Senato'nun Roma'dan gönderdiği on kişilik danışma heyeti-

iltica etmişti. Annibal'ın tavsiyesi ile Artaksiyas, Araks ırmağı kenarında ve büyük Ararat dağının kuzeyinde Artaksata (bugünkü Erivan civarındaki Ardaşar) şehrini kurmuş ve başkent yapmıştır.

Annibal, sonra Bitinya kıralı Prusias'ın yanına gitmiş, bu prensin Bergama kıralı Evmenes'e karşı deniz ve karada galebesini temin etmiştir. Fakat, Roma'lılar Prusias'ı Annibal'ı kendilerine teslim etmeye icbar ettiklerinden, Kartaca kahramanı, bir esir gibi düşmanlarına teslim edileceğini anlayınca, zehir içerek şerefiyle ölmüştür.

nin Anadolu'ya gelmesinden sonra Frikya'nın Apamae Kibotos şehrinde (bugünkü Dinar yerinde[72]) imza edilebildi (M. ö. 188 yılı yazı). Muahede metninde Antiokhos III'e kabul ettirilen sınır açıkca belirtilmiş olmamakla beraber, Toros'un üstünde ve altında olan yerlerin Selevkoslar hâkimiyetinden çıkmış oldukları anlaşılmaktadır. Giden memleketler arasında Pamfilya ve Kilikya da bulunuyordu. Bunlar, eski sahipleri ola Mısır Lajidlerine geri verilmişlerdir.

Roma'dan verilen talimata göre, Antiokhos'un elinden alınan topraklardan Frikya, Epiter (Pont ile Bitinya arasında), Lidya, Efes, Likaonya bölgeleriyle Gelibolu yarımadası ve buradaki Lysimakhia şehri Bergama kırallığına geçiyordu. Bu suretle Bergama kıralı Çanakkale boğazına da hâkim oluyordu. Rodos da Akdeniz kıyılarından büyük Menderes'e kadar giden toprakları, yani Karya ile Likya'yı alıyordu. Yalnız Mekri limanı yakınlarındaki Telmessos şehri Bergama kırallığına tâbi kalıyordu. Roma'dan gelen on kişilik danışma heyeti, hususi fermanlarla Bergama kırallığına bırakılan İonia sitelerinin imtiyazlarını kurtarmayı da unutmamıştı.

Apamae Kibotos andlaşması, Antiokhos'un durumunu acıklı bir hale sokmuştu: Trakya ve Yunanistan'dan, Ceyhun ve İndus boylarına kadar uzayan geniş ülkelerde "muhteşem metbu„ tanılan büyük Antiokhos III, bu muahede ile Toros ile Dicle, doğu Anadolu ile Suriye çölü arasına sıkışan eski küçük Naharina memleketine tıkılmış, bütün hazineleri soyulmuş, muazzam orduları dağılmıştı.

Bir zamanlar prenslere kırallık tacı dağıtan bu talihsiz adam, korkunç inhizamların ve onlardan daha öldürücü olan Apmae muahedesi hükümlerinin sebep olduğu şaşkınlık, ümitsizlik ve iztırap ile ne yapacağını bilmez bir hale gelmişti. Muahedenin

[72] Apamae eski zamanlarda başlıca beş şehrin adı idi. Bu şehirlerden üçü Mezopotamya'da, biri Antakya'nın güneyinde Orontes (Asi nehir) üzerinde, bugünkü Famie yerinde idi. Roma'lıların Antiokhos III'e kabul ettirdikleri muahedenin imzalandığı yer olan beşinci Apamae şehri ise, Frikya'da bulunuyordu. Tarihte Apamae Kibotos adiyle tanılan bu şehrin Afyonkarahisar yerinde olduğu kabul edilmekte idi. Fakat, kaynaklarda şehrin mevkii hakkında verilen malûmat daha ziyade Dinar'ın bulunduğu yere uymaktadır.

imzasından sonra Antakya, Roma'nın hükmü altına girmişti. Her şeyde Antiokhos'tan ziyade Roma'nın nüfuzu hissolunuyordu. Talihsiz hükümdar, bu felâketlerden sonra Ermenistan satrapının da isyan ettiğini ve bu bölgenin de imparatorluktan ayrıldığını gördü.

Antiokhos, isyanları bastırmak teşebbüsüne girişmeden evvel oğlu Selevkos'u kendine veliahd gösterdi. Roma'lılara ödemeyi taahhüt etmiş olduğu tazminatı tediye edebilmek için paraya ihtiyacı vardı. Hükmü altında kalan memleketlerdeki tapınaklara vakfedilmiş olan eşyaları, mücevherleri zorla soymaya başladı. Elimais'teki Baal tapınağını soymağa gitti. Böyle bir tecavüzden galeyana gelen halk toplanarak, kendisini ve yanındaki askerleri kılıçtan geçirdiler (M. ö. 187). Yıllarca zafer ve şan tacı taşıyan başının son nasibesi, bir kaç âsinin çamurlu ayakları altında ezilmek oldu.

Orelius Viktor (Aurelius Victor), Antiokhos'un feci âkibetini başka suretle anlatmakta, Antiokhos III 'ün bir bayram merasimi esnasında sarhoşlukla tahkir ettiği generalleri tarafından öldürüldüğünü kaydetmektedir. Öldüğü zaman elli iki yaşında idi. Otuz altı yıl kadar kırallık etmişti. İlk zamanlardaki parlak zaferleri kendisine "büyük„ unvanını kazandırmıştı. Fakat, Selevkoslar monarşisini diriltmek ve yükseltmek yolundaki gayretleri ne yazık ki tersine neticeler vermiştir.

b) Apamae muahedesinden sonra Antakya Hükûmeti

Selevkos IV, Filopator (M. ö. 186-174)

Selevkos imparatorluğu nunizmihlâl beratı olan Apamae andlaşmasından sonra, koca imparatorluk, Fenike ve Filistin hariç olmak üzre, Roma nüfuzu altında küçük bir prenslik derekesine inmişti. Antakya, artık bir daha erişemiyeceği yüksek ve şanlı mevkiinden birdenbire düşmüş ve sönmüştü. Hükûmetin bedbinliği kıralları hareketsizliğe mahkûm etmişti. Antiokhos'un yerine geçen oğlu Selevkos Filopator, Bergama kıralı Evmenes ile Pont kıralı Farnakes arasında baş gösteren muharebe sırasında, Bergama kıralının Manisa savaşında babasına karşı yürümesinin intikamını almak üzre Pont kıralı lehine harekete geçmek istediği zaman, Roma derhal işe karışmış ve kendisini

durdurmuştur. Halbuki, Selevkos Filopator'un bu teşebbüsünü cezalandırmak isteyen Evmenes, veziri Heliodor'u elde ederek metbuuna karşı suikast tertip ettirmiştir. Heliodor, Apamae muahedesine göre Roma'lılara verilmesi gereken ve zamanı gelen tazminat taksitini ödemek için Selevkos Filopator'u Yahudilerin Kıdüs mabedindeki hazinelerini müsadere etmek üzre Filistin üzerine harb açmağa sevketmişti. Fakat, Selevkos Filopator, bu teşebbüste muvaffak olmadığından nüfuzunu büsbütün kaybetmiş, durumu fırsat bilen Heliodor, kıralın rehine olan kardeşinin yerine oğlu Demetrius'u Roma'ya göndermesini müteakip onu zehirlemiştir.

Heliodor, öldürdüğü Sel. Filopator'un oğlunun ve kardeşinin memleket dışında olmalarından istifade ederek kendisini kıral ilân etmiştir [175].

Antiokhos IV, Epifan

Apamae muahedesi hükümlerine göre evvelce rehine olarak Roma'ya gönderilmiş olan Sel. Filopator'un küçük kardeşi Antiokhos, kardeşinin oğlu Demetrius'un yerine gönderilmesi üzerine Yunanistan'a dönmüştü. Atina'da Heliodor'un kardeşini zehirliyerek öldürdüğü ve tahtı gasbettiği haberini aldı. Hemen kendisini kıral ilân etti. Bergama kıralı Evmenes II'nin verdiği kuvvetlerle Suriye'ye döndü. Roma'lılara karşı minnettar olan Bergama kıralı, Roma'da terbiye görmüş olan Antiokhos IV'ü Selevkoslar tahtına geçirmekle Antakya'da Roma'lılar için iyi bir dost temin etmiş olacağı kanaatini besliyordu. Antiokhos bu kuvvetle Suriye limanlarına gelince halk kendisini heyecanla karşıladı. Epifan, şanlı [73], unvanile atalarının tahtına oturdu (M. ö. 174) (Res. 13).

Res. 13 — Antiokhos IV, Epifan

Ant. Epifan son derece garip tabiatlı, çılgın bir adamdı. Atina'da bulunduğu zaman Yunan demokrasisinin meclûbu

[73] Olayları nakleden Polib (Polybius). Antiokhos IV 'ün Epifan (şanlı) yerine epimanı (épimanes=mecnun) sanını almasının daha uygun olacağını söyler.

olmuştu. Antakya tahtına oturduğu zaman, memleketine Roma müesseselerini, Yunan kültür ve demokrasisini sokmak iddiasiyle akla gelmedik çılgınlıklar göstermiştir: Polib'in anlattığına göre, büyük işlere kabiliyetli, fakat mecnun denilecek kadar garip tabiatlı, hilekâr ve bayağı ruhlu bir adam olan Antiokhos IV, çok kere arkasında iki üç kişi olduğu halde sokaklarda dolaşır, kuyumcu dükkânlarının önünde durarak dükkâncılar ile sanatları hakkında münakaşaya tutuşur, sonra rasgeldiği pespaye adamlarla ahbablıga girişir, başına topladığı bu adamlarla hamamlarda, meyhanelerde dolaşır, içer, eğlenir, hayasızca hareketleriyle herkesi çekiştirirdi. Bazan kırallık elbiselerini atar, Roma ve Yunanistan'daki seçimleri gûya kırallığında da yapıyormuş gibi umumi meydanlara gider, rasgeldiklerinin elini sıkar, kimine borç para, kimine oyun zarı ve sair kıymetsiz şeyler verir, kimine de kim olduklarını bilmeksizin kıymetli eşya verir, kendisini seçmelerini ister, entrikalar çevirirdi. Bazı kere sokaklarda dolaşırken (yakalayabilen alsın!) diye bağırarak etrafa avuç dolusu altın saçar, yakalamak için koşanları seyrederek eğlenirdi.

Antiokhos Epifan'ın Hellenleştirme siyasesi

Kırallığa geçer geçmez, zevk ve eğlence iptilâsını belirten teşebbüslere girişti. Dafne (Daphne)'de, Tir'de Olimpiyad oyunları, şenlik bayramları tertip ettirdi. Polib'in anlattığı bu bayramlardaki ihtişam, Selevkos imparatorluğunun o sıralardaki acıklı durumuna göre fazla mübâlagalı görülse bile, mahiyeti bakımından yine Antiokhos Epifan'ın garip tabiatini belirtmektedir.

Epifan, Selevkos kırallığına Yunanistan'ın yalnız bayram ve âyinlerini sokmakla kalmamış, Yunanistan'ın müstakil müesseselerini, Atina anayasasını da kırallığı dahilinde tatbike yeltenmiştir. Isdar ettiği fermanları tasdik için, Antakya halkı tiyatrolara toplatılır, oylarına sunulurdu. Fakat Antakya halkı Epifan'ın birbirini tutmayan demokrasi hareketlerini anlayamadığı gibi, saray halkı da onun demokratik fikirlerini istihza ile karşılıyorlardı.

Antiokhos IV'e deli sanını daha uygun gören Polib'i teyid eden çılgınlıklar yanında bu garip adamın bazan da

kuvvetli, enerjili, azimli bir hüviyet belirttiği, çocukça hareketleri arasında bile kıral olduğunu unutmadığı görülmektedir.

Kudretsiz bir hale düşen Selevkos devletini biraz olsun canlandırmak yolundaki hamleleri bunu gösteriyor. Fakat Apamae muahedesi, Selevkoslar için artık toprak bakımından genişlemek imkânlarını ortadan kaldırmıştı. Roma, Selevkos devletinin tam bir prenslikten yukarı çıkmasına yol açacak her hareketi şiddetle önlüyordu. Bu yüzden Antiokhos Epifan ilk zamanlarda mesaisini kültür alanına hasretmek zorunda kaldı : Antakya'ya kendi adını taşıyan yeni bir mahalle yaptırarak şehri genişletti. Buraya Yunanistan'dan getirttiği göçmenleri yerleştirdi. Onlara burayı sevdirmek için bir çok imtiyazlar verdi. Muhtelif yerlerde bir çok binalar, âbideler kurdu. Zeus (Zeus olympien) tapınağı ile Buloterion bunlar arasında bulunuyorlardı.

Selevkosların ilk kıralları gibi Hama'da, Tarsus'ta, Adana'da ve belki Edes (Urfa) ve Nizib'de Yunan kolonileri kurdu. Lajidlerin Mısır'da parlak bir surette başardıkları ilmî hareketi Antakya'da uyandırmak için, haylı çalıştı. Epifan bu yolda çalışan ilk ve son Selevkos kıralı idi. Bunu temin için gereken parayı cihaz yoluyla elde etmek maksadiyle zengin Apollon ve Diyana tapınaklarının bulunduğu büyük Menderes ırmağı üzerindeki Hierapolis (Pamukkalesi harabesi) şehri prensesi ile evlendi.

Epifan'ın bu yoldaki gayretleri sayesinde Suriye şehirleri oldukça gelişmeğe yüz tuttu. Bu zamanda basılan ve üzerlerinde Zeus veya Epifan tasvirleri bulunan güzel sikkeler, (Res. XX. bak.) Hatay bölgesinin sanat bakımından çok ilerlemiş olduğunu göstermektedir.

Epifan'nın Yunan kültürünü yaymak ve iradesi altındaki yerler halkını Yunanlaştırmak yolundaki faaliyeti, Âramîler arasında rağbetle karşılanmıştı. Heryerde eski yerli Tanrılar yerlerini Yunan Tanrılarına bırakıyor, Melkart'lar Herakles, Baal'lar Zeus, Astarta'lar ise Afrodit oluyorlardı.

Epifan, Yunanlaştırmak siyasetini, yalnız Âramîler arasında değil, eski dinlerine bağlılıkları sık sık beliren peygamberler ve nebiler tarafından kuvvetlendirilen Filistin Yahudileri üzerinde de şiddet ve azimle tatbik etmekten çekinmemişti.

Sâmileri Grek yapabileceği kanaatine saplanan bu kaçık adam, Yerusalem (=Kudüs)'i bir Yunan sitesine döndüreceğini, Yahve'nin yerine Zeus'u geçireceğini ilân ediyordu. Bu fikri bir defa kafasına sokunca heyecan ve sebatla onu tahakkuk ettirmeye koyuldu. Tabiatı icabı icraatında son derece ifrat gösterdi. Yerusalem'de Yunanvari bir jimnazium kurdu. Yahudi gençlerini buraya devama icbar etti. Genç Yahudiler, mâbedlerdeki, hahamhanelerdeki vazife ve ibadetleri bırakarak jimnastik idmanları yapmak üzre jimnazyuma gitmek zorunda bırakıldılar. Burada tahsil ve terbiye gören Yahudi gençleri, kendilerine Yunan'lı tavrı vermeye, Yunan'lılar gibi yaşamağa başladılar. Bu vaziyet, Yahudileri ikiye böldü: Bir kısım Tevrat akidelerine ve Babil geleneklerine bağlı kalmayı dindarlık ve Yahudilik şiarı sayıyor, diğer kısmı ise Yunan kültürüne ve Yunan dinine bağlanmayı yenilik ve ilerilik telâkki ediyordu. Yerusalem halkı Tir'de yapılan Herakles bayramına iştirak etmekten çekinmemişti.

Epifan'ın Yunanlaşmak taraftarı olan partiyi iltizam ederek onları üstün tutması, bu partinin kudret ve nüfuzunu arttırdı. Baş haham Onias kovuldu[74], yerine Hellenizm taraftarı İesu geçti (M. ö. 175-174). Bu adam Hellenizme olan meclubiyetini göstermek maksadiyle adını Jason'a tebdil etti.

Antiokhos Epifan, Selevkoslar saltanatını yükseltmek için askerî faaliyetlerde de bulunmayı çok istiyordu. Fakat Roma'lılardan çekiniyordu. Mısır Lajidlerinin bir hareketi ve Roma'nın Makedonya kıralı Filip V'in halefi Perse ile mücadeleye tutuşması, ona bu fırsatı hazırladı: Mısır kıralı Pt. Filometor'un vasileri olan Evleos (Eulaeos) Leneos'un telkinleriyle Çukur Suriye'yi geri almak hevesine düştü. Onu ümide düşüren Selevkosların Hellenleştirme siyasetine karşı duran dindar Yahudiler partisi olmuştu. Filistin'in dindar Yahudileri İskenderiye'deki Yahudilerle sıkı münasebette bulunuyor, Mısır'lılara kolayca Filistin ve Suriye'yi Selevkoslardan alabilecekleri ümidini veriyorlardı.

[74] Kudüs'ten kovulan Onias, İskenderiye'ye iltica etmiş, burada Pt. Filometor'ın müsaadesiyle Bübaste'te İskenderiye Yahudileri için Kudüs'tekinin modeline göre bir mezbah kurmuştur.

Mısır sarayını diğer bir sebep de cesaretlendirmişti. M. ö. 170 tarihindenberi Makedonya kıralı Perse ile muhalefette bulunan Roma, Antiokhos Epifan'ın atılgan ve mütelevvin durumunu itimatsızlıkla takip ediyordu. Bunu anlayan Pt. Filometor'un vasileri Evleos ile Leneos, Filistin ve Suriye'ye karşı maharetli bir tedbir alıyordu. Bu sırada Kıbrıs valisinin ihaneten adayı Mısır'lılara vermesi, bu cesareti büsbütün arttırmıştı.

Pt. Filometor'un taç giyme merasiminde bulunmak üzre Antiokhos Epifan tarafından İskenderiye'ye gönderilen Apollonias, Antakya'ya döndüğü zaman, İskenderiye sarayının Filistin ve Suriye hakkındaki bu tasavvurlarına dair getirdiği haberler Antiokhos IV. 'ü telaşa düşürmüştü. Hakikaten ilk tecavüz teşebbüsü Mısır'lılarda görüldü. Bu tecavüz Kudüs'te Jason'un yerine Menelas'ın geçmesini intac eden entrikaların sebep olduğu karışıklıkların zuhurundan pek az zaman sonra olmuştu. Nihayet Mısır'lılar harekete geçtiler. Mısır kuvvetleri Kasion dağına kadar ilerlediler. Antiokhos Epifan Mısır'lıların bu hareketlerini protesto etti. Diğer taraftan da Romaya'da Meleagr adında bir elçi göndererek şikâyetlerini Senato'ya bildirmek teşebbüsünde bulundu. Fakat Antiokhos Epifan'ın elçisi ile Pt. Filometor'un elçisi Roma'da karşılaştıkları zaman Senato, Antiokhos Epifan'ın elçisine karşı soğuk davranmış, Yunanistan'daki Marcius Filippus'a iki taraf arasında hakem olmak vazifesini vermişti.

Antiokhos, bir taraftan Roma'ya şikâyet için bir elçi gönderirken, Roma'lıların Mısır'a yardım edecek durumda olmamasını gözönüne alarak cülûsundan itibaren Roma ordusunu örnek tutmak suretiyle tanzim ve tensik etmiş olduğu ordusiyle Mısır üzerine yürüdü (M. ö. 170). Selevkosların sönen yıldızını parlatmak için beklediği fırsat zuhur etmişti. Esasen bütün düşündüğü, hanedanının eski rakibi olan Lajidleri ezmek, Suriye ve Filistin üzerindeki ihtiraslarına bir sed çekmekti. Roma'nın Makedonya kıralı Perse ile meşgul olması hedefine erişmek için kendisine elverişli bir imkân vermişti.

Antiokhos Epifan, süratli bir hareketle Mısır sınırlarına girdi. Ptolemaios Filometor, Pelus önlerinde karşı koymak istediyse de muvaffak olamadı. Mısır ordusu perişan bir halde dağıldı. Epifan Pelus'u aldı. İhtimal ki vasilerinin haince tavsi-

yeleriyle genç Pt. Filometor, Samothrake'ye kaçmağa teşebbüs etti. Bunun üzerine İskenderiye'de bir isyan patladı. Evleos ile Leneos halk tarafından yerlerinden atıldılar. Belki de öldürüldüler, kaçan kıralın yerine küçük kardeşi Pt. Everjet'i krallığa geçirdiler.

İskenderiye'den kaçan kıral Pt. Filometor, yakalanarak Pelus'e götürüldü. Anlaşıldığına göre esir kıral, ileri sürülen bütün şartları kabul etmiş olduğu için, Antiokhos Epifan onu tekrar Mısır krallığına geçirmek üzre beraberine alarak Memfis'a gitti. Antiokhos'un garip tabiatine göre hakikate aykırı görülmiyecek bir rivayete nazaran, burada Filometor'u takdis ettirerek tekrar Mısır kıralı ilân etti. Kendisi muhasara etmek üzre İskenderiye önlerine döndü. İskenderiye'de Ptolemaioslar tahtına çıkarılan iki kıralın müşavirleri Komanos ile arkadaşı, şehrin müdafaası için gereken bütün tedbirleri almışlardı. İskenderiye'lilerin şiddetli ve enerjik mukavemetleri neticesi olarak muhasaranın uzaması, Epifan'ın öldüğü hakkında çıkan yalan şayiadan cesaretlenen ve Filistin'de tekrar baş hahamlığı elde etmeye çalışan Jason'un uyandırdığı kargaşalık, Antiokhos Epifan'ın tekrar krallığa geçirdiği Pt. Filometor'u Memfis'te bırakarak avdete mecbur etti. Pelus'a kuvvetli bir muhafız kıta bırakarak Kudüs üzerine yürüdü. Şehri aldı ve yağma ettirdi. Fakat Epifan döndükten sonra, kıraliçe Kleopatra müşterek kocası olan kardeşlerini, Lajidler tahtında müştereken oturmağa ikna ederek anlaştırdı. İki kardeşin kendisine karşı birleşmeleri haberi üzerine Antiokhos Epifan tekrar Mısır üzerine yürüdü (M. ö. 168 yılı ilkbaharı). Memfis'e kadar olan yerleri istilâ etti. İskenderiye önlerine (Eleusis) de ordu kurdu. Fakat bu esnada Roma ordusu komutanı Paulus Emilius, Makedonya kıralı Perse'yi Pidna güneyinde Makedonya ordusunun mahvı ile neticelenen parlak bir zafer kazanmış (168 senesi haziranın 22 inci günü) Ptolemaislarla Selevkoslar arasındaki harbe fiilen karışmak imkânını bulmuştu. Nil boylarında oynanan dramın mahiyetini yakından incelemek, Mısır'ı tehlikede görürse, müdahale etmek üzre Popilius'u İskenderiye'ye göndermişti. Popilius gelmeden evvel Mısır donanması Kıbrıs önlerinde Epifan'ın donanmasını mağlûp etmişti.

Roma Pretör'ü kendisine Senato adına gönderilmiş bir

mektup tevdi etti. Antiokhos Epifan, mektubu okuduktan sonra, mesele hakkında dostlariyle müzakere edeceğini söyledi. Fakat Popilius elindeki değnekle Selevkos kıralının etrafına bir daire çizerek, buradan çıkmadan evvel cevap vermesini ihtar etti. Roma Pretörünün küstahça hareketinden şaşıran Antiokhos Epifan, bir müddet irkildi. Ne diyeceğini bulamadı. Fakat sonra kendini topladı "Roma halkının istediğini yapacağım!„ cevabını verdi. Mektupta Mısır kıralına karşı harbe hemen son verilmesi emrolunuyordu. Bu emre uyarak Mısır topraklarını bıraktı. Memleketine döndü [75].

Roma'lılara karşı duygularını gizlemek zorunda bulunan Antiokhos Epifan, Roma'lılara karşı birleşmiş bir heyet kurmayı düşünerek gizli teşebbüslere girişti. Senato'nun hakkındaki muamelesinden memnun görünmeyen Bergama kıralını Roma'lılardan ayırmak için çok çalıştı. Fakat ne bu, ne de buna benzer gizli entrikalarla sağlamağa çalıştığı netice tahakkuk edemedi.

Antiokhos Epifan'ın tahta çıktığı gündenberi takip etmiş olduğu Hellenleştirmek siyasetinin tehlikeli neticeleri bu sırada belirmeye başlamıştı. Aramîler Hellenleşmeye kolayca yatışmışlarsa da dinî kültürleri kuvvetli olan Yahudilerin çoğunluğu Hellenizme karşı şiddetli bir mukavemet göstermişlerdir. Bunlar, Selevkosların veya Lajidlerin siyasi hâkimiyetlerini kabul etmekte beis görmüyorlardı. Fakat, Musa'dan kendilerine miras kalan dinlerine dokunulmasına hiçbir suretle rıza göstermiyorlardı.

Halbuki Antiokhos Epifan, idaresi altındaki yerlerde yaşayan herkesi Hellenizm kazanında kaynatarak tek bir kanaatte birleştirmek istediğinden, Yahudilerin de Yunan putperestliği camiasına sokulmaları emrini vermişti. Fakat bilhassa çöle yakın bölgelerde yaşayan Yahudilerde Sâmilik dehası, çok kuvvetli idi. Musa dini bunlar arasında kuvvetli bir surette yaşıyordu. Yahudilerden Hellenizme taraftar olan partinin başındakilerin arasında beliren rekabet neticesi olarak, Jason'un kovularak yerine Menelas'ın baş haham olması, bu partiyi parçalamış olduğundan, Hellenizme muhalif olan dindar Yahudiler fırkası daha ziyade kuvvetlenmişti.

[75] Epifan Mısır'dan döndükten sonra, Lajidler tahtındaki iki kardeş arasında tekrar mücadele başlamış, sonra Pt. Everjet II, Roma'ya iltica mecburiyetinde kalmıştı.

Menelas'ın dinsiz Epifan'ın Küdüs-ül-ekdas içine girmesine ve mâbed hazinesini müsadere etmesine meydan vermesi, kendisine karşı Yerusalem'de bir isyan kopmasını intaç etmişti. (M. ö. 168). Bu sırada kıral Epifan'ın Mısır'da Roma Pretörü Popilius tarafından tahkir edilmesinin de dindar Yahudilerin cesaretlerini arttırmış olduğunda şüphe yoktur.

Fakat, Epifan süratle Filistin'e dönerek Mısır'da uğradığı hakaretin hıncını mütaassıp Yahudilerden aldı. Bir çoğunu kılıçtan geçirdi. Yerusalem duvarlarını yıktırdı. Neşrettiği bir ferman ile Yahudi çocuklarının sünnet edilmeleri menolundu. Tevrat sifirleri yakıldı. Yahve mabedine Zeus heykeli konuldu. Cumartesi (sept) tatili kaldırıldı. Memlekette bir nevi enkizisyon idaresi kuruldu (M. ö. 168 senesi yaz mevsimi).

Fakat, Epifan'ın bu tenkil siyaseti, dindar Yahudileri görünüşte bir müddet için sindirmişti. Hakikatte ise İsrail dinine bağlılıklarını daha ziyade arttırmış, onlarda milli dine, milli ideale sadakat, ve bu yolda sebat ve fedakârlık duygularını körüklemişti. Yahudiler dinlerini terketmekten veya ölmekten birini tercih karşısında kaldıkları bu zamanda, ölmeyi tercih ettiler. M. ö. 167 tarihinde Epifan'ın subayları, Modin Yahudilerini Yunan tanrılarına tapınmağa davet ettikleri zaman, bu tercih kararı meydana çıktı. Büyük hahamlardan Mattathias, kendisine bu yolda emir veren subayı öldürdü. Onun bu hareketi, umumi isyana başlangıç oldu.

İhtilâl hareketi önce bu hahamın, sonra da oğlu Yuda Mahabe idaresi altında devam etti. Nihayet M. ö. 162 tarihinde Epifan'ın kuvvetleri Filistin'den çıkarıldı. Tevrat sifirlerinden 166 tarihlerine doğru yazıldığı şüphesiz görünen Danyal kitabının, Mahabe başkanlığındaki âsilerin taasuplarını kabartmak için kaleme alınmış olduğu tahmin edilmektedir.

Mahabe, M. ö. 165 senesi aralık ayında muzaffer bir surette Kudüs şehrine girdi. Büyük bir alayla mâbedi ziyaret ederek takdis etti. Bu parlak netice karşısında Epifan isyana sebep olan zulüm ve işkencelerin kaldırılmasını emretmek zorunda kaldı. Kıralın yumuşaması karşısında Mahabe de mutaassıpların muhalefetlerine rağmen siyasi istiklâlden vaz geçerek Yahudiler için din ve âyin hürriyetini geri almakla iktifa etti (M. ö. 164).

Epifan'ın Akibeti

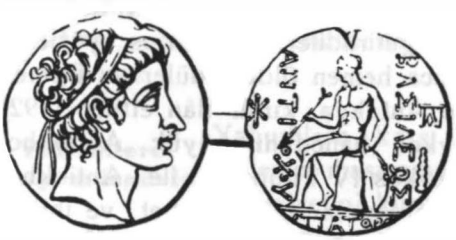
Epifan Kudüs'ten döndükten sonra, doğu eyaletlerini teftişe gitti. Ermeni kıralını kendini metbu tanımağa icbar etti. Dönüşte Ekbatan (Hemedan)'a uğrayarak orada bir Yunan mahallesi tesis etti. Sonra güneye inerek Suryana'da Basra körfezi civarında Şaraksi (Charax = bugünkü Karem) şehrini kurdu. Fakat Elam bölgesinde iken gösterdiği yağma hırsı İran halkını aleyhine çevirdi. Elimais şehrinin zengin tapınağını soydurdu. Bu hareketi halkı ayaklandırdığından, kendisini zorla şehirden çıkardılar. Babilonya'ya gelince Tabes'te hastalandı. Bir buhran nöbeti sonunda öldü (M. ö. 164 yılı sonu veya 163 yılı başında).

İran'lılar ölümünü, tapınaklarını soymasının, Yahudiler ise mukaddes Yerusalem mezbahını tahrip etmesinin manevi cezası telâkki etmişlerdi[76].

c) Antakya'da taht mücadelesi

Antiokhos V, Evpator (164-162)

Epifan'ın yerine henüz çocuk olan oğlu Antiokhos V, Evpator (=şanlı babanın oğlu) unvaniyle geçirildi. Babası İran'da iken Antakya'da devlet idaresine memur ettiği Lisias da kendisine vasi ilân edildi. Fakat ümeradan Filippos da vasilik davasına kalkıştığından aralarında şiddetli bir rekabet başgöstedi.

Res. 14 — Antiokhos V, Evpator

Epifan'ın ölümü haberi Roma'ya gittiği zaman, Apamae muahedesine göre burada rehine olarak bulunan eski kıral Selevkos IV'ün oğlu Demetrios, Roma'ya bağlılığını ileri sürerek kendisinin Antakya tahtına geçirilmesi için Senato'ya müracaat ettiyse de, Selevkoslar tahtında bir çocuğun oturmasını

[76] Antiokhos Epifan'ın ölümü ve öldüğü yer hakkındaki rivayetler muhteliftir. Bu rivayetlerden birine göre fazla işret yüzünden hastalanarak, diğer bir rivayete göre de attan düşmek suretiyle İran'da ölmüştür. Üçüncü bir rivayet ise Babilonya'ya döndükten sonra burada hastalandığı ve Tebes'te öldüğü merkezindedir.

kendi emel ve siyasetine uygun bulan Senato, bu teklifi kabul etmemiş, çocuk Antiokhos V Evpator'un kırallığını tasdik etmişti (Res. 14).

Fakat Roma, Antakya'da vasilik yüzünden giltikçe alevlenen nifak üzerine, vaktiyle Apamae muahedesiyle tahmil edilmiş olan mükellefiyetlerin yapılıp yapılmadığını tahkik etmek üzre Hatay'a üç kişilik bir heyet gönderdi. Heyet, muahede hükümlerinin askerliğe ait maddesine dayanarak donanmanın fazla gemilerini yaktırdı. Hindistan'dan yeni getirilmiş olan filleri de öldürttü. Selevkosların askerî kudretlerini indirmek için gereken diğer teşebbüslere girişti.

Roma heyetinin bu hareketi halkı galeyana getirdi. Heyetin şefi Oktavius, ihtilâlcilerin başına geçen Lepitin tarafından katledildi. Kaatil bu hareketinin ilâhi bir ilham neticesi olduğunu ilân etti. Roma karşısında durum vahim bir şekil almıştı. Tarziye vermek üzre Roma'ya bir heyet gönderildi. Senato, bu heyeti kabul etmekle beraber, cinayetin intikamını almak için bir harekette de bulunmadı. Yalnız, rehine olarak Roma'da bulunan ve Antakya tahtına veraset davasında olan Demetrius'un sekiz arkadaşiyle bir gemiye binerek Antakya tacını giymek üzre, İtalya'dan kaçmasına seyirci kaldı. Demetrius arkadaşlariyle Şam Trablus'una (=Trypolis) çıktığı zaman, halk tarafından hemen kıral ilân edildi. Antiokhos V ile vasisi Lisias yakalanarak kendisine getirildiler. Demetrius, yüzlerini görmek istemem diye bağırınca hemen öldürüldüler ve Demetrius'u Soter (kurtarıcı) sanile Antakya kıralı ilân ettiler (192). Bu zamandan itibaren Selevkos hanedanı büyük Antiokhos III'ün iki oğlundan yani Selevkos IV Filopator ile Antiokhos IV Epifan'dan inen nesiller arasında bir rekabet ve ihtiras sahnesi olacak, Bergama ve Mısır kırallarının körükliyecekleri bu boğuşmaya karşı, Roma da sabır ve sükûnetle, beklediği zamana kadar seyirci kalacaktı.

Demetrius Soter (162-150) Demetrius iktidarı ele alır almaz, ilk işi Roma'ya bir heyet göndermek oldu. Bu heyet Senato'ya bir altın taç takdim etmek ve Senato'nun komiseri Oktavius'un kaatili Lepitin ile bu cinayet yapıldığı zaman "Senato temsilcisi hak ettiği cezayı gördü„

demek cüretinde bulunan gramerci İsokrat'ı da Roma'lılara teslim etmek ödevini yüklenmişti.

Senato, öldürülen komiserinin hesabını zamanı geldiği vakit daha iyi istismar etmek maksadiyle Demetrius'un bu cemilesine karşı ilgi göstermedi. Gelen heyeti kabul etmedi. Senato, Antakya'da, göndereceği komisere kendi sarayını tahsis edecek kadar-nasıl ki Epifan Roma'nın gönderdiği Tiberius Grakus'a zatına mahsus sarayı vermişti-şahsiyetsiz, silik ve korkak kırallar bulunmasını istiyor, orada kudretli ve enerjik birinin bulunmasına meydan vermemek siyasetini güdüyordu. Bu sebepten, Demetrius'un takip edeceği siyasete, göstereceği kabiliyete göre karar almak üzre olayların gelişmesine seyirci kalmayı tercih etmişti. Demetrius, tahtı elde etmesini müteakip Selevkos devletini diriltmek yolundaki azimli hareketleriyle Roma'lıları kuşkulandırdı. Güney Mezopotamya'dan gelen bir heyet, valileri olan Timark ile defterdarları Heraklidas'ın ötedenberi devam eden zulümlerinden kurtarılmalarını yeni kıraldan ricaya geldiler. Kardeş olan vali ile defterdar, halkı işkencelerle soyuyor, kimseye nefes aldırmıyorlardı. Demetrius, vali Timark'ı öldürttü. Kardeşi olan defterdar Heraklidas'ı da Mezopotamya'dan sürdürttü. Ergeç kardeşinin âkibetine uğramaktan endişe eden Heraklidas, Rodos'a kaçtı. Bu suretle Mezopotamya'da Selevkoslar hâkimiyetini yeniden kuran Demetrius, yüzünü bir müddettenberi ihtilâl yuvası olan Filistin'e çevirdi.

Yahudilere karşı mücadele

Yahudilere karşı selefleri zamanında takip edilen muhasamayı açarak burada da Antakya hâkimiyetini kurmağa teşebbüs etti. Yerusalem'de Mahabe'lere aleyhdar, Suriye'li bir parti vardı. Partinin başında baş haham olmak isteyen Alkim (Alcime) adında haris bir adam bulunuyordu. Bu partinin baş haham Judas Mahabe aleyhindeki şikâyet ve iddialarını haklı gören Demetrius, general Bakkid (Bacchide)'i Filistin'e gönderdi. Fakat bu general bir iş göremedi. Yerine geçen Nikanor da ilk karşılaşmada yenildi. İkinci çarpışmada da öldürüldü ve Selevkos kuvvetleri Filistin'den çıkarıldı (M. ö. 162). Bu zafer Mahabe'lerin son parlak başarıları oldu. Bir müddet sonra Bakkid'in

üstün kuvvetleri karşısında Yahudiler Selevkoslarla sulh yapmak zorunda kaldılar.

Demetrius'un Kıbrıs adası ve Kapadokya'ya karşı açtığı harbler Yahudilerle olan mücadelesinden daha bahtlı olmadı: Demetrius, Kapadokya kıralının kız kardeşi Laodike ile evlenmek istemiş, fakat bu isteği reddolunmuştu. Bunu haysiyetine bir tecavüz sayan Demetrius, Kapadokya kıralı Ariarat'tan intikam almağa karar verdi. Kapadokya'da kıral aleyhine isyan çıkaran bir saltanat davacısını destekliyerek Ariarat'ı tahtından attırmağa muvaffak oldu. Fakat bir müddet sonra Kapadokya'lılar, eski kıral larını tekrar tahta çıkardılar.

Demetrius'un Selevkoslar devletini yeniden canlandırmak yolundaki bu hareketleri Roma'da dikkat ve endişe ile takip ediliyordu. Mezopotamya valisini öldürerek buralarda hâkimiyetini yeniden kurduktan sonra Anadolu'da, doğu Akdeniz'de tecavüzi hareketlere kalkışması, Senato kadar İskenderiye ve Bergama'da da endişe uyandırdı.

Kapadokya kıralının teşebbüsü ve ihtimal ki Roma'nın da teşviki ile Kapadokya kıralı Ariarat ile Bergama kıralı Attalos Mısır Kıralı Ptolemaios Filometor arasında Demetrius'a karşı üçlü bir ittifak yapıldı. Bunlar, Demetrius'a karşı iç harbi açmak üzre Rodos'a kaçmış olan Heraklidas'ı tahrik ettiler. Bu üç kıraldan yardım göreceğini anlayan Heraklidas, eski kıral lardan Antiokhos Epifan'ın oğlu diye Aleksander Bala adında bir genci Selevkoslar kıralı ilân etti. Roma, Demetrius'un hareketlerine karşı kuşkulu idi. Bergama elçisinin Senato üyelerinden bir kısmını para ile elde etmiş olması, Bala'nın kıral ilân edilmesine karşı Senato'da bir muhalefet sesinin yükselmesini önledi. Roma'dan da yüz bulan Bala, müttefik devletlerin gönderdikleri kuvvetlerle 152 tarihinde Ptolemais (Akkâ)'ta karaya çıktı.

Bu sıralarda Demetrius Antakya civarında yaptırdığı bir şatoya çekilerek zevk ve sefahat hayatına atılmış olduğundan tabaasının eski teveccühünü kaybetmişti. Aleksander Bala'nın büyük kuvvetlerle karaya çıktığı haberi üzerine ayıldı. Ordusunun başına geçti. Fakat, son zamanlardaki ihmal yüzünden bu ordu, güvenilecek bir kuvvet olmaktan çıkmıştı. Demetrius, kendini kurtarmak için kırallık için ağır bir zillet olan bir te-

şebbüse girişti. O zamana kadar âsi muamelesi edilen Yahudilerden yardım istemek hacaletini kabul etti.

Judas Mahabe'ye halef olan Jonatas'ın yardımını temin için Yahudilerin vermekte oldukları vergiden vazgeçti. Antakya'daki esir Yahudileri serbest bıraktı. Ptolemais (Akkâ) şehriyle çevresindeki araziyi Kudüs mâbedine vakfetti. Fakat, Demetrius geç kalmıştı. Aleksander Bala, daha atik davranarak Jonatas'ı kendi tarafına almıştı. İki rakip nihayet karşılaştılar. Kanlı bir çarpışma sonunda Demetrius Soter'in ordusu perişan oldu. Kendisi de öldürüldü (M. ö. 150).

Kolayca Antakya tacını giyen Aleksander Bala, nüfuzunu arttırmak için ilk iş olarak Mısır kıralına bir heyet gönderdi. Bu heyet Pt. Filometor'dan kızını istemeye memur edilmişti. Mısır kıralı, yalnız kızını vermeye muvafakatla yetinmedi. Yeni kıraliçeyi bizzat Ptolemais (Akkâ)'ya getirdi. Orada debdebeli bir düğün yapıldı.

Önce hiç yoktan bir kırallığa, arkasından da Mısır firavununun kızı Kleopatra'ya sahip olmak şansiyle sermest olan Aleksander Bala'nın zevk ve eğlence meyli alabildiğine inkişaf etti. Devlet işlerini nedimi Ammonios'a bıraktı. Kendisi lüks ve sefahet hırsını tatmine koyuldu.

Halbuki Ammonios, karanlık ruhlu, zalim bir adamdı. Talihsiz Suriye'lilere insafsızca zulümler, korkunç işkenceler yapmağa, ağır vergiler yüklemeye başladığından, pek az zaman içinde umumun nefret ve husumetini kendisi ve kıralı üzerine çekti.

Demetrius Soter'in kendi adındaki oğlu, babasının öldürülmesi üzerine Girid'e kaçarak canını kurtarmıştı. Babasının tahtını gasbeden Bala'ya karşı Suriye'de uyanan genel nefreti haber alarak atalarının tahtını elde etmek için mücadeleye atıldı. Tedarik ettiği ücretli askerlerle Kilikya'ya çıktı (148-147). Suriye'lilerin aleyhine dönmelerinden dehşete düşen Aleksander Bala, kayın pederi Pt. Filometor'u yardımına çağırdı.

Ptolemaios Filometor, deniz ve kara kuvvetlerinden mürekkep önemli bir ordu ile damadının yardımına koştu. Ptolemais'e kadar bütün Filistini zaptetti. Fakat, Mısır kıralının, Filistin'de zaptettiği her şehire kuvvetli bir Mısır garnizonu bırakması, Aleksander Bala'nın veziri Ammonios'u haklı olarak şüphelen-

dirdi. Bu fettan adam, Mısır kıralını öldürtmek teşebbüsüne girişti. Suikasd teşebbüsünü haber alan Pt. Filometor, damadından bu adamın şiddetle cezalandırılmasını istedi. Fakat teklifi kabul edilmedi. Bunun üzerine Filometor damadı Aleksander Bala'ya harb ilân etti. Fenike ve Suriye şehirlerini istilâ ederek Orontes üzerindeki Selevkie'ye kadar ilerledi. Kızı Kleopatra'yı Antakya'dan yanına getirtti. Demetrius II'ye babasının tahtına geçmesi için yardım etti.

Demetrius II, Nikator

Demetrius II, Mısır kıralının geri getirdiği kızı Kleopatra ile evlendi. Kuvvetlerini kayın pederinin askerleriyle birleştirdi. Filometor, muzafferen Antakya'ya girdiği zaman halk biri Suriye diğeri Mısır tacı olmak üzre kendisine iki taç takdim ettiler. Talih kendisine vaktiyle Antiokhos Epifan'ın Memfis'teki rolünü vermişti. Suriye tacını kabul etmedi, onu yeni damadı genç Demetrius'a bıraktı. Kilikya'ya çıkan Demetrius II'yi karşılamak üzre buraya girerek başkenti açık bırakmış olan Aleksander Bala, bu esnada Hatay'a döndü. Düşman ordular Oenoparas kenarında karşılaştılar. Aleksander Bala ordusu perişan oldu. Kendisi de Arabistan'a doğru kaçarak canını kurtardı. Fakat burada iltica ettiği Arap şeyhi Zaludiel tarafından öldürüldü (M. ö. 146 ya 145), kesilen başı Ptolemaios Filometor'a getirildiği zaman, muzaffer olduğu savaş meydanında atından düşmüş olan Mısır kıralı da can çekişiyordu.

Nikator saniyle babasının tahtına oturan Demetrius II, Filistin'de sükûnu temin için Jonatas'ın baş hahamlığını teyid ettiği gibi, Yahudilere ayrıca da mühim imtiyazlar verdi. Bu tedbirlerle memlekette huzur tekarrür edeceği kanaatinde bulunduğundan, Antakya'da bir miktar ücretli muhafız askerleri bırakarak ordusunun mühim kısmını terhis etti. Mevkiini emin gördüğünden devlet işlerini veziri Lastenes'e bırakarak eğlence âlemlerine atıldı.

Fakat bütün devlet kudretini elinde tutan Lastenes, kötü bir istibdat devri açtığından, çok geçmeden Antakya'da korkunç bir isyan patladı. Demetrius Nikator askerlerini terhis etmiş olduğundan, isyanı bastırmak için Yahudilerden yardım istemek zorunda kaldı. Antakya'ya gelen Yahudiler burada

insafsızca hareketle haklı haksız binlerce adam öldürdüler. Şehri yağma ettikten sonra yaktılar. Bu suretle yıllardanberi Selevkoslara karşı besledikleri kin ve husumetin intikamını almış oldular.

Res. 15 — Antiokhos VI, Teos

Halk Yahudilerin bu hareketinden haklı olarak onları davet eden Demetrius Nikator'u mesul tuttuğundan, aleyhinde umumi bir hoşnutsuzluk başladı. Aleksander Bala zamanında Antakya valisi olan ve Trifon (Tryphon) lakabiyle anılan Diodot, umumun galeyan ve nefretinden istifade ederek gizli hırsını tahakkuk ettirmek maksadiyle Bala'nın henüz çocuk olan oğlunu Antiokhos VI Teos unvaniyle kıral ilân etti. Antakya'yı yakıp yıkan ve bir mezbahaya çeviren Yahudi baş hahamı Jonatas, bu hizmetinin Demetrius Nikator tarafından, hareketiyle mütenasip bir surette mükafatlanmadığı iddiasiyle, yeni saltanat davacısını destekledi. İlk çarpışmada mağlup olan Demetrius Nikator, Mezopotamya'da Selevkive kalesine kaçtı. Bala'nın oğlu da Antiokhos VI Teos saniyle kırallık tahtına oturdu (Res. 15).

Antiokhos VI, Teos

İlk işi, Yahudilerin dostluğunu kazanmağa çalışmak oldu. Jonatas'ın baş hahamlığını tasdik etti. Kendisine ağır hediyeler verdi. Yahudileri memnun edecek herşeyi yaptı. Fakat, kendisini saltanat davasına sevkeden Trifon'un maksadı, onu kıral yapmak değil, fakat gizli emelini gerçekleştirmek hususunda bir âlet olarak kullanmaktı. Demetrius Nikator tahttan atılmış, fakat gizli emelinin tahakkukuna mâni olacak bir kuvvet kalmıştı. Bu da Antiokhos Teos'un kendisine minnettarlıkla bağlı olduğu Yahudi şefi Jonatas idi.

Trifon, Yahudi baş hahamını tuzağa düşürmek için tedbirler aldı. Suriye'lilerle Yahudiler arasında barışın artık tekarrür ettiği ve kendisine devlet işlerinde yüksek bir kudret vermek arzusunda bulunduğu yolunda teminat vermek suretiyle Jonatas'ın emniyet ve itimadını kazandı. Ona ordusunu

terhis ettirdi. Antakya ile Kudüs arasında tekarrür eden ebedi dostluğu birlikte kutlamak üzre Jonatas'ı Ptolemais şehrinde tertip ettirdiği ziyafete davet etti. Burada önce beraberlerindeki askerlerle birlikte Jonatas'ı boğazlattı. Sonra da kırallığa çıkardığı talihsiz Antiokhos'u öldürttü. Artık hakiki maksadını açıklamak için ortada bir mani kalmamıştı. Kendisini Antakya kıralı ilân etti (M. ö. 142).

Selevkoslar ile âsi Trifon arasında başlayan ve M. ö. 137 tarihine kadar süren mücadele, doğu illerini anarşi içinde bırakmı tı. Hellenizm için her tarafta bir gerileme devri başlamıştı. İstiklâllerini kazanan Yahudiler bütün Filistin'e hâkim olmak yolunu tutmuş, Part kıralı Mitridat I (170 - 136) doğuda Baktriyan'ı itaat altına almış, batıda ise nüfuzunu Kafkaslardan Fırat boylarına kadar yaymıştı. Hatay ve Suriye'de bu maceralar olurken, Dicle Selevkiye'sine çekilmiş olan Demetrius Nikator da bir taraftan Part kıralı Mitridat'ın Mezopotamya'yı istilâ etmesini önlemek, diğer taraftan da saltanat gâsıbı Trifon'un elinden tahtı kurtarmak için askerî hazırlıklarda bulunuyordu.

Trifon, Selevkoslar tahtına oturduktan sonra halka karşı gösterdiği zulüm ve şiddeti ile umumi efkârda insafsız bir despot dehşetini uyandırmış, herkesi kendisinden soğutmuştu. Onun bu hareketi Yahudilerle Demetrius'u birbirlerine yaklaştırmış, Jonatas'ın yerine geçen kardeşi Simon ile Demetrius arasında bir barış andlaşması yapılmıştır.

Justin ve Josephe'den öğrendiğimize göre, Demetrius Partlara karşı bir galebe kazandığı takdirde, rakibinden daha kolay kurtulacağını ümit ettiğinden, önce Mitridat'a harb açtı (140-139). Fakat mağlûp ve esir oldu. Partlar Mezopotamya'yı da istilâ ettiler.

Partlar esir kıralı Hirkanya'ya gönderdiler. Burada hakkında bir kıral hürmeti gösterildi. Mısır prensesi Kleopatra ile evli olmasına rağmen Mitridat, kızı Rodogün ile de evlenmesine müsaade verdi.

Demetrius Soter'in Antiokhos adlı bir oğlu kargaşalıklar zamanında Rodos'a çekilmişti. Kardeşi Demetrius'un Partlara esir olduğu haberini alınca, hemen Antakya'ya geldi. Trifon'un orada bulunmasını fırsat sayarak kendisini Antiokhos VII

Sidetes (Res. 16) (M. ö. 138-129) unvaniyle kıral ilân etti. Esir kardeşinin karısı Mısır prensesi Kleopatra ile evlendi. Fakat, fiilen memleketine hâkim olabilmek için saltanat gâsıbı Trifon'u devirmek lâzımdı. Gaddarlığı yüzünden kendisinden nefret eden halkın, Ant. Sidetes'e meyil göstermesi tabii idi. Bu halin tabii sonucu olarak vukubulan kanlı muharebede mağlûp olan Trifon öldürüldü. Selevkos hanedanı sönmekten kurtulduysa da canlanması hayli didinmeye muhtaçtı. Yahudiler arasında başgösteren iç kavgalardan faydalanarak Kudüs'ü muhasara ve Simon'un yerine geçmiş olan oğlu Hirkan'ı (M. ö. 135-104) vergi vermek suretiyle barışı satın almak zorunda bıraktı.

Res. 16 — Antiokhos VII. Sidetes

Suriye'de mevkiini kuvvetlendirdikten sonra önemli bir ordu hazırlıyarak Fırat'ı geçti. Maksadı, Suriye'yi tehdide başlayan Partları ezmek, Mezopotamya'yı kurtarmaktı. Sayısı 70 bini bulan bu ordu Mezopotamya sınırlarına dayanınca, Partların hâkimiyetinden usanmış olan halk, onunla birleşti. Antiokhos Sidetes, birbiri arkasından Partlara üç defa galebe ederek Mezopotamya'yı kurtardı (M. ö. 130). Part kıralı, Antiokhos VII Sidetes'i önleyemiyeceğini anlayınca, damad edinmiş olduğu eski esir kıral Demetrius'u kardeşine karşı taht mücadelesine sevketmeye karar verdi. Bu yolda hazırlıklara başladı. Fakat, bu sırada zafer sarhoşluğuna tutulan Antiokhos ordusu, yağma ve iyş ve işret hayatına atılmış, evvelce kendilerini sevinçle karşılamış olan halkı düşman etmişti. Antiokhos Sidetes, kışı geçirmek üzere ordusunu küçük kıtalar halinde etrafa dağıtmak hatasında bulundu. Partlar, Suriye'li askerlere karşı yerli halkta uyanan düşmanlıktan faydalanarak, onlarla birlikte, yer yer kıtalar üzerine atılarak hepsini kılıçtan geçirdiler. Antiokhos 129 yılı baharında geri kalanları kurtarmak üzre harekete geçtiyse de, Mitridat'ın oğlu ve halefi Fraat II (Ferhad) tarafından mağlûp edildi. Mezopotamya artık Hellenizm için ebediyen kaybolmuştu.

Selevkos hanedanının son enerjik hükümdarı olan Antiokhos VII Sidetes (138-129) gerçi Makedonya'lıların zafer mirasını kurtarmak için en son gayretini sarfetmiş, hatta Partlardan Mezopotamya ve Medya bölgelerini geri almağa muvaffak olmuştu. Fakat bu, ölürken beliren ve az süren son hayatiyet tezahürü idi. Zagros dağları derbendlerinden birinde Partlar tarafından bastırılarak kuvvetleri perişan ve kendisi katledildiği zaman (M. ö. 129), bu son hayatiyet tezahürü de onunla beraber söndü [77]. İskender'in parlak İran zaferinin mirası onun ölümiyle beraber kesin ve ebedi olarak Makedonya'lıların elinden çıkmış oldu. Doğuda, Afganistan'daki Grekler de Partlar karşısında aynı durumda kalmışlardı. Bunlar da İran kıtasında ele geçirmiş oldukları toprakları ve bu meyanda Arie ve Herat havalisini Partlara kaptırmışlardı.

Eski kıral Demetrius Suriye'ye girdiği zaman, kardeşinin hezimet ve ölümü haberini aldı. Bunun üzerine Partlar kendisini salıverdiklerine pişman oldular. Arkasından geri çevirmek üzre suvariler gönderdiler. Fakat geç kalmışlardı. Demetrius, uzun müddet muhafaza etmeyi bilmediği bir kırallığın başına geçmiş bulunuyordu.

Bu sıralarda Mısır sarayında da kanlı facialar olmuş, kardeşinin oğlunu anasının kucağında parçalayan Ptolemaios VIII Everjet tahta oturmuş, evvelâ hemşiresi olan eski kıraliçe Kleopatra'yı zevceliğe almış, sonra kızını almak üzre anasını boşamıştı. Kleopatra, Everjet aleyhine İskenderiye'de bir ihtilâl hazırlamış, kıralı Kıbrıs'a kaçmağa icbar etmiş, kendisi hükümet idaresini eline almıştı.

Antakya tahtına tekrar oturan Demetrius, olaylardan mütenebbih olacağına halka karşı yine zulüm ve şiddet göstermeye başlamış, yeniden herkesin nefretini üzerine çektiği

[77] Bazı kaynaklar, Antiokhos Sidetes'in ölümünü başka suretle tasvir ederler. Bunlara göre Antiokhos'un Partlara karşı mağlup olması üzerine zevcesi olan Mısır prensesi Kleopatra, evvelki kocasına dönmek için kendisinden ayrıldı. Bunun üzerine Antiokhos Sidetes çok zengin olan Elymais tapınağının tanrıçesi ile evlenmek istediğini ilân etti. Rahipler bu garip teklife karşı bir şey söylemediler. Fakat Antiokhos cihazı almak üzre tapınağa girdiği zaman, karşısına gizli bir kapı açıldı. Rahipler kendinin ve yanındakilerin kafalarını taşla ezerek öldürdüler.

sıralarda idi ki kayın validesi Mısır kıraliçesi Kleopatra, İskenderiye tahtını damadına teklif etti. Damadını, Fiskon (karnı büyük) lâkabiyle anılan Ptolemaios Everjet aleyhine harbe sürükledi.

Demetrius, tedarik ettiği kuvvetlerle Mısır üzerine yürüdü. Peluse şehrini muhasara etti. Fakat bu sırada, Antakya'da patlayan ihtilâl, kendisini süratle Suriye'ye dönmek zorunda bıraktı. Everjet Antakya kırlından intikam almak için Aleksander Zabinas adında birini eski kırallardan Aleksander Bala'nın oğlu diye Antakya'ya göndermiş, orada kargaşalıklar çıkmasına sebep olmuştur.

İyi idare ile kendini herkese sevdiren Zabinas, Demetrius II'yi Suriye'de karşılayarak Şam önünde mağlup etti. Harb alanından kaçan Demetrius II, zevcesinin bulunduğu Ptolemais (Akkâ) kalesine iltica ettise de, İran'da esirken prenses Rodogün ile evlenmesini bir türlü hazmedemeyen Kleopatra kendisini şehre sokmadı. O da Sina dağı taraflarına kaçmak zorunda kaldı. Buralarda öldü (126-125) [78].

Selevkosların bu zamandan sonraki tarihleri, iç kargaşalıklar, hanedan mücadeleleri ve korkunç vahşetler silsilesinden ibarettir.

d) Selevkoslar tahtına hâkim olan Kleopatra ve oğulları

Alexander Zabinas

Antiokhos VII Sidetes öldüğü zaman, Selevkosların hâkimiyeti çok küçülmüş bir sahaya inhisar ediyordu. Esaretten kurtulan Demetrius II'nin tekrar Antakya tahtını elde etmesi, durumda hiç bir salâh yaratamamış, belki lüzumsuz yere Mısır işlerine karışması yüzünden ortaya Aleksander Zabinas adlı yeni bir rakip çıkmasına sebep olmuştu (Res. 17).

Demetrius, zevcesi Kleopatra'nın ihanetiyle sahneden çekildikten sonra, Antakya tahtı Aleksander Zabinas'ın elinde kalmış, Kleopatra ise oğullarına vasi olarak Ptolemais (Akkâ)' da bir hükûmet kurmak istemişti. Bu suretle ikiye bölünen

[78] Başka kaynaklarda Demetrius'un Tir şehrine kaçtığı, burada sığındığı tapınakta katledildiği yazılmıştır.

kırallık sınırları doğuda Fırat'ın ötesine geçemiyordu. Güneyde ise istiklâllerini kazanan Yahudilerin sınırlariyle çevrilmişti. Kırallık bu kadar küçülmüş ve kudretten düşmüş olduğu için Roma'lılar bu kadar küçülmüş topraklara bir ihtiras beslemeye lüzum görmüyor, olaylara seyirci kalmakla iktifa ediyorlardı.

Res. 17 — Alexander Zabinas

Bütün İran'a hâkim olan Partlar, Dicle'nin batısına geçmediklerinden, kuzey Mezopotamya'nın Dicle ile Fırat arasındaki bölgesi kendi haline terkedilmiş bulunuyordu. Bu bölgenin Âramî halkı yeniden kendi mukadderatına sahip olmuş, bunlardan Karen adlı başbuğ Osroen'de (Edes, yani bugünkü Urfa havalisi) bir prenslik kurmuştu (M. ö. 132). Bu prenslik, başbuğlarından bir çoğunun adına nispetle tarihte Abgar prensliği adiyle tanınmıştır[79].

Res. 18 — Antiokhos VIII, Grypos

Kleopatra'nın ikisi Demetrius Nikator'dan, biri de Antiokhos VII Sidetes'ten olmak üzre üç oğlu vardı. Bunlardan büyük oğlunu kıral ilân etti. Fakat bunun kendisinden babası Demetrius'un intikamını almak isteyeceğinden şüphelendiğinden, bir yolunu bularak onu öldürttü. Kendisi Akkâ'da hüküm sürmeğe başladı. Fakat, halk Selevkoslar adına Mısır'lı bir kadının hüküm sürmesini çekemiyerek ikinci oğlu Antiokhos'u tahta geçirdiler. Tarihte Gripos (Grypos=yani kartal burunlu) lâkabiyla anılan Antiokhos, iktidara geçtiği zaman henüz yirmi yaşında bulunuyordu (Res. 18).

[79] Urfa'da kurulan bu prensliğin sekiz kıralı Abgar adiyle anıldığından, prensliğe de Abgar'lar denilmiştir. Bunlar M. ö. 132'den M. s. 216'ya kadar yaşamıştır. En meşhurları İsa zamanında yaşayan Abgar'dır. Bu kıralların Part prenslerinden (Arsacid'lerden) oldukları söylenir.

Kendisine rakip olarak Antakya'da hüküm süren Aleksander Zabinas, Mısır kıralı Pt. Fiskon'un yardimiyle iktidar mevkiini elde etmiş ve bir değişiklik isteyen halkın da yardımını görmüş ise de, sonradan Mısır'a karşı bir minnettarlık göstermemesi, Pt. Fiskon'un Gripos'u tutmasına sebep olmuştu. Antiokhos Gripos, Mısır kıralının yardımı ile Aleksander Zabinas'ı mağlûp etti. Zabinas, Antakya'ya kaçtı. Askerine verecek parası olmadığından, askerlerinin zafer tapınağını yağma etmelerine müsaade etti. Kendisi de bu tapınaktaki som altından yapılmış olan Jupiter heykelini aldı.

Tapınağın yağma edilmesinden müteessir olan halk, Pt. Fiskon ordusu başında Hatay'a yaklaştığı zaman, Zabinas'ı şehirden koğdular. Ordusu Mısır'lılarla bir daha çarpışmağa cesaret edemediğinden dağıldı. Zabinas küçük bir yelkenli kayığa binerek Yunanistan'a kaçmağa teşebbüs etti. Fakat, bir korsan gemisi denizde kendini yakalıyarak Mısır'a götürdü. Pt. Fiskon'un emriyle öldürüldü. Dört sene hükümdarlık etmişti.

Antiokhos VIII, Gripos

Kleopatra, Zabinas'ın ölümünden sonra, Mısır kıralı Pto. Fiskon'un kızı Trifan ile evlenen ve artık kendini dinlemeyen oğlu Gripos'a ihtiyacı kalmamış, iktidarı kendi eline almak için onu da imha etmeyi tasarlamıştı. Birgün avdan yorgun dönen oğluna gûya hararetini gidermek için, kendi eliyle zehirli bir şerbet sunmuş, fakat anasından şüphelenen Antiokhos Gripos, şerbeti önce kendisinin içmesinde israr ettiğinden bütün saray erkânı önünde, ne yapacağını şaşıran Kleopatra, nihayet şerbeti içmeye ve kendi kendini zehirlemeye mecbur olmuş ve tabii hemen ölmüştür (M. ö. 121-120).

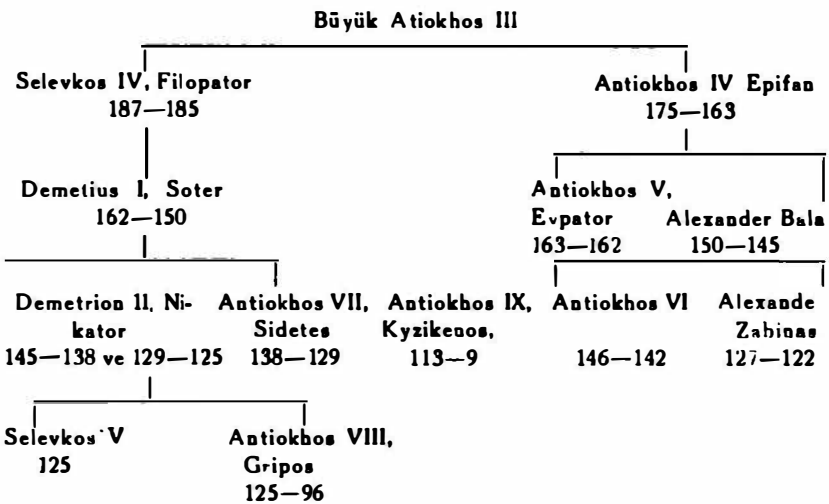
Antiokhos Gripos, anasının ölümünden sonra, tebasına sekiz yıl kadar huzurlu bir hayat yaşattı. Fakat üvey kardeşi yani Antiokhos Sidetes'ten olan oğlu Antiokhos IX taht davasiyle karşısına çıkınca[80] tekrar iç savaş ve huzursuzluk başladı (M. ö. 113).

[80] Büyük Antiokhos III'ten, Antiokhos IX. Kyzikenos'a kadar olan yani M. ö. 223-95 yılları arasında hüküm süren Selevkos kırallarının adları, saltanat müddetleri aşağıda gösterilen şekildedir:

Demetrius II esaretten dönünce (M. ö. 129), Sidetes'in bu oğlunun ileride bir gaile çıkarmasından korkarak onun hadımağası Krater ile Kyzikos (Cyzique = Erdek) şehrine göndermişti. Kendine melce olan bu şehre nispetle Kyzikenos lâkabiyle anılan genç prens atasının (Res. 19) ölümünden sonra unutulduğu bu şehirde inziva hayatı yaşamakta devam etmişti. Fakat, kendisinden endişe eden üvey kardeşi Gripos onu zehirlemeğe teşebbüs ettiğinden bu şehirden kaçmak zorunda kaldı. Bu aralık Mısır'da Mısır kıralı Ptolemaios Lathir'in, karısı Kleopatra'yı boşaması ve bu kadının Kyzikenos ile evlenmek istemesi, kendisine üvey kardeşinden intikam almak imkânını verdi. Bu Kleopatra, Gripos'un zevcesi olan Trifan'ın hemşiresi yani Ptolemaios Fiskon'un kızı idi. Bu izdivaçla vesait ve taraftar kazanan Kyzikenos, Antakya'yı zaptetti (M. ö. 113). Fakat Gripos ile yaptığı savaşta mağlup oldu. Yeni kuvvetler tedarik etmek üzre kaçmak zorunda kaldı. Yakında döneceğine teminat olarak karısını Antakya'da bıraktı. Fakat, Kleopatra Antak-

Res. 19 — Antiokhos IX, Kyzikenos

ya'da muhasara edilince, bu hareketinin ihtiyatsızca bir itimad olduğu anlaşıldı. Antakya'lılar kendisini müdafaa etmediler. Kleopatra, tanrıların kendisini insanlardan iyi koruyacaklarını sanrak, Gripos'un askerleri şehir kapılarından girerken o da büyük tapınağa iltica etti.

Gripos, baldızı Kleopatra'nın iltica ettiği tapınağın kudsiyetini ihlâl etmek istemediğinden, buraya girilmemesini emretti. Fakat karısı Trifan, bunu kocası ile hemşiresi arasında gizli bir anlaşma olduğuna atfederek şüphelendi, kıskançlığı şahlandı. Kleopatra'nın yakalanmasında israr etti. Gripos, karısının şüphe ve kıskançlığını önleyemedi. Tapınağa gönderilen askerler, Kleopatra'yı tanrı heykelinin önünde diz çökmüş, kollariyle de heykelin bacaklarına sarılmış bir vaziyette buldular. Onu tanrı heykelinden ayıramadıklarından, Trifan'ın mahrem emrine tevfikan bileklerini kestiler. Heykelden ayırdılar. Sonra da vahşiyane parçaladılar. Kleopatra'nın bu sırada "intikam intikam!„ diye bağırdığı, tapınak kapısına yığılan halk tarafından duyulmuştu.

Kyzikenos, tedarik ettiği kuvvetlerle dönerek Gripos'u mağlûp ve karısını esir ettiği zaman, Kleopatra'nın son feryadını kendisine söylediklerinden, o da Trifan'ı karısına reva görülen işkencelerle öldürttü (M. ö. 112). Kyzikenos, övey kardeşinin yeni kuvvetler toplayarak avdetine kadar Hatay ve Suriye'de hüküm sürdü. Pamfilya'ya kaçan Gripos, Aspendus (Manavgat) şehrinde tedarik ettiği kuvvetlerle Suriye'ye döndü. Kardeşler savaşı tekrar başladı. Nihayet Roma'lıların tavassutu ile aralarında bir anlaşma oldu (M.ö. 111).

Bu andlaşmaya göre Aşağı Suriye ile Fenike Kyzikenos'un; Hatay ile Yukarı Suriye de Gripos'un oluyordu. Dımışk şehrini başkent yapan Kyzikenos, ertesi yıl (M. ö. 110) Yahudi kıralı Hirkan ile bozuştu. Samariye şehri üzerine yürüdü. Fakat bir başarı kazanamadı. Şehir Yahudilerin elinde kaldı.

Bu sırada İskenderiye sarayında, menfur entrikalar, korkunç haileler birbirbirini takip ediyordu. Anası Kleopatra'nın teşvik ettiği bir ihtilâl yüzünden Mısır'dan kovulan Ptolemaios VIII Lathir, İskenderiye tahtını tekrar elde etmek için Kyzikenos'tan yardım istemeye geldi. Fakat matrud Lathir'in Suriye kıralı ile münasebete girişmesini tehlikeli gören Kleopatra ile tahta çıkardığı diğer oğlu Antiokhos IX Kyzikenos'un yardım etme-

mesi için Gripos ile aralarını açmağa, Suriye'de yeni bir iç savaş çıkarmağa çalıştılar. Bu maksatla Ptolemaios VIII Lathir'in zevcesi Selen'i Antakya'ya, Gripos nezdine gönderdiler. Gripos, Mısır prensesi ile evlendi. Kleopatra, Selen'e cihaz olarak önemli bir hazine ve bir de ordu gönderdi. Haris Selen, Gripos'a Şam kıralı Kyzikenos'a harb ilân ettirdi (M. ö. 101). Bir kaç yıl süren bu muharebe Antiokhos VIII Gripos'un nedimlerinden Herakleon tarafından katledilmesi üzerine sona erdi (M. ö. 96).

Gripos'un Selevkos VI, Antiokhos XI, Filip, Demetrius III ve Antiokhos XII adlarında beş oğlu kalmıştı. Bunlar, Antakya tahtı için boğuşmağa başladılar. Bu kargaşalıklardan istifade etmek isteyen Kyzikenos, Antakya'ya âni bir hücumda bulundu. Fakat mağlûp ve esir oldu. Genç Selevkos VI tarafından öldürüldü (M. ö. 95). Fakat, Suriye'nin huzur ve âsayişe kavuşması mukadder değildi. Bu defa kanlı savaşlar Kyzikenos ile Gripos'un oğulları arasında devam edecekti.

Selevkosların son zamanları

Selevkosların kıraliçe Kleopatra ile oğullarının hâkimiyetlerinin başladığı zamandan, tarihe gömüldükleri vakte kadarki son devirleri (M. ö. 64) baştan başa hanedan prensleri arasında bitip tükenmiyen ve memleketi harabeye çeviren boğazlaşmalar, saray faciaları, kadın ihtiraslarıyle uzun bir haile teşkil etmektedir. Çok defa, yabancıların entrikalarına âlet olan bu gâfil prenslerin delice hareketleri, devlet bakanı olan bir takım ahlâk düşkünü soysuzların sefilce sefahat hayatına atılmaları, memleketi uzun bir müddet mezbahaya çevirdi. Her taraf yakıldı, yıkıldı, umran ve refah tamamiyle söndü.

Selevkos prensleri arasındaki bu kanlı haileye, kendi iç gaileleri içinde bocalayan Mısır kıralı da karıştı. Nil boylarından Oront kıyılarına gönderilen askerler, buralardaki perişanlığı, sefaleti bir kat daha arttırdılar. Bu hal, yerli halkı teşkil eden Âramîler'de Helenizme karşı tabii bir nefret uyandırıyordu. Selevkos prenslerinin birbirleriyle boğuşmalarından faydalanan Âramî'ler, Osroen (Urfa) da olduğu gibi, Suriye'nin büyük şehirlerinde de Yunan'lılığa hâkim olmağa başladılar.

Son Selevkosların nüfuz ve kudretlerinin azalması, Arabistan'dan taşan bedevî dalgalarının Oront vadilerine doğru suhuletle yayılmalarına yol açmıştı. Suriye'nin kültür merkezleri olan şehirler arasında çölden gelen bedevî kabilelerin çadırlarını kurdukları görülüyordu. Bu meyanda Sina bölgesini Petra Nabati'leri hükümdarı Hâris III de Suriye'ye girmiş, işgal etmiş oldukları Dımışk şehrini Lajidlerden geri alarak yine Selevkoslara vermiştir (M. ö. 85). Arap emirinin bu hizmetine karşı Selevkoslar kendisine "Philhellene = Yunan dostu„ lâkabını vermek suretiyle minnettarlıklarını belirtmişlerdir.

Mısırlılarla onların himaye ettiği Demetrius III ve kardeşi Filip'in müşterek hücumuna uğrayan Antiokhos X (Euseb) mücadele sonunda mağluben Part krallığına kaçmağa mecbur oldu. Antiokhos XIII ve Selevkos VII adlarında iki oğlu kalmıştı.

Demetrius III Eucheros

Antiokhos X ' un yenilerek İran'a kaçmasından sonra bahtiyar (Eucheros) saniyle tanılan Demetrius III krallığı kardeşi Filip ile paylaştı. Filip Antakya'yı başkent yaptı. Demetrius III de Dımışk'ta yerleşti. Suriye'nin bu kısmı Yahuda krallığı ile hem hudud idi. Yahudiler, bir müddettenberi kendisine isyan ettikleri kralları Aleksander Jane'a karşı Demetrius III ' ten yardım istediler. Bu suretle Filistin ile Suriye arasında bir harp patladı. Demetrius III mühimce bir kuvvetle Yahudi krallığını Çukur Suriye'de mağlûp etti. Fakat bu zaferden faydalanamadı; kendisi bu harple meşgul iken krallığı paylaştığı kardeşi Filip'in, kendisine ait topraklara girdiği haberini aldı. Geri dönerek kardeşi üzerine yürümek zorunda kaldı. Önce Antakya'yı zaptetti. Sonra Filipi sığındığı Berrkoe (Haleb ?)'de muhasara altına aldı. Fakat Filip'in müracaatı üzerine İran Partları ile çöl Arapları imdadına koştular. Gelen bu yabancı kuvvetler Demetrius III'ü karargâhında çevirdiler. İçeriden kardeşi, dışarıdan da Partlar-Araplar tarafından hücuma uğrayan Demetrius III ' ün ordusu perişan oldu. Kendisi de esir düştü. Part kralı kendisine iyi muamele etti. Fakat Suriye'de bırakmadı. Yukarı Asya'ya gönderdi, bir müddet sonra burada öldü.

Selevkosların kudret ve nüfuzlarının sarsılmasını fırsat sayarak daha evvel (M. ö. 126 - 125) istiklâlini ilân etmiş olan

Tir (Sur) şehri de bu zamanlarda büyük önem kazanmış, doğu Akdenizin ehemmiyetli bir ticaret merkezi olmuştu.

Bu sırada sahneden çekilen Gripos ile Kyzikenos arasındaki mücadeleyi evlâtları devam ettiriyorlardı. Gripos'un beş oğlundan büyüğü olan ve amcası Kyzikenos'u öldürerek babasının intikamını alan Selevkos VI, Kizikenos'un tek oğlu olan Antiokhos Eusebes (dindar) (Res. 20) ile devam ettirdiği harpte öldü. Hezimetin intikamını almak için gereken kuvveti tedarik etmek üzre Kilikya'ya kaçtı (M. ö. 95). Burada Mopsuestia'da yerleşti. Fakat, zalimane mukabelesi ve müsamahasızlığı ile halkı ümitsizliğe düşürüyordu. Halka çok ağır vergiler yükledi. Bunalan Mopsuestia halkı, sarayına veya eğlenmek üzere gittiği tiyatroya ateş vererek kendisini maiyeti ile birlikte yaktılar (M. ö. 95). Fakat intikamını kardeşleri alacaktı. Filhakika Antiokhos XI (Res. 21) ile Filip, babalarının tahtında müştereken oturmağa karar verdikten sonra, önemli bir ordu topladılar. Bunlara Mopsuestia şehrini tahrip ettirdiler. Halkını da kılıçtan geçirttiler. Suriye'ye döndüler. Oront nehri civarına geldikleri zaman, Antiokhos X. Eusebes'le karşılaştılar. Burada kanlı bir muharebe oldu. Kardeşler ordusu mağlup oldu. Antiokhos XI de nehirde boğuldu. Fakat Filip askerlerinin çoğuyla birlikte muntazam çekilebildi (M. ö. 92). Antiokhos X kendisine yetişemedi. Antiokhos X, tehlikeli olması ihtimali olan rakibinin hukukunu mahvetmek üzre Gripos'un dul kalan zevcesi Selene ile evlendi. Selene, Gripos öldüğü zaman mühim şehirlerden bir çoğunu hükmü altında bulunduruyor, kendisine sâdık askerler tarafından müdafaa ediliyordu. Onuncu Antiokhos'la Selene'nin evlenmeleri taht istiyen rakipleri kıskandıran bir âmil oldu.

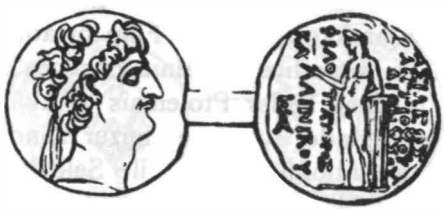

Res. 20 — Antiokhos X, Eusebes

Res. 21 — Antiokhos XI, Epifan

Ptolemaios Lathir, eski karısı Selene ile anlaşmak, tekrar Mısır tahtına yol bulmak, bu suretle Suriye'yi de Mısır'a bağlamak istiyordu. Tasavvurlarının boşa çıktığını görünce, Gripos'un dördüncü oğlu Demetrius III'ü kin ve husumetinin âleti gibi kullanmak arzusuna kapıldı.

Res. 22 — Antiokhos XII. Dionysios

Partlar, esir ettikleri Demetrius III'ün yerine en küçük kardeşi olan Dionysios (Antiokhos XII)'ı Dımışk'ta tahta geçirdiler (Res. 22). Yeni kıral Selevkosların kudretten düştüğü zamanlardanberi Suriye üzerine sürekli akınlar yaparak memleketi soyan Nabatileri sindirmek istedi, üzerlerine yürüdü. Önceleri muvaffak da oldu. Fakat, kesin sonucu alamadan savaş alanında öldürüldü. Suriye, çölden gelecek bedevi akınlarına karşı büsbütün müdafaasız kaldı.

Selevkos prenslerinin birbirlerine karşı Partlardan, Nabatilerden aldıkları yardımcı kuvvetlere memleketi yağma ettirmeleri, Mısır Lajidlerinin de bu çarpışmalara karışarak mevcut anarşiyi bir kat daha arttırmaları, haklı olarak Suriyelileri Selevkoslardan soğutuyordu. İç savaşların şiddeti, tahribatı yüzünden ticaret sönmüş, ziraat durmuş, her tarafta açlık ve şekavet başlamıştı. Eski refah günleri ancak bir rüya gibi hatıralarda yaşıyordu. Selevkosların dinmeksizin boğuşmaları yüzünden akan yurttaş kanı Suriye halkını dehşete düşürdü. Selevkosların salâh bulmalarından ümitlerini büsbütün kesti. Boğuşan prensler arasında diğerlerini hükmü altına alarak, devam eden anarşiye son verecek kabiliyette bir kimse göremiyorlardı. Sürekli çarpışmalar yüzünden memleketin süratle korkunç bir harabiye, ümitsiz bir sefalete sürüklenmesini önlemek maksadiyle Selevkosları kovmağa ve başlarına başka bir yabancı prensi çağırmağa karar verdiler. Esasen, tarih başlarındanberi efendi değiştirmeye alışkın olan ve egemenlik zevkini pek de tatamamış bulunan Suriye için, bu âkibet mukadderdi.

Bu sırada Ön Asya'nın kendilerine yakın, kudretli prensi Doğu Anadolu ile Azerbaycan'a hâkim olan Tigran III idi.

Suriye'liler kendisine müracaat ederek Suriye tacını kabul etmesini rica ettiler. Büyük Tigran (M. ö. 95-60) bu isteği memnunlukla karşıladı. Suriye'yi kendi adına idare etmek üzre başkomutanı Megadates'i Dımışk (Şam) 'a gönderdi (M. ö. 83). Megadates'in büyük bir kuvvetle Oront boylarına inmesi üzerine Şam veya Antakya tahtı için boğuşan Selevkos prensleri her biri bir tarafa sıvışarak gizlendiler. Filip ortadan kayboldu. Bazıları da Kilikya'ya sığındılar. Yalnız Eusebes'in dul zevcesi Selene, M. ö. 70 tarihine kadar Ptolemais (Akkâ), yi elinde tutabildi. Küçük prensliğinde sulh ve huzur içinde oğulları Asya'lı lâkabiyle anılan Antiokhos XIII[81] ile Selevkos VII Kiliyosaktes'i yetiştirdi. Romalılar Pont kıralı Mitridat'la müttefiki Tigran'a karşı harekete hazırlanınca, her iki oğlunu senatodan yardım istemek üzere Roma'ya gönderdi.

Suriye, on dört sene büyük Tigran'ın idaresi altında boğuşma sahnesi olmaktan kurtuldu. Memleketteki huzur ve sükûn sayesinde ziraat ve ticaret gelişti. Her tarafta servet ve refah artmağa başladı. Sürekli çarpışmalar arasında ezilen, inleyen halka, bir az dinlenmek nasip oldu.

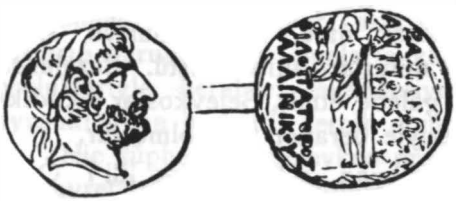
Fakat bu güzel günler çok devam edemedi. Roma'lıların Pont kıralı Mitridat Eupator'a karşı açtıkları kesin mücadele ile Küçük Asya'da olduğu gibi, civar ülkelerde de yeniden bir facia devri başladı. Kayın pederi Mitridat'a yardım mecburiyetinde kalan Tigran, başkomutanı Megadates'i ve idaresindeki kuvvetleri Suriye'den geri çekerek Roma'lılara karşı gönderdi.

Tigran kuvvetlerinin Suriye'den ayrılması, vaktiyle anası Selene tarafından Roma'ya gönderilen ve avdetinde Anadolu'nun Roma'lılar idaresindeki bölgesinde olayların gelişmesini bekleyen XIII. Antiokhos (Asya'lı) Roma generali Lukullus'un yardımiyle Suriye'ye girdi (M. ö. 69). Suriye'nin kuzey-doğusunda Komagene (Comagène) bölgesindeki Samosat şehrinde kırallığını ilân etti (Res. 23).

Fakat, bu durum ancak dört yıl sürebildi. Pont kıralı Mitridat'ın katî surette imhasına memur edilen Roma generali Pompeius, önce Pont, sonra da Tigran kuvvetlerini yenerek

[81] Antiokhos XIII, madalyalarında Asya'lı (Asianique)'dan başka Epifan, Filopator, Kallinikos ve Kommagenos lâkaplariyle de anılmaktadır.

Küçük Asya'ya hâkim olduktan sonra M. ö. 65 tarihinde Amanos dağlarından bir sel suretiyle Suriye'ye indi. Efendi değiştirmeye alışkan olan Suriye'liler, Roma generaline karşı hiç bir mukavemet göstermediler. Suriye bir Roma eyaleti haline konuldu (M. ö. 64). Antiokhos XIII kırallıkta bırakılması için Lukullus'un vesatetine başvurdu ise de, Pompeius memlekette huzur ve asayişi temin edecek kudretten mahrum olduğunu ileri sürerek bu isteği red etti. Son kıral hayatının son yıllarını alelâde bir vatandaş olarak geçirdi ve M. ö. 58 de öldü.

Res. 23 — Antiokhos XIII, Asiaticus

M. ö. 212 tarihindenberi yaşayan Selevkos hanedanı da bir yıl sonra Mısır kıraliçesi Berenike ile evlenmek suretiyle Mısır kıralı olan kardeşi Selevkos Kibiosaktes'in şahsiyle beraber bir yıl sonra tarihe gömüldü [82].

64 tarihinden itibaren Suriye, Roma'dan gönderilen Prokonsül'ler tarafından idare edildi. Roma imparatoru Augustus devrinde idare imparator vekillerine verildi.

[82] Fülütçü (Auletes) lâkabiyle anılan Mısır kıralı Ptolemaios XI. (M. ö. 82-81) zamanında Mısır'ın iç durumu çok karışmış, halk ile kıralın arası açılmıştı. Kıbrıs adasının Roma'lılar tarafından zaptı üzerine bu açıklık bir kat daha artmış, kıral İskenderiye'den kaçmak zorunda kalmıştı. Kıralın kaybolduğuna hükmeden halk, yerine kızları Kleopatra ile Berenike'yi birlikte kıral ilân ettiler. Ptolemaios XI 'in kız kardeşi Selevkoslar kıraliçesi olan Selene'nin iki oğlundan birini bu kızlara koca ve Mısır'a kıral olmak üzre. İskenderiye'ye getirmek için Suriye'ye bir heyet gönderildi. Fakat, bu heyet geldiği zaman Suriye kırallığını kaybetmiş olan Antiokhos XIII ölmüştü. Heyet küçük kardeşi Selevkos Kibiosaktes'i Mısır'a gitmeye ikna etti. Selevkos Mısır'a girdiği zaman Kleopatra ölmüş, tahtta Berenike yalnız kalmıştı. Selevkos bununla evlendi. Fakat balayları çıkmadan karısı kendisini boğdurttu. Yerine Pont kıralı büyük Mitridat'ın oğlu olduğunu iddia eden Komana baş papazı Arkhelaos'u kocalığa aldı, Mısır kıralı ilân etti. Fakat Roma'lılardan yardım almış olan babası Ptolemaios XI Mısır'a gelerek Arkhelaos'u mağlûp etti'ye yakalayarak öldürdü. Mısır'lıların nefretine rağmen tekrar İskenderiye tahtına oturdu. Fakat kendisinden iki yıl sonra (M. ö. 30) Lajid hanedanı da Roma'lılar tarafından tarihe gömülecekti.

Hellenizm'in Akibeti

Selevkosların zayıf düştükleri zamanlarda İran'da Partlar bir devlet kurarak Hellenizmi bu ülkeden çıkardıkları gibi, kuzey Mezopotamya'da Osroen bölgesinde de Âramîler bir prenslik teşkil ederek Hellenizm izlerini silip süpürmüşlerdi.

M. ö. 83 tarihinden itibaren Suriye'de de aynı hal oldu. Büyük şehirler müstesna olmak üzre, bütün Suriye, Arap şeyhleri ile Âramî köylülerin nüfuzları altına düştü. Buralarda sâmi ırkın jenisi Hellenizme galebe etmiş, Selevkoslar yıkıldıktan sonra eserleri de kendileriyle beraber yok olmuştur.

Acaba bu neticeyi hazırlayan sebepler ne idi? Öyle görülüyor ki Selevkos hanedanı, seciye itibariyle hiç te soysuzlaşmış değildi. Bu hanedan prensleri arasında avare, kabiliyetsiz kırallar bir kaçı geçmemektedir. Bunlar da mecburiyet gördükleri zaman bu hayattan sıyrılmış, hanedana mahsus enerji ve kabiliyeti belirtmişlerdir. Daima at üstünde, bir ordu başında veya ücretli askerî kıtalar önünde savaşa koşan Selevkoslar, Mısır'daki Lajid prensleri gibi işsizlikle geçirecek vakit bulamadıklarından, tabiatiyle böyle bir işsizliğin sürükliyeceği zevk ve sefahat âlemine de atılamamışlardır.

Selevkosların geniş, askerî imparatorluğunda hükümdarlar, ırk, din ve karakter itibariyle birbirlerine benzemeyen, fakat umumiyetle cesur ve savaşçı olan türlü kavimleri itaat altında tutmak için daima tetik bulunmak zorunda olduklarından, Mısır'da olduğu gibi şairleriyle, nedimleriyle, gözdeleriyle köşklere kapanarak zevk ve sefa, iyş ve nuş hayatı geçirmelerine imkân yoktu.

Bundan başka bütün Selevkos prensleri aynı çarktan çıkmış gibi görünüyorlar. Birinci Selevkos, her şeyden evvel iyi bir süvari, sergüzeşt arayan atılgan bir savaşçı idi. Büyük Antiokhos da seri tehevvürü, aldatıcı tavırları, bazan muhteşem, bazan hafif meşrebce vaziyetleri ve inanılmaz zaaflariyle beraber, yine şanlı bir suvari, sergüzeşt arayan bir savaşçı idi.

Antiokhos Epifan, hodbinlikle dehanın dikkati çeken bir halitası idi. Vaktiyle Akropol tepesinde geçirdiği duradur tahayyüllerin tesiri altında ateşli bir helenci olarak yetişmekle kalmamış, kendisinde çölün jenisini, sâmi ırkın dehasını yenecek

bir kudret tahayül edecek kadar ileri gitmiş, belki de çığrığından çıkmıştı.

Hanedanın son temsilcileri, Zagros felâketinden sonra parasız pulsuz bir az çılgın, her halde sergüzeşt arayan birer şövalye tavrı takınmış bulunuyorlardı. Bunlar, bugün Önasya'nın büyük birer kıralı iken yarın çapulculukla geçinen birer çete başı olmağı tabii görüyor, asla ümitsizliğe düşmüyor, muttasıl, çarpışıp duruyorlardı. Bunların karakterleri, bütün ifratları ve boşluklariyle beraber, İskenderiye çelebilerinin işsizliğine ve uyuşukluğuna herhalde tercih olunmak icabeder.

Hiç şüphe yok Selevkos prenslerinde ne azim noksanlığı, ne gayretsizlik, ne de didinmekten çekinme meyli yoktu. Bu vasıflar onlarda, memleketi daimi bir savaş alanı yapacak kadar fazla idi. Selevkoslara Hellenizm ile beraber yok olma âkibetini hazırlayan âmil, kıralların herhangi bir hususiaki noksanları, değil, arkalarında vazife ve mesuliyetini kavramış, devleti benimsemiş bir halk bulunmaması idi.

İskender'in varisleri, Hellenizme beyhude yere, Yunanlıların hiç bir zaman malik olmadıkları siyasî birlik anlamı vermeğe çalışmışlardı. Halbuki Hellenizm, İskender'den sonra, eğer site mücadelesinin üstüne yükselmiş ise, bu hal, ancak hanedan mücadelesine düşmek için olmuştu. İskenderiye, Antakya, Bergama, Isparta'nın, Atina'nın ve Teb'in yerine kaim olmuşlar, yani devamlı parçalanmanın örneklerini yaşatmışlardır.

Selevkos kıralların gayret ve azimleri, enerjileri, müttehid ve devamlı bir imparatorluk teşkiline matuf mesailerinde pek güzel belirmektedir. Roma, Selevkos'larla neler kaybetmiş olduğunu pek çabuk anlamıştır; Hellenizm, İran'da yerini Turanlılara bırakmıştı. Suriye'de ise Arap fetihlerine yol açmış oldu. Anadolu'da ise ileride görüleceği gibi, Mitridat Evpator ile bir Ahamaniş kımıldanışı belirmiş, bu hareket önce Hellenizmi sarsmış, sonra da Roma'yı tehdit edecek bir kudret kazanmıştır.

e) M. ö. üçüncü yüzyılda Yakın Şark ve Akdeniz'de ekonomik ve sosyal tekâmül

M. ö. üçüncü yüzyılda Yakın Şark ve Akdeniz'de ekonomik gelişmenin ilerlemesi ve yayılması medeniyetin seyri

üzerinde büyük bir tesir yapmıştır. Bu asırda ticaretin ve seyrü seferin çoğalması ve genişlemesi neticesi olarak doğan kapitalizm de tabiatiyle genişlemiş ve yayılmıştı. Bunun sosyal hayat üzerinde tesirsiz kalması mümkün değildi ve öyle olduğunu görüyoruz. Büyük sermayelerin toplandığı memleketlerde içtimaî iki hâdise başgösteriyor: şehir hayatı gelişiyor, burada yaşayanlar serbestliklerini kazanıyor. Büyük sanayi merkezleri teşekkül ediyor. Mısır hariç olmak üzere, bu merkezlerde işçi köleler birikiyor. Sikke tedavülü yayılıyor. Bununla beraber, şehirler halkı arasında lüks mefruşat hevesi artıyor. Zengin mefruşat binaları dolduruyor.

Kudretli malî şirketler elinde bulunan bir çeşit banka teşkilâtı çok geniş bir surette bütün Yakın Şark ve Akdeniz memleketlerine yayılıyor. Paranın bolluğu krediyi kolaylaştırıyor, bu da ticaretin alabildiğine inkişafını temin ediyor. İskender zamanında % 12 olan faiz M. ö. 250 tarihlerine doğru % 10, elli yıl sonra yani M. ö. 200 tarihinde ise % 6'ya kadar düşüyor. Yalnız Mısır'da hükûmet millî banka lehine faizlerin düşmesini önlediğinden, burada faizin % 24'e kadar yükseldiğini görüyoruz.

Hususi servetler olağanüstü artıyor, zenginler paralarını toprağa yatırdıklarından büyük malikâneler, geniş çiftlikler teşekkül ediyor. Bütün bu olaylar, İtalya'da olduğu gibi, Yunanistan'da ve Yakın Şark memleketlerinde ve Mısır'da da görülüyor.

Büyük kapitalist emlâk karşısında, küçük mülkler ortadan kalkıyor, yani büyük emlâk sahipleri tarafından yutuluyor. Küçük emlâk sahipleri, mülklerinde murabahacı olmak durumuna düşüyor. Küçük mülklerle beraber buralarda çalışan köleler de ortadan kalkıyor.

Paranın bollaşması bankalar vasıtasiyle bir memleketten diğerine naklinin kolaylaşması, her yerde hayatı yükseltiyor, harplerin sebep olduğu esir bolluğu, şehirlerde serbest meslek sahipleri için felâketli bir rekabet yaratıyor, gündeliklerin gittikçe düşmesine sebep oluyor.

Bu suretle toprak ve servet sahiplerinin zenginlikleri arttıkça, hayat yüksekliği, gündelik düşüklüğü neticesi olarak eski orta sınıf, borçlana borçlana süratle proletarya zümresine katı-

lıyor. Proletarya sınıfının durumu ise daha çok fenalaşıyor. Bu durum karşısında sanat sahipleri varlıklarını ve mukavemet kudretlerini arttırmak maksadiyle bazı şehirlerde sendika halinde toplanıyorlar ve hatta muhtelif şehirlerde kurulan bu topluluklar arasında birlik kuruluyor. Bilhassa Ege denizi bölgesindeki memleketlerde içtimaî davalar ortaya çıkıyor. Attika güneyindeki Lorium (Laurium) gümüş madeni ile Makedonya ve Trakya'daki Ponardağ (Panagée) altın madeninin tükenmeleri, küçük mülkiyetlerin ortadan kalkması, eski sitelerin, içindekileri artık yaşatamıyacak bir duruma düşmeleri neticesi olarak şiddetli bir buhran baş gösteriyor. Halk ayaklanıyor, borçların ilgasını, toprakların taksimini istiyor. Sosyal kargaşalıklar baş gösteriyor. Köleler de ayaklanıyor, Yunan şehirlerinde bu kölelerin çokluğu hakiki bir sosyal tehlike teşkil ediyor ve tehlike önlenemiyor.

Milletlerarası ticaretin gelişmesi, her memleket mahsullerine bir hususiyet temin ediyor: İskenderiye buğday; Elid (Elis) Yehuda ili, kenevir; Pont ceviz, fındık; Babilonya hurma; Antakya incir; Suriye ve İyonya, yapağı ve sert kıl; Beyrut kuru üzüm; Şam erik; Asur pamuk ihraciyle şöhret alıyor. İskenderiye aynı zamanda Hindistan ve Arabistan mahsullerinin büyük pazarı rolünü görüyor. Fenike siteleri ise Baktriyan'dan gelen Orta Asya ve Çin mallarının ihraç limanları olarak tanılıyorlar. Milet, Efes, İzmir, Priene Asya içlerinden gelen ticaret yollariyle besleniyor, bu şehirler sanayii büyük hamleler gösteriyor; İstanköy'de (Cos) ipek dokunuyor, Milet kumaşçılıkta Suriye'ye rekabet ediyor. İskenderiye mensucat ve kâğıt imal ediyor, Bergama lüks kumaşlar yapıyor, Tir ve Arvad ise Erguvan boyasının zengin mahreci oluyordu.

Yeni merkezler birdenbire genişliyor ve zenginleşiyorlar; Eubea ve Kıbrıs'ta bakırın tükenmesi üzerine yerlerini Sina yarımadası alıyor ve Mısır için yeni bir servet kaynağı oluyor.

Git gide genişleyen ve çoğalan deniz seyrü seferleri, her memlekete mahsus malların tanıtılmalarını, ticaret eşyaları fiyatının bütün Akdeniz havzasında aynı seviyede kalmasını temin ediyor.

Büyük devletler için ticaret yollarına hâkim olmak, hayatî bir zaruret oluyor. Mısır, Süveyş berzahı ile Hind yollarına

hâkim olmak sayesinde Akdeniz'in en zengin ve en müreffeh memleketi oluyor. Antakya'nın zenginliğinde, Çin ve Hind'e kadar Asya içlerine dalan kervan yollarının büyük bir hissesi bulunuyor. Çanakkale boğazına hâkim olan Bergama, servetini ve refahını Karadeniz'le Egedenizi ticaret yolları yüzünden kazanıyor. Rodos Akdeniz'deki merkezî durumu itibariyle ticaret bakımından büyük önem kazanıyor, transit sayesinde zengin bir malî merkez oluyor. Milâttan önceki üçüncü ve ikinci yüzyıllarda başgösteren harpler bile, bu büyük ticaret yollarına hâkim olmak yolundaki rekabetten patlıyor. Bu yollar, aynı zamanda içinden geçtikleri memleketlerin içtimaî tekâmüllerini tayin ediyorlar.

Selevkosların şehir kurmak politikası

Şehir hayat ve hürriyetini yaratan âmillerin başında milletlerarası ticaretin inkişafı gelmektedir. Bu hususu en iyi takdir eden İskender olmuş, zaptettiği ülkelerde, ticaret merkezi olabilecek durumda gördüğü her yerde birer yeni şehir kurmuştur. Selevkos'lar da, İskender'i takliden, şehir burjuvasının ekonomide oynadıkları rolün önemini takdir etmek liyakatini göstermişlerdir. Selevkosların bu siyasetlerinin en büyük eseri, yeni şehirlerin teşekkülüne ve bu şehirler halkının serbestliğine imkân vermiş olmalarıdır.

Selevkos'ların ticari ekonomideki siyasetleri, bütün Önasya 'da yeni şehirler kurulmasını intaç etti. Bu şehirler, Lajidler idaresindeki Mısır şehirleri gibi merkeze sıkı bir surette bağlanmadıkları gibi, içinde bulundukları eyaletlerin aksamından da sayılmıyorlardı. Bu yeni şehirler, muhtar, fakat kıralın kontrolüne tâbi birer site telâkki ediliyorlardı.

Şehir bütçesini incelemek, kanunlarını münakaşa ve kabul etmek üzre hemşehriler tarafından seçilmiş majistratlar (Magistratus) ler ile eski majistralardan müteşekkil bir senatoya sahip olan bu şehirlere, kıral tarafından vatandaşlar arasından tâyin edilen bir belediye başkanı riyaset ediyordu.

Yunan siteleri gibi, bu şehirler de burjuvalık haklarına malik bulunuyorlardı. Başka şehirlerle siyasi münasebet tesisinde ve karşılıklı münasebetleriyle ilgili işlerde anlaşabiliyorlardı. Fakat, politik ve malî hususlarda kıralın vesayeti altında

bulunuyorlardı. Kıral, bu şehirler karşısında devletin ekonomik ve stratejik merkezini teşkil ediyordu. Selevkoslar, aynı zamanda bu şehirleri memleketlerinin birliğine esas saydıkları helenizmin kuvvetli yuvaları telâkki ediyorlardı. Bu şehirlerden bazıları askerî stratejik önemi haiz yerlerde tesis edilmişlerdi. En önemlileri ticaret yollarının müntehi olduğu sahillerde veya hükûmetçe işletilmeleri kararlaştırılan madenler bölgesinde kurulmuş olan şehirlerdi, Bunlar arasında münhasıran ziraî olan eyaletlerle, mahallî ticaret ve idare merkezi olarak kurulanlar da vardı. Selevkoslar, bu şehirlerden başka köylerde de site teşkilâtı yapmışlardı. Köy gruplarından teşkil olunan bu sitelerde halk tarafından seçilen bir hâkim bulunuyordu. Bunlar vergileri topluyor, kaza dairelerindeki köy gruplarını idare ve buralarda adaleti icra ediyorlardı. Her site, idare ile mükellef olduğu bölgenin merkeziydi. Fakat bölge içindeki köylerin iç işleri hakkında karar vermek mahallerine bırakılmıştı. Bu teşkilâta göre imparatorluk toprakları sitelere göre bölgelere ayrılmış, sitelerin idaresi de vatandaşlara, yani site içindeki orta sınıf halka (bourgeoisie) bırakılmış oluyordu. Yeni kurulan şehirleri doldurmak için tercihan Makedonya'lılardan veya Yunanlılardan, bazan da Suriye'lilerden hür çiftçiler getirilir, kırallığa ait malikânelerden ifraz edilen arazi bunlara tevzi edilirdi. Bu topraklar, bunlara bizzat işlemeleri için değil, belki buralarda kurulacak çiftliklerin varidatını almaları ve bu suretle hükûmeti mutlakanın dayandığı bu siteler halkını yaşatmak için veriliyordu. Antakya şehri, bu suretle arazi sahibi yapılan onbin aile ile kurulmuştu.

Eskiden kalma şehirlere gelince, bunlarda da ya bu teşkilât kurulmuş veya kurulan yeni şehir karşısında sönmeğe mahkûm bırakılmışlardı. Dicle üzerinde Mezopotamya metropolü olarak Selevkiye şehri kurulduğu zaman, askerî prestiji yeni siyasete engel olan eski Babil sönmeğe yüz tutmuş, buradaki halk Selevkiye şehrine, çekildiklerinden eski Babil tedricen tamamiyle boşalmıştı.

Suriye ve Fenike'nin eski siteleri de hükûmet merkezi Antakya ile Selevkiye Pièrri adı verilen büyük limanları, Laodike (Laodicée), Apamae (Apamée), Dura Europos (Doura Europos) ve daha diğer yeni şehirler karşısında gölgede

kalmışlardır. Tarsus (Tars) a Selevkos'lar devletinin büyük merkezlerinden olmustu. Milet, Efes (Ephesos) Kolofon (Colophon) eski refahlarını muhafaza ettilerse de, Trova (Troie) ve Sardes'in varisi olan Bergama (Pergamon) Küçük Asya'nın metropolü oldu.

Selevkosların bu şehirleri Babilonya ve Yunanistan'daki şehircilik esaslarına göre toplu bir plân üzerine kurulmuşlardı. Rasyonel ve azametli olan bu plân, milâdî ikinci asırda Romalıların şehircilik politikasının da modeli olmuştur. Bu plâna göre küçün Asya'da ve Ege bölgesinde Yunan şehirleri yeni bir sima almış, her yerde büyük tiyatrolar, muhteşem belediye binaları kurulmuş, hususî meskenlerin lüksü ve konforları geniş nispette her yerde gelişmiştir. Sermaye sahipleri, kiraya vermek veya satmak için müteaddit katlı apartmanlar inşasına başlamışlardır.

Bu şehirler kuruldukça, eski derebeylik rejimi her yerde intihap hakkını haiz vergi vermekle mükellef vatandaşlar demokrasisi karşısında kaybolmağa yüztuttu. Kırallar, derebeylerin malikânelerindeki eski esaret izlerini de büsbütün kaldırdılar. Malikânelerin derebeylik devirlerine mahsus gelenekleri, Yunan hukuk esaslarına göre esaslı bir istihaleye uğradılar. Derebeylik rejimi ortadan kalktı. Eski derebeyliklere ait serf köyler bucaklara, tapınakların köyleri ise muhtariyetli sitelere istihle ettiler.

Fakat, bütün bu derin ve esaslı değişmeler, sistemli bir inkılâpla değil, tedrici bir tekâmül ile tahakkuk ettirildi.

Küçük Asya'da, Suriye ve Mezopotamya'da tapınaklara ait makaddes topraklara dokunulamazdı. Pont Kapadokya'sındaki Zela (bugünkü Zile) büyük Kapadokya'daki Kommana tapınakları arazilerini muhafaza ettiler. Kudüs'teki ruhani prensliği Romalılar zamanına kadar yaşadı. Fakat, büyük tapınakların çoğu ve bilhassa Efes ile bunun kuzey batısında bulunan ve Homeros, Ksenofon (Xenophon) ve Mimnerme'in vatanları olarak tanılan Kolofon (Colophon), eski imtiyazlarını, muhtariyetli içtimaî statülerini kaybettiler. Bu içtimaî yeni teşekklün derin istihalesi, hukuk birligine müteveccih büyük cereyanla ahenkli olarak vukua geldi. Eski mahallî hukuklar ilga edilmedi. Fakat ticaretin genişlemesi, vaktiyle Babilonya'nın

tesiriyle milletlerarası ticaret merkezlerinde câri olan mukavele sistemini de her tarafa yaydı. Kırallık vergisinin cibayeti, Darius I zamanında arazi hasılatından bir kısmının alınması esasına göre nizamlanmış olan usule tevfikan düzenlendi ve tamim edildi.

Sitelerde mukavelelerin tescili, emlâkin tahriri gibi hususlarda Mısır hukukundan mülhem olarak Yunan şehirlerinde tatbik edilen metodlara göre düzenlendiler. Türlü kavimler ve unsurlar arasındaki izdivaçlar, Yunan'lıların cihaz kontratı tipini her tarafa yaydı. Kırallara ait malikânelerde Yunanlıların icar mukavele usulleri itina ile tatbik edildi. Selevkosların hükmü altındaki şehirlerde Atina'nın hipotek esası, kredinin normal vasıtası olarak yerleşti. Hükûmet mevzuatı, banka müesseseleriyle ticari müesseseleri birbirlerine yaklaştırdı, birleştirdi.

Hellenistik çağ fikir hareketleri

İskender'in Yunan âlemi ile eski medeniyetler kaynağı olan Asya ve Mısır memleketlerini birleştirmesi, Yunan tefekkürünün başka istikamette yol almasına; Mısır, Hellen ve Doğu medeniyetlerinin kaynaşmaları ise yeni anlayışlara, umumi bir medeniyetin doğmasına zemin hazırlamıştı.

İskender zamanında ve müteakip asırlarda ekonomik hayatın milletlerarası bir mahiyet alması bu kaynaşmaya yardım ettiği gibi, sosyal telâkkileri de esaslı bir surette değiştirerek yeni bir aydın muhit teşekkülünü intac etmiştir.

Mazdeizm'in yüksek telâkkileriyle, Mısır'ın mistik, fakat ulvi düşüncelerini bir taraftan Olimpus'un sefahat sahneleriyle, diğer taraftan da kendi felsefî sistemlerinin neticeleri ile karşılaştıran Yunan'lılar, felsefî tefekkür kadar din anlayışı hususunda da büyük bir değişiklik ve gelişmeye uğramışlardı. Bilmukabele Aristo'nun açtığı çığır da Yakın Şark'ta olduğu gibi, Mısır'da da yeni bir araştırma ve düşünme ufku açmıştı. İskender'in ölümünden sonra generalleri arasında başgösteren kanlı savaşlara rağmen Şark ve Mısır irfan ve dinlerinin Yunan tefekkürü, Yunan felsefe ve ilim metodlarının da Şark ve Mısır düşünceleri üzerinde yaptıkları karşılıklı tesirler verimli olmakta devam etmiş, müşterek bir ilim ve kültür dili

şeklini alan Yunanca, bütün bu memleketlerdeki muhtelif unsurlara mensup aydınları birbirlerine yaklaştırmıştır.

Bunun tabii neticesi olarak kozmopolitizm ve tabii hak anlayışı, bu kavimlerin kültürlerini çerçeveleyen dar nasyonalizm zincirini kırmış, bütün Akdeniz memleketlerinde müşterek bir dil olan yunanca ile gerek felsefî tefekkür, gerek ilim ve edebiyat umumi bir karakter kazanmış, medeniyet, bütün insanlar için müşterek bir kıymet mahiyetini almıştır. Dinde de muhtelif inanç ve kültleri birleştirme temayülü (syncrétisme) belirmiştir. M. ö. üçüncü asırda bu hareketin en canlı merkezinin İskenderiye olduğunu görüyoruz.

Ekonomi, kültür ve medeniyet bakımından milletlerarası bir şehir mahiyetini arzeden İskenderiye, bütün kültlere açık bulunuyordu. Osiris, Adonis, Dionysos, Attis ve Tammuz gibi muhtelif memleketlerin yer tanrıları, Amon-Ra, Şamas, Zeus gibi gök tanrıları, her yerde bunları birbirlerine karıştıran halk tarafından takdis ediliyorlardı. M. ö. üçüncü asırda İskenderiye'de iki teoloji bilgini, Yunanlı Eleusis'li Timathes ile Mısır'lı tarihçi Manethon, inançları kaynaştırmak tecrübesine teşebbüs etmişlerdi. Bunlar, bütün yer tanrıları ile gök tanrılarını, yaratıcı ve kurtarıcı bir büyük tanrı yani Serapis kültünde birleştirmek istemişlerdi. Esasda yaratıcı tanrı Amon-Ra ile kurtarıcı tanrının (ölüm ve ondan sonraki dirim tanrısının) memzuci gibi telâkki edilen Serapis, Mısır ananesine uygun olarak, bir üçlük tanrı idi. Fakat uluhiyete atfedilen üçlük (teslis) karakteri, Mısır'ın yeni imparatorluk devrindenberi istihaleye uğramış, bu teslis Ptah-Amon-Ra yani ceset, ruh ve kâinatın şuuru şeklinde anlaşılmağa başlamıştır. Sarapis şeklinde tezahür eden yeni Amon-Ra-Osiris teslisi artık kâinatın (cismi) mefhumunu ihtiva etmiyordu. Bilâkis yeni üçlük güneş ruhiyeciliği (spiritualisme solaire) ile Osiris kültü mistisizmini birleştiriyordu. Bu anlayışa göre Serapis artık kâinatın timsali (image) değil, tek uluhiyette âlemin hâliki, kâinatın şuuru ve insanların kurtarıcısıdır.

Serapis kültü yanında Osiris'in zevcesi İsis'in kültü de gittikçe artan büyük bir ehemmiyet kazanıyor. Eski ana tanrıçelerin hepsi İsis'te birleştiriliyor. Bu suretle İsis aşk, bolluk, hakikat hikmet ve daimî yardım tanrıçesi oluyor.

Gariptir ki bu telâkkiden sonra İsis, Osiris'in zevcesi olmak vasfını kaybediyor. Tanrı kıraliçe, Osiris'in ölümünden sonra mucizevî bir surette İsis'den doğan ve fenalıklara galebe eden çocuk tanrı Horus, anası tanrıça gibi katmerli iki vasıfla takdis ediliyor: Kurtarıcı tanrılık rolü Osiris'den oğlu Horus'e intikal ediyor, bu tanrı oğlunun safveti fenalığa galip gelerek insanları kurtarıyor.

Memfis'te Apis öküzü ile temsil edilen Serapis kültü, hayret veren bir inkişaf gösteriyor ve nihayet günün birinde güneş tanrı tezahüriyle Roma imparatorluğunun resmî kültü oluyor.

Fakat Aristo devrinden sonra metafizik nazariyeler, fikir âleminde ikinci plâna düşmüştü. Esrarlı kültler dini, klâsik Yunan devrinde olduğu gibi, artık bunlarla uğraşmayan felsefeden ayrılmış, fikirleri birinci derecede meşgul eden konular olmaktan çıkmıştı. Evvelce söylediğimiz gibi, idealist ve materyalist ekollerin ileri sürdükleri mütezad sistemler, sonunda şüpheciliğe (scepticisme) müncer olmuştu. Günden güne mistisizme ve insanca yönelen dinî duygu karşısında Gargettas'lı Epikür (Epicure M. ö. 341-270) koyu bir materyalizm akidesi yayıyordu. Demokrit (Démocrite) 'ten mülhem olan Epikur, mutedil zevklerin temin edeceği bir saadet taharrisi esasına dayanan bir ahlâk ile ihtirasları ve ifrat derecedeki arzuları önleyen bir hikmet telkin ediyordu. Epikür'ün teklif ettiği bu felsefe ile şüphecilik, mütevekkilâna bir kötümserliğe müncer oluyordu. Fikir dünyasında bir şaşkınlık, ahlâk alanında bir buhran, inanç sahasında ise kesin bir yeis başgöstermişti. İnsanlığı bu buhrandan kurtaran İskenderiye mektebi ile filozof Zenon oldu. Kıbrıs'ta iflâs etmiş bir tacir olan Zenon tarafından kurulmuş olan bu mektep Yunan tefekkürüne kendi imkânlarına göre bir güven temin edebilmiştir.

Zenon, felsefenin iflâs etmiş olduğunu ileri sürerek ilme dönmeyi teklif etti. Fakat spekülatif ve teorik bir ilme değil, tecrübe esasına dayanan pratik ve canlı bir ilme dönmeyi öne sürdü. Esasen İskenderiye mektebi Aristo'nun talebesi olan ve onunla samimi münasebette bulunan Ptolemaios I tarafından kurulmuş olduğu için, Aristo'nun istikra (induction) esasına göre temellenmişti. Cüz'iden külliye intikal etmek suretiyle umumî kanunlar

çıkarmak yolu olan bu metod sürekli bir surette tek tek olayları birbir araştırmak gibi sabır ve tahammül isteyen zor bir yol idi. Bu metod, tahayyül ve tasavvur ile değil, ancak tecrübe ve istikra'a dayanan tefekkür ve taakkul ile tatbik olunabilirdi.

Başlangıçta riyazi ve tabii alanlarda tedrisat yapan İskenderiye mektebi, tabiat hakkında eski Yunan bilgisine nazaran, hakikate uygun fikirler ortaya atmak suretiyle ilim yolunu tutmuştu. Zenon da hakikatin ilmî araştırmasına dayanan bir ahlâk esası kurdu. Mısır'lılar gibi Allahı kâinatın şuuru (conscience) gibi tasavvur eden Zenon, kötümserliğe (pessimisme) müncer olan şüphecilik ve ahlâksızlığa götüren Epikur felsefesine karşı yeisten kurtaran bir iyimserlik (optimisme) ve muhteşem bir ahlâk sistemi tesis etti.

Zenon ruhu, uluhiyetin bir cüz'ü saydığı, ölümden sonra ruhun yine ona döneceğini tasavvur ettiği için, insanın şahsî olarak fâni olduğunu söylüyor, yani şahsî ebediyeti inkâr ediyordu. Bu kanaatle faziletin maverai bir mükâfatını yani Mısır'lılar gibi öldükten sonra başlıyacak yeni bir hayatta sevap ve mükâfat beklemiyor, iyilik yapmış olmak zevkini faziletin yegâne mükâfatı olarak kabul ediyor, insanın kendisini ilme vakfetmek suretiyle en yüksek ahlâk mertebesine çıkacağını söylüyordu. Çünkü ona göre ilim, ilâhi şuurun devamlı bir terakkiye doğru ilerlettiği dünyanın ezeli kanunudur.

Zenon'un Revakiye (stoicisme)[83] denilen doktrini: kültler, âyinler hariç olmak üzre o zamanın bütün temayülleriyle ahenkleşmek suretiyle seçkin aydınların dini olmakta geç kalmadı. Realist olan bu doktrin tasavvufî (panthéiste) bir tevhide "monothéism„'e; iman akidesini belirtmek suretiyle de ruhiyeciliğe "spiritualism„'e bağlanıyordu.

Ruhu, uluhiyetin bir cüz'ü telâkki etmek suretiyle insanların musavatını ve onları birleştiren sıkı tesanüdü kabul ediyordu. Ruhu, ulûhiyetten bir cüz telâkki etmek suretiyle hem insan şahsiyetine hürmet lüzumunu, hem de sıkı bir sosyal tesanüdü tesise çalışıyordu. Bu esaslarla, insanlık için tasavvur ettiği geniş reformun temelini kurmuş oldu.

[83] Stoa, Yunanca revak yani kapı siperi mânasındadır. Zenon, derslerini Atina şehrinin kapı siperi altında verdiğinden, taraftarlarına Stoacılar veya Revakiyun adı verilmiştir.

Zenon sistemi "eleme karşı kayıtsızlık, musibetler muvacehesinde ınetanet„ile hulâsa edilebilir. İnsanları fazilete eriştirecek bir yol bulmağa çalışan Zenon şöyle derdi: "her insan iyi ne olduğunu bilse, behemehal ona meyleder. Bu sebepten iyilik hakkındaki bilgileri edinmek için tab'ı selimimize, bunları nizamlamak ve terkip etmek için de aklı selimimize müracaat etmeliyiz„. Felsefesini, bu suretle "insanın yaradılışında asıl olan iyiliktir„ temeli üzerine kuran Zenon, terbiyeyi her nevi kemâlin kaynağı sayıyordu.

Zenon'a göre "bütün hırslar, bütün zevk ve safa emelleri, bütün arzu ve hevesler, bilgimizin noksanından ileri gelir. Cismani tabiatımız mukadderatın mahsulü olmakla beraber, biz heveslerimize, ihtiraslarımıza gem vurmayı, hür ve faziletli olarak yaşamağa her hususta akıl ve hikmete uygun hareket etmeyi yeni baştan öğrenmeye mecburuz. Hayatımız tamamiyle manevi olmalıdır. Zevk ve eğlencelere, elem ve iztıraplara karşı daima lakayıt kalmalıyız. Cemiyet içinde bir esir değil, bir vatandaş olduğumuzu unutmamalıyız.

Tabiat, bir ırmak gibidir. Irmağın suyu daima yenileştiği halde şekil ve görünüşü değişmediği gibi, tabiat da umumî heyeti itibariyle değişmez. Hakikat halde ise feza ile atomlardan ve kuvvetten başka hiç bir şey daimi değildir. Tabiatın şekilleri, esas itibariyle daima tebeddül eder.

Kâinatta bir kudreti âliye, görünmeyen bir mebde (prensip) vardır. Bu, kâinatı dolduran hayatî kuvvettir. Fakat insanlara mahsus hisler, hevesler ve ihtiraslarla vasıflanmış, teşahhus etmiş bir yüce zat, ancak beşer muhayyilesinin yarattığı birşeydir. Cihanda tesadüf de yoktur. Tesadüf gibi görünen olaylar, bizce bilinmeyen sebeplerin bir neticesidir. Tabiat, bir takım değişmez kanunlara tâbidir. Bu kanunlar, kâinatı muazzam bir otomat haline koymuştur. İnsanın ruhu, eşyanın genel mebdei (prensibi) olan hayat şulesinin bir kıvılcımıdır. Hararet gibi birinden diğerine intikal eder ve nihayet yeni baştan genel mebdee döner. Şuhalde âkıbetimiz mahvolmak, fâni olmak değil, belki genel hayata tekrar kavuşmak, onunla birleşmektir„ .

Zeno'un Epikur'un aksine olan bu felsefesinin Hind filozofu Sakyamoni Buddha'nın düşüncelerinin aynı oluşu, İskender

seferinin doğu tefekkürü ile Yunan tefekkürünün kaynaşmasında ne kadar büyük bir âmil olduğunu açıkça belirtmektedir.

Bu felsefe bir nevi tabii vücudiye (panthéisme naturaliste) sistemi olduğu içindir ki revakçılar, elem ve iztirabı bir azap saymamakta, yorulan bir insan uykuyu nasıl bir zevkle karşılarsa, dünyadan bıkan ve yorulan bir filozofun da ölümü öylece özliyeceğini iddia etmektedirler.

Fikir hürriyeti ve ilim alanında gelişme

Revakiye felsefesi, bu asırda kültürün fevkalâde yayılmasına, ilmin büyük inkişaflar göstermesine yol açtı. İskenderiye'de büyük kütüphaneler açıldı. Buralardaki kitapların sayısı yedi yüz bin cildi bulmuştu. Antakya'da, Bergama'da, Rodos'ta ve İzmir'de kütüphaneler kuruldu. İskenderiye'de Ptolemaioslar saraylarının yanında bir muzeum tesis olundu. Burada iaşeleri saray hazinesinden temin edilen bir sürü âlim, hayatlarını ilmî araştırmaya hasrettiler. Hükümdarların eftrafında âlimler,tarihçiler nurlu bir hale teşkil ediyorlardı. Bunlardan Mısır kıralı Ptolemaios I ile Epir kıralı Pyrrhus kendi hatıralarını yazdılar.

Atina, yine felsefe mekteplerinin merkezi idi. Burada büyük sistemler öğretiliyordu. Akademi'de Eflâtun felsefesi, Lise'de, Aristo sistemi, Portik (Portique) de Revakiye (stoïcisme) ve Epikur felsefesi (épicurisme), bütün Ege bölgesinden gelen talebeleri sinelerine alıyorlardı: Tarsus (Tars) Asya'nın en büyük üniversite şehri idi. Fakat İskenderiye bu hususta en başta bulunuyordu.

İskenderiye mektebinin kuruluşundan evvel Yunan'lıların astronomi alanındaki tetkikleri M. ö. 432 tarihinde Meton ve Euktemon (Euctemon) tarafından yaz gün dönümüne (solstice d'été) ait rasatlardan ibaretti. İlk defa İskenderiye mektebidir ki muayyen âletlerle rasat yapmak, açıları ölçmek ve trigonometri (müsellesat) düsturlarına tevfikan hesaplar yaparak neticeler çıkarmak gibi ilmî bir yol takip etmiştir. Bu sayede astronomi ilmi daha o zamandan itibaren muayyen bir şekil ve istikamet aldı. Sonraki asırların mesaisi, ancak onu tekemmül ettirmiş oldu.

İskenderiye mektebinin müspet ilim sahasındaki ilk şöhretli üstadı, matematik bilgini Euklides (Euclide)'tir. M. ö.

320 tarihlerine doğru İskenderiye mektebinde ders vermeğe başlayan Euklides'in öğrencileri arasında kıral Ptolomaios I de bulunuyordu. Euklides, o zamanlara göre matematik bilgiler ansiklopedisi mahiyetinde olmak üzere 15 eser yazmıştır. Bunlardan geometriye ait olan sekiz kitap asırlarca bütün dünyada geomeri öğretiminde esas olmuştur. Euklides bundan başka konik sekant (kutu'u mahrutiyat), çözülmesi gereken matematik meselelere dair eserler yazmış olduğu gibi, fiziğin savt (ahenk) ve ziya (rüciyet) bahisleri hakkında da kitaplar kaleme almıştır.

Euklides'in yetiştirdiği öğrencilerin en şöhretlisi ilim tarihinde ebedi bir ad kazanan Arşimed'tir. M. ö. 287 tarihlerine doğru Sicilya'nın Sirakuza şehrinde doğmuş olan Arşimed, tahsilini İskenderiye mektebinde ikmal etmiş, Euklides'in seçkin bir öğrencisi olarak yetişmiştir. Küre ve silindire (Üstüvaneye) ait iki kitap yazmıştır. Bir küre hacminin, haricine çizilen silindir hacminin üçte birine müsavi olduğu hakikati ilk defa bu kitaplarda ispat edilmiştir. Arşimed'in bu keşfine büyük önem verdiği, bu şeklin mezar taşına hâkedilmesini vasiyet etmesinden anlaşılıyor.

Büyük bir matematik bilgini olarak iki bin iki yüz yıldanberi insanlık irfanında yüksek bir mevki kazanmış olan Arşimed'in fizikteki buluşları da çok önemlidir. Bu meyanda muvazenet (statique) ve suların muvazenesi (hydrostatique) ilimlerinin temelini atmış olduğu gibi suya sokulan cisimler ile manivelâ kanunlarını da keşfetmiştir. Yakıcı aynaların icadı da kendisine isnad edilmektedir. Arşimed ilim tarihinde mihanik kanunlarını ilk keşfeden sima olarak tanılmaktır.

Bir aralık İskenderiye kütüphanesi müdürlüğünde bulunan Eratosthenes de bir çok ilmî eserler bırakmıştır. Bunlardan inkilâp dairesinin (medarı şems) inhirafının tayinine ait kitabı ile arzın cesametini ölçmek hakkında usullerden bahseden iki eseri, yerin yuvarlak olduğu tezine dayanıyordı. Aratosthénes yer yüzünü teşkil eden kıtaların teşekküllerine, birbirleriyle olan münasebetlerine, dağ zincirlerinin durumlarına, bulutların yer yüzüne olan tesirlerine, jeolojik hailere, bir zamanler deniz olan yerlerde karaların teşekkülüne, Çanakkale, Cebeltarık ve İstanbul boğazlarının teşekküllerine dair de eserler yazmıştır. En önemli kitabı, matematik, fizik ve tarihe ait üç ciltlik

eseridir. Bu kitaba o zamanlar bilinen dünyanın bir de haritası eklenmiştir (Harita 3 'e bak).

Matematikte elips (kat'ı nakıs) ve kat'ı mükâfi tabiyelerini ilk defa kullanan Apollonius da Ptolemais II zamanında (M. ö. 205 tarihlerine doğru), Muzeum profesörleri arasında bulunuyordu. Bugünkü matematik ilimlerinin temelini atan dört büyük adamdan (diğerleri Euklides, Arşimed ve Diophant'tır.) biri de Apollonius'tur. M. ö. Üçüncü asır ortalarında yaşayan Sisam (Samos) lu Aistark (Aristarque) arzın ve seyyarelerin güneş etrafında döndüklerini keşfetmişse de sâbit yıldızlar gibi güneşin de hareketsiz olduğunu söylemiştir. Bunun sistemi, aşağıda bahsedeceğimiz Hippark ile Ptolemaios taraflarından red edilecektir. Bu iki bilgin Kopernik zamanına (M. s. 1475 - 1543) kadar yaşayacak olan geosantrik (géocentrique = yeri merkez sayan) formülünü kabul edeceklerdi.

İskenderiye mektebinin insanlık irfanına olan büyük hizmeti belirtilirken Aristil (Aristyll), Timokharis (Timocharis) adlarını da hatırlamak kadirşinaslık olur. Astronomiye ait inceleme ve rasatlariyle ilme büyük hizmetlerde bulunan bu iki âlimden ikincisinin Epi yıldızı hakkındaki rasatları, M. ö. ikinci asırda İznik'te doğmuş olan meşhur Hippark (Hipparque) ın ilk ve sonbahar gün-tün eşitliği noktalarının tersyön (ric'i) hareketlerine dair olan mühim buluşu kolaylaştırmıştır.

İskenderiye buluşlarından faydalanan Hippark'ın ayın safahatına, yıldızların hareketlerine dair olan tetkiklerinin de bu mektebe maledilmesi zaruridir. Hippark'ın gök yüzünü ve yer yüzünü tasvir eden haritaları da o zamanlar için büyük bir terakki merhalesine tekabül ediyordu.

Almagest (Elmecesti) müellifi olan Ptolemaios Klaudius ise, İskenderiye mektebinin en parlak simalarından biri idi. M. s. 128 yıllarına doğru astronomi araştırmalarına başlayan Ptolemaios. Hippark'ın dununda idi. Onun arzı yuvarlak, fakat sabit ve âlemin merkezi olarak tanıttıran kitabının bin beş yüz yıl süren hâkimiyetine ancak İngiliz bilgini Nevton son verdirebilmiştir. Ptolemaios'un 1022 yıldızı ihtiva eden kataloğu, Samanyoluna (kehkeşane) ve seyyarelerin hareketlerine dair verdiği malûmat, asırlarca dünya astronomi bilginlerine rehber olmuştur. Fakat, kendinden önce Yakın Şark'ta eski Sumer-

lerden - Asurlardan, ve Yunanlı'lardan, İksenderiye bilginlerinden kalan rasatlardan yalnız kendi görüşüne uygun olanlara kıymet vermek ve diğerlerini ihmal etmek yolunu tutmuş olduğu rçin, nazariyesi hakikate uygun bir şekil alamamıştır.

İskenderiye mektebinin yetiştirdiği bilginler arasında M. ö. 250 tarihlerinde yaşayan Ktesibiyus (Ctesibius)'u da unutmamak icabeder. Su saatini (clepsydre) icat ve havanın elestikiyetini keşfeden bu zat, matematik bilgini İskenderiyeli Heron'un da üstadıdır. Evtokiyos (Eutocius) tarafından Nikomak (Nicomaque) aritmetiğini şerhettiği haber verilen Heronas'ın da bu Heron olması muhtemeldir. Heron'un üstadı tarafından düşünülen ateş makinesini iki silindir ekliyerek tekemmül ettirmiştir. Buna buhar makinelerinin ilk örneği gözüyle bakabiliriz.

Ktesibius ve Apollonius taraflarından yapılan su saatleri zamanı suyun damla damla akmasiyle ölçüyorlardı. Takvimin, ilk ıslahı şerefi de İskenderiyeli Sosijen (Sosygéne) e aittir. M. ö. 46 tarihinde tanzim edilen bu takvim, M. ö. 30 tarihinden itibaren Mısır'ın eski karışık takvimi yerine kaim olmuştur.

İlmin bu zamanlardaki verimi bunlardan ibaret değildi. Babilonya'nın Sippar şehrinden Kidinnu da bir senenin 365 gün, 5 saat, 41 dakika, 16 saniye olduğunu hesaplamıştır (Hata 7 dakika 16 saniyeden ibarettir).

Aristo'uzn talebelerinden Dikeark (Dicéarque de Messine) dünyanın bir haritasını çizmiş, Eratosten (Eratosthène de Cyrène) arzın çevresini hesaplayarak 39,688 kilometre gibi hakikate oldukça yaklaşan bir rakam bulmuş, med ve cezr hadiselerini incelemiş, İspanya'dan batıya doğru gitmek suretiyle Hindstana varılacağını iddia etmiştir.

Bergama sarayında trigonometri (müsellesat)' nin temeli atılmış. İskenderiye'de ise fen tatbikat sahasına konularak Faros (Pharos) adasında 120 metre yükseklikte ve dış bükey (convexe' muhaddeb) bir ayna ile cihazlanmış bir fener tesis edilmiştir.

Tababet, tamamiyle ilmî bir mahiyet almış, hareket ettiren sinirler, duygu sinirlerinden vuzuhla seçilmiş, kadavralar teşrih edilerek kımızı kan (şiryan) damarlarının vazifeleri belirtilmiştir. Hatta, bir iddiaya göre, M. ö. üçüncü yüzyılda İskenderiye'de

ölüm mahkûmları üzerinde, canlı oldukları halde, teşrih ameliyesi yapılmasına müsaade edilmiştir. Zooloji (hayvanat) ve tabiat ilimleri de aynı suretle gelişmişlerdir. Yalnız M. ö. 470 tarihinde doğmuş olan meşhur Demokrit tarafından ortaya atılmış olan atomist nazariyeye rağmen kimya ve fizik, tecrübe ve araştırma vasıtası ve aletlerinin bulunmaması yüzünden, Arşimed'den sonra büyük bir terakki gösterememiştir.

Mısır'da, Yakın Şark memleketlerinde ve Yunanistan'da bu temayül, sanata da hâkim olmuştur. Sanatın zihniyetlerde yarattığı gelişmeler sayesinde bütün bu memleketler halkı, din dil ve ırk prejüjelerinden yavaş yavaş uzaklaşmağa başlamışlar, ekonomik ve politik emparyalizm bağlarını koparan muharebelere rağmen; esaslı iki fikir üzerine dayanan tek bir medeniyet alanında birleşmişlerdir. Bu iki temel fikirden biri ferdin vicdan ve şuuruna, diğeri de aklın kıymetlendirdiği ahlâk telekkilerine hürmet esasları idi.

Yeni Eflâtunculuk (Neoplatonizm)

Aristo'nun istikra (induction) metodiyle açılmış olan İskenderiye mektebi Zenon'un sistemi ile yavaş yavaş naturalist panteizm ile nihayetlenmiştir. Fakat bu gelişme ancak milâttan sonra ikinci asır sonlarına kadar devam etti M. s. 193 tarihlerine doğru şöhret alan İskenderiye mektebi profesörlerinden Ammonius Sakkas (Ammonius Saccas) bu faaliyete başka bir istikamet vermek suretiyle eski hızı azalttı. Bu zat, iki büyük filozof olan Eflâtun ile Aristo'dan her ikisinin de en yüksek filozof olduklarına göre hakikat olarak ileri sürdükleri esasların da hakikatten başka bir şey olamıyacakları kanaatına dayanarak bu iki filozofun mesleklerinin birbirinden uzak olamıyacağı neticesini çıkarmış, bu meslekleri birleştirmek teşebbüsüne girişmiştir. Kendisi mistik ruhlu bir zat olduğu için, Eflâtun sistemi kendisine daha cazibeli gelmiş, neticede istikra sistemi yavaş yavaş yerini ta'lil (déduction) metoduna bırakmıştır.

Bitip tükenmek bilmeyen araştırmalara, devamlı akıl faaliyetine dayanan sistemin bırakılarak yerine tasavvura dayanan metodun alınması aklın rolünün muhayyileye bırakılması demekti. Bunun sonu ağır başlı mühendislerin, müspet düşünceli matematikçilerin kürsülerine mistik tahayyüllere dalan uyuşuk

dimağlı adamların oturmaları, Zenon'un yerini de Ammonius Sakkas'ın öğrencilerinden mistik ruhlu Plotin'in işgal etmesi olacaktı ve öyle oldu. M. s. 205 tarihinde doğan ve on bir sene kadar Ammonius Sakkas'ın derslerini dinleyen Plotin bu yeni cereyana büyük bir hız, geniş bir istikamet verdi.

İran ve Hind din ve felsefelerini tetkik etmek üzre imparator Gordiyan'ın Asya seferine katıldı. Fakat İran'a kadar gidemedi. Gordiyan Mezopotamya'da ölünce geri dönmeye mecbur kaldı. Antakya'ya döndü. İran'a ve Hind'e gidememekle beraber Yakın Şark'ta eski din ve felsefeleri iyice incelemek imkânlarını buldu. Roma'ya gidip yerleştiği zaman, şarkın mistisizmini esaslı surette benimsemiş bulunuyordu. Roma'daki tedrisatı mistisizm ve panteizmin labirentleri içinde Eflatûn felsefesine yeni bir sima vermek amacını güdüyordu. Roma'da 54 kadar eser yazdı. Isaguci müellifi Porfir (Ferforius = Porphyr) gibi bütün orta zamanların dimağına hâkim olacak talebeler yetiştirdi. Neticede Aristo felsefesi ile Zenon'un ahlâkı yerine Neoplatonizm kaim oldu. Feyizli İskenderiye mektebinin açmış olduğu cereyan da yavaş yavaş uyuştu ve nihayet söndü. Fakat, bu değişme hareketi devam ederken de, evvelki asırlarda ilim ve kültürle beraber demokrasinin de inkişafı neticesi olarak doğu Akdeniz'le Ege bölgelerinde, Avrupa'da ancak 19 uncu asırda görülen vicdan serbestliği ile ilmî mübadelenin beraberce gelişmeleri devam etmişti.

Panteizm ve mistisizmin zaferlerlerine rağmen yine, siyasi ve dinî sansör olmaksızın fikirlerin her yerde serbestce ortaya atılması devam etmiştir. Bu serbestlikten yalnız Filistin mahrum idi. Kudüs'teki Yahudi otoriteleri, Yahuva dinini yine ölüm cezasiyle müdafaa etmek gayretini güdüyorlardı.

Yunan dilinin Mısır ve Yakın Şark'ta ilim dili olması sebebiyle milletlerarası bir mahiyet alan Yunan edebiyatı, başka millet ve ırklara mensup bilginlerin de hamleleriyle büyük istihale geçirmiş, muharrirler ve halk eskidenberi itibarda olan konulardan, klâsik trajediden uzaklaşmağa başlamış, mıhayyel eserler, diyalektik (münazaralı) şiirler, pitoresk görüşler rağbet

kazanmış, İskender romanı gibi eserler, Asya'da Hind'den, Avrupa'da Galya (Gaule) memleketine kadar yayılmıştır.

Aristo devrindenberi geniş ve derin bir görüşle yazılmağa başlayan tarih de, yeni bir çığıra girmiş, sanatın, edebiyatın, ilmin tarihleri de ayrı ayrı yazılmışlardır.

IV.

SELEVKOSLAR DEVRİNDE ÖNASYA'DA KURULAN KÜÇÜK DEVLETLER

a) Nabatiler

Selevkoslar zamanında Yakın Şark kavimleri arasında rol oynayanlardan biri olan Nabatiler, Filistin'in güneyinde eski Edom bölgesinde oturuyorlardı. Kuzeyde Filistin, doğuda Suriye, güneyde Hicaz çölleri, batıda ise Vadil'urabe ile çevrilmiş olan Edom bölgesine, Yahudiler Sair, Yunanlılar ise İdoma adını veriyorlardı[84]. Sonraları Araplar da dağlık olduğunu belirtmek için Bilâdi-Cibal demişlerdir.

Taşlık ve dağlık bir bölge olan Edom'un merkezine İbraniler Sla' diyorlardı. Yunanlılar bu ismi kendi dillerine çevirerek şehre Petra, Araplar ise (Haceriye) adını vermişlerdir.

Nabatilerin Edom'a nereden ve ne zaman geldikleri meselesi tarih bilginleri arasında münakaşalı bir konudur. Bir iddiaya göre Nabatilerin menşei Arabistan ortalarındaki Cebel-i

[84] Edom bölgesinin ilk halkı mağaralarda yaşayan insanlard, Yunan'lıların «Troglodite» dedikleri bu halkın sakin oldukları tabii ve suni mağaralarda buralardaki dağlarda bugün de rastlanmaktadır. Tevratın tekvin kitabına göre, tayin edilmiyecek kadar eski bir zamanda Edom'lular buraları istilâ ederek mağara insanlarını ya imha etmiş veya hükümleri altına almışlardır. Ayrı ayrı başkanlar idaresinde birçog kabilelerden mürekkep olan Edom'lular Orşelim'den Kızıldeniz'e giden yol üzerinde bulunduklarından M. ö. X. yüzyıldan itibaren İsrail oğullarının tecavüzlerine uğramışlar, Saul (Talut) ile başlıyan bu tecavüz Davud zamanında kesin netice vermiş, Edomiler İsraillerin hükmü altına girmek zorunda kalmışlardır. Süleyman zamanında bir aralık Edom'lular İsrail'lerin boyunduruğundan kurtulmak üzre bir isyan çıkarmışlarsa da, muvaffak olmamış, bir çok zayiat vermek felâketine uğramışlardır. Fakat İsrail'lerin insafsız tabakkümleri altında ezilen Edom'lular, hiçbir zaman bunlara karşı samimî bağlılık gösterememiş, daima düşmanlariyle birleşmiş, Asurluların, Babililerin Filistini işgalleri sırasında İsraillerden asırlaşmış kin ve intikamlarını almışlardır. Doğudan gelen Nabatiler, burayı istilâ ettikleri zaman, Edmo'luları hükümleri altına almış, zamanla onlara karışıp kaynaşmışlardır.

Şemmer'dir. Diğer bir iddiaya göre de bunlar, Mezopotamya'dan gelmişlerdir. Bu son menşe hakkında da iki iddia vardır.

Şark dilleri uzmanlarından Quatremère, Nabat adının Fırat Dicle ırmakları arasındaki halka ait olduğunu ileri sürerek Nabatilerin Orta Mezopotamya'dan, diğer bir kısım tarihçiler ise Basra körfezi kıyılarından çıktıklarını iddia etmişlerdir.

Bütün bu iddialar, netice itibariyle bu kavmin Arap veya Âramî olduğu meselesini ortaya atmaktadır. Başta Corci Zeydan olmak üzre yeni Arap tarihçilerinin pek zayıf esaslara dayanarak bunları Arap yapmak gayretinde fazla ileri gittikleri görülüyor. Fakat Nabatilerin bıraktıkları yazıtların âramî dili ve âramî harfleriyle yazılmış olmaları, bunların hüviyetlerini pek güzel belirtmekte, Araplık davasını çürütmektedir.

Esasen milâttan önce yedinci asır sonlarına ve Asurbanipal zamanına ait bir yazıtta bu hükümdarın galebe ettiği başbuğlar arasında Nabatiler başbuğunun da bulunması Mezopotamya Âramîlerinden olduklarını teyit etmektedir.

Asurbanipal tabletine göre yedinci asır sonlarına doğru Mezopotamya'da bulundukları kesin olarak anlaşılan Nabatilerin, Edom'a bu zamandan sonra gelmiş olmaları icabetmektedir. Fransız müsteşriklerinden Perseval de Yahuda kırallığına son vererek bir kısım Yahudileri sürüp Babil'e götüren Nabukodonosor'un, yerlerine Nabatileri göndermiş olduğu iddiası hakikate uygun ise, bu kavimin Filistin'e M. ö. altıncı asırda gelmiş olmalarını kabul etmek icabeder.

O zamanlarda kavimlerin kitle halinde bir taraftan başka bir tarafa nakledildikleri tarihçe bilinen bir şey olduğuna göre, bu iddia hakikatten uzak sayılamaz. Fakat Edom Nabatileri hakkındaki sarih malûmat, ancak M. ö. dördüncü asrı tecavüz etmemektedir.

Bu malûmatı, İskender'in generallerinden Antiokhos'un Milâttan 312 yıl önce Mısır'daki Ptolemaios üzerine yaptığı seferi tasvir eden Diodor'a medyunuz. Milâttan önce birinci yüzyılda yaşayan Sicilya'lı Diodor, Nabatilerin memleketleri ve âdetleri, ahlâkları, gelenekleri hakkında şu malûmatı veriyor: Nabatiler, nehir, ırmak ve kaynak bulunmayan otsuz bir vadide yaşarlar. Bunlarca ekip biçmek, ağaç yetiştirmek, şarap içmek, ev yapmak yasaktır. Çünkü ekip biçmeyi, ev yapmayı,

göç etmeğe engel sayarlar. Bu yasağa riayet etmiyenler öldürülürler. Nabatiler develerinin veya koyunlarının sütüyle veya etiyle geçinir, memleketlerinde bol olan snem'i mahalli bir su ile karıştırarak içmek suretiyle yaşarlar. Başlıca ticaret metalarını teşkil eden mürri safi ve sair ıtrî maddeleri Kızıldeniz kıyılariyle Arabistan'dan ve Elkar'ı Lût gölünden getirerek Mısır'a götürür, satarlar.

Nabatilerin çölde yaşayan bir çok kabileleri vardır. Bunlar, Yemen ile Mısır ve Akdeniz sahilleri arasındaki ıtriyat ticaretini ellerine almışlardır. Mısır'lılar, mumyalamak için kullandıkları kara sakızı Nabatilerden satın alırlar. Nabatiler, çöllerinde mutlak bir hürriyet içinde yaşarlardı. Satvetinden ürktükleri bir düşman memleketlerine hücum ederse, derhal çöllere çekilirler. Düşmanları kendilerini çöllerde takip edemezler. Çünkü buralarda susuzluktan askeri hareket yapmak kabil olamaz. "On bin kadar seçme savaşçı çıkaran Nabatiler, çöl kabileleri arasında çarpışmada emsalsiz idiler. Sarp ve kuru olan memleketleri hürriyet ve istiklâllerini korumalarına elverişli idi. Bunlar dışarıdan bir hücuma uğradıkları zaman memleketlerinin sarp dağlarına çekilirler, geçitleri tutarlardı. Hiç bir düşman ordusu, susuz çölü geçerek sarp dağlarda onları takip edemezdi. Halbuki kendileri, kayalar arasında açmış oldukları sarnıçları kış mevsiminde yağmur suyu ile doldurur, düşmanları susuzluktan kırılırken kendileri sığındıkları sarp yerlerde, su sıkıntısı çekmezler, sarnıçlardaki suları içer, hayatlarını korurlardı.

Bu cesur kavmin tarihten bilinen ilk macerası, büyük İskender'in Diyadokları zamanına aittir. Bu Diyadoklardan küçük Asya'yı benimseyen Antiokhos, Mısır'daki rakibi Ptolemaios üzerine yürüdüğü zaman, Nabatiler ülkesinden geçmeye mecbur olmuştu. Mısır'a gidebilmek için Nabatilerle ya uyuşmak veya onları yenmek gerekiyordu. Halbuki Ptolemaios, güzel muamelesiyle Nabatilerin kalblerini teshir etmiş olduğundan Antiokhos için bunlarla anlaşmak ihtimali kalmamıştı. Mecburi olarak tenkillerine karar verdi[85]. Nabatilerin bir gazve ile meşgul olmalarını fırsat sayarak şehirlerini istilâ ve yağma etti. Fakat, geri

[85] Sharpe, *History of Egypt*, s. 276.

dönen Nabatiler bu hareketin intikamını almak üzre ricat eden Antiokhos ordusu bakiyesini kâmilen kılıçtan geçirdiler.

Antiokhos'un bu teşebbüsü, ordusundan bir kısmının mahvolmasını intaç etmiş, prestijini sarsmıştı. Bunu önlemek ve eski otoritesini yeniden kurmak için, askerî faaliyete girişti. Oğlu Demetrius'un kumandanlığı altında yeniden bir ordu gönderdi. Nabatiler kendi kuvvetlerinin on misli olan bu orduya karşı koyamıyacaklarını görünce kalelerine çekilerek Antiokhos'a bir arîze gönderdiler. Âramî dili ve yazısı ile yazılan bu mektupta varlıklarını korumak teşebbüsünden başka bir şey yapmamış olduklarını, savunmanın bir suç olmıyacağını ileri sürerek evvelki hareketlerinden dolayı özür diliyor, aflarını istirham ediyorlardı.

Antiokhos, Nabatileri avlamak için bu müracaata uygun bir cevap verdi. Fakat Nabatiler aldanmadılar. Düşmanın çekilip gitmesini beklediler. Demetrios onları sığındıkları kalede muhasara altına aldı. Uzun süren muhasaranın bir netice vermiyeceğini anlayan Demetrios bir müddet daha bekledikten sonra ordusunu alarak çekildi, gitti.

Bu temas, Nabatilerin istilâcılardan bir çok şeyler öğrenerek medeni alanda türlü yönden ilerlemelerini sebep oldu. Muntazam bir hükümet kurdular. Kıralları adlarına para bastırdılar. Ele geçen bu paralar ve diğer yazıtlar sayesinde Nabati kırallarından bir çoğunun ismini biliyoruz. Bunların en eskisi M. ö. 169 tarihlerinde hayatta olan Artos I, yanı birinci Haris'tir.

Selevkos'lardan Antiokhos Epifan ve Lajid kıralı Ptolemaios Filometor ile çağdaş olan bu kıralın, bu iki devlet arasında baş gösteren ve Selevkos kıralının galebesiyle neticelenen harbte, Antakya tarafını tuttuğu sanılmaktadır.

Nabati kırallarından en şöhretlisi, Suriye-Mısır mücadelesinde evvelkilerin tarafını tutmuş olan Aretas III (M. ö. 87-62 Haris III) dür. Suriye'nin bazı yerlerini zapteden üçüncü Haris Ptolemaios'u sevmeyen Şam'lıların daveti üzerine M. ö. 85 tarihinde bu şehri Lajidlerden alarak Selevkos'lara vermiş, bu lütufkârlığa şükrane olarak Suriyeliler de kendisine Fil-Hellen-Yunan dostu unvanını vermişlerdir. Aynı kıralın Filistin'de Yahudiler arasında

başgösteren mücadelelere de bir tarafın lehine karıştığını görüyoruz.

Bu zamanlarda Orşelim'de Farizilerle Sadukiler arasındaki düşmanlık son haddini bulmuştu. Yahudi kıralı Aleksander ile kendi yerine namzed gösterdiği Hirkan II, Farizilere dayandıklarından, Sadukilerin düşmanlığını kazanmışlardı. Bir aralık Fariziler, hasım parti mensuplarını öldürmeğe başlamış ve Orşelim'de bunlara karşı bir katliâm teşebbüsünde bulunmuşlardır. Kıral Hirkan II'nin kardeşi Aristobul, bu vahşice zulümlerden müteessir olarak iktidar mevkiini kardeşinden almak istedi.

Farizilerin tahakkümlü idaresinden bizar olan halk, bu teşebbüsünde kendisine yardımcı olduğundan Hirkan tahtı kardeşine bırakmağa mecbur oldu (M. ö. 69). Bununla beraber, kardeşler arasındaki savaş durmadı. Hirkan, müşaviri İdomlu Antipater'in tavsiye ve tahriki ile Nabatiler kıralı Aretas III (Haris) ü yardımına çağırdı. Nabatilerle beraber Orşelim (Kudüs) i muhasara altına aldı (M. ö. 65).

Fakat, Yakın Şark'ta kudretli bir hegemonya kurmak yolunu tutan Romalılar bu kardeşler savaşında hâkem olmak istediler. Bu sırada Ön Asya'da Roma'yı temsil eden Pompeius, Hirkan'ı iltizam etti. Aristobul'un taraftarları bu karara boyun eğmek istemediklerinden Pompeius, Hirkan II'yi baş hahamlık ve kırallık mevkiine geçirdi. Ona bir vergi tahmil etti. Aristobul ile oğullarını da esir ederek Roma'ya gönderdi (M. ö. 63).

Bu suretle Yakın Şark'ta önemli bir rol oynayan Aretas III adına sikke bastıran ilk Nabati kıralıdır. Şam'ı işgal ettiği zaman Selevkos'ların sikkelerini görmüş, kendi adına onlara benzeyen sikkeler bastırmıştır. Bu sikkelerden bazıları üzerinde Aretas III ile Roma generali Skavrus'un ittifaklarını gösteren nakışlar bulunduğu gibi, bir de deve ve ıtır ağaçı şekilleri vardır.

Aretas III'e halef olan Obadas II (Ubada) ile ondan sonra kıral olan Malikus (Malik) devirlerine ait önemli bilgi yoktur. Fakat, sonuncuya halef olan Obadas III (Ubada III M. ö. 30 - 9) ile çağdaş olan Strabon, Nabatiler hakkında önemli malûmat vermektedir.

Strabon'un anlattığına göre, Roma Kayseri Augustus

M. ö. 18 inci yılda Mısır'ın Roma valisi Alius Gallus'u Arabistan'ın fethine memur etmişti. Alius Gallus, bu mühim vazifeyi başarabilmek için Nabatilerin yardımlarını istedi, Obadas III Strabon'un adını Silus şeklinde yazdığı vezirini Roma'lılar maiyetindeki kuvvetle klavuzluk etmeğe memur etti. Silus, Roma ordusunu geçilmesi müşkül çöllere sevketti. Yollarda türlü meşakkatler çekildi. Nihayet Strabon'un Romanita adını verdiği şehre varabildiler. Buranın emiri Elisaros isminde biri idi. Roma'lılar burayı altı gün muhasara ettiler. Fakat sıcakların şiddetinden ve susuzluktan muhasarayı uzatamadılar. Yedinci gün geri dönmeye mecbur oldular. Necran ve Hicir yoluyla Kızıldeniz kenarına inerek buradan Mısır'a döndüler. Bu zamanlarda Hicir Nabatilerin hükmü altında bulunuyordu [86].

Milâttan dokuz yıl önce Nabatiler kırallığına geçen Aretas IV (Haris) devrinde Nabatilerle Roma'lılar arasında kanlı bir savaş vukubulmuştur. Aretas IV, Herodas Antipas tarafından himaye ediliyordu. Fakat, sonraları evlendiği Romalı bir kadın yüzünden araları açıldı. Harb patladı. Kanlı bir çarpışma sonunda Hirodas Antipas büyük bir hezimete uğradı. Bu esnada Roma imparatoru olan Tiberius, Aretas'ın zincire vurularak Roma'ya götürülmesini veya öldürülerek başının gönderilmesini emretti. Roma komutanı Fitales, Petra üzerine yürümeğe karar verdi. Fakat, giderken bir müddet Orşelim'de oturmak mecburiyetinde kaldı. Bu sırada imparator Tiberius'un vefatı haberini aldı (M. S. 37). Bunun üzerine Nabatiler üzerine yürümekten vaz geçerek Antakya'ya döndü.

Aretas IV (Dördüncü Haris) ten sonra Nabatiler hakkında tarihlerde fazla malûmat görülememektedir. Yalnız bu kıral zamanında devlet ve hükûmet işlerine saraydaki kadınlar da karışmağa başlamış, neticede Nabatiler zaafa ve inhilâle sürüklenmek yolunu tutmuşlardır. Bu kıralın Haldu ve Şükeyle adlı zevcelerinin adlarına para basılmış olduğunu biliyoruz.

Aretas IV'ün yerine geçen (takriben M. s. 40) Malikus II (ikinci Malik) zamanında da zevcesi Şükeyle büyük bir nüfuz ve otorite kazanmıştı. Şükeyle kocasının ölümünden sonra oğlu Ribal'e vasi olarak yine devlet işlerini elinde tutmuştur. Fakat

[86] Sprenger, *The Campaign of Aelius Gallus in Arabia.*

bir müddet sonra bütün otorite Ribal'in zevcesi Cemile'ye geçmiştir.

Aretas I (Birinci Haris) ile başlayan ve Aretas IV (dördüncü Haris) 'in son günlerine kadar geçen (M. ö. 169-M. s. 40) zaman, Nabatilerin en parlak devirleridir. Bu zamanda Nabatiler devletinin sınırları batıda Sina yarımadası ötesine, doğuda Havran'dan Irak sınırlarına, güneyde Vadi-ül-Kura'ya kadar genişlemişti. Moab, Belka, Havran, Sina, Medyan, kuzey Hicaz bu sınırlar içinde bulunuyordu. Eski zamanlarda bu bölgelerin en meşhur beldeleri olan Petra, Busra, Ezra, Umman, Cereş, Kerek, Şubek ile bundan başka eski Semud'ların yurdu olan Hicr (Medaini Salih)'e de hâkim oldukları, bu şehirlerin harabelerinde meydana çıkarılan ve Nabati dili ile yazılmış olan kitabelerden anlaşılmaktadır.

Roma'lılar, Mısır, Suriye ve Filistin'i istilâ ettikten sonra ara yerdeki Nabatiler devletini de ortadan kaldırmak istemişler, imparator Augustus devrinden itibaren Nabatilerle çarpışmağa başlamışlardır. Nabatilerin son kıralı olan Malekus III (Üçüncü Malik) zamanında Roma imparatoru Trayan, Mısır ordusunun yardımiyle Nabatilerin merkezi olan Petra'yı zabtetmiş ve 106 tarihinde Nabatiler devletine son vermiştir. Romalılar, Nabatiler devletinin yıkılmasını büyük bir sevinçle alkışlamış, zaferin önemini belirtmek maksadiyle para bastırmışlardır (M. s. 106).

Nabatiler, devletlerinin yıkılmasından sonra yabancı boyunduruğu altına girmenin sürüklediği sefalet ve zillet içinde asabiyetlerini kaybetmiş, buralardaki kavimlere karışarak Suriye-Filistin sınırlarında, Sina'dan Fırat'a kadar uzayan badiyeye dağılmışlardır.

Suriye Âramileri İçasya ile Akdeniz arasında ticaret faaliyetini ellerine almış oldukları gibi, Nabatiler de Mısır ile Arabistan, Suriye ve Irak arasındaki kara ticaretinde aracılık rolünü oynamışlardır. Başkentleri olan Petra'nın Mezopotamya, Suriye ve Filistin ile Mısır, Kızıldeniz ve Arabistan arasındaki yolların Sina yarımadasında birleştikleri Vadi-i Musa'da bulunması, bu hususta kendilerine coğrafî bir imtiyaz temin ediyordu. Nabatiler Yemen'den Kızıldeniz yoluyla Akabe körfezi üzerindeki Eyle'ye, Hicaz'dan Hicr'e yani bugünkü Medain-i-Salih'e gelen ticaret maddelerini buralardan alarak bir

taraftan Mısır'a, diğer taraftan Filistin ve Suriye'ye naklettikleri gibi bu ülkelerden aldıkları şeyleri de aynı yollarla Yemen'e ve Hicaz'a götürüyor, bu suretle zenginleşiyorlardı.

Nabatilerin başkenti olan Petra'nın doğu, batı, kuzey ve güney ticaretlerinin merkezi olması, bunları erkenden bedevilikten kurtararak medeni hayata alıştırmış, Petra'nın metanetli binalarla süslenmesine yol açmıştır.

Strabon'un tasvirine göre Petra, Vadi-i Musa'da düz bir alanda kurulmuş bir kaya şehri idi. Etrafı metanetli bir kale vazifesini gören cesametli dik kayalarla çevrilmişti. Bu kayalığın öte tarafları ise yakıcı bir kum deryası halinde bulunuyordu.

Tevrat'tan öğrendiğimize göre[87] M. ö. 837 tarihlerine doğru Sila adiyle anılan ve Edom'iulara ait olan bu yer Nabatilere geçtikten sonra Yunan'lılar tarafından taşlık anlamına gelen Silâ'nın tercümesi olarak Petra ismi verilmiştir.

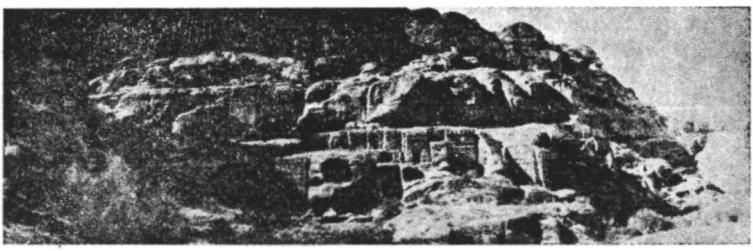
Aretas I zamanında yani M. ö. ikinci yüzyıl ortalarına doğru Petra'da büyük binalar kurulmağa başlamış, çöl ortasındaki bu kayalık bölge yavaş yavaş büyükçe bir şehir halini almıştır. Nabatilerin parlak devirlerinde Mısır ile Suriye arasında önemli ve zengin bir şehir olan Petra, Nabati devletinin yıkılmasından sonra metrûk bir halde kalmış, zamanla nihayet büsbütün harap olmuştur. İslâmiyetin zuhurundan sonra Araplar Mısır'ı fethe gittikleri zaman, tamamiyle bir harabe halindeki Petra'da asırların tahribine mukavemetle bugüne kadar payidar olan mebani arasında Hazne-i Fıravun denilen kaya içine oyulmuş meskeni (Res. 24[a] ve 24[b]) hayretle karşılamışlar, buraya Errekım adını vermişlerdir[88]. Bu ismin Bizanslılarca buraya verilen Arke isminin muharrefi olduğuna şüphe yoktur.

Hazne-i Fıravun denilen ve azametli bir kaya oyulmak suretiyle vücuda getirilen bu meskenin cephesi üzerinde Aramî yazısı ile bir takım kitabeler vardır. Bu binanın yan tarafında yine kaya içine oyulmuş olan yol, içinde tabiî veya sun'î on kadar mağara bulunan geniş bir çukura çıkmaktadır. Bu mağaralardan bazılarının cephelerinde bir takım nakışlar görülmektedir (Res. 25). Mağaraların Nabatilerden önce buralarda oturan halka ait oldukları sanılıyor.

[87] Abdi Atik, Hâkimler II, XIV. 5.
[88] Yakut Hamevi, 2, 3 S. 117.

Nabatilerin sikkeleri

Nabatilere ait bir takım sikkeler bulunmuş olduğu gibi, muhtelif yerlerde bazı kitabeler de keşfedilmiştir. Nabati sikkelerinin Petra bölgesinde mebzul olduğu arap tarihçilerinin ifadelerinden de anlaşılıyor; Makrizi, Mısır'daki Memlûkler devrinde Petra bölgesini ziyaret edenlerin oralarda bir çok eski paralar bulduklarını haber veriyor [89].

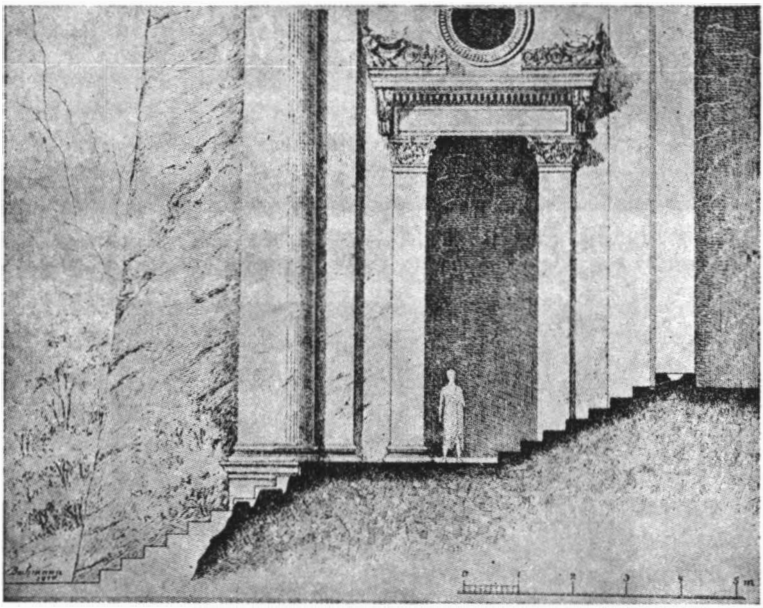
Res. 24 a — Hazne-i Firavun denilen mahalin umumî görünüşü.

Res. 24 b — Kayalara oyulmuş binalardan birinin cephesi.

[89] Makrizi, cilt, 1, S. 213.

İlk Nabati sikkesinin, Yunan dostu lâkabını alan Aretas III'e ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu hükümdarın ele geçen sikkelerinden birinin bir yüzünde kendisinin sağa müteveccih başı, diğer bir yüzünde de zafer nişanesi olduğu sanılan bir kadın sureti vardır. Bu suretin arkasında Yunanca Basileus Aretas (Kral Aretas), önünde ise Filhelen (Yunan dostu) ibaresi bulunmaktadır. Aretas III'ün üzerlerinde başka şekiller bulunan diğer paraları da bulunmuştur.

Res. 25 — Petra'daki binalardan birinin kapı tezyinatı.

Obodas II'ye ait sikkelerin bir yüzünde bu hükümdarın başı, diğer yüzünde de bir kerkes kuşu vardır. Kuşun bulunduğu yüzde Aramî harflerle "kıral Obodas„ arkasında ise "Nabatiler kıralı„ ibareleri yazılıdır. Başın bulunduğu yüzde ayrıca "sekizinci yıl„ ibaresi bulunmaktadır. Bu hükümdarın sikkelerinden bazılarının üzerinde bir baş yerine iki baş vardır.

Malekus I'e ait ele geçen paranın bir yüzünde iki baş, diğer yüzünde kerkes kuşu tasviri ile "Nabatiler kıralı Malekus„ ibaresi bulunmaktadır.

Nabatî yazıtları

Nabatilerin bırakmış oldukları kitabeler Aramî harfleri ve Aramî dili ile yazılmışlardır. Bu kitabeler Petra, Hicr, El-ulâ, Hiran, Salhad, Madba, Emtan adlı yerler ile Sina'daki Vadi-el-kütüb mevkiinde keşfedilmişlerdir. On dokuzuncu yüzyılın son yarısından itibaren okunmağa başlanan bu kitabelerdeki Aramca ile Suriye Aramîlerinin dilleri arasında ehemmiyetsiz lehçe farkı olduğu görülüyor.

Şam hududundaki Demmer'de de Nabatilere ait bir kitabe bulunmuştur. Bunlardan başka Nabatilerin ticaret maksadiyle uzak memleketlere kadar gittiklerini belirten yazıtlar da bulunmuştur. Bu mahiyette olarak İtalya'da ele geçen kitabenin, Saydu adlı bir Nabati tarafından Aretas IV'ün ondördüncü yılında, bu hükümdar ile zevcesi adına yapılan bir vakfiye olduğu anlaşılmıştır.

Nabatiler devleti yıkıldıktan ve Petra harap olduktan sonra Mısır ile Mezopotamya ve İç Asya arasındaki ticaret merkezi Tedmür (Palmir) e intikal etmiştir.

b) Bitinya Krallığı (M. ö. 326 - 74)

Küçük Asya'nın kuzey-batısında Rindacos = Susığırlık—Mihaliç çayı) ve Parthenios (Bartın çayı) ile Marmara denizi (Propontus) arasında Trakya Bosforu ve Karadeniz boyunca uzayan topraklara Bitinya (= Bytinia) adı veriliyordu.

Ahamanişler devrinde bu toprakların batı kısmı Bitin'ler denilen ve menşe itibariyle Trak'lardan bir zümre olan halk ile meskûn bulunuyordu. Fakat, bu topraklar Avrupa'dan Asya'ya geçen yol çevresinde bulunduğundan, yerli halk üzerine gelen Bitin'lerden başka diğer kabilelerin de buralara sokulmuş olmaları tabiî görülebilir[90]. Yunanlılar da erkenden Bitinya'nın Karadeniz kıyılarında Herakle sitesini kurmuşlardır.

Anlaşıldığına göre Avrupa'dan gelen Bitin'ler, birinci bin başlarında adlarını tarihten sildikleri Bebrik'lerin yerlerine kaim olmuşlardı[91]. M. ö. VI. yüzyılda Lidya kıralı Krezus

[90] Yine Traklardan oldukları sanılan Bebrikler (Bebryces), Migdon'lar (Migdones), Maryandin (Mariandines) ler bu meyanda bulunuyorlardı.

[91] Bebrikler yurdu olmak itibariyle Bitinya'ya Bebrikya adı da veriliyordu.

(Kroisos) Bitinya'yı hükmü altına almış, Ahamaniş kıralı Kuraş (Kyrus) II 'nin zaferinden sonra, Küçük Asya'nın diğer bölgeleri gibi Bitinyalılar da Perslerin hegemonyasını tanımışlardı.

Persler devrinde Bitinya kabileleri aralarından seçilmiş şefler idaresinde yaşıyorlardı. Bu şefler, merkezi Daskilion (Dascylion) olan üçüncü satrablığa bağlı bulunuyor ve İran hazinesine yılda 100 gümüş talan vergi ödüyorlardı.

Ahamanişler devrinde iç durumu pek az bilinen Bitinya, Büyük Kırala bağlılığını ancak Yunanlıların Marmara denizi veya Karadeniz'den akınlarına uğradıkları zamanlarda hatırlıyordu. İmparatorluk birliğini temin eden bağlar gevşedikten sonra Bitinya'nın yerli kıralları da başlı başlarına kalmış, istiklâllerini elde etmişlerdi.

Peloponnesos harpleri sırasında ve bunu takip eden savaşlar esnasında Bitinya, birçok hareketlerin savaş sahnesi olmuştu. Bitinyalılar, Onbinlerin ricatini durdurmağa teşebbüs etmiş, hatta Lakedemonyalı general Dercyllidas'a meydan okuyacak kadar bir kudret göstermişlerdir.

İskender, İran üzerine yürüdüğü zaman, takip ettiği yolun solunda kalan Bitinyalılar, Makedonyalıların istilâsına uğramaksızın, Ahamaniş hâkimiyetinden kurtulmuşlardı. Bu esnada memleket Botiras'ın oğlu ve Daedalses'in torunu olan Bas idaresinde bulunuyordu. Bu zat Ahamaniş kıralının boyunduruğunu atan ilk şefti.

İskender tarafından Hellespont Frikya'sını idareye memur edilen Kalas (Calas) arkasında uzun zamandanberi müstakil yaşamak gururunu taşıyan bir halkın bulunmasını tehlikeli gördüğünden, Bitinya'yı fethetmeği kararlaştırdı, bu memleket üzerine yürüdü. Bunu haber alan Bas, istilâcının gelmesini beklemedi. Ona karşı gitti. Kanlı savaş sonunda Kalas büyük bir hezimete uğradı. Bu zafer, İskender'in hayatında Bitinya'yı Makedonyalıların boyunduruğu altına düşmekten kurtardı. İskender, giriştiği büyük macera arasında Bitinya'lılardan bu hareketlerinin intikamını almağa girişmedi, onları takip etmeği, itaat altına almağı başka bir zamana bıraktı. Fakat, buna ömrü yetmedi. Bas da ölünceye kadar istiklâl ve iktidarını muhafaza etti (M. ö. 326).

Zipoetes Yerine geçen oğlu Zipoetes (M. ö. 326 - 278), İskender'in generalleri arasında başlayan kanlı boğuşmalar sayesinde ilk devrini huzur içinde geçirdi. Hatta memleketin tecavüzden masun kalması sayesinde Karadeniz kıyısındaki bazı Yunan sitelerini zabtetmek arzusuna düştü. Fakat Antigon'un yeğeni Ptolemaios, projelerinin tahakkukunu önlediğinden, memleketini genişletmek hırsı bir muahede ile kösteklenmiş oldu (M. ö. 315).

Fakat, bu muahede uzun zaman devam edemedi. Önce İskender'in generallerinden Antigonos'un Kasandros aleyhine kurduğu birlik, sonra da diğer generallerin Antigonos'a karşı yaptıkları ittihad, bir müddet için Antigonos ve Lyzimakhos'un Bitinya kıralının Kadıköy (Kalkedon) üzerine yaptığı istilâ teşebbüsleriyle meşgul olmalarına mani oldu. Kadıköy de istiklâlini ancak Bizans'lıların devamlı yardımlariyle kurtarabildi.

Antigonos'un ölümünden sonra mirasının taksiminde küçük Asya'nın batı bölgesini elde eden Lyzimakhos, Bitinya'yı da memleketine katmağı önemle gözönüne almış, komutanlarından ikisini bu işe memur etmişti. Fakat bu teşebbüslerden her ikisi de muvaffakıyetsizlikle neticelendi. Generallerden biri Zipoetes ile yaptığı savaşta öldürüldü. Diğeri ise yenilerek Bitinya topraklarından atıldı.

Bu başarısızlık Lyzimakhos'un azmini kırmadı. Kuvvetli bir ordu başında bizzat Bitinya üzerine yürüdü. Fakat Zipoetes bu defa da kendini kurtarabildi. Zipoetes'in birbiri üzerine kazandığı bu üç muvaffakiyete rağmen, İskender'in en kudretli ve azimli generallerinden olan Lyzimakhos karşısında, uzun müddet istiklâlini muhafaza edebilmesi müşküldü. Bereket versin ki İskender'in varisleri arasındaki mücadele kendisini kurtardı. Çünkü Lyzimakhos, bu aralık Küçük Asya'yı fethetmek üzere harekete geçen haris Demetrius'a karşı bütün ordusunu Selevkos ve Ptolemaios ordulariyle birleştirmek zorunda kalmıştı. Böyle olmasaydı Lyzimakhos'un Bitinya'yı fethetmesi muhakkaktı.

Fakat Lyzimakhos'un kendisiyle uğraşacak bir durumda olmamasından faydalanan Zipoetes, kazandığı zaferlerin verdiği gurur ve temin ettiği huzur içinde kendisini Bitinya kıralı ilân etti. Başkentinin temellerini attı.

Lyzimakhos'un ölümüne kadar huzur içinde yaşayan ve kuvvetlenen Bitinya, ona varis olan Selevkos'ları ilk günden endişeye düşürmüştü. Patrokles seferi bilhassa Bitinya'ya müteveccihti. Fakat Zipoetes bu defa da kendisini tehdid eden tehlikeden kurtuldu. Selevkoslar komutanı Patrokles'i ordusiyle pusuya düşürerek, kahramanca mukavemetlerine rağmen, mahvetmeğe muvaffak oldu.

Fakat, Küçük Asya'yı tamamiyle hükmü altına almak isteyen Selevkoslar kıralı Antiokhos'un cesareti bu felâketle kırılmadı. Bu defa Bitinya kıralı ile ittifak eden ve Lyzimakhos'tan kendisine tevarüs ettiği kanaatinde bulunduğu Makedonya'yı gasbetmiş olan Antigonos Gonatas'a karşı bir deniz seferi hazırlığına başladı. Zipoetes M. ö. 278 tarihinde ölmüş, tahtı büyük oğlu Nikomedes'e (M. ö. 279-250) bırakmıştı. Yeni kıral, rakipsiz olarak tahtında emniyetle oturmak için kardeşlerinin öldürülmeşi emrini vermişti. Fakat bunlardan Zipoetes adındaki kardeşi kaçıp kurtulmağa muvaffak oldu. Kocaeli'nin boğaza yakın bölgesinde bir hükümet kurdu. Rahat kalmak için kendisini öldürtmek isteyen kardeşini rahat bırakmadı. Selevkoslar kıralı Antiokhos Soter'in yardımiyle Bitinya'nın yarısını zabtetti.

Tehlikeli bir rakiple karşılaşan Nikomedes, Selevkos'ların da yeni bir hücumundan korkarak Karadeniz kıyısındaki Herakle (Ereğli) sitesinin ittifakını temine çalıştı. Bu sırada Zipoetes bu site üzerine hücum etmiş, fakat zatedememişti. Site halkı müşterek düşmana karşı Nikomedes ile anlaştılar.

Fakat Nikomedes, kardeşine ve Selevkos'lara karşı bu ittifakı yeter bulmadı. Avrupa ve Küçük Asya kıyılarındaki Bizans, Tios, Kalkedon (Kadıköy) ve Khios ve daha bazı sitelerle ittifak etti. Bu hazırlık beyhude olmadı. Çok geçmeden Antiokhos I'in gönderdiği donanma Marmara'da göründü. Bitinya donanmasiyle karşılaştı. Fakat filolardan hiç biri hücuma cesaret edemedi. Muharebesiz ayrıldılar.

İhtimal ki Selevkoslar, Bitinya kıralının bir zamandanberi Makedonya ve Yunanistan ve Trakya'ya dehşet saçan Golva'lar ile müzakereye giriştiğini öğrenmiş, cesaret ve maharetleriyle her tarafı titreten yeni bir düşmanla talih yarışına düşmemek için, Marmara denizinden çekilmişlerdi. Sebep ne olursa

olsun, Nikomedes tehlikeyi atlatmış, kardeşiyle karşı karşıya kalmıştı. Onunla emniyetle çarpışabilmek için kendisine zafer kazandıracak kudrette yeni bir müttefik aramağa başladı. Trakya'yı istilâ ederek Gelibolu yarımadasına inen Golva'ları Anadolu'ya çağırdı (M. ö. 279).

Anadolu'da Galat'lar adiyle tanılan bu haşin, yağmacı ve atılgan insanlar, gerçi Nikomedes'i kardeşi ve rakibi Zipotesden kurtardılar. Nikomedes bütün Bitinya'nın tek hükümdarı kaldı. Fakat ileride görüleceği gibi, Çanakkale bölgesine ayak attıkları günden itibaren Anadolu için korkunç bir âfet olan Galat'lar, Ege kıyılarından Kızılırmak ve Toros'a kadar uzayan sahaları kan deryasına çevirdiler, şehirleri köyleri yağma ettikten sonra yıktılar. Nikomedes, yaptığına pişman olduysa da iş işten geçmişti. Küçük Asya'nın diğer bölgeleri gibi Bitinya da bu felâket altında ezildi. Bitinya'da sanat ve ticaretin gelişmesine büyük önem veren Nikomedes, devletine payitaht olarak İzmit körfezi sonunda kendi adını taşıyan Nikomedia şehrini kurdu[92]. Kırallığının istikbali için bir tehlike olan Galat'ları Küçük Asya'ya davet etmekle ne kadar facialara meydan vermiş olduğunu daha hayatta iken gören Nikomedes, ikinci karısı Heptazeta'nın entrikasiyle büyük oğlu Zielas (Ziaëlas)ı veliahtlikten çıkardı. Bu kadından doğan daha küçük yaştaki diğer oğlu Prusias'ı veliahd yaptı. Herakle ve Bizans şehirleri belediyelerini bu oğluna vasi gösterdi. M. ö. 260 tarihlerine doğru Nikomedes ölünce küçük oğlu Prusias I unvaniyle yerine geçti. Büyük oğlu Zielas doğu taraflarına kaçtı. Burada bir çok vaidler ile Galatların *Tolistoages* boyundan ücretli asker topladı. Bunlarla Bitinya üzerine yürüdü. Uzun süren (M. ö. 250-246), bazan bir tarafın, bazan da diğer tarafın zaferleriyle neticelenen bu savaş sonunda Zielas kesin muvaffakiyeti kazandı. Baba-

[92] Aatacenus körfezi ucunda kurulmuş olan Nikomedya şehri, Kartaca kahramanı Anibal'in öldüğü yer olmak itibariyle tarihte ayrı bir şöhret kazanmıştır. Romalılar devrinde burası Bitinya iliniu merkezi oldu, Tarihçi, filosof ve devlet adamı olarak şöhret alan Arrianus milâdi birinci asır sonlarında Nikomedya'da doğmuştur. Flavius unvaniyle M. ö. 136 da Kapadokya valisi ve 146 da konsül olan Arrianus, 120 tarihinde Nikomedya'ya çekilmiş, burada münzevi bir hayat yaşamıştır. Roma İmparatorlarından Diocletianus muvakkat bir zaman için Nikomedya'yı şark payitahtı yapmıştır.

sının tahtına oturdu. Fakat, yağma hırsiyle kıvranan Galatlar harbin durmasından memnun olmadılar. Herakle sitesinin Prusias'a vasi olması ve veliahd tanımasını bahane ederek burayı yağma etmek istediler. Karadeniz kıyısına doğru akınlar yapmağa başladılar. Herakle'liler olup biteni kabul ettilerse de Galatlar durmadılar. Kales suyuna kadar uzayan sahayı yağma ettikten sonra yerlerine döndüler. Bu defa kırallığa çıkardıkları Zielas'ı ücretlerini vermek için sıkıştırmağa başladılar. Yeni kıral, istenilen parayı hemen tedarik edecek durumda değildi. Galat'lardan kurtulmak için şefleri İgemenos'u ziyafete davet ederek öldürmeğe karar verdi. Fakat, tertibi sezen İgemenos, daha atik davranarak Zielas'ı öldürdü. Bunun üzerine Prusias I kesin olarak Bitinya kıralı tanındı. Prusias I'in ilk işi Bergama kıralı Attalos I'in Selevkos prensi Akhaios'un baskısına karşı Trakya'dan Anadolu'ya geçirerek Çanakkale bölgesine yerleştirmiş olduğu Aigosages Galatlarının akınlarına maruz kalan Marmara bölgesini kurtarmak oldu. Kuvvetli bir ordu ile bu barbarlar üzerine yürüdü. Hemen hepsini kılıçtan geçirdi. Bunlardan ancak bir miktar kadın ve çocuğun hayatları bağışlandı. İğtinam etmiş oldukları malları ordusuna dağıttı.

Aigosages Galatlarının Anadolu'ya ayak bastıkları günden beri telâş ve endişe içinde ezilen Küçük Asya'nın kuzey-batı bölgesi halkı tehlikeden kurtulmuştu. Irkdaşlarının bu feci akibetinden sonra Trakya'daki Galatların Anadolu kıyılarına geçmek hırsı da tabiatiyle sönmüştü.

Prusias I'in, Marmara - Akdeniz muvazenesine karıştığı M. ö. 222 tarihlerinde Bizans'a karşı Rodos'lulara taraftar olduğu anlaşılıyor. Bir aralık hükmü altındaki toprakları genişletmek hevesine düşerek Karadeniz kıyısındaki Herakle sitesini zapt etmeğe teşebbüs etti. Bu sitenin nüfuzu altında bulunan arazi Bitinya içlerine kadar giriyordu. Fakat bu teşebbüs bir netice vermedi.

Bergama kıralı Attalos I' in Makedonya kıralı Filip ile harp etmek üzere Avrupa'ya geçmesinden istifade eden Prusias'ın Bergama'yı arkadan kuşatmak üzere Makedonyalılarla ittifak ettiği anlaşılıyor (M. ö. 207). Fakat, Attalos I'in hemen Anadolu ya dönmesi onun bir netice elde etmesini önledi. Attalos I'in müttefiki Roma'nın M. ö. 205 de Bitinya'nın müttefiki bulunan

Makedonyalılarla müsaleha yapması üzerine Prusias da Attalos ile anlaştı. Fakat, Anadolu hegemonyasını elde eden Selevkoslar kıralı Büyük Antiokhos'un Yunanistan fethine kalkışarak Romalılarla harbe tutuşmasından ve bu sırada Bergama kıralı Evmenes II 'nin de Romalılar tarafını tutmasından faydalanan Prusias I, Misya'yı istilâ etti. Fakat, bu istilâ çok sürmiyecekti. Bitinya kıralının M. ö. 185 tarihinde öldüğü anlaşılmaktadır.

Prusias II Yerine geçen oğlu Prusias II (M. ö. 185-149) zamanındadır ki, Kartaca kahramanı Anibal, bir çok maceralardan sonra Bitinya'ya sığındı. Yüksek maharetiyle Bitinya ve Bergama arasında zuhur eden muharebede Prusias II 'nin kara ve denizde galebesini temin etti. Fakat, Anibal'in hasmı olan Romalılar, onun bu başarısını da hiçe indirdiler. Bergama kıralı Evmenes tarafını tutarak Prusias II 'yi zaferinin meyvesini toplamaktan mahrum bıraktılar. Anibal'i kendilerine teslim etmeğe icbar ettiler. Kartaca kahramanı zelil bir esir olarak düşmanlarına teslim edileceğini anlayınca, kendini zehirliyerek Nikomedya'da öldü.

Roma'nın tehdidi Prusias II 'yi sindirmişti. Makedonya kıralı Perse'nin sukutundan sonra (M. ö. 168) tebriklerini sunmak üzere Roma'ya gitti. Tıynetindeki haşiyet ve denaeti belirten bir çok huluskârlıklarda bulundu. Buna rağmen M. ö. 153 'de Bergama kıralı Attalos'a karşı açtığı savaşı senatonun müdahelesiyle durdurmak zorunda kaldı. M. ö 149 tarihinde de oğlu Nikomedes tarafından öldürüldü.

Milâttan önceki üçüncü yüzyılda müteşebbis, atılgan ve az tereddüdlü kırallar idaresinde yani Nikomedes I, Zielas ve Prusias I devirlerinde Bitinya kırallığı ücretli Galat askerlerine dayanarak her istikamette genişlemiş, Selevkosların yerine geçerek Makedonya'ya kadar el uzatmıştı. Anadolu içinde de Paflagonyalıların, Firikyalıların, Misyalıların zararına olarak genişlemişti. Marmara sahilindeki Kyzikos (Balkız) sitesi ile Karadeniz kıyısındaki Herakle cumhuriyeti arasındaki sahillerde bulunan bütün Yunan kolonileri birer birer zaptedilmişti.

Fakat, Prusias II devrinde, Bitinya kırallığının istilâ kudreti sönmüş, gelişme yerine bir duraklık devri başlamıştı. Ahlaken sefil ve şahsiyetsiz bir adam olan Prusias II, sefih ve

ölçüsüz hayatı, türlü türlü seyiat ve maskaralıklariyle tebaasını kendisinden soğutmuş olduğu gibi, yaranmak gayretile gösterdiği bayağca ve zelilâne dalkavukluğu, uşaklıktaki ifratlarile de Romalıları kendisinden nefret ettirmişti.

Fakat, M. ö. 149 da büyük oğlu Nikomedes, durumu değiştirdi. Enerjik bir adam olan Nikomedes, başka bir kadından olan ve bu kadının entrikasiyle kendi yerine veliahd gösterilen küçük kardeşini bertaraf etmek maksadile, halkın babasına karşı beslediği nefret duygularına güvenerek isyan etti. Bergama kıralı Attalos III ün yardımiyle babasını yakalıyarak Nikomedya'daki Zeus mihrabı önünde boğazladı (M. ö. 149).

Epifan (Epiphane) ünvanile Bitinya tahtına oturan Nikomedes II, halkça sevilen ve Bitinyayı yükselten bir kıral olarak tanılır. Helenizm kültürünü Bitinya'da yaymak ve yerleştirmek hususundaki rolü pek büyüktü. Gençliğinde Roma'da terbiye gören Nikomedes II, Atina'lılara sıkı dostluk bağlariyle merbuttu.

Yunan sanatını himaye etti, yayılmasına çalıştı. Bu hususta gösterdiği cömertlikten Everjet sanını aldı. Memleketini genişletmek, nufuzunu arttırmak yolundaki hırsı şiddetli olmakla beraber, siyasî anlayışı da genişti. Politikasında, zevahir itibarile daima Roma'lılara sadık görünmek maharetini belirtiyordu. Fakat, cülûsu sırasında Roma'lıların alttan alta gösterdikleri muhalefeti ve çıkardığı engelleri de bir türlü af edemiyor, fırsat bulduğu takdirde intikam almak hırsını maharetle gizliyordu. Aristonik harbinde Roma'lılara yaptığı hizmetin nankörce mukabele görmesi, Asya püblikenlerinin kendi topraklarından tebaasını kandırarak kaçırmak yolundaki devamlı faaliyetleri, gizli husumetini mütemadiyen kamçılıyordu. Roma'ya karşı açılacak savaş cephesine katılmak için gereken imkânlara malikti. Kırallık, arazi itibarile verimli, münbit, nüfusca da çok kalabalıktı. Hükmü altındaki Nikomediya, Nice, Prua, Apame Prusias (Cios), Kalkedon (Kadıköy) gibi eski, yeni Grek siteleri, Asya'nın en zengin ticaret şehirleri idi. Bitinya maliyesinin durumu, memleketteki refahın derecesini belirtiyordu. O zamana kadar ancak büyük devletlerde görülen altın Stateres'leri Bitinya'da da bulunuyordu. Millî ordu, kuvvetli ve adetce, kıymetçe üstündü. Menşei itibarile savaşçı Traklara

mensup olan Bitinyalılar, cesur ve amansız atalarının savaşçılık vasıflarını henüz kaybetmemişlerdi.

Kırallığın Marmara'da kuvvetli bir harp filosu bulunuyordu. Bu filo, ihtiyaç duyulduğu zaman Marmara boğazlarını fiilen abluka edecek bir kudreti haizdi. Roma'ya karşı bu yıllanmış kinini belirtmek için bir fırsat bekliyordu. M. ö. 111 tarihinde Pont tahtına çıkan, kendisi kadar haris, kendisi kadar Roma düşmanı fakat, enerji, kabiliyet bakımından kendisinden çok üstün olan Mitridat Evpator, gizli bir ittifak teklifi suretile kendisine bu fırsatı hazırlamış oldu (M. ö. 105).

Bu sırada küçük Asya'nın en kuvvetli devleti, en eski hanedanın hükmü altında olan Bitinya kırallığı idi. Bu devlet, rakibi olan Bergama kırallığının ortadan kalkmasından sonra daha ziyade kuvvetlenmişti. Büyük projeler arkasından koşan Mitridat Evpator, bu hususu iyi kavramış olduğundan, Nikomedes II ile anlaşmıya ve antlaşmıya büyük önem vermişti.

Bitinya kıralı, ceddi Prusias'ın fütuhat projesini tahakkuk ettirmek için bu ittifakın kuvvetli bir mesnet olacağını düşünerek yapılan teklifi tereddütsüz kabul etti.

Ertesi yılın (M. ö. 104) ilk baharında Pont ve Bitinya orduları doğudan ve batıdan Paflagonya'ya girdiler. Yerli prensleri kaçırarak memleketi aralarında taksim ettiler. Paflagonya'nın doğu bölgesi Pont kırallığı, batı kısımları da Bitinya kırallığı topraklarına ilhak edildi.

Roma'nın eski durumun iadesini istemek üzere gönderdiği heyete Nikomedes II, Paflagonya'da meşru hanedanı yeniden tesis edeceği cevabını verdi. Sözünü yerine getirmek üzere de, Roma ile istihza eder gibi, kendinin gayrı meşru oğluna Paflagonya prensinin adını yani Pilemen (Pylemène) ismini vererek Paflagonya kıralı ilân etti[93].

Konsül Marius'un muahede icabı Roma'nın mücadele ettiği Kımbri (Cimbres) lere karşı yapılan savaşlara katılmak üzere taahhüt etmiş olduğu askeri vermesi yolundaki teklifine de, Roma'nın Asya eyaleti Pübliken (Publicain) lerinin bütün tebaasını

[93] Nikomedes II'nin bu tabii oğlunun ileride göreceğimiz Sokrat (Socrat) adındaki oğlu olduğu anlaşılmaktadır.

kandırarak kaçırmış olduklarından verecek adamı kalmadığı yolunda müstehziyane bir cevap verdi[94].

Bu cevabın arkasından da Roma'ya meydan okuyan bir hareketle müttefiki ile beraber, Galatya üzerine yürüdü. Roma'nın himayesinde olan Galatya da Paflagonya gibi Pont ve Bitinya krallıkları arasında taksim edildi.

Fakat, kazanç hırsiyle birleşen Mitridat'la Nikomedes arasındaki birlik ve dostluk son muvaffakiyetten sonra sarsıldı. Galatya'daki hissesiyle Kapadokya sınırlarına kadar ilerliyen Nikomedes II, iç durumu karışmış olan bu memleketi yalnız başına yutmak istedi. M. ö. 102-100 yılları arasında hiç bir harp sebebi olmaksızın birden bire Kapadokya'yı istilâya başladı. Küçük oğluna vasilik eden Kapadokya kıraliçesi Laodike korku ve telaş içinde bir taraftan kardeşi Pont kıralını yardımına çağırırken, diğer taraftan da Nikomedes II. ile anlaşmak temayülünü gösterdi.

Müttefikinin habersizce hareketinden münfail olan Mitridat, Kapadokya hudutlarına gelmeden önce, kraliçe Bitinya kıralı ile anlaştı. Onunla evlenmiye rıza gösterdi. Bu suretle Kapadokya krallığı da Bitinya'ya ilhak edilmiş oldu. Fakat, Pont kıralı, yeğenlerinin haklarını korumak iddiasiyle, eski müttefikini yeni karısiyle birlikte Kapadokya'dan sürüp çıkardı.

Bu vaka iki eski müttefik arasındaki dostluğu ve itimadı temelinden sarsmıştı. Mitridat'ın karşısında Bitinya kıralının perişan olacağı kesin görünüyordu. Fakat Roma daha tehlikeli gördüğü Pont kıralını dizginlemek istediğinden Bitinya kıralını tuttu. Ezilmesine meydan vermedi. Bu vakalardan bir müddet sonra Nikomedes II öldü veya zehirlendi[95].

Bir kaç yıl önce o kadar kuvvetli görünen Bitinya krallığı Nikomedes Epifan'ın ölümünden (M. ö. 94?) sonra pek çok geriledi[96]. Saltanat müddeti elli yılı geçen ihtiyar kıralın son

[94] Diodore, fr. XXXVI, 3.

[95] Zehirliyenin oğlu Sokrates olduğu yolunda bir rivayet vardır.

[96] Nikomedes II ile oğlu Nikomedes III'ün sikkelerinin aynı tip ve aynı şekilde olmasından, baba Nikomedes'in ölüm tarihi kesin olarak tesbit edilememektedir. Fakat, Justin'den Ariobarzan'ın Kappadokia tahtına seçildiği tarihte veya ondan bir az evvel (M. ö. 95) Nikomedes II'nin hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Nikomedes III'ün cülûsiyle tahttan uzaklaştırılması

zevcesi Laodike'den çocuğu olmamıştı. Buna mukabil daha evvel ikisi de meşru evlenme mahiyetinde olmıyan iki kadınla olan münasebeti sonunda iki oğlu dünyaya gelmişti. Bunlardan büyük oğlu Nikomedes'in anası Nisa adında bir dansöz, küçük oğlu Sokrat'ın anası ise bir Grek cariye idi. Bunlardan yalnız Nikomedes meşru evlât ilân edilmişti.

Fakat ihtiyar kıralın, durumları birbirine benzeyen iki oğlu arasında ölümünden sonra taht münazaası çıkacağını sezmiş olacak ki, önceden bazı tedbirler almış olduğunu görüyoruz. Piç oğlunu Bitinya tahtından uzaklaştırmak maksadiyle kendisine Pilemen adını vererek Paflagonya'nın kendi hissesine düşen kısmına kıral tayin etmiş, bu suretle diğer oğlunu veliaht yapmasına karşı, buna da bir nevi tazminat vermiştir. Fakat, yukarıda görüldüğü gibi M. ö. 95 de Roma'nın tazyiki ile Paflagonya'ya istiklâl verilmiş[97], sahte Pilemen de pek az oturduğu Gangra tahtını terkederek babasının yanına dönmüştür. İhtiyar kıral, ölümünün yaklaştığını hissederek onu anası ve hemşiresiyle beraber dost ve yakın serbest şehir olan Kyzikos'da ikamete memur etmiştir.

Nikomedes II, bu gayrı meşrû ailesine mirasından alacakları hisselerine karşılık olarak 500 talant (3 milyon) bir servet vermişti.

Nikomedes III
M. ö. 94 - 74

Nikomedes II 'nin ölümünden sonra yerine sağlığında veliaht gösterdiği büyük oğlu Nikomedes III geçti ve Filopator ünvanını aldı. Fakat, sikkeleri yine babasının adına ve onun tasviriyle bastırdı.

Dansözün oğlu gaddar, aşağılık, fısk-ı fucura gömülmüş korkunç bir despottu. Her bakımdan ceddi ikinci Prusias'a

(M. ö. 90) arasında iki defa evlenmesine ve iki çocuğun doğmasına bir zaman bırakmak için Nikomedes II'nin ölüm tarihinin 94 olması kabul edilebilir.

[97] Nikomed II'nin Pilemen adiyle Paflagonya tahtına oturttuğu oğlunun ikinci oğlu Sokrat olduğu hakkında hiç bir kayıt yoktur. Fakat, Licinanus Nikomedes Epifan'ın yalnız iki oğlu olduğunu tasrih etmiş olduğuna göre, sahte Pilemen'in bu iki oğlundan biri olması icab eder. İhtiyar kıralın meşru varis ve veliahd ilân ettiği büyük oğlu Nikomedes'in sahte bir ad taşıması müsteb'ad olduğundan, bunun küçük oğlu Sokrat olması gerekmektedir.

benziyordu. Akrabasından hükümdarlığını gölgelendirebilecek kim varsa hepsini öldürtmekle işe başladı. Yalnız halası Lisandra'yı hayatta bıraktı ve onunla evlendi. Kıral Prusias'ın ikinci evlenmesi mahsulü olan Lisandra, bu sırada altmışına basmış bulunuyordu. Fakat pek tabiî olarak bu izdivaç çok sürmiyecekti ve öyle oldu. Altmışlık gelin bir müddet sonra şüpheli bir ölümle ebedî haclegâhına gömüldü. Nikomedes III de, maktul Kapadokya kıralı Ariarat Epifan'ın Bitinya kıraliçeliğini kabul eden anasiyle, bu memlekete gelmiş olan prenses Nisa ile evlendi. Fakat bu talihsiz kız da uzun zaman yaşayamadı. Nikomedes III, kardeşi Sokrat'ın, kıraliçe Nisa'nın kendisini isyana teşvik ettiği yolundaki doğru veya uydurma ihbarına inandı. Zevcesini boşadı ve tabii yok etti.

Prenses Nisa, Nikomedes III'den biri oğlan, diğeri kız iki çocuk doğurmuştu. Bu şanssız çocukları da tanımadı. Gayri meşru olduklarını ilân etti, kendisi de artık evlenmemiye karar verdi. Bekârlığını daha iğrenç sefahatler, vahşice cinayetler içinde geçirmeye devam etti.

Bu ihbarı üzerine gözüne giren kardeşi Sokrat'ı saraya çağırdı. Kendisine büyük iltifatlarda bulundu. Yüksek mevkiler ve Khrestos (iyi) lâkabını verdi. Fakat, haris kardeşi kendisiyle Bitinya tahtı arasında gevşek ve halkça hor görünen bir adam kaldığını görerek ümide düşmüş, gizli tertiplere başlamıştı. Daha evvel kendisi gibi haris bir şahsiyet olan Pont kıralı Mitridat Evpator'u kazanmıya muvaffak olmuştu. Kardeşine sezdirmeden günün birinde gizlice saraydan kaçarak Roma'ya gitti. Senatodan bir çok taahhütler karşılığı olarak Bitinya tahtının kendisine teminini istedi. Fakat teklifleri, kardeşine isnat ettiği ithamlar iyi karşılanmadı. Nikomedes III'ün kırallık hakkı kabul ve tasdik edildi.

Kardeşine olan husumetini, Bitinya tahtını yakalamak hırsını bu suretle açıklıyan Sokrat'ın, Nikomedya'ya dönmesi mümkün değildi. Roma'dan da ümidini kesmişti. Babası zamanında ikamete memur edilmiş olduğu müstakil Kyzikos şehrine döndü. Kendisiyle birlikte buraya gönderilmiş olan hemşiresini miras hissesine tamahen öldürdü. Cinayeti nefret ve dehşetle karşılıyan Kyzikos halkının aleyhine döndüğünü, Nikomedes III'ün de kendisini yakalatmıya teşebbüs ettiğini görünce, buradan da

kaçmıya mecbur oldu. Önce Evbe (Euboia) ye gitti[98]. Burada kendisini misafir eden Romalı bir şövalyenin genç kızını berbat ederek sıvıştı. Pont kıralının yanına gitti. Evvelce anlaşmış olduğu Mitridat'dan, Bitinya tahtını almak için yardım istedi.

Sokrat'ın Sinob'a gelişi, Roma'da parlıyan alevin Pont kıralını Asya'da serbest bıraktığı zamana tesadüf etmişti. Bitinya'nın nufuzu altına girmesini sağlıyacak olan bu fırsatı kaçırmak istemiyen Mitridat Evpator, şahsı kendisince menfur olmakla beraber, Sokrat'ın ricasını kabul etti. İşini kolaylaştırmak için, Aleksandr adında biri, hayli bir para mukabilinde, Nikomedes III ü öldürmek üzere Nikomedya'ya gönderdi[99]. Fakat bu teşebbüs muvaffakiyetle neticelenmedi.

Bunun üzerine Pont kıralı, Sokrat'ın memleketinde bir ordu hazırlamasına müsaade etti. Bu kuvvetlerin başına geçen Sokrat, Bitinya üzerine yürüdü. Nikomedes III ün sefihçe hayatından iğrenen halkın alkışları altında müşkülâtsızca memleketi istilâ etti. Nikomedes adını aldı. Bu da babasının tasvirini taşıyan ve onun aynı olan sikkeler bastırdı.

Fakat, Sokrat bu mevkide çok duramadı. Roma'ya giden kardeşi tahtını kurtarmak hususunda senatonun müzaheratını temin etti. General Arkilius, kendisi gibi tahtından atılarak Roma'ya gelmiş olan Kapadokia kıralı Ariobarzan ile birlikte Bitinya'nın mahlu kıralını Anadoluya götürdü. Pont kıralı, Roma'nın tazyiki karşısında Bitinya tahtına oturtmuş olduğu Sokrat'ı öldürttü. Nikomedes III tekrar Bitinya tahtına geçti (M. ö. 89 ilkbaharı).

Fakat, Nikomedes III, tahtı kazanmakla beraber büyük müşküllerle de karşılaşmıştı. Hazinesi bomboştu. Halbuki kendisini tahta oturtan Arkilius'a büyük meblağlar vermişti. Romalı komutan, hem bu parayı hem de ordunun masrafını istiyordu. Başka bir çare bulamayınca, zengin Pont kırallığına akın ederek yağma suretiyle istenilen parayı elde etmeye karar verdi. Teşebbüs tehlikeli netice verebilirdi. Mukabil taarruza geçecek olan Mitridat'ın kendisini tekrar Bitinya'dan kovması o kadar güç bir iş değildi. Fakat, Nikomedes III, kendisini

[98] Eubeoia=Ege denizindeki Agriboz adası.
[99] Appien, Mith., 57.

böyle bir harekete teşvik eden Arkibius'a güveniyordu. İki üç ay sonra, harp ilân etmeksizin büyük bir kuvvetle Pont sınırlarını aştı. Amastris (Amasra) önlerine kadar ilerledi. Rastladığı köy ve kasabaları yağma ederek büyük bir servetle Nikomedya'ya döndü (M. ö. 89 yazı). Tahmini doğru çıkmıştı. Mitridat Evpator Roma ile hemen bir ihtilâf çıkarmak istemediğinden, mukabil bir askerî hareketten çekindi. Arkibius'a şikâyet etmekle iktifa etti. Pont kıralı, Roma ile çarpışabilmek için hazırlığını ikmale vakit kazanmak istiyordu. Ertesi yıl başında (M. ö. 88) Roma ile Pont kırallığı arasında harp başladığı zaman, ilk darbe, Roma'nın müttefiki olan Bitinya kıralına indirildi, hemen bütün kuvvetlerini ve hazinelerini harp alanında bırakan Nikomedes III, bir miktar suvari ile zorla canını kurtarabildi (M. ö. 88 ilkbaharı). Bergama'ya kadar kaçtı. Buradan da tekrar Roma'ya gitti.

Bitinya kırallığının bu defaki yıkılışı, Roma'nın küçük Asya'dan tardı ile beraber olmuştu. Nikodemes III'ün bir daha Bitinya'yı görebilmesi, Romalıların tekrar Küçük Asya'ya dönmelerine mütevakkıftı.

Roma ancak M. ö. 85 yılı başlarında Bizans yoliyle Anadolu kıyısına Kalkhedon'a (Kadıköy) ayak basabildi. Buradan ilerliyerek Bitinya'ya girdi. Romalılara kapılarını kapıyan Nikomedya (İzmit) yağma edildi. Bunu gören Nike (İznik) kapılarını açtı. Diğer şehirler ve kaleler kuvvetle zaptedildi. Nikomedes III Filopator, Sulla'nın yanında olduğundan Bitinya M. ö. 85 yılı sonbaharına, yani Sulla'nın Mitridat'la Dardonos muahedesini aktederek Anadolu'ya girmesine kadar Bitinya Roma generali Fimbria'nın talanı altında ezildi. Sulla'nın karşısında intihardan başka kurtuluş yolu bulamıyan Fimbria sahneden çekildikten sonra Sulla Korion idaresindeki bir Roma kıtasiyle Nikomedes III'ü, kırallığı başına gönderdi (M. ö. 85 sonbaharı). Bitinya, mütevali istilâ ve yağmalarla harap ve perişan olmuştu. Nikomedes III, bu talihsiz ülkede daha on bir yıl kadar baykuşluk edebildi. Memleketini düştüğü acıklı durumdan kurtarmak için, hiç bir teşebbüste bulunmadı. Bu zamanı sefihane bir hayat sürmekle geçirdi ve nihayet M. ö. 74 senesi sonlarına doğru hayata gözlerini kapadı.

Bergama'nın son kıralı Attalos'u andıran bu şeametli

adam, kırallığının ilk devirlerinde yaptığı gaddarlığı, son devirlerinde ruhunun aşağılını belirten uşaklığı ile unutturmuştu. Filosunu, Roma'nın Asya ve Kilikya valilerinin emrine veren dejenere kıral, halka karşı Roma'nın azadlı bir kölesi olduğunu ilân edecek kadar zillet göstermişti.

Traşlı başına bir takke geçirerek bir sürü oğlan grubu ortasında içki âlemleri tertip ediyor, halkı eğlendiriyordu. Bu oğlan grubu arasında bir müddet sonra Roma'nın başına geçecek olan genç Jülius Sezar (Iulius Caesar) ın bulunduğu da hayretle görülmüştü [100].

Nikomedes III, ölümünden önce, hayatının tabiî bir neticesi mahiyetinde görünen bir vasiyetnâme bırakmıştı [101].

Azadlı bir köle, ölürken bütün mallarını efendisine vasiyet ettiği gibi, Nikomedes Filopator da, kırallığını kölesi olduğunu iftiharla ilân ettiği Romalılara bırakıyordu.

Bitinya, Romalıların altmış yıldanberi vasiyetle kendilerine bırakılan bu neviden mirasın dördüncüsü oluyordu. Fakat bu gibi vasiyetlerin müşkülâtsızca elde edilebilmesi, vasiyet edenlerin meşru erkek varisleri olmamasına mütevakkıftı. Halbuki Nikomedes Filopator'un Kapadokya prensesi olan zevcesinden [102] Nisa adında bir kızı ile Nikomedes adında bir oğlu kalmıştı [103].

Bu oğlu Nikomedes taraftarlarınca Bitinya kıralı ilân edildi. Fakat bu çocuğun Bitinya tahtı üzerindeki hukuku şüpheli görünüyordu. Çünkü evvelce bahis edildiği gibi, anası Kapadokya'lı prenses, Nikomedes Filopator'un piç kardeşi Sokrat'ın, fuhuş veya kocasına karşı suikasd ile itham eden ihbarı üzerine idam edilmiş olduğundan, ondan doğan iki çocuğun da Nikomedes'ten olmadıkları ileri sürülüyordu.

Esasen ötedenberi püblikenler tarafından göz konulan ve son istirdadı müteakip sömürmek üzere bunlar tarafından istilâ edilen Bitinya'nın şirin şehirleri, zengin limanları, balıklı gölleri, verimli toprakları, Romalılarca ele geçirilmesi ve mu-

[100] Plutarque, Cesar I; Sueton, Jul. 2.

[101] Appien, Mith. 7, 75.

[102] Nikomedes Filopator'un bu zevcesi Kapadokya kralı Ariarat Epifan'ın kızı idi ve Nisa adını taşıyordu. Kızına da kendi adı verilmişti.

[103] Appien. Mith. 7, 75.

hafaza edilmesi matlup, iyi bir parça idi. Nikomedes Filopator'un vasiyeti üzerine, oğlu olduğu iddiasiyle tahtına çıkarılan Nikomedes'in düzmeliği ileri sürülerek Roma'da, Bitinya'nın cumhuriyete ilhakına karar verildi ve bu işin icrası vazifesi Asya valisi Juncus'a havale edildi.

Asya valisinin ilhak işinin tatbikine memur ettiği Kestör'ü Bitinyalı Pompeius, yakın bir harp tehlikesini göz önüne alarak mütevaffa kıral Nikomedes Filopator'un hazineleriyle Bitinya'daki kıymetli sanat eserlerini hemen Roma'ya gönderdi. Aynı zamanda püblikenlerin muhtelif kumpanyaları da Bitinya'nın bütün malî kaynaklarını sömürmek üzere sendikalar kurdular. Bu suretle 252 yıl yaşayan Bitinya kıralığı da tarihe gömülmüş oldu.

Bitinya Kıralları

Zipotes	M. ö. (326 ? - 278)	Bunun 297 den itibaren kıral unvanını taşıdığı sanılıyor.
Nikomedes I	M. ö. (278 - 250 ?)	
Ziaelas	M. ö. (250 ? - 228)	
Prusias I	M. ö. (228 - 185 ?)	
Prusias II	M. ö. (185 ? - 149)	
Nikomedes II Epifan	M. ö. (149 - 94 ?)	Bu kıral Everjet lakabiyle de anılırdı.
Nikomedes III Filopator	M. ö. (94 - 74)	Bu kıral aynı zamanda Epifan lakabını da taşıyordu.

c) Golva (veya Galat) ların Küçük Asya'ya geçişi.

Evvelce bahsedildiği üzere, daha İskender'in hayatında Tuna havzasiyle Adriyatik denizi arasındaki alana yığılmış olan Golva (Kelt) lar, çok yıldıkları Lyzimakhos'un katli haberini alınca, güneye doğru akmağa başlamış, Selevkos'un da Gelibolu yarımadasında öldürülmesi üzerine sahipsiz kalan Trakya'ya yığılmışlardı (M. ö. 219).

Kendilerine kahraman anlamına gelen Galat adını veren istilâcılar burada üç kola ayrıldılar. Bir kol Makedonya üzerine yürüdü. Selevkos'u hançerliyerek hükmü altına aldığı ordusu-

nun bir kısmiyle Lyzimakhos'un Avrupa'daki ülkesine hâkim olmak isteyen Mısır prensi Ptolemaios Keranos, bunları önlemeğe çalıştıysa da, savaş alanında maktül düştüğünden, Golvalar Makedonya'yı baştan başa yağma ve tahrip ettiler.

Akiohorios ve Bronnos idaresi altında Yunanistan'a yürüyen kol, her tarafı yakıp-yıkarak, mukaddes hazinesini yağma etmek üzere Delfi önlerine kadar indiler (M. ö. 378). Fakat burada karşılaştıkları şiddetli mukavemet ve kışın gelmesi üzerine çekilmek zorunda kaldılar.

Leonarios ve Lutarios idaresindeki kabileler ise yağma ve talan ede ede bütün Trakya'yı istilâ ettiler. Bir kısmı kuzey Trakya'da yurtlaşarak Pilis adında bir hükümet kurdular. Güneye doğru yayılanlar Gelibolu yarımadasına girerek Lysimakia şehrini zabtettiler.

Karşılarında yükselen Anadolu kıyılarının yakınlığı buralardaki sitelerle diğer Küçük Asya şehirlerinin zenginlikleri hakkındaki çekici şayialar, onlarda Anadolu'ya geçmek hırsını arttırmağa başladı. Fakat, Çanakkale boğazını geçmek için vasıtaları olmadığından, hırsları bir kat daha artıyordu. Evvelce görüldüğü üzere, bu sıralarda Bitinya kıralı Nikomedes'in göndermiş olduğu elçilerin, hırslarını tahakkuk ettirmek imkânlarını önlerine serdiklerini görünce, sevindiler. Nikomedes onları ücretli asker olarak hizmetine almak istediğini bildiriyor, teklifi kabul edilirse kendilerini Anadolu'ya geçirmeği vadediyordu. Galatlar, bu teklifi hemen kabul ettiler, Nikomedes de bunları Anadolu'ya nakledecek filoyu temin etti[104].

Anlaşmaya göre Galatlar, Bitinya kıralının âsi kardeşini bertaraf edecekler, Selevkoslara karşı, Bitinya ve müttefikleri Bizans, Herakleia, Kalkedon gibi küçük hükümetlerle birleşeceklerdi. Anadolu'ya geçen Galatlar (M. ö. 278-277) ilk hamlede Nikomedes'in rakibi olan kardeşi Zipoetes'i mahvettiler. Bütün Bitinya, Nikomedes'in hükmü altına girdi.

Bu kadar büyük bir hizmet, o nisbette önemli bir mükâfata lâyıktı. Bitinya kıralı, sonra pişman olmak üzere, bu mükâfatı bolca verdi. Sayıları 20 bin kişi olarak tahmin edilen Galatlara geniş topraklar ihsan etti[105].

[104] Memnon, Fr. XIX, Tit. Liv. I. C. [105] Justin, XXV, 2.

Nikomedes'in bu cömertliği hesaplı bir hareket idi. Hükümetini tehdit edebilecek iki devlete karşı Bitinya sınırlarını cesur bir kavimle emniyet altına almağı tasavvur ediyordu. Bitinya, güneyden yeni kurulan Bergama devletinin, doğudan ise Selevkos'ların hücumlarına maruz bulunuyordu. Buralara kuvvetli ve cesur Galatları yerleştirerek, metanetli bir sed vücuda getirmek, lüzumlu bir teşebbüstü.

Fakat Nikomedes, müttefik olarak memleketi sınırlarına yerleştirdiği Galatların yağmacılık karakterlerini hesaba katmamıştı. Eolia ve İonia'da eski medeniyetin hayret verici, göz kamaştıran eserleriyle dolu, zengin siteler vardı. Galatlar, kendilerine ihsan edilen topraklara yayılınca yağmacılığa Truva kıyılarını istilâ etmeğe başladılar. Leonnaries ve Lutarios ya ölmüş veya ihtiyarlamış olduklarından başbuğluktan ayrılmışlardı. Trakya'dan sonradan gelen yeni kabileler yerleşenlerle birbirlerine karışmış, başlıca üç takıma bölünmüşlerdi. Bunlar aralarında anlaşarak basacakları yeri iyice tesbit etmiş, bu suretle ihtilâf ve çarpışma vukuunu önlemişlerdi. Tolistoboies takımı, Eolia ve Ionia taraflarını; Tektosages'ler Toroslara kadar İç Anadolu'yu; Trokmes'ler de Çanakkale boğazı çevresini yağma edeceklerdi.

Bu yağmacılık devrinde Galatların muayyen bir merkezleri olduğuna dair kaynaklarda bir kayıt görülmemektedir. Bir aralık İlion şehrini toplanma ve ganimetleri yığma merkezi yapmağı tasarlamışlarsa da, o zamanlarda burada kale duvarları olmaması yüzünden bu tasavurdan vaz geçmiş oldukları anlaşılıyor.

Esasen Galatların Batı ve Orta Anadolu'ya dehşet saçtıkları bu yağmacılık devri hakkında kaynaklarda görülen malûmat da münferid vakalara ait ve tarihlendirilmemiş, aralarında rabıta olmayan menkibelerden ibarettir. Fakat bu münferid menkibeler, bize Galatların uzun zaman Orta ve Batı Anadolu'yu tüyler ürperten bir vahşet sahası yaptıklarını pek güzel belirtmektedir.

Frigya şehir ve köylerinde yaptıkları kanlı vahşetler yerli halkı o kadar ürkütmüş ve korkutmuş ki, bütün köy ve şehirler halkı mallarını, evlerini, eşyalarını, hatta kaçamıyacak bir haldeki ihtiyar ve çocuklarını bırakarak kaçmak, canlarını kurta-

rabilmek maksadiyle Toros dağlarının sarp ve gizli mağaralarına sığınmak zorunda kalmışlardı. Yapılan vahşetlerin yayılan şayiaları bütün Anadolu'da o kadar korkunç bir dehşet uyandırmıştı ki, Galatlarla henüz karşılaşmamış olan şehirler, bütün varlıklarını Galatlara peşkeş çekerek arzulariyle onların boyundurukları altına girmeği teklif hususunda birbirleriyle müsabaka ediyorlardı.

Bir menkibeye göre Galatlar, bir Thesmophor bayramı esnasında Miletos şehri üzerine hücum etmiş, şehir çevresindeki tapınakta âyin yapan bir sürü kadını kaçırmışlar, sonra da necat fidyesi olarak bir çok para mukabilinde bazılarını iade etmiş, kimini de esir alarak beraberlerinde götürmüşlerdir. Bu sırada üç hemşire iffetlerini kurtarmak için intihar etmekten başka kurtuluş yolu bulamamışlardır. Yunanlılar, bu macerayı bir destanla yaşatmışlardır.

Bu bölgede diğer iki şehrin Galatların tahribinden kurtuluşunu Tanrılara isnat eden diğer bir menkıbe daha vardır. Bu menkıbelerden anlaşıldığına göre, Galatlar, Karya - Frigya sınırındaki Themisonion şehri üzerine yürüdükleri zaman, Herakles, Apollon ve Hermes Tanrıları bundan şehir halkını haberdar etmiş, Tanrıların emriyle vaktinde kaçarak bir mağarada gizlenmek suretiyle imha edilmekten kurtulmuşlardır. Kelainai kasabası halkını da nehir tanrısı Marsias bir mucize ile kurtarmıştır.

Anadolu'nun Marmara ve Ege sahil siteleri de Galat akınlariyle perişan olmuşlardır. Kyzikos'da bulunan yazıtlara göre, Galatların hücumuna uğrayan bu şehir halkı Bergama kıralı Fileteros (Philetairos) tarafından kurtarılmışlardır.

Ümitsizliğe düşen Anadolu halkı arasında bu sırada bazı kahramanlar türemiş, Galatların vahşetlerinden vatandaşlarını kurtarmış, tarihe şanlı bir hatıra bırakmışlardır. Bunların başında Menderes ırmağı boyunca rast geldikleri köy ve kasabaları yakıp yıkan, tarlaları, çiftlikleri ateşe veren, tapınakları telvis, Tanrıları tahkir, malları yağma, adamları öldüren ve esir ettiklerini de işkenceler altında imha eden Galatlara karşı Menderes ağzındaki Priene (Samsun) kasabası halkından Sotas adında biri sahneye atılmış, başına topladığı gönüllü kuvvetlerle Galatlar üzerine atılarak onları perişan etmiş, köyleri kurtar-

mış, herkesin malını ve canını emniyet altına alarak umumun minnettarlığını kazanmıştır. Onun bu kahramanlığını hemşehrilerinden Psephisma adında birinin, bugün ele geçen bir yazıtta hayranlıkla tesbit etmiş olduğu görülmektedir.

Şimdiki Klazomenai civarında bir kasaba olan Crythrai'de Galat sergerdelerine büyük paralar vermek suretiyle, kendilerini imha ve tahripten kurtarmışlardır.

Lajidlerle Selevkoslar arasında Suriye ve Filistin hegemonyası için çıkan birinci Suriye harpleri esnasında (M. ö. 274), Ege ve Pontos kıyılarını yağma eden Mısır filosuna karşı Pont Kapadokya'sı kıralı Mitridat I ve oğlu ile Paflagonya'da Amastris (Amasra) sitesi diktatörü Ariobarzanes, Galat'ları yardıma çağırmışlar, onlar da karaya çıkan Mısır askerlerini mağlûp ederek gemilerine sürmüşlerdir. Kaynaklarda görülen bütün bu kayıtlar, Galat'ların Küçük Asya'ya yayılarak bir taraftan yağmacılığa devam ederken, diğer taraftan da para mukabilinde müracaat edenlerin yardımına koştuklarını anlatıyor.

Galat'ların Anadolu'daki bu hâkimiyetleri Selevkos kıralı Antiokhos I'in kendilerini ağır oir surette ezdiği zamana kadar (M. ö. 275-270) devam etmiştir. Galat'ların Ege sahillerinden Orta Anadolu'ya çekilmelerinde Antiokhos I zaferinin büyük tesiri olduğu kabul edilebilir. Antiokhos I'in ağır darbesinden sonra Galatlar Küçük Asya merkezinde Sakarya ile Kızılırmak arasında, kendilerine nisbetle Galatya denilen sahaya yerleştiler. Bunlardan Tolistoages'ler, Pessimunt, Gordion yöresinde; Tektosages'ler Ankara (Ancyra) bölgesinde; Trokmes'ler ise Yozgat (Tavion) çevresinde yurtlandılar.

Bu büyük kabilelerden her biri 4 Tetrark'lığı ihtiva ediyor ve her biri tetrark denilen bir şef idaresinde bulunuyordu.

Muvakkat bir zaman için seçilen bu on iki şef, Galat kavminin yüksek meclisini teşkil ediyordu. Anlaşıldığına göre Antiokhos I'in Toros eteklerinde Tektosages'leri mağlup ettiği haberi batı Anadolu'ya yayılınca, vahşetlerinden yılmış olan halk, cesaretlenerek Galatlar üzerine atılmış, onları çekilmeğe icbar etmişlerdir. Galatların birdenbire Ege kıyılarından kayboluşları başka türlü izah edilemez.

Fakat Galatların bu mağlubiyeti, kat'i imhaları değildi. Bu mağlubiyet Galatları ancak bir kaç sene hareketsiz bırak-

mıştı. Çünkü ileride görüleceği gibi Galatlar bir müddet sonra batı taraflarında ve Ege kıyılarında tekrar görüneceklerdir.

Selevkos'lar, Galatları uzun müddet sıkıştırdıkları Galatya'da tutabilecek bir kudrette olmadıklarından, sonraları, muayyen bir para vermek suretiyle, tecavüzlerini önlemeğe çalışmışlardır. Selevkos kırallarından Antiokhos II zamanında (M. ö. 246 - 261), Anadolu şehirlerinden Galat vergisi adiyle bir para toplandığını görüyoruz. Bu paranın rahat oturmalarını temin için Galatlara verildiği anlaşılıyor.

Bu zamanlarda Galatlar, çok para veren hükümdarlar için askerî depo rolünü görüyorlardı. Yerlerinden emin olmayan kırallar, tahtından mahrum edilen prensler, mevkilerini tahkim veya tahtlarını istirdat için Galatlardan ücretli asker alır, bunlar sayesinde amacına erişirlerdi.

Galatlar, bir aralık evvelce müttefik oldukları Kapadokya kıralı Ariobarzan ile de çarpıştılar. İhtimal ki aralarının açılması, Pontos kıyılarına tecavüz eden Mısır filosuna karşı beraberce savaştıkları sırada elde ettikleri ganimetin taksimi yüzünden ileri gelmişti.

Fakat, Ariobarzan'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu genç Mitridat'a tecavüz etmedilerse de, Pontus kıyılarına bir akın daha yaparak Amisos (Kara Somsun)'u muhasara ve çevresini yağma ettiler. Herakle'liler, aç kalan Amisos halkına deniz yoluyla erzak gönderdiklerinden şehir teslim olmadı. Galatların da muhasara vasıtaları olmadığından şehri zaptedemediler. Bu muvaffakiyetsizliği Herakle sitesinin yardım göndermesine atfettiklerinden intikam almak üzere buraya yürüdüler. Fakat, bu şehri de alamadılar. Herakle halkı, nihayet büyük bir para vermek suretiyle Galatları dönmeğe ikna edebildi.

Galatların bazan kendi hesaplarına, bazan da ücretli asker olarak başkaları hesabına gördükleri işler arasında Yakın Şark tarihinde ehemmiyetli sayılanlar da vardır. Selevkos'lar arasında başgösteren iç mücadelelerde Anadolu'ya hâkim olmak isteyen Antiokhos Hieraks'ın Galatlardan topladığı ücretli kuvvetlerle kardeşi Selevkos Kallinikos'u bugünkü Ankara civarında mağlup etmiş olduğunu biliyoruz (M. ö. 238-238). Fakat galip prens, kardeşini Toroslara doğru kaçmağa icbar ettikten sonra, eski müttefiki olan Mitridat üzerine hücum ve Frigya'yı yağma

etmeğe kalkışınca, Galatlar isyan ettiler. Hieraks maiyeti tarafından asilere teslim edildi. Fakat şansı yardım ettiğinden bir yolunu bularak bir kaç adamiyle birlikte âsilerin karargâhından Manisa taraflarına kaçarak kurtuldu. Orada civar halkın yardımı ve Mısır kıralı Ptolemaios'un gönderdiği kuvvetlerle âsileri itaat ettirdi. Bir çok para vermek suretiyle Galatlarla anlaştı.

Galatlar, Küçük Asya'nın Toroslara kadar uzayan alanlarında her tarafta pervasızca dehşet saçmakta ve hükümdarları bile arzularına boyun eğdirmekte iken batıda kendilerini sindirecek yeni bir kuvvet, yani Bergama devleti yükselmeğe başladı. Bergama kırallığı bahsinde görüleceği üzere, M. ö. 241 de bu devletin başına geçen Attalos I, Galatları evvelâ Kaikos ırmağının kaynağı yöresinde, sonra da Bergama önlerinde (M. ö. 230) iki defa yenilgiye uğrattı. Onları Büyük Firikya'nın orta Sakarya ile Kızılırmak arasındaki bölgesine çekilmeğe mecbur etti. Sonraları Galatlara nisbetle Galatya adını alan bu bölge, Selevkos Kalinikos zamanında ismen Selevkos'ların sayılıyordu. Hakikatte ise Büyük Frigya ve Paflagonya küçük küçük yerli derebeylerinin hükümleri altında bulunuyorlardı Bunların Selevkoslara bağlılıkları, onları ismen metbu tanımaktan ibaretti. Selevkos Kalinikos, kız kardeşini Pont kıralı Mitridat II'ye verirken Galatya'yı cihaz olarak ona hediye etmişti. Halbuki bu zamanlarda Galatya, Kalinikos'a isyan etmiş olan kardeşi Antiokhos Hieraks'ın fiili nüfuzu altında bulunduğuna göre bu hibe de yine ismen oluyordu.

Kardeşi ile mücadelede olan Kalinikos, buraları kuvvetli Pont kıralına vermekle, âsi kardeşini buralardan uzaklaştırmak istemişti. Galat boyları nisbeten düz, açıklık ve çıplak olan bu araziye çekildikten sonra, buralarda göçebe bir hayat sürmeğe başlamışlardı.

Galatya'da çok eski zamanlarda kurulmuş bir kaç Frig kasabası bulunuyordu[106]. Bunların en meşhurları Pessinus (veya Pessimunt) Gordion ve Ankara[107] şehirleri idi. Bunlardan Pes-

[106] Strabon, XII, 568.

[107] Bazı müellifler Ankara (Ankyra) adının Galatlar zamanında verildiğini iddia etmişlerdir. Göya Galatlar Mısır kıralı Ptolemaios Filadel-

sinus şehrinde Anadolu tanriçesi Kübele'nin tapınağı bulunuyordu[108]. Bu tapınakta Orgie ile bir âyin yapılıyordu. Gordion (Polatlı'da Yassıhöyük) ise eski Frigyalıların idare merkezleri olarak tanılıyordu. Gordion, bir çok yolların ve bilhassa kıral yolu denilen Orta Anadolu'daki ana yolun üzerinde bulunduğundan, küçük olmasına rağmen o zamanlarda Küçük Asyalılarca çok tanınmıştı. Bunlardan başka Oroanda denilen ve yeri iyice bilinemeyen diğer bir şehrin de Galatya'da olduğu anlaşılmaktadır. Manlius muharebelerinde Oroanda halkının takındıkları tavır, bunların Frigya'nın en eski halkından olduklarını gösteriyor.

Galatlar adlarını verdikleri bölgede üçe ayrılmışlardı[109]. Tolistoages'ler (veya Tolistoais) Batı'da Gordion ve Pessinus şehirleri çevrelerinde dolaşıyorlardı. Ortada Ankara yöresinde ise Tektosages'ler (veya Tektosais'lar) oturuyorlardı. Doğuda Kızılırmak boylarında ise Troskmes'ler yurtlanmışlardı[110]. Oroanda şehri bunların yerleştikleri alan içinde bulunuyordu[111].

fos'a galebe ettikleri zaman, ele geçirdikleri bir gemi demirini Ankara'ya getirerek duvara astıklarından Ankara adı, Yunanca gemi çengeli anlamına gelen Ankyra'dan alınmış imiş. Fakat bu rivayet bir masaldan ibarettir.

[108] Frikya sınırlarında Galatya'nın eski bir şehri olan Pessinus (veya Pessimont=Sivrihisar) Ankara vilâyetinin bugünkü Balâ şehri civarında idi. Harabesi hâlâ mevcuttur. Buradaki bereket tanriçesi Kübele'nin heykeli, sonraları Roma'ya götürülmüştür. Buradaki rahiplerin ötedenberi Firiklerden oldukları anlaşılıyor. Galatlar zamanındaki rahiplerden bazılarının adlarının Golva ismi olduğu görülüyor. Demek ki sonraları Galatlardan da bu sınıfa girenler olmuştur. M. ö. birinci asırda tapınağın baş papazdan sonraki mevkilerin bir kısmını Frikler, bir kısmını Galatlar işgal ediyordu.

Pessinus baş rahipleri umumiyetle Attis adiyle anılıyorlardı. Bunların Bergama kıralı Evmenes II ve halefi Attalos II ile yaptıkları gizli muharebelerin suretleri, son zamanlarda ele geçmiştir. Bunlardan bir kısmı Mortmann tarafından 1860 tarihinde Balâ kasabasının bir kaç saat ötesindeki Sivrihisar'da bulunmuştur. Pessinus, sonraları ikinci Galatyanın merkezi olmuştur.

[109] Eski kaynaklarda Tolistoages kabilesi Tolistoais veya Tolistobois adlariyle de anılmışlardır. Yeni Yunan kitabelerinde Tolastagoi şekli de görülür.

[110] Agio ve bogio son ekleri Galat adlarında çok geçmektedir.

[111] Pisidya-İzorya sınırlarında Oroanda adında diğer bir şehir daha vardı. Bunları birbirleriyle karıştırmamak icabeder.

Tarihçi Polybius, Galatlarla meskûn bölgenin güney sınırının Meandros (Menderes) nehri yakınlarındaki Abbason yani bugünkü Emirdağ eteklerindeki Gome olduğunu söyler. Bu üç gruptan her birinin bir nevi küçük prenslik mahiyetinde oldukları eski Yunan yazıtlarında her üçünün başbuğlarının da (Basileus = hükümdar) unvaniyle anılmış olmalarından anlaşılmaktadır [112]. Bu başbuğlardan başka bir takım derebeyler daha vardı. Bunların her biri kendi hükmü altındaki Galatlara başkanlık ederdi.

Üç Galat boyundan her biri Tetrark denilen dört temsilci veya vekil tarafından idare olunuyordu. Her biri pagi [113] denilen bir partinin başı olan tetrarkların maiyetinde bir hâkim, bir askerî komutan ve iki komutan yardımcısı vardı. Buna göre üç Galat boyu, 12 tetrark idaresinde bulunuyorlardı. Bunlar gerektiği zaman toplanır, halkın seçmiş olduğu 300 kişiden teşekkül eden Thrunemton yani «yüce divan [114]» denilen bir kurultaya başkanlık ederlerdi. Bu kurultayda cinayet işleri muhakeme edilirdi. Bu teşkilâtın belirttiğine göre Galat boylarının hepsine birden hükmeden bir kıral yoktu. Boy başkanları riyaset vazifesini görürlerdi.

M. ö. 189'da Tolistoages'lerin şefi olan Ortiagon, diğer iki büyük Galat boylarını da hükmü altında toplayarak büyük bir krallık kurdu. Galatları Bergama aleyhine tahrik etti. Fakat, Galatlar harpte mağlup olarak Bergama kıralı Evmenes II'ye itaat etmek zorunda kaldılar [115].

Galatlar, Anadolu şehirlerinden yağma ettikleri malları Galatya'ya yığmışlardı [116]. Fakat bu zenginlik onların haşin ve sert tabiatlarını değiştirmemişti. Bergama kralının otoritesi altına girmekle beraber yine komşuları için korkunç ve kavgacı bir kuvvet olarak kalmışlardı [117]. Esirleri boğazlamaları, çevrelerine dehşet saçmıştı.

[112] Livius, 38, 192

[113] Pagi ana boyun ikinci derecede bir taksimi olduğuna göre, kılan anlamına geldiğini kabul edebiliriz.

[114] Galat (Kelt) dilinde dru yüce; nemton da divan anlamınadır.

[115] Livius, 38.15 - 5 ve 19.6.

[116] Polybius'dan naklen Livius, 38, 27.7.

[117] Polybius, 3.3.5,21.33.

Savaşlarda eski hususiyet ve usullerini muhafaza ediyorlardı. Savaşı süratle kazanmak için süvari kuvvetleriyle sürat ve şiddetle yıldırım hücumuna geçiyorlardı. Fakat savunma plânları o kadar elverişli değildi : müdafaa durumunda kaldıkları zaman tor top olur, düşmana yan yana karşı koyarlardı. Bu suretle düşmana kesif bir hedef teşkil ettiklerinden fazla zayiat verirlerdi. Savaş başlarken elbiselerini soyunuyorlardı. Dar ve uzun olan kalkanları gövdelerini örtemiyordu. Kılıçları da küt uçlu ve yalnız vurmağa elverişli idi. Silâhlarındaki bu noksanı, hareketlerinin süratiyle telâfi ediyorlardı.

Galat asilzâdeleri kalelerde oturur, halk ise köylerde barınırlardı. Düşman hücumuna uğradıkları zaman, âdetleri üzere karılarını, çocuklarını, mallarını toplayarak bir dağın tepesine çıkarırlardı. Bu yüzden her boyun kendine mahsus bir dağı vardı. Bu dağın çevresine hendekler açar, bu suretle müstahkem bir karargâh kurarlardı.

Yağmacılığa çıkmadıkları zamanlar, ziraat ve hayvancılıkla meşgul olurlardı. Kabile başbuğlarının bir çok da esiri bulunuyordu. M. ö. İkinci asır başlarında Galatların esirleri boğazlamak âdeti yine devam ettiğinden, komşuları daima tetik bulunuyorlardı. Zaman zaman ve habersizce yaptıkları akınlardan herkes bizar bulunuyordu. Bergama kırallarına mağlup olduktan sonra bu azgınlıkları eksileceğine bir kat daha artmıştı. Bergama kıralının Akdenizde ağır basmağa başlayan Roma'ya yaklaşmak üzere gözünü batıya çevirmiş olması, Galatlara elverişli bir durum yaratmıştı. Attalos I, M. ö. 197 yılında Thebai şehrinde Boiotia birliğini ve Roma taraftarlarını Makedonya kıralı Filip aleyhine çevirmek maksadiyle bir nutuk verirken dimağına kan hücum ederek ölünce, Galatlara gün doğmuştu. Fakat yerine geçen büyük oğlu Evmenes II de babasının siyasetini güdecekti.

Filhakika Galatlar durumu elverişli bularak yine mutatları veçhile etrafı yağmaya başladılar. Bu akınlardan bizar kalan Lanpseki şehrinin, Roma'ya bir heyet göndererek korunmaları istediklerini biliyoruz. Senato, bu hususta Yunanistan'a memur prokonsul Flamminius'a müracaat etmelerini bildirdiğinden, heyet Yunanistan'a döndü ve Korint şehrinde prokonsul tarafından kabul edildi. Dilekleri dinlendi. Kendilerine

Bitinya kıralı Prusias ile Bergama kıralı Evmenes'e gösterilmek üzere mektup verildi [118]. Fakat Galatların, Sakarya ötesinden Bitinya ve Bergama kıralların gözleri önünde Çanakkale bölgesine kadar akınlar yaptıklarına göre, bu mektupla onları cesaretlendirmek amacı güdüldüğü anlaşılıyor.

Her halde Galatların M. ö. İkinci bin başında, yani Romalıların Anadolu'ya ayak bastıkları M. ö. 190 yılından önce, Herakle (Ereğli) ye akın yaptıklarını biliyoruz. Lapseki akınından sonra Karadeniz kıyılarına çıkmak amacını belirten bu ikinci akın, Galatların kendilerini çok kuvvetli gördüklerini gösteriyor.

Bitinya kıralı tarafından haylı ezilmiş olmakla beraber, tarihî Ereğli halkı azimle savundular. Galatlar muntazam bir muhasara yapamadılar. Silâhları da buna müsait değildi. Şehri bir müddet muhasara ettikten sonra açlık karşısında, erzak tedarik etmek için öteye beriye dağıldılar. Bundan faydalanan Ereğli halkı bir huruç hareketi yaparak ordugâhda kalmış olanları ya öldürdüler veya esir ettiler. Herakle'li tarihçi Memnon, Galat kuvvetlerinden ancak üçte birinin kaçarak Galatya'ya dönebildiklerini kaydetmektedir [119].

Evvelce görüldüğü gibi Selevkoslar kıralı Antiokhos III 'ün Manisa şehri civarında Spilos denilen mevkide büyük hezimeti (M. ö. 190 senesi kış ibtidası) Romalıları Anadolu'ya sokmuştu. Zaferi müteakip Scipio Asiaticus'un yerine gelen Manlius Vulso, para mukabilinde Antiokhos III ile birleşerek Bergama ve Roma'ya karşı harbe girişen Galatları tedibe karar verdi.

Galat şeflerinden Eposagantes'den maada bütün Galat başkanları, kabileleriyle birlikte Antiokhos III ordusuna ücretli asker olarak girmiş, Manisa meydan savaşına katılmışlardı. Bu savaşa iştirak eden Galatların üç bin piyade, iki bin beşyüzer de süvariden mürekkep olduğu anlaşılmaktadır.

[118] Livius, 38.18.5. Polybius, 2.17.9.

[119] Memnon, C. 28 (F G H III 540).

Manlius'un Galatya seferi

Manlius, M. ö. 189 senesi ilkbaharında Ephesus (Ayaslug) şehrinden hareket etti. Bu esnada Roma'da bulunan Bergama kıralı adına da 800 ü suvari ve 2000 i piyade olan bir kuvvet başında Attalos ve Athenaios adlarındaki iki kardeş Roma generaline katıldılar. Manlius ihtimal ki Galatları gafil avlamak maksadiyle önce güney-doğuya, Pamfilya üzerine yürüdü. Buralardaki şehirleri birer birer zaptettikten sonra kuzeye döndü. Albasson civarında Synnada'nın kuzey-doğusunda Tolistoages'lerin sınırlarına erişti. Bergama kıralına sadakatini muhafaza eden ve Antiokhos III emrine girmeyen bu kabile şefi Eposogantos ile görüşerek öteki kabilelerle anlaşmak için delâletini istedi [120] ve neticeyi beklemeden hareketine devam etti. Kuballum civarına geldiği zaman Galat suvarilerinin hücumlarına uğradı [121]. Buradan itibaren ihtiyatla yürüyen Manlius, şimdiki Kavuncu köprüsü civarında Sakarya üzerine bir köprü kurarak sol sahile geçti. Pessinus şehrinin doğusunda yoluna devam ederken bu şehrin rahiplerinden mürekkep bir heyet tarafından karşılandı [122]. Bunlar Tanriçe Kübele'nin mukaddes Attis ve Bottakes adlarını taşıyan iki büyük rahibi tarafından istikbal ve kendisine zafer müjdesi vermeğe memur edilmişlerdi [123]. Vecde gelen bu rahipler, Roma ordusunun muzaffer olacağı kehanetinde bulundular [124].

Roma konsülü, bu huluskârlığı güzel karşıladı. Ertesi gün Gordion'a gidildi. Şehir halkı hep kaçmışlardı. Fakat, her

[120] Polybius, 21.37.2.

[121] Livius, 38.45.

[122] O devir tarihçilerinin verdikleri malûmata göre, bu rahiplerin göğüslerinde, ortasında tunç kakma tezyinatlı meşin önlükler bulunuyormuş. Körte tarafından Gordion'da bir tümülüsde de böyle bir meşin önlük bulunmuştur. Osmanlı İmparatorluğu devrinde Anadolu'da bazı dervişlerin de buna benzer önlükleri olması dikkate şayandır. Bu rahiplerin Galatlardan olduklarını iddia eden tarihçiler varsa da, bunların bu şehrin Galatlardan önceki halkından olmaları ihtimali daha kuvvetlidir. Bunların Bergama kıralı ile Galatlar aleyhine muharebeleri de bunu teyit eder.

[123] Polybius, 21, 37. 4—7. ve Livius, 38. 18. 2.

[124] Bu rahiplerin zulümlerinden bizar oldukları Galatlara karşı bir istinadgâh aradıkları anlaşılıyor. Bunlar, sonraları Bergama'ya karşı da aynı politikayı kullanmışlardır.

taraf Galatların yağma ettikleri mallarla dolu bulunuyordu.

Gordion'da iken evvelce Galatlarla bir müzakere yolu aramağa memur edilen Eposogantos'dan gelen haber, Galatların anlaşmaya asla yanaşmadıklarını, ailelerini ve mallarını âdetleri veçhile Olympos dağının tepesine çıkararak savaşa hazırlandıkları mahiyetinde olduğundan buna göre tertibat alındı.

Roma konsülüna Oroanda şehrinin itaatini arzetmek üzere gelen heyet, Galatların durumu hakkında önemli malûmat getirmişti. Bu malûmata göre şefleri Ortiagon idaresinde Olympos dağında tahassün ederek Romalıları bekleyen Tolistoages'lere yardım için, diğer Galat boylarından Tektosages'ler de şefleri Kombiomarus idaresinde bütün mallarını ve ailelerini alarak Ankara'nın 15 kilometre doğusundaki Magabia dağına çekilerek burada müstahkem bir karargâh kurmuşlardı. Bu sırada Kızılırmak'ın batısında oturdukları anlaşılan Trokmesler de şefleri Gaulotos idaresinde çoluk çocukları ve malları ile Magaba dağına gelmiş, Tektosageslere iltihak etmişlerdi.

Romalıların Küçük Asya'yı istilâ etmelerini önlemek maksadiyle Kapadokya kıralı Ariarattes IV ile güney Paflagonya'daki Gongra şehri prensi Mozios da Tektosages'lere yardım için Magaba dağına bir miktar asker göndermişlerdi. Bu gösteriyor ki Romalı'larla müttefik olmayan Anadolu prensleri, Roma istilâsının önüne geçmek yolundaki son ümitlerini Galatların zaferine bağlamışlardı.

Gordion'daki Manlius, önce kendisine en yakın olan Olympos tepesine hücuma karar verdi[125]. Evvelâ uzaktan ok, sapan taşı gibi vasıtalarla Galatlar üzerine bir yaylım açtı. Galatların, uzaktan harp için vasıtaları yoktu ve bu tarz savaşı bilmiyorlardı. Bu sebepten, şaşırdılar, karma karışık bir duruma düştüler. Manlius, kesin hücum emrini verdi. Üç taraftan tepe sarıldı. Kanlı bir mücadeleden sonra Roma kuvvetleri galatların ordugâhını çevirmeğe muvaffak oldular.

[125] Olympos dağının yeri kesin olarak tayin edilememektedir. Vakayı yazan tarihçiler bu tepenin yaya olarak Ankara'ya üç günlük mesafede olduğunu ve Gordion yakınlarında bulunduğunu yazmaktadırlar. G. Rohde, Kiepert haritasındaki Çile dağının Olympos tepesi olduğunu kabul etmektedir. D T C F Dergisi 1[1] (1942) s. 137.

Galatlar perişan bir halde kaçmağa başladılar. Dağın eteklerini bekleyen Roma süvarileri şiddetle takibe koyuldular. Zafer kat'i idi. Telef olan Galatların miktarı hakkında kaynaklarda malümat yoksa da, çoğu kadın ve çocuk olmak üzere esirlerin 40 bini bulduğunu biliyoruz [126]. Bunlar satılığa çıkarıldılar. Yalnız reisler aileleriyle beraber Roma'da yapılacak zafer alayı için alıkonuldular.

Tolistoages'lerin şefi Ortiagon bir miktar Galatla kaçarak kurtulmuş, fakat zevcesi esir düşmüştü. Bütün silâhları ve yıllardanberi toplamış oldukları mallar, Romalılara kalmıştı. Bunlar, kısmen satıldılar, kısmen de askere taksim edildiler. Bu zaferin kazanılmasında Bergama kıralının kardeşi Attalos'un kahramanlığı Roma tarihçileri tarafından tasdik edilmektedir [127].

Galatların Tolistoages boyu bu suretle imha edildikten sonra Manlius, daha kuvvetli olan Tektosages'ler üzerine yürümek emrini verdi. Üç günlük yürüyüşten sonra Ankara'ya geldiler [128]. Manlius, Magaba dağına hücum etmek üzere Ankara'dan hareket hazırlığında iken Galatların elçileri geldi. Bunlar, iki ordu arasında müsavi mesafede bir noktada birleşmek üzere gelecek olan şefleriyle Manlius'un bizzat görüşmesini teklif ediyor, mülâkatta her iki taraftan da asker bulunmamasını istiyorlardı. Manlius muvafakat etti. Fakat Galatlara emniyeti olmadığından ertesi gün, 500 kadar bir

[126] Livius, 38.23.8.

[127] Livius 38.24.9.

[128] Tarihçi Polybius (38.21) Romalıların Ankara'ya geldikleri sırada vukubulan ve Galat kadınlarının kahramanlığını gösteren bir olay kaydeder. Polybius'un anlattığına göre, Olympos'da ele geçen ve zafer alayı için orduda alıkonulan bir miktar esir arasında Tolistoag'ların şefi Ortiagon'un güzel zevcesi de bulunuyordu. Kadın Romalı bir Centorion (yüzbaşı) nın nezaretine verilmişti. Kadın, Ankara'da bulduğu bir vasıta ile Magaba'ya sığınan kocasiyle haberleşti. Kendisini almak için muayyen bir yere adamlar gönderilmesini temin etti. Güzel kadına meftun ve paraya düşkün olan Centorion önce kadının visaline mazhar olmak, sonra da mühim bir para almak şartiyle bu kadını gizlice kaçırmağa razı oldu. Kadını Galatların bekledikleri yere götürdü. Teslim esnasında kadın Galat dili ile kendisini kirletmiş olan yüzbaşının öldürülmesini söyledi. Romalı subayın kafası kesildi. Kadın başı eteğine koyarak kocasına götürdü. Polybius, tekrar esir düşen bu kadını Sardes şehrinde gördüğünü yazar.

süvari kıtasiyle tayin edilen yere gitti. Galat şefi gelmemişti. Döndü arkadan yine Galatların ricacıları geldi. Mazeret serd ederek yine mülâkat niyazında bulundular. Bu defa Manlius kendi adına 300 süvari ile yanındaki Bergama kıralının kardeşi Attalos'u gönderdi. Galat elçileri, şeflerinin ancak Manlius ile görüşeceğini ve ertesi gün bu şartla gelebileceğini bildirdiler.

Fakat vukuatın inkişafı Galatların gizli maksadlar takip ettiklerini belirtti. Onlar bir taraftan vakit kazanarak her ihtimale karşı kadınlarını ve çocuklarını ve mallarını Kızılırmak'ın ötesine kaçırmak, diğer taraftan da Roma generalini gafil avlayarak öldürmek istiyorlardı. Nitekim ertesi gün Manlius 500 süvari ile mülâkat yerine gittiği zaman, birdenbire etrafını iki misli Galat süvarisinin kuşattıklarını gördü. Durum çok tehlikeli idi. Manlius, savunarak muntazam bir surette geri çekildi. Fakat bir müddet sonra maiyetindeki kuvvet bozuldu. Kendisi müşkülâtla karargâhına kaçarak kurtulabildi. Beraberindeki askerlerden bir çoğu öldürüldü. Kendisinin kurtulması da yem tedarik etmek üzere o civarda dağılmış olan Roma askerlerinin vaka yerine yetişmeleri ve evvelce civarda bulundurulan 600 kadar ihtiyat süvari kıtasının harekete geçmesi sayesinde mümkün olabilmişti. Bunlar, hem Manlius'u kurtardılar, hem de pusu kuran Galatları imha ettiler.

Manlius, ihanetleri beliren Galatları kat'î surette imhaya karar verdi. Ankara'dan ordusunu hareket ettirdi. Magaba dağını çevirdi[129]. Galatların merkezinde 40 bin kişi bulunuyordu. Sağ cenahlarını 10 bin süvari tutuyordu. Fakat arazi kayalık olduğundan bunlar da atlarından inmişlerdi. Sol cenahlarında ise Kapadokya ve Paflagonya'dan gelen yardım kıtaları yer almışlardı.

Romalılar; burada da aynı harp usulünü tatbik ettiler. Türlü vasıtalarla Galatlar üzerine uzaktan mermi yağdırdılar. Galatlar mevzilerini ve kıtalarının çokluğu nisbetinde fazla telefata uğradılar. Manlius hücum zamanı geldiğine kanaat getirince üç taraftan aynı zamanda yürüme emrini verdi. Romalıların merkezi Galat ordugâhına kadar ilerledi, Galatlar,

[129] Polybius, 21, 30. Livius, 38.25.

bozularak kaçmağa başladılar. Roma cenahları iki yandan takibe koyuldular. Kaçan Galatlar, Kızılırmak'ın ötesine geçebildikleri için telefat nisbeten az olmuştu. Ölülerin miktarı 8000 kadardı[130]. Romalıların eline geçen ganimet pek büyüktü. Galatların Anadolu'ya ayak bastıkları gündenberi yaptıkları akınlarla topladıkları mallar buraya getirilmişti; hepsi Romalıların eline geçti.

Manlius, bütün yazı Galatların takibi ve tenkili ile geçirdi. Son bahar gelince, askerini yaylanın şiddetli soğuğuna maruz bırakmamak için, Ege bölgesine, Efesos'a çekti (M. ö. 189-188). Silâhsız, perişan bir halde Kızılırmak ötesinde toplanan Galatlara sulh müzakeresi için murahhaslarını Efesos'a göndermeleri haberini yolladı.

Manlius, Galatlara karşı kazandığı parlak başarılarla Anadolu'da büyük bir şöhret ve hürmet kazanmıştı[131]. Kendilerini Galatların akınlarından kurtaran Roma konsülüne karşı, yağma ve tahrip altında ezilen bölgeler halkı büyük bir minnet besliyorlardı. Torosların batısındaki bölgeler halkı, kış esnasında Efesos'a heyetler göndererek tebriklerini, minnettarlıklarını bildirdiler. Romalı konsüle altın taçlar gönderdiler. Halkın bu sevinci aynı zamanda Selevkoslar kıralı Antiokhos'un aldığı vergi ve garnizon masraflarından kurtulmuş olmakla da ilgili bulunuyordu[132].

Galatlar murahhaslarını gönderdiler. Fakat, Manlius onları Bergama kıralı Evmenes II'nin Roma'dan avdetine kadar huzuruna kabul etmedi. Selevkos'lar kıralı Antiokhos III ile Apame muahedesini aktettikten sonra, yanında Roma'dan gelen ve Bergama kıralı tarafından gönderilen murahhaslar olduğu halde Çanakkale'ye döndü. Burada Galat şeflerini kabul etti. Bergama kırallığı ve Roma ile sulh yapmaları için, akıncılıktan vaz geçmeleri ve Galatya sınırlarından dışarı çıkmamalarını şart olarak ileri sürdü. Bu esas dahilinde sulh yapıldı[133].

[130] Livius, 38, 22.

[131] Polybius, 21, 43.

[132] Livius, 38, 37.

[133] Manilius, Roma'ya döndüğü zaman, muhaliflerinin direnmelerine rağmen, senatodan şerefine bir zafer alayı tertibi kararını almıştı. Tarih-

Bu tarihten sonra Galatlar akınlardan vaz geçtiler. Fakat onların bu hareketi ancak korku neticesi idi. Nitekim Bitinya kıralı Prusias I ile Bergama kıralı Evmenes II arasında Kartacalı Anibal'in tahrik ettiği harp patladığı zaman, Galatların derhal Bitinyalılarla birleşmiş olduklarını görüyoruz. Fakat bu savaştan sonra Bergama kıralı Galatları tenkil etmiş, kıralları Ortiagon'u esir ve idam ettirdiği gibi, zevcesini de esir olarak Sardes'e göndermişti. Bu tarihten (M. ö. 184) sonra Galatya, Bergama krallığının bir vilâyeti oldu.

Fakat Pont Kapadokyası kıralı Farnakes (Pharnakes) Galatya'nın vaktiyle büyük babası Mitridates II'nin aldığı Selevkos prensesine cihaz olarak verilmiş olduğunu ileri sürerek Galatya üzerinde hak iddia ediyordu. Farnakes, aynı zamanda diğer komşulariyle de geçinemediğinden M, ö. 182-179 tarihleri arasında kendisiyle Bergama, Büyük Kapadokya ve Bitinya krallıkları arasında büyük savaşlar olduğu görülüyor. Bu savaşlar sonunda sulh istemek zorunda kalan Farnakes, Galatya hakkındaki iddialarından vaz geçmek zorunda kalmış, bu memleket tekrar Bergama krallığının bir vilâyeti olmuştur.

Fakat, Makedonya kıralını mağlup ettikten sonra Bergama kıralının muavenetine artık lüzum görmeyen belki Anadolu hakkındaki tasavvurlarlarına karşı kuvvetli bir Bergama krallığının varlığını zararlı görmeğe başlayan Roma, Galatlara istiklâl vadederek alttan alta onları Evmenes II aleyhine kışkırtmağa başlamıştı. Bu tahrikin eseri çok geçmeden görüldü. Galatlar M. ö. 168 tarihinde Bergama krallığana karşı umumî bir isyan çıkardılar. Solovettius adındaki reislerinin idaresinde Galatya sınırlarını aşarak Bergama krallığı içlerine doğru akınlara başladılar. Vukua gelen savaşlar sırasında bir aralık Galatlar hasta halinde sedye içinde muharebeyi idare eden Evmenes II'nin kuvvetlerini perişan ettiler. Kaçırılamıyan hasta kıral ellerine düştüğü halde bunun kendilerini pusuya düşürmek

çi Polybius'un öve öve bitiremediği bu alayda esir edilen 25 Galat şefi yaya olarak önde yürümüşler, arkalarında Anadolu şehirlerinin kendilerini Galatlardan kurtaran Roma konsulüne hediye ettikleri altın taçlarla, Galatlardan alınan ganimetlerle dolu arabalar, sum altın ve gümüş külçeler geçirilmişti.

için bir tertip olduğu vehmine kapılarak geri çekildiler. Bu suretle Evmenes II muhakkak bir ölümden kurtuldu. Bir çok müşkülâtı yenmek suretiyle ancak M. ö. 199 da Galatları kesin olarak yenmeğe muvaffak oldu.

Fakat Galatları isyana teşvik eden Roma onları bırakmadı Galatya'yı, muzaffer Bergama kırallarına vermediği gibi, burayı elde etmek için senatoya tasavvur edilemiyecek bir zilletle huluskârlık gösteren Bitinya kıralı Prusias II'yi de buraya sokturmadı.

Galatya'nın istiklâlini ve Solovettius'un kırallığını ilân etti. Bu suretle Anadolu'yu birbirlerine rakip küçük prensliklere bölerek istikbal için tasarlanan projenin tatbikine imkân hazırlanmış oldu (M, ö. 166).

Senato, Bergama ve Bitinya kırallarına karşı Galatya'nın istiklâlini kurtarırken, Galatlara da bu memleketlere akın etmemeği taahhüt ettirmişti. Galatlar, sözlerinde durarak gerçe batıya doğru bir harekette bulunmadılar. Fakat, evvelce müttefikleri iken son savaşlar sırasında Bergama kıraliyle beraber aleyhlerinde hareket eden Kapadokya kıralı Ariarattes'den intikam almak üzere bu memleket üzerine saldırmakta bir beis görmediler[134]. Fakat, Ariarattes kendilerini perişan ederek Kapadokya sınırları dışına attı.

Galatlar hem tecavüzlerini haklı göstermek, hem de kendilerini mağlup eden Ariarattes ile senatonun arasını bozmak üzere Roma'ya müracaatta bulundular. Ariarattes'i Roma düşmanı tanıtmak üzere türlü iftiralarda bulundular. Durumu incelemek üzere Roma'dan iki defa heyet gönderildi.

Galatlar bir taraftan da Bitinya kıralı ile birlikte Bergama aleyhinde senatoya şikâyetler yağdırmakta devam ediyorlardı. Roma, Anadolu'daki Küçük hükûmetler arasında nifak ve husumetin artmasını istediğinden, bütün bu şikâyetlere karşı ilgi göstermekten geri kalmıyor, görünüşte şikâyetleri tahkik ederek bu küçük hükûmetler arasını bulmak, hakikatte ise münafereti körüklemek üzere derhal Anadolu'ya bir takım komiserler gönderiyordu. Nihayet Bergama tahtında vukubulan değişilik (M. ö. 159), Galatları susturmuş oldu.

[134] Polybius, 31, 13-14.

Çünkü yeni Bergama kıralı, Roma'nın Galatlara bahşettiği istiklâle rıza göstermiş, bunlara karşı olan siyasetini yeni duruma göre düzenlemiş, şikâyet vesilelerini ortadan kaldırmıştır.

Son Bergema kıralı mecnun Attalos III'ün ölümünden sonra Galatların durumu değişti. Anadolu'nun bu en kudretli devletinin sahneden çekilerek mirasının Romalılara kalması, bu haris millete Küçük Asya'ya ayak atmak ve yerleşmek fırsatını vermişti. Senatonun Galatlara karşı eski teveccühünü idame etmesine sebep kalmamıştı.

Senato, Bergama kırallığının bir kısım toprakları üzerinde kurduğu Asya vilâyeti haricinde kalan bölgelerin bir kısmını Pont kırallığına, bir kısmını Kapadokya kırallığına, bir kısmını da Galatlara bahşetti. Fakat, Pont kıralı, kendisine verilen eski Frigya sınırları içinde kalan Galatların topraklarına da hâkim olduğundan bu yüzden Galatlarla araları açıldı. İhtimal ki senato böyle bir taksimi, bu küçük hükümetleri birbirleriyle boğuşturmak için yapmıştı.

Fakat, Pont kıralı Mitridat V. M. ö. 120 tarihinde birdenbire ölünce, Romalılar bütün Frigya'yı geri aldılar. Galatlardan Frigya'dakiler bu defa Roma idaresine girmiş oldular. Fakat asıl Galatya Roma himayesinde istiklâlini muhafaza etti.

Pontus tahtına geçen Mitridat Evpatör M. ö. 102 tarihinde buraları tekrar almağa teşebbüs ettiyse de, bütün Galatları hükmü altına alamadığı anlaşılmaktadır. Bu yılmaz ve kahraman kıral M. ö. 88 tarihinde Romalılara karşı ölüm dirim savaşına başlayarak onları tamamiyle Anadolu'dan attığı zaman, Galatlar da Pont ordusuna girmek zorunda kaldılar. Mitridat Evpatör Romalılarla boğuşurken Galatlar arasında bir isyan belirmesine meydan vermemek üzere Galat reislerini Bergama'ya davet etti. Sayıları altmışı bulan bu Galatları rehine olarak tevkif etti. Fakat, Romalılar Kerone'de parlak bir zafer kazanınca, Anadolu'da Pont kıralının otoritesi birdenbire kırıldı. Mitridat, Galatların aleyhine dönmelerinden korkarak Galat şeflerini karıları ve çocuklariyle beraber türlü hilelere baş vurarak öldürttü. Mallarını, paralarını zabtetti. Bu barbarca katliamdan ancak üç reis kurtulabilmişti.

Mitridat, Galatya'dan emin olmak için buraya bir vali tayin etti; lüzum gördüğü yerlere garnizonlar yerleştirdi. Fakat, Pont kıralının bu vahşice hareketi kendi aleyhine netice verdi. Galatlar, o zamana kadar Mitridat'a dostluk gösteriyorlardı. Bu hareketinden sonra ondan tamamiyle yüz çevirdiler. Sonuna kadar bağlı kalmak üzere yüzlerini Romalılara çevirdiler. Mitridat'ın yanlış hareketi kendisi için zararlı neticeler verecekti. Galatlar Yunan medeniyetine ve Friglerin eğlenceli hayat ve sefahatlerine alışmış olmakla beraber, yine bu zamanlarda Anadolu'nun en iyi askeri idiler. Kılıçları iltihak edecekleri taraf terazisini ağır bastıracak bir siklette idi. Nasılki bundan sonra Romalılarla Pont kıralı arasında devam edecek olan harplerde, Romalıların en sadakatli taraftarı oldular. Baş ihtiyar seçtikleri Deiotaros idaresinde birleşerek Pont valisini ve garnizonlarını memleketlerinden çıkardılar. Çanakkale'de yapılan muahedede (M. ö. 85) Pont kıralı Galatya'dan vazgeçtiğini taahhüt zorunda kaldı.

Roma generali Lukullus, Galatya'dan Pont üzerine yürüdüğü zaman, 30 bin Galat, ordunun iaşesi için gereken erzakı yüklenerek, Romalıların arkasını takip edecek kadar bağlılık gösterdiler[135]. Mitridat doğuya doğru çekildi. Fakat Kabeira'da sıkıştırılarak mağlup edildi. Galatlar, altın ve gümüş yüklü bir katırı yakalayarak paylaşmaya düşmemiş olsalardı, Mitridat'ı esir edeceklerdi. Pont kıralı, Galatların yağmacılık hırsı sayesinde kaçarak Ermenistan kıralı, Tigran'ın yanına sığınabildi.

Pompeius, Lukullus'un yerine tayin edildiği zaman, en sadakatli taraftar olarak yine Galatları buldu. Tigran'ı mağlûp etti. Mitridat da firar ettiği Karadeniz sahilinde öldürüldü (M. ö. 63). Pompeius, Galatları Roma'ya sım sıkı bağlamak üzere her üç kabile başına tetrak olarak bir kabile şefi tayin etti. Mitradat'a karşı yapılan muharebelerde büyük hizmetleri görülen Deiotaros, Tolistoboges'lere şef oldu, mükâfat olarak Pont topraklarından da kendisine bir miktar arazi verildi.

Pharnakeia ve Trapezus (=Trabzon) bu arazi içinde bulunuyordu. Trokmes'ler şefliğine de Brogitaros geçirildi. Buna

[135] Plut. Lucullus. 28.

da Pont kırallığı topraklarından önemli arazi verildi. Mitridation kalesi bu arazi içinde idi.

Tektosages'lerin başına da Saokondarios geçirildi. Fakat bir müddet sonra bu şeflerin en kudretlisi olan ve kıral unvanını alan Deiotaros, önce Fırat'ın kuzey doğusundaki toprakları zabtetti. Burada Sintoion adında bir kale yaptırarak içine muhafızlar yerleştirdi. Roma'da onun bu ilhakını tasdik etti. Bundan sonraki devir Galat seferi arasında başgösteren mücadelelerle geçer. Deiotaros meşhur Pessinus manastırına tesahüp yüzünden kayın biraderi olan Trokmes'ler şefi Brogitaros ile bozuştu. Fakat daha mahir olan Brogitaros, Roma'nın halk hatibi Klodius'a bir çok rüşvet vererek senatodan manastırın kendisine ait olduğuna dair bir karar çıkarttırdığı gibi, kıral unvanını da aldı. Fakat bir kaç yıl sonra Deiotaros manastırı bundan alarak eski sahibi olan papaslara verdi. Ölümünden sonra da Trokmes'leri hükmü altına aldı. Bu suretle Orta Anadolu'da kudretli bir hükümdar oldu. Romalılarla hoş geçinmek ve onların emirlerinden dışarı çıkmamak yolundaki siyaseti sayesinde, senatoyu kuşkulandırmaksızın Roma lejyonları tarzında yetiştirilmiş ve giydirilmiş iki kolordu kurdu. M. ö. 49 tarihinde Roma'da iç muharebeler başladığı zaman Deiotaros ihtiyarlığına bakmaksızın Galat süvarilerin efendisi olan Pompeius'un yardımına koştu. Diğer Galat kabileleri şefleri de bu harbe katıldılar.

Pompeius, Sezar'a mağlup olarak Mısır'a kaçtığı zaman Galat şefleri memleketlerine döndüler. Bu defa galip Sezar hesabına çalışmağa başladılar. Durumdan faydalanarak Fırat'ın kuzey-doğu bölgesini istilâ eden Farnakes II'ye karşı Sezar'ın mümessilleriyle birlikte harbe atıldı. Bütün servetini Roma konsülünün emrine verdi. Bu sayede M. ö. 47 tarihinde Sezar, Mısır'dan Anadolu'ya döndüğü zaman, Galat zadegânının şikâyetlerine ve evvelce Pompeius ile birlikte hareket etmesine rağmen Deiotaros'u cezalandırmadı. Onun lejiyonlarını da birlikte alarak Farnakes II üzerine yürüdü. Zela (zile) da parlak bir zafer kazandı. Deiotaros'un vaktiyle zabtetmiş olduğu Trokmeler arazisini elinden alarak nedimlerinden Bergamalı Mitridat'a verdi. Fırat'ın kuzey-doğu bölgesini (Küçük Ermenistan'ı) da

Kapadokya prensi Ariobarzan'a verdi. Kendisini de eski yurdunda yine kıral olarak bıraktı.

Sezar'ın son zamanlarında Deiotaros aleyhine bir çok şikâyetler yapılmış olduğundan, onun katlinden sonra Galatlar kıralı, düşmanlarından kanlı bir intikam aldı. Öldürdüğü adamlar arasında kızı ve damadı da bulunuyordu. Roma'daki iç durumdan faydalanarak bütün Galatya'yı tekrar hükmü altına aldı (M. ö. 44). Bu bölgenin tek hükümdarı oldu. Roma'ya büyük rüşvetler göndererek senatoyu da susturdu. Fakat üç yıl sonra (M. ö. 41) döneklik, ihanet gaddarlık ile dolu olan ömrü nihayet sona erdi. Batıl itikatlara son derece bağlı olan Galat şefi, uçan kartalların kanatlarından çıkan seslerden hükümler çıkarır, tükenmez saltanat hırsını tatmin için en korkunç barbarlıklardan çekinmez, ihaneti, adam öldürmeği pek tabiî görürdü.

Marcus Antonius, Deiotaros'un yerine kızından olan torunu Kastor Tarkondrios'u Galatya kırallığına geçirdi. Bunun zamanında Paflagonya'dan bir miktar arazinin Galatya kırallığına katıldığı anlaşılıyor. Fakat Galatya kırallığı, Roma konsüllerinin tamamiyle nüfuzu altına girmiş bulunuyordu. M. ö. 36 tarihinde Marcus Antonius'un Galatya kırallığına, Deiotaros'un başkâtibi olan Amintas'ı geçirmiş olduğunu görüyoruz. Bunun zamanında Pisydia, Likaonia ve Pamphilîa'nın da Galat kırallığına bağlı oldukları görülüyor. Amintas, minnettarlığını göstermek için ertesi yıl Sextus Pompeius'a karşı yapılan harpte büyük yararlıklar göstermiş, 500 Galat süvarisi ile kendisini takip ederek Bitinya'da sarmış ve Roma adına esir almıştır. Oktavius ile Marcus Antonius arasında vukubulan Aksium muharebesinde de efendisinin yanında yer almıştır. Fakat muharebe sırasında Marcus Antonius'un mağlup olacağını anlayınca, maiyetindeki kuvvetten 200 kişiyi Oktavius tarafına kaçırmış, bu suretle kırallığını muhafaza ettiği gibi, mükâfat olarak Kilikya'yı da almıştı.

Augustus'un emriyle bir aralık deniz harplerine de karışan Amintas, İzorya ve Pisidya'nın haşin halkı ile uzun mücadeleler etmiş, nihayet öldürttüğü bir düşman reisinin karısı tarafından kurulan bir pusuya düşürülerek öldürülmüştür (M. ö. 25).

Augustus, oğlu olduğu halde yerine kimseyi tayin etmedi. Galatya'yı Roma'nın bir vilâyeti haline soktu. Galat şeflerinden birine Pont Komanası rahipliğini, bir değerine de Kama = Sebastopolis (= Sivas) prensliğini vermiştir. Fakat sonraları bu aileler de tarihe gömülmüş, memleket de tamamiyle Roma'nın bir müstemlekesi olmuştur. Bu devirden sonra Anadolu'nun diğer bölgeleri gibi Galatya tarihi de Roma imparatorluğu tarihine karışmıştır.

e) Galatların idarî ve siyasî teşkilâtı

Barbar ve fazla kan dökücü bir kavim olan Galatlar, M. ö. III. yüzyılda Anadolu'da yerleştikten sonra medeniyetçe o zamanlar için çok ileri bulunan Anadolu halkının tesiri altında yavaş yavaş medenileşmiş; en vahşi tabiatlerini değiştirmiş, medeni eserler vücuda getirecek bir seviyeye yükselmişlerdir. Anadolu yarımadasının merkezini işgal eden Galatya, ne bir cumhuriyet, ne de bir monarşi idi. Teşekkül tarzına göre bünyesinde her iki hükümet şeklinin fenalıkları mezcedilmişti. Üçe ayrılan Galat gruplarından her biri yeni yurtlarında muayyen bir bölgede yerleşmişti. Tolistoagesler batıda Yukarı Sakarya üzerinde Perssimont ve Gordion yöresinde, Trokmesler doğuda Kızılırmak ötesinde Tavion çevresinde, Tektosagesler ise ortada Ankara bölgesinde oturuyorlardı. Bu gruplardan her biri ikinci derecede bir takım kabilelere ayrılmışlardı. Kabile şefleri Yunanca Tetrark (Tetrarque) unvanını taşıyorlardı. Tetrarklar, mutlak selâhiyetli bir hükümdar değildi. Yanlarında maiyetlerinde olmak üzere bir hâkim, bir general bulunuyordu. Klanların mecmuu da bir konfederasyon teşkil ediyordu. Yegâne organ olarak 300 delegeden mürekkep bir meclisleri vardı. Tetrarklar meclisi denilen bu kurultay muayyen zamanda Drinemeton adı verilen mukaddes korulukta toplanırlardı. Katil davalarına bakmak hakkı münhasıran kendisine ait olan bu meclisin siyasî hiç bir selâhiyeti yoktu. Her zümre diğer bir tâbir ile her tetrarklık kendi siyasî hareket hattını, kendi kendine tayin ediyor; ayrı ittifaklar yapıyordu. Bu zümrelerden birine mensup aylıklı askerin aynı bir muharebede muhasım iki tarafta bulunmaları ve birbirleriyle harp etmeleri nadir değildi.

Uzağı gören ve milletini seven Ortiagon adındaki tetrark, Manlius savaşından evvel Galat boyları arasındaki federal bağın zayıflığını görmüş, bunu kuvvetlendirecek çareler aramıştı. Filhakika ilk zamanlarda bütün Küçükasya'yı dehşet içinde bırakmış olan Galatların git gide silik ve kudretsiz bir duruma düşmelerinin tek sebebi, aralarındaki birlik bağlarının zayıflığı, gevşekliği idi. Bu zaaf yüzünden Bergama kırallarının Galatya'yı hükümleri altına almak teşebbüslerine karşı, ancak Roma'nın müdahalesi sayesinde istiklâllerini kurtarabilmişlerdi. Bu zamandan sonra da zaman zaman Pont kırallarının nüfuzu altına girmek zorunda kalmışlardı.

Fakat Roma siyasetinin Galatya'nın tampon hükûmet olarak kalmasına önem vermesi, bunların istiklâlini koruyordu. İkinci yüzyıl sonlarından itibaren Roma siyaseti Galatya'nın istiklâline daha ziyade önem vermiş Pesimont'un büyük rahiplerini elde ederek burasını Roma siyasetinin tesir merkezi haline koymuştu. Bu tapınağın Grek, Frig veya Galat olan baş rahiplerinin vaktiyle Bergama kırallarının dostları ve ajanları olduğunu görmüştük. Romalılar Pessimont tapınağiyle o kadar ilgilenmişlerdi ki, Frigya ana tanrıçesinin sembolik timsali olarak bu tapınakta saklanan karataşı bir nevi (Hacer-i esved) Roma'ya nakletmişlerdi. Karataşla beraber ana tanrıçenin içkili âyini de Roma'ya girmişti. Yunan medeniyeti ve Friglerin çılgınca hayat ve sefahetleri aralarına girmekle beraber, Roma imparatorluğu içinde eridikleri zamana kadar yarım adanın en iyi askeri olmak vasıflarını muhafaza etmişlerdir. Galatlar aralarında parçalanmak, fazla veren tarafa kaymak itiyadını bırakarak zekâ ve enerjilerini Galatya'nın yükselmesine hasretselerdi, Romalılar devrinde bile kılıçlarının muvazene terazisinde çok ağır basacağı muhakkaktı.

Galatların üç kabile veya üç cemaat idaresi diyebileceğimiz kendilerine mahsus kabile teşkilâtları ve idare şekilleri de bu tesir altında az çok değişikliklere uğramış, tetrark denilden kabile şeflerinden bazıları kıral unvanını aldıkları halde, üç cemaat teşkilâtı usulü devam etmiştir. Fakat Galatların zamanla millî adları yanında yunan ve lâtin ad ve unvanlar da kullanmağa başladıklarını görüyoruz.

Medenî hayata alışan Galatlar, Ankara ve diğer şehirlerde Anadolu şehirlerini örnek tutarak meskenler, tapınaklar kurmuş, şehir hayatına alışmışlardır. Bu şehirlerin en önemlileri Ankara, Pessimont ve Tavion şehirleri idi. Bunlardan Ankara, Tektosages'lerin başşehri idi. Pessimont'da ise Tolistoboges'ler oturuyorlardı. Buradaki ana tanrıçe Kübele'nin rahipleri yarı yarıya Galatlardan ve Friglerden seçiliyorlardı. Trokmes'lerin oturdukları Tovion şehri Strabon zamanında Anadolu'nun önemli bir ticaret merkezi olmuştu. Fakat bu üç şehirden en önemlisi ve büyüğü Ankara idi. Bu eserlerden bakiyesi zamanımıza kadar intikal eden tek âbide, Ankarada bugünkü Hacı Bayram camii yanında harabesi görülen Sebasteon tapınağıdır. Galatlar bu tapınağı ilâhlaştırılmış olan Roma imparatoru Augustus'a tahsis etmişlerdi.

Galatlar, Roma'ya olan bağlılıklarını belirtmek üzere kurdukları bu tapınağa mümkün olabilen ihtişamı vermiş, bu suretle bağlılıklarının samimiyetini göstermek istemişlerdir. Tapınağın harabesi üzerinde yapılan ilmî tetkiklere göre [136], tapınağın duvarı üzerinde Oktavianus'un mezarı üzerine hâkedilmiş olan icraatını musavver bir hitabe nakşedilmiş bulunuyordu. Galatlar, tapınak duvarına bu kitabenin yunanca tercümesini de koydurmuşlardı. Tapınağın sol taraf çıkıntılı direği üzerinde bir takım Galat büyüklerinin adları da hâkedilmişti. Bunların tapınağın papazları olduğu anlaşılıyor. Tapınakta her sene debdebeli âyinler yapılır, bu âyinlere riyaset eden baş papaz her yıl değişirdi. Galatarshis denilen bu baş papaza Augustu dininin baş rahibi anlamına Archiereos adı da verilirdi. Baş papazın vazifesi, bu tapınak etrafında Roma'ya sadakat birliğini vücuda getirmekti. Bunun için baş papaz, fakirleri doyurmak, umumî imaret açmak, herkese iyilik etmek suretiyle onları tapınağa yani Kayser ve Roma taparlığına bağlamaktı. Mütemadiyen halka ziyafet çekmek Galatlarda şeflere has bir ananedir. Bu umumi ziyafet şekli, anane olarak Ankara ve Orta Anadolu'da asırlarca devam etmiştir. Orta zamanlarda da bu eski âdete Ahi reislerinde rastlamaktayız. Galatların diğer bir âdetleri de yedi kurban kesmek, hayvan döğüştürmek, sık sık

[136] Perrot, Galatia, Explor. archéol.

gladyatör güreşleri yaptırmaktı. Her döğüş için 30 çift gladyatör birden sahneye çıkarırlardı. Eski barbarlıklarını yaşatan bu oyunları Galatlar çok seviyorlardı.

f) Bergama krallığı (M. ö. 283-129)

Bergama, Misya'da Elée körfezine yakın bir yerde denize dökülen (Citios) ve Çandarlı = (Caicos) çaylarının birleştikleri yerin üst tarafındaki tepe üzerinde kurulmuş bir kale idi. Akropol tepesi denilen bu kayalık tepe, denizden 330 metre yüksek ve Bakır çayı vâdisine hâkimdi.

Konik şekilde görünen tepenin üstü otuz beş bin metre murabbaında düz bir alandı. Bir kale ile çevrilmiş olan şehrin ne zaman kurulduğu malûm değildir. Burası bir devlet merkezi olduktan sonra kuruluşu hakkında bir takım efsaneler uydurulmuştur. Ahamaniş devletini kuran Kuraş II zamanında Bergama kalesinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bu devirde Kale, Ahamaniş'lere haraç veren tiranlar idaresinde bulunuyordu. Bergama'dan ilk bahseden Yunan tarihçilerinden Ksenofon, bu kale ile çevresinin Gongilos ve Demaratit adlı iki aile arasında bölündüğünü ve bunların İran sarayına vergi gönderdiklerini bildirmektedir.

Ege kıyılarındaki Yunan siteleri Ahamaniş hegemonyasına karşı ayaklandıkları zaman (M. ö. 399), Bergama tiranı Gongilos'un zevcesi Hellas, Bakır çayı ovasında toplanan âsilerin komutanı Ksenofon'u, bu ovada büyük malikânesi bulunan İranlı Azidat üzerine akın yapmağa teşvik etmiş olduğu yolundaki kayıt, bu tarihlerde Bergama'nın durumunu aydınlatmaktadır. Azidat'ın kuvvetleri tarafından mağlup edilen birleşik Yunanlılar, Hellas'ın oğlu idaresindeki Bergama askerleri tarafından kurtarılmışlardır. Kazılarda elde edilen mermerler üzerindeki yazılar, Bergama'nın bu zamanlarını az çok aydınlatmaktadır. Küçük Asya satrapları M. ö. 362 tarihinde İran hegemonyasına karşı isyan çıkardıkları zamana ait kayıtlarda Bergama'nın adını görüyoruz. Âsi müttefiklerin kendilerine başkan seçtikleri Misya satrabı Orontes'in büyük kıral Artahşatra III ile anlaşması neticesinde ayaklanma akamete mahkûm kalınca, âsileri tedib için Anadolu'ya giren Büyük Kıralın Bergama önlerine kadar

gelmesi üzerine halk Akropol'e çekilmişti. M. ö. 310 tarihlerine doğru Bergamada Rodoslu Memnon'un dul zevcesi Barsin ile oğlu Herakles'in hüküm sürdüğünü görüyoruz. Bu devirlerde Akropol üstünde bir şehir bulunuyordu. Bu şehirdeki halkın Ege yolu ile gelmiş oldukları ve M. ö. dördüncü asır sonlarında Asklepios tapınağının da mevcut bulunduğu anlaşılmaktadır.

İskender'in halefleri zamanına kadar Bergama'nın siyasî veya askerî bir önemi yoktu. Anadolu'da bir kırallık kurmak isteyen Antigonos'un İpsus muharebesi esnasında maktul düşmesinden (M. ö. 301) sonra Toroslara kadar olan bölge Trakya hâkimi Lyzimakhos'un hissesine düşmüştü. Bu şöhretli komutan Bergama kalesinin stratejik önemini takdir ederek, burayı müstahkem askerî bir üs haline sokmuş, Fileteros adında bir subayı muhafızlığına tayin etmişti.

Tioslu birinin oğlu olan Fileteros'un anası Paflagonya'nın asîl ailelerinden birine mensuptu. Antigonos'a karşı ittifak etmiş olan Suriye kıralı Selevkos ile Trakya kıralı Lyzimakhos arasında harp patladığı zaman, bu sonuncu 9000 talenta (84 milyon türk lirası) kıymetindeki hazinesini Bergama kalesine saklamış, muhafazasını Fileteros'a emanet etmişti.

Hadım lâkabiyle anılan bu zeki adam, Lyzimakhos'un ikinci zevcesinin teşviki ile öldürttüğü oğlu ve veliahdi Agatokles taraftarlarının çıkardıkları kargaşalıklardan faydalanarak gizlice Suriye kıralı Selevkos ile anlaştı. Lyzimakhos'un Selevkos ile Lidya'da Kurupedion'da yaptığı savaş esnasında, maktul düşmesi üzerine (M. ö. 281) hemen Selevkos'a itaat etmiş ve bu sayede hem Bergama muhafızlığında kalmış, hem de Lyzimakhos'un burada sakladığı hazinenin üstüne oturmuştu.

Fileteros, yeni metbuu Selevkos'la iyi geçinmekle beraber, sınırlarını genişletmek yolundaki faaliyeti Selevkos'u şüphelendirmeğe başlamıştı. Fakat, ihtiyar Selevkos'un Gelibolu yarımadasında hançerlenmesi onu tehlikeden kurtarmıştı. Zeki Fileteros halefine yaranmak için büyük bir para mukabilinde Selevkos'un nâşını satın alarak bir hükümdara lâyik tören ve âyinlerle yaktırmış, külünü oğlu Antiokhos I'e göndermek

suretiyle bu aileye olan sadakat ve bağlılığını göstermek istemişti.

Antiokhos I, tahta oturmasını müteakip karşılaştığı türlü müşküller, tehlikeler arasında Bergama tiranını düşünmeğe vakit bulamamış, gösterilen sadakate inanır görünmüş, Fileteros da bu sayede yirmi yıl Bergama tiranlığında rahatca yaşamıştı.

Sardes zaferi ve Bergama'nın istiklâli M. ö. 261

Yerine kardeşinin evlâd edindiği oğlu Evmenes I (M. ö. 263-241) geçince, durum değişti. Antiokhos I'in tehdidi karşısında Bergama'nın bu yeni tiranı, Küçük Asya'nın aynı tehdit karşısında kalan diğer prensleriyle birleşti. İstiklâlini ilân etti (M. ö. 262).

Antiokhos I Soter, kendisini tedip etmek üzere Misya üzerine yürüdü. Fakat Fileteros'un prensliği ile Lyzimakhos'un hazinesine de varis olan Evmenes I, Galatlardan tedarik ettiği ücretli askerler ile kuvvetli bir ordu vücuda getirmiş olduğundan, Sardes yakınlarında vukubulan kanlı savaşda, Suriye kıralı büyük bir yenilgiye uğradı. Hezimeti müteakip bir Galat tarafından öldürüldü (M. ö. 261).

Bergama devletinin bekasını temin eden bu zaferde Selevkosların rakibi olan ve Mısır'daki Lajid hanedanının en kudretli hükümdarı bulunan Ptolemaios Filadelfos'un da yardımı olduğu anlaşılıyor. İhtimal ki Mısır kıralı bu sırada Filistin-Suriye sınırlarında asker toplamak suretiyle Selevkoslar kuvvetini ikiye ayırmak, donanmasiyle de Batı Anadolu kıyılarını yağma ve tarassut etmek suretiyle bu zafere yardım etmişti.

Sardes zaferinden sonra Bergama, Selevkosları, ismen olsun, metbu tanımaktan vaz geçti. Evmenes I'in Bergama tahtına geçtiği zaman bastırmış olduğu paralar üzerinde tâbîliğini gösteren Selevkos'un tasviri olduğu halde, bu zaferden sonraki sikkelerinde Bergama devletinin kurucusu olan Fileteros'un başı görülmektedir. Bu bize, Evmenes I'in bu suretle kesin istiklâlini belirtmiş olduğunu anlatmaktadır.

Sardes zaferinden sonra Bergama devletinin sınırları genişledi. Hudutlar kuzeyde İda (Kazdağı) ya kadar çıktı. Güneyde ise Koikos (Çandarlı suyu) ve Hermos (Gediz

ırmağı) vadileri arasındaki inkısam hattına kadar uzuyordu. Fakat, bu genişleme neticesi olarak Bergama devleti, daimî bir tehlike kaynağı olan Galatlarla komşu olmuştu. Bu durum, Bergama krallığını Galatların akınlarına maruz bırakacaktı.

Galatlar daha göçebe hayat yaşarken, yani Galatya'da yerleşmelerinden önce Bergama taraflarına zaman zaman akınlar yapmış olduklarından halk, bunların amansız vahşiliğini pek iyi biliyordu. Hattâ Bergama prensliği de Anadolu'nun diğer prenslikleri gibi akın yapmamaları için her yıl Galatlara muayyen bir vergi veriyordu. Antiokhos Soter'e karşı kazandığı parlak zaferle Anadolu ve Ege'de büyük bir nüfuz ve şöhret kazanan Evmenes I, Mısır kıralı Ptolemaios Filadelfos'u örnek tutarak Bergama'yı bir ilim merkezi yapmağa büyük önem verdi. Hattâ bu hususta Mısır kıraliyle rekabete girişti. Bilginleri payitahtına toplamak için her fedakârlığı yaptı. Bu suretle o zamanki medenî dünyada büyük bir şöhret kazandı. Eski Lidya kırallarından Alyattes ve Krezüs devirlerini ihya etmek, yani Lidya krallığını yeniden kurmak azmiyle çok çalıştı. Öldüğü zaman (M. ö. 241) yerine geçen yeğeni Attalos, Bergama krallığı için tehlikeli bir komşu olan Galatlarla bozuştu. Yirmi sekiz yaşında ateşli ve mağrur bir genç olan Attalos, selefi zamanında Galatlara verilmekte olan parayı kesti. Bergama'yı tehdit eden ve haraca kesen Galatlar, Tolistoages boyu idi. Bunlar zorla bu parayı almak istediler. Attalos, tereddütsüz ve cesaretle bu isteği reddetti. Galatlar akına başladılar. Koikos çayı kaynağı yakınlarında büyük bir savaş oldu. Attalos bu savaşta Galatları perişan etti.

Genç kıralın bu ilk parlak muvaffakiyeti nüfuzunu birdenbire pek çok arttırdı. Evmenes I'in bile vergi vermek zorunda kaldığı korkunç Galatların tenkili, bütün Batı Anadolu'da yeni kırala karşı bir hayranlık uyandırmıştı. Attalos zaferini ebedileştirmek üzere savaş meydanına ve Bergama'daki Atena tapınağının avlusuna âbideler diktirdi [137].

[137] Atina tapınağının avlusuna dikilen zafer anıtının dairevî kaidesi zamanımıza kadar gelmiştir. Bu kaide üzerindeki yazıtta şu satırlar yazılıdır: «Koikos ırmağının kaynağı çevresindeki savaşta Tolistoages Galatlarını Tanrı Atena'nın yardımiyle mağlûp eden kıral Attalos».

Attalos'un Galatlara karşı kazandığı bu zafere büyük önem vermiş olduğu, sonraları kazandığı zaferi ebedileştirmek için diktirdiği âbidelerin hepsinde birinci Galat zaferini zikretmiş olmasından anlaşılıyor.

Aphrodition savaşı (M. ö. 230)

Fakat Galatlar bir defa yenilmek ile yılacak karakterde değildiler. Hezimetten sonra ırkdaşları Tektosages'lerden yardım istediler. Kardesiyle uzun mücadeledenberi müttefikleri bulunan Antiokhos'dan da yardım talebinde bulundular. Selevkos kıralı, Bergama'yı rakip gördüğünden, bu devletin imhası için Galatlarla birleşti. Tolistoages'lerle Tektosages'ler Selevkos kuvvetleriyle birlikte Bergama üzerine yürüdüler (M. ö. 230). Bergama kalesinin bulunduğu tepenin eteklerine kadar sokuldular. Burada vukubulan kanlı savaş Bergama kıralı Attalos I'in zaferiyle nihayetlendi [138]. Bu harp Afrodit tapınağı çevresinde vukubulduğundan Afrodition harbi adiyle anılır.

Bu harbin Galatlara karşı Kaikos kaynağı çevresinde kazanılan birinci savaşa nisbetle daha çok önemli olduğu şüphesizdir. Birinci harpte Attalos'un karşısında yalnız Tolistoages'ler vardı. Bu ikinci savaşta ise onlarla beraber, Selevkoslar ve Tektosages Galatları da bulunuyordu. Harbin neticesi Bergama kıralı hesabına son derece parlak olmuştu. Attalos, bütün Anadolu üzerinde hegemonyalık iddia eden Selevkosları artık hiç tanımıyordu.

Tarihçi Eusebios'un anlattığına göre, Attalos I bundan sonra Selevkoslar prensi Antiokhos Hieraks'ı, önce Lidya'da Koloe'de, sonra da Karya'da Harpasos (Arpasu) suyu kenarında olmak üzere iki defa daha mağlup etmişti [139]. Karya savaşı kesin

[138] Attalos bu ikinci parlak zaferini bir kitabede «Afrodiziyon'un yanında, Tolistoages ve Tektosages Galatları ile Antiokhos'a karşı savaşan...» sözleriyle belirtmiştir.

[139] Kollektif anıtta Koloe muharebesinden Koloe çevresinde Antiokhos'a karşı yapılan savaşta...» ibaresiyle bahsedilmiş olduğu görülüyor. Attalos'a ait başka bir anıtta da Karya savaşından şöyle bahsediliyor: «Zevs ve Atena»nın yardımlariyle Attalos'un Karya'da Harpasos çayı civarında Antiokhos'a karşı verdiği savaş...». Kollektif anıtta ise Karya savaşına ait şu kayıt vardır: «Karya'da Harpasos çayının yanında Antiokhos'a karşı yapılan savaş...».

olduğu için Antiokhos Hieraks artık Küçük Asya'da tutunamıyarak Antakya'ya dönmüş, Küçük Asya'yı Bergama kıralının hegemonyasına bırakmıştır. Toros'ların batısını Attalos I'in nüfuzuna bıraktıran son iki savaşın M. ö. 229-228 arasında vukubulduğu anlaşılıyor. Bu zaferleri ebedileştirmek maksadiyle Bergama ordusu tarafından kıral Attalos I'in bir heykeli dikilmişti [140].

Evvelce cesaretli savunmaları, sonra da azimli taarruzları ile Selevkoslar prensini Anadolu'dan çıkararak Kapadokya ötesine atan Attalos I, tam müstakil kıral unvanından başka Toroslara kadar inen toprakları da kazandı. Bitinya hariç kalmak üzere her iki Kapadokya ile evvelce Mısır Lajidlerinin idaresine geçen Ege kıyılarında kısa sürecek olan tek bir hegemonya kurulmuş oldu. Sahil Yunan siteleriyle de ayrı ayrı muahedeler yaparak onların iç istiklâllerini tanıdı.

Bu zaferlerden sonra Bergama'nın Galatlarla olan siyasî durumu hakkında açık bilgimiz yoktur. Herhalde Attalos'un zaferleriyle öğünen Bergama'nın bu geniş alandaki hâkimiyetinin uzun zaman devam edememiş olduğu ve bu yüzden tarihte de bir iz bırakamadığı muhakkaktır.

Attalos'un Karya zaferinden iki yıl sonra Selevkoslar tahtına oturan Selevkos III *Keronos* (M. ö. 226 - 223) iktidara geçer geçmez Anadolu'yu fethetmek hevesine düştü (M.ö. 226). Hanedana mensup kuvvetli bir general olan Akhaios'un komutasındaki kuvvetli bir ordu ile Torosları geçti. Fakat daha Bergama kıralı Attalos ile karşılaşmadan evvel, ücretlerini alamayan Galatlarla diğer asker isyan ettiler. Galat sergerdelerinden Apaturios ile komutanlarından Nikator taraflarından tertip edilen bir suikast neticesinde Keronos öldürüldü. Akhaios'u da Bergama kuvvetleri mağlûp etti. Attalos, bu son büyük tehlikeden Selevkos Keronos'un suikasde uğraması sayesinde kurtulmuştu. Selevkos III toplamış olduğu ücretli askerlerle Galatların paralarını verebilseydi, Attalos'u müşkül

[140] Bu heykelden bir plaka, zamanın tahripçi tesirlerinden kurtularak bu güne kadar gelmiştir. Bu plaka üzerinde şu satırlar okunuyor: «Kıral Attalos Galatlarla Antiokhos'a karşı olan harpler için yapılan adaklarda... Sen, başbuğlar ve erler, Zeus ve Atena'ya yapılan nezirlerle beraber çalışmak üzere gidiyorduk...».

durumda bırakacağı muhakkaktı. Selevkos Keronas'ın beklenmedik bir zamanda ölümü yüzünden komutanı Achaios birçok yeni işlerle karşılaşmış, emrindeki ordunun birliği ve kudreti sarsılmış, neticede Bergama kıralına mağlûp olmuştu.

Bu önemli başarıları elde eden Attalos I, Bergama'nın hâmi tanrısı Athena'ya karşı şükran borcu nişanesi olarak büyük bir anıt kurmuştur. M. ö. 226 - 223 tarihleri arasında kurulan bu âbide üzerindeki yazıt, tarih için önemli bir kaynak olmuştur. Attalos I zamanındaki savaşlar hakkında en mevsuk bilgi veren bu yazıt, "savaş zorluğu dolayısiyle Kıral Attalos'un Athena'ya adakları„ başlığını taşımakta, Bergama kıralının bütün muharebelerini anlatmaktadır [141].

Bu anıttan başka tanriçe Athena adına bir de bayram tesis olundu.

Attalos I, yalnız Bergama'da değil. çok sevdiği Atina'da da güzel eserler yaptırmıştır. Galatlara karşı zaferlerini belirten bu âbide Atina kale duvarının güney kısmında Dionysios tiyatrosunun üzerine konulmuştu. Galatlara karşı kendi zaferini belirten metnin yanında devler muharebesi, Amazonlar muharebesi ve Maraton muharebesi yanyana bir arada bulunuyordu.

Attalos I 'in âbide merakı, Yunan sanatkârlarının büyük bir hızla hayrete şayan şaheserler vücuda getirmelerini teşvik etmiştir. Galatların kuvvetli gövdelerini canlı bir surette belirten kabartmalar, heykeller ile Selevkoslarla olan muharebeleri canlandıran eserler bu devrin mahsulüdür.

Fakat Attalos I 'in bu parlak devri çok sürmedi. Achaios, öldürülen Selevkos III'ün yerine kardeşi Antiokhos III'ü oturttuk-

[141] Bu yazıtlar Bergama'da bulunmuştur; tavla zarı gibi küçük taş parçaları üzerinde olan bu küçük taş parçalarının âbidenin kaidesinden koptukları şüphesizdir. Burada Attalos kendisinden Basileus Attalos «hükümdar Attalos» diye bahsetmektedir. Âbidelerin kaidelerinden kopan bu parçalar zamanımıza intikal etmiş ise de kaide üzerindeki heykeller ile tezyinat bulunamamıştır. Fakat Attalos I 'in parlak zaferi hakkında malûmat veren Pilinius ve diğer tarihçiler, bu âbideler hakkında önemli bilgi vermişlerdir. Bergama Akropolünde, Epigonea tarafından yapılan bu tunç heykellerin kaideleri üzerindeki taş satıhlarda heykellerin bağlantı yerleri halâ görülmektedir. Sonraları bu heykellerin örnekleri yapılmıştır. Kapitol müzesindeki «ölen Golva» heykeli ile Thermen müzesindeki «Golva ile karısı» denilen heykel bu örneklerdendir (Res. 4 ve 9'a bk.).

tan sonra durum birdenbire değişti. Genç kıral adına, az zamanda Toros'ların beri tarafını istilâ etti. Bizans şehri Bergamalılarla Selevkosları anlaştırmak istediyse de muvaffak olamadı. Yeni kıral tarafından Anadolu umumî valiliğine tâyin edilen Achaios, istilâ ettiği yerleri tekrar Antakya'ya bağladı. Bergama kırallığını eski sınırları içine soktu. Hattâ bir aralık, Bergama hükümetinin nüfuzu, Bergama şehri duvarlarına kadar sokuldu. Sahil Yunan siteleri Bergama birliğinden ayrıldılar, Achaios ile birleştiler. Fakat bu durum da çok sürmedi. Achaios, istiklâl hevesine düştü. Frigya'nın Laodikeia şehrinde kendisini müstakil hükümdar ilân etti. Anadolu'daki küçük hükümetlerin en kudretlisi oldu. Bunlardan kendisini tanımayan zengin Selg'leri tenkil etti. Milyas kalesini zabtetti. Selg'lere yılda 700 talenta gibi büyük bir vergi yükiedi.

Galatların Aigosages'ler boyunun Anadolu'ya girmesi

Attalos I düştüğü sıkışık durumdan kurtulmak için hariçten aylıklı asker tedarikinden başka çare bulamadı. Trakya 'daki Galatlardan Aigosages boyunu ikna ederek Anadolu'ya geçmelerini temin etti. Kadınları ve çocuklariyle birlikte Anadolu'ya geçen bu Galatlarla kendi kuvvetlerini birleştiren Bergama kıralı Misya üzerine yürüdü. Misya'daki ve daha güneydeki eski yerlerini almak istiyordu. Buralardaki şehirler mukabele göstermediklerinden silâha sarılmağa lüzum kalmadı. Bütün bu şehirler eskisi gibi Bergama hegemonyasını kabul ettiler. Bergama kıralı sahil boyunca Foça'ya kadar indi. Buradan doğuya döndü. Achaios'un almış olduğu yerleri geri alarak Opia ovasına kadar ilerledi[142]. Pelekas dağını geçerek Megistos (Susurlu) suyu kenarında karargâh kurdu. Maksadı Achaios'un almış olduğu Misya'yı kurtarmaktı. Fakat, burada iken bir gece ay tutuldu[143], Galatlar bunda bir şeamet görerek korktular. Buradan ileri gidemiyeceklerini söylediler. Attalos I, çoluk çocuklariyle yorgun ve bezgin bir duruma düşen bu barbarları yese düşürerek isyanlarına, hatta Achaios tarafına geçmelerine meydan vermemek için ricat emri vermek

[142] Strabon, 13, 616 ve 12, 576.

[143] Yapılan hesaplara göre ay tutulması hadisesi M. ö. 218 senesi eylülüne tesadüf etmektedir.

zorunda kaldı. Galatları Çanakkale boğazına kadar götürerek orada yerleştirdi. Bütün batı Anadolu halkını barbar Galatlara karşı müdafaa etmekle büyük bir şöhret kazanan ve bu muvaffakiyetleriyle öğünen Attalos I'in aynı Galatlardan başka bir boyu kendi eliyle Anadolu'ya geçirmesi haklı olarak herkesi kızdırmıştı, kimse Attalos'a böyle bir hareketi yakıştıramıyordu. İlk gelen Galatların seciyeleri ne ise. bunlarınki de öyle idi. Onları Anadolu'da çoğaltmak tehlikesiz olamazdı. Nitekim öyle de oldu.

Aigosages Galatları da burada rahat durmadılar. Çevrelerindeki şehirlere akınlar yaparak buraları haraca bağladılar. Hattâ Bergama çevresine de akın ederek Attalos I'i çok tehlikeli bir duruma düşürdüler. O da yaptığı işe pişman oldu. Bereket versin ki bu akınlardan bizar kalan Bitinya kıralı Prusias I kuvvetli bir ordu ile üzerlerine yürüyerek, onları hemen kâmilen mahvetti.

Bu sırada Sardes'de bulunan Achaios ile devamlı savaşlar yapan Bergama kıralı Attalos I, bu maceraya memnunlukla seyirci kaldı.

Selevkoslar kıralı büyük Antiokhos III'ün Mısırlılara yaptığı harbin sona ermesi (M. ö. 216) üzerine, Achaios'a ihanetinin cezasını vermeyi kararlaştırdı. Attalos I ile âsi Achaios'a karşı bir ittifak yaptı. Büyük bir ordu ile Torosları aşarak Sardes'de tahassün eden Achaios'u iki yıl muhasara etti. Nihayet şehir düştü. İç kaleye sığınan Achaios da ertesi sene ele geçirildi. İşkencelerle öldürüldü (M. ö. 213).

Attalos I Büyük Antiokhos'la Achaios'a karşı bir ittifak yapmakla beraber, onun bu âkibetini hazırlamak hususunda filen bir yardımda bulunmamıştı. Öyle anlaşılıyor ki bu muahede Antiokhos'la âsi generali arasındaki mücadeleye Bergama kıralının karışmamasını temin için yapılmıştı.

Bu maceradan sonra Attalos I dikkat nazarlarını batıya çevirdi. Makedonya kıralı Filip'in Anadolu'ya yönelen ihtirası, onu tabiatiyle Roma'lılara yaklaştırmıştı. Filip ile Yunan topraklarında çarpıştı. Fakat bu sırada Bitinya kıralı Prusias, Makedonya kıraliyle anlaşarak Bergama'yı arkadan vurmak istemesi üzerine Anadolu'ya dönmeğe mecbur kaldı (M. ö. 207).

Bitinya-Bergama kırallıkları arasında vukubulan muhare-

belerde batı Anadolu'da ne gibi arazi değişikliği olduğuna dair hiç bir bilgi yoktur. Bilinen şey, Romalıların M. ö. 205 de Makedonyalılarla müsaleha aktetmelerini müteakip Bergama kıralı Attalos I ile Bitinya kıralı Prusias I'in anlaşmış olmalarıdır.

Attalos I'in, kültür ve sanatın inkişafı hususundaki gayreti nisbetinde siyaset alanında da muvaffakiyetli başarılar gösterdiği şüphesizdir. O zamanki dünya politikası, onun Asya'da Selevkos'ların kudretten düşmelerine çalışmasını icabettiriyordu. Buna rağmen Selevkos kırallığının Anadolu'daki eyaletlerini gasbeden zorba Achaios'a karşı büyük Antiokhos III ile ittifak ettiğini biliyoruz. Çünkü Achaios kazandığı takdirde Bergama'ya da hâkim olmağı isteyeceği muhakkaktı. Halbuki, Achaios'un ortadan kalkmasından sonra Antiokhos III tehlikesi baş gösterince, Attalos'un Roma'ya yaklaştığını görüyoruz. Roma'nın dostluğunu ve ittifakını kazanmak için onun düşmanı olan Makedonya kıralına karşı mücadeleye girişmekten bile çekinmemiştir.

Ahval ve şeraite göre Attalos I, zamanının iki büyük devleti yani doğuda Selevkoslar, batıda ise Roma'lılar ile zaman zaman ittifak etmek gibi maharetli bir siyasetle Bergama'nın varlığını korumuş, kudret ve nüfuzunu arttırmıştır.

Edebiyat ve sanata olan meyli ise küçük Bergama'nın şaşaalı huzmelerini çok uzaklara kadar yaymış, İskenderiye, Yunanistan ve Roma arasında, Bergama'yı bir irfan ve medeniyet merkezi olarak tanıtmıştır.

Milâttan önceki ikinci binin başlarında batıda olaylar birbirini kovalıyordu, Roma, Anibal ve Kartaca savaşlarından kurtulmuş, haris gözlerini doğuya çevirmişti. Attalos I ölmüş, yerine geçen büyük oğlu Evmenes II (M. ö. 197), babasının siyasetini güdüyordu. Bu siyaseti Roma ile ittifak etmeğe kadar ilerletti. Buna mukabele olarak Romalılar M. ö. 196 yılında Evbe (Euboia)nin bir çok şehirlerini kendisine verdiler. Evmenes II de Isparta tiranı Nabis'e karşı Romalıların safında savaşa atıldı (M. ö. 195).

Galat boylarını idaresi altında birleştiren Tolistoages'ler şefi Ortiagon, bütün Galatların başına geçerek büyük bir kırallık kurmak azmiyle Bergama üzerine yürüdü. Fakat Ev-

menes II in şiddetli hücumları karşısında mağlûp oldu. Onu metbu tanımak zorunda kaldı.

Evmenes, doğudan ziyade batıya, Akdenize hâkim olmak siyasetini güden Roma'nın teveccühünü kazanmağa önem veriyordu. Bu siyaset icabı olarak saltanatının ilk yılını Roma'yı çok ilgilendiren Yunanistan işlerine hasretti. Sparta tiranı Nabis'e karşı, Romalı prokonsül Flamminius'a yardım etti. Esasen cüretli teşebbüslerle sahneye çıkan Selevkos kıralı büyük Antiokhos'un faaliyeti, kendisini Roma'ya yaklaştırmıştı. Çünkü büyük Antiokhos M. ö. 197 de gizli andlaşmalarla Küçük Asya'nın batı ve güneyinde, Trakya'daki Mısır sömürgelerini kendisine terk ettirmiş, siyasî desiselerle veya kuvvetle bütün Anadolu'yu nüfuzu altına almaga çalışıyordu '[144]. Roma'nın düşmanı Anibal'in teşviki ile Yunanistan üzerine yürümüş, fakat mağlûp olmuştu.

Evmenes II, büyük Antiokhos'un Yunanistan seferiyle tahrik ettiği Roma'nın ergeç Anadoln'ya geçeceğini sezdiğinden Suriye kıralının mukadderatına katılmak istemedi. Büyük Antiokhos'un avlamak üzere kendisine vermek istediği kıziyle evlenmekten vazgeçti. Romalılarla münasebetini daha çok samimileştirdi. Fakat onun bu hareketi Antiokhos III'ü kızdırdığından, müttefiki olan Galatları Bergama topraklarına akınlar yapmağa teşvik etti. Halbuki son zamanlarda Bergama kıralı ile Galatlar arasında bir andlaşma bulunuyordu. Buna ancak Tolistoages Galatları şefi Eposagantes sadık kaldı. Diğerleri paraya tamah ederek Antiokhos III'ün emrini yerine getirmek üzere dört bin kadar süvari ile Bergama arazisine akınlar yapmağa başladılar.

Mağlûp Antiokhos'u Yunanistandan itibaren takip eden Roma komutanı Scipio Asiaticus onu Manisa civarındaki Spylos mevkiinde son ve kesin olarak bir daha perişan edince (M. ö. 190), Evmenes II, yardım ve sadakatinin mükâfatını görmek zamanı geldiğine hükmetti. Hem tebrik ve sadakatini sunmak, hem de alacağı mükâfatı bolca kazanmak üzere Romaya gitti. Bu sırada senato Scipio'nun yerine M. ö. 189 yılı için konsül seçilen Manlius Vulso'yu tayin etmiş, Anadoluyu Romaya bağ-

[144] Holm. IV, 471.

lamak, Galatları tedib etmek ve nihayet Antiokhos III ile kesin sulh muahedesi yapmak vazifesini ona vermişti.

Manlius, şark ordusunun başına geçince, ilk iş olarak Galatları tedip etmeği kararlaştırdı. Galatlar, Antiokhos III ile ittifak ederek onun emriyle Romanın müttefiki olan Bergama krallığı üzerine 4000 akıncı göndermiş, 3000 piyade, 2500 süvari ile de Manisa harbinde Antiokhos III'ün safında bulunmuşlardı. Evvelce Bergama kıraliyle dost olan Galatlardan yalnız bir şef, sadakatını muhafaza etmişti. Evmenes, Galatların Selevkosler kıraliyle birleşerek kendi memleketini yağma etmelerinin cezasız kalmaması hususunda Romayı ikna etmişti. Manlius 189 yılının ilkbaharında Galatları tedip etmek üzere Efesos'dan hareket ettiği zaman, Evmenes II de, Attalos ve Athenairos adındaki kardeşlerini, Bergama kuvvetlerinin Romalılarla beraber Galatlar üzerine yürümeleri emrini gönderdi. 800 süvari ve 2000 piyade ile Manlius'un emrinde Galatlar harbine iştirak eden Bergama prenslerinden Attalos, bu harpte büyük yararlıklar göstererek Roma konsülünün teveccüh ve takdirini kazanmıştı. Galatların tedibinden sonra Efesos'a çekilen Manlius, buraya gelen Galat elçilerine, sulh yapmak için Evmenes II'nin Romadan avdetini beklemelerini bildirdi.

Apamae andlaşması ile Bergama krallığının kazancı

M. ö. 188 yılı ilkbaharında Roma ile Antiokhos III arasında Apamae muahedesi aktedildiği sırada, Evmenes II'nin iki murahhası da bulunmuştu. Bu muahede ile Anadolu taksim edilmiş, en büyük payı Bergama krallığı almıştı.

Toroslara kadar bütün Aanadoluya hâkim olan Roma konsulu Manlius Vulso bu muahede sonunda Gelibolu yarımadasını, Hellespont Frigyasını, Büyük Frigya'yı, evvelce Bergama'ya ait iken Roma - Antiokhos muharebeleri sırasında Bitinyalıların zabtetmiş oldukları Misya'yı, Likaonya'yı, Milyos'u, Lidya'nın büyük bir kısmını, İyonya'yı, Karya'nın bir parçasını ve belki de Pamfilya'yı, Evmenes II'ye ihsan etti[145].

Bergama kralı Anadolu'nun iki Kapadokya ile Bitinya hariç olmak üzere bütün Küçük Asya ile Gelibolu Yarım ada-

[145] Nisse, II, 760. Livius, 38. 39.6; Polybius. 21.44.

sını içine alan bir ülkeye hâkim olmuştu. Anadolunun batı ve güneyinde bazı bölgeler Rodoslulara verilmiş, iki Kapadokya ile Bitinya'ya dokunulmamıştı.

Apamae muahedesinden sonra Manlius yanındaki on murahhas ile birlikte ordusunun başında Çanakkale'ye geldi. Galat şeflerine orada buluşmak emrini verdirmişti. Burada Galatlarla Romalılar ve Bergama kırallığı arasında bir müsaleha yapıldı. Galatlar, Galatya sınırlarından dışarı çıkmamağı, akınlardan vaz geçmeği taahhüt ediyorlardı.

Apamae muahedesiyle Bergama kıralının büyük kazanç elde etmesini, Roma'nın diğer müttefiki olan Rodoslular kıskanmışlardı. Kartaca'lı Anibal'in, gönderdiği mektuplarla bu kıskançlığı körüklemiş olduğu anlaşılıyor[146].

Manlius Çanakkale'de Galat şeflerini kabul ederek sulh esaslarını görüştüğü zaman, Evmenes II'nin murahhaslarını da yanında bulundurmuştu. Galatların tecavüzden vazgeçmeleri ve Galatya sınırlarını aşmamaları şartiyle Bergama ve Roma ile Galatlar arasında da sulh yapıldı.

Manlius önce Antiokhos III, sonra da Galatlara yardım etmiş olan Kapadokya kıralı Ariarathes'ten 600 talenta harp tazminatı istemişti. Evmenes II damadı olan Ariarathes[147] lehine müdahelede bulunarak tazminat miktarını yarıya indirtti.

Bu tarihten sonra Galatlar bir müddet için çevrelerindeki bölgelere akınlar yapmaktan vazgeçtiler. Fakat bu sükûn, onların tabiatlerini terk etmelerinden değil, korkudan ileri geliyordu. Nitekim Antiokhos III'ün mağlûbiyetinden sonra orada barınamıyacağını anlayarak kaçan ve Bitinya kıralına iltica eden Anibal, Roma'nın müttefiki olan Bergama kırallığına karşı Bitinya kıralı Prusias I etrafında bir birlik kurmağa çalıştığı zaman, bu birliğe ilk katılan Galatlar oldu[148].

Bitinya ve müttefikleriyle Bergama kırallığı arasında başlayan bu savaş, hiç bir tarafın kesin zaferiyle neticelenemedi. Romalılar, Bergama kırallığı lehine müdahale ettiler. M. ö. 183-184 arasında bir sulh yapıldı[149].

[146] Nepos, Hannibal, 13.2.

[147] Evmenes II. kızı Stratonike'yi Kapadokya kıralı Ariarathes'e vermişti. [148] Meier, Pergamenische Reich. s. 379.

[149] Nisse. III. 72.

Flaminius, Roma'yı ve Bergama kıralı Evmenes II'yi Anibal kâbusundan kurtarmak için Prusias'dan Kartaca kahramanının teslimini veya başının gönderilmesini ısrarla istedi. Bitinya bahsinde görüldüğü gibi Anibal düşmanlarına teslim edilmek zilletinden kurtulmak için Nikomedia (İzmit) de zehir içerek intihar etti [150].

Evmenes II, Roma sayesinde Bitinya kıralı gibi kudretli bir düşmandan kurtulunca onunla ittifak eden ve fırsat buldukça Bergama ülkesine akınlar yapmaktan çekinmiyecekleri bir daha anlaşılan Galatları ezmeğe karar verdi. Bu sırada Galatlar, Tektosagesler şefi Ortiagon'un idaresinde birleşmiş bulunuyorlardı [151].

Evmenes II, kuvvetli bir ordu ile Galatlar üzerine yürüdü. Kanlı savaş sonunda en küçük kardeşi Fileteros'un kahramanlığı sayesinde parlak ve kesin bir zafer kazandı. Ortiagon'un esir düşerek idam edildiği sanılıyor. Esir düşen zevcesi Kiomara da tevkif edilerek Sardes şehrine götürüldü [152].

Galatyanın Bergama kırallığına ilhakını intac eden bu zaferi tesit için Bergama'da Evmenes II için tunçtan bir heykel gurubunu ihtiva eden büyük bir âbide dikilmiştir. Roma ile Bergama kırallığı arası iyi olduğu müddetçe Galatya Bergama'nın bir vilâyeti olarak kaldı.

Fakat, bu sırada Pont Kapadokyası kıralı olan Farnakes, büyük babası Mitridat II'nin evlendiği Selevkos prensesine Galatya'nın cihaz olarak verilmiş olduğunu ileri sürerek bu bölge üzerinde bir hak iddia ettiğinden, Bergama ile arası açıldı. Çarpışmalar oldu (M. ö. 182). Roma'nın müdahalesiyle sükun takarrür etti. Fakat M. ö. 180 yılı başında Farnakes yeniden tecavüze başladı. Leokritos adında bir general kuman-

[150] Anibal'in Gebze'ye gömüldüğü yolunda bir rivayet de vardır.

[151] Polbyius, 3. 6.

[152] Fileteros (Philetairos)'un bu savaştaki kahramanlığını takdir eden Sosikrates adında biri Delos'da namına bir heykel diktirmiştir. Heykeltraş Nikeratos tarafından yapılan bu âbidenin bir parçası Atina müzesindedir. Delos heykeli adını taşıyan bu parça hayranlık uyandıran bir tenasübte güzel bir insan gövdesini belirtmekte ve ölmek üzere olan bir Galat neferini tasvir etmektedir. Üzerinde bakedilen Fileteros'u öven kitabe heykelin kimin tarafından kime yaptırıldığını ve nereye konulduğunu bildiren bir şiiri muhtevidir (Res. 4 bk.).

dasında gönderdiği kuvvetlerle Galatya'yı talan ettirdi. Evmenes II, ordusiyle Galatya'ya girmeğe mecbur oldu. Fakat Leokritos haber alarak çekilmiş olduğundan karşılaşamadı. Kızılırmak'a kadar ilerledi. Burada kayın pederi Kapadokya kıralı Ariarathes'in kuvvetleriyle birleşti[153]. Beraberce Pont Kapadokya'sına girdiler. Fakat bu sırada, barış tesisi için Roma'dan gönderilen komiserler yetişti. Müttefikler Galatya'ya çekilmeğe mecbur oldular. Romalılar Pont kıraliyle Kapadokya ve Bergama kıral-larını uzlaştırmak için pek çok gayret sarfettiler. Pont kıralından müzakere için elçiler getirttiler. Fakat kesin bir anlaşma imkânı bulunamadı. Pont elçileri, kırallarından aldıkları kesin emre göre iddialarında direndiler. Bir şeye muvaffak olamıyan komiserler de Roma'ya döndüler[154].

Evmenes II, Pont kıralının kesin olarak Galatya'dan ümidini kesmesi için, Kapadokya ve Bitinya kırallariyle anlaştı. Her iki kıral da, Farnakes'in vakitli vakitsiz memleketlerine akın yapmasından bizar oldukları için birliğe canla başla katıldılar. M. ö. 189 tarihinde Kapadokya kıralı Ariarathes ve Bitinya kıralı Prusias II ile aynı zamanda Pont kırallığına hücuma giriştiler. Fena halde sıkışan Pont kıralı, ne teklif edilirse kabul edileceği beyaniyle sulh istemek zorunda kaldı. Yapılan sulh muahedesine göre Farnakes, Galatya üzerinde her türlü iddiadan vazgeçiyor, bu bölgeye bir daha ayak basmamayı ve Galat şefleriyle yaptığı muahedeleri yırtmayı taahhüt ediyordu[155]. Ayrıca Bitinya kıralına karşı Paflagonya'dan almış olduğu yerleri geri vermeği, generali Leokritos'un ihanet yoluyla girmiş olduğu Tios şehrini bırakmağı kabul ediyordu. Kapadokya'ya karşı da, güney Kapadokya'dan büsbütün çıkmağı, Ariarathes'-den gasbedilmiş olan hazineyi geri vermeği yükleniyordu. Bunlardan başka 300 talenta da harp tazminatı ödeyecekti[156].

Muahede imzalandıktan ve lüzumu kadar rehineler alındıktan sonra müttefikler Pont topraklarından çekildiler. Bergama kıralı, kat'i olarak yeniden Galatya'ya hakim oldu. Bergama'ya ihanet ederek Farnakes ile anlaşmış olan bazı

[153] Polybius, 24.8.
[154] Polybius, 24.1. 2.
[155] Polybius, 25.2 ve 25.2.4.
[156] Diodore, 29.23.

Galat şeflerinin nedamet ve dehaletlerini kabul ederek kendilerini affetti. Bu muamelesi, bu şeflerin sadakatlerini katileştirdiği [157] gibi bütün Galatları da kendisine minnettar etti.

Galatya, Bergama kırallığına bağlı bir vilâyet haline geldikten sonra Evmenes II ve halefinin en emin yardımcıları bu bölgenin eski halkı olan Frigler olmuştur. Bunun içindir ki Bergama kıralı Friglerin Pessimont'daki Tanriçe Kübele'nin tapınağına som mermerden muhteşem bir salon inşa ettirdi.

Evmenes II Anadolu'nun en kudretli hükümdarı, Roma'nın en samimî müttefiki olduğu bu sıralarda, Makedonya kıralı Perseus [158] Roma'ya karşı harp hazırlığına başlamış, Selevkos ve Bitinya kırallariyle ittifak etmişti. Evmenes II, Makedonya kıralının savaş projelerini haber vermek üzere Roma'ya girti. Bunu öğrenen Perseus, intikam almak üzere bir suikast tertip etti. Avdetinde Delfi'de yol üzerinde kurulan pusuya düşürüldü. Kâtiller, öldüğünü sanarak kaçtılar. Kıralın öldürüldüğü haberi Bergama'ya gelince kardeşi Attalos yerine oturdu. Hatta zevcesiyle de evlendi. Fakat ölmemiş olan Evmenes II bir müddet sonra Bergama'ya döndü. Attalos bir hanedan trajedisine meydan vermeden tahtını ve tacını büyük kardeşine teslim etti.

Roma - Makedonya harbi patladıktan sonra Evmenes II, senato ile olan ittifakına sadık kaldı. Mücadeleye katıldı. Fakat harbin sonlarına doğru, Romalılar eski gayret ve ilgiyi göstermediği kanaatine saplandılar. Hatta onun aleyhlerine çalıştığı yolunda şüpheye düştüler.

Roma'da Anadolu'yu yutmak hırsının başlaması

Fakat hakikî sebep Roma'da Anadolu ve doğu Akdenize yayılma hırsının başlaması idi. İtalya'yı biri deniz'den, diğeri karadan tehdit eden iki kuvvet, Kartaca ile Makedonya devletleri mevcut iken Roma, Ege denizini bile düşünmüyordu. Fakat önce Kartaca, arkasından

[157] Bu şeflerden Kassignatos'un M. ö. 171 'de Evemens'in Makedonya kıralı Perseus'a karşı açtığı imha harbinde büyük yararlıklar göstermesi ve bu harpte maktul düşmesi bunu teyid etmektedir.

[158] Makedonya kıralı Filip V 'in meşrû oğlu olan Perseus, M. ö. 212 tarihinde doğmuştu. Babası gibi Roma düşmanı olduğundan Filip V, Romalılarla dost geçinmek isteyen büyük oğlunu izale ederek kendisini

da Makedonya kırallığı ortadan kalktıktan sonra Roma'da Anadolu'ya ve doğu Akdeniz'e doğru yayılmak iştihası başlamıştı. Bu sırada Anadolu'da en kudretli devlet Bergama kırallığı idi. Bu kırallığın başında bulunan Evmenes de başlı başına müstakil bir siyaset takip ediyor, Roma'nın Anadolu işlerine karışmasına meydan vermemeğe çalışıyordu. Makedonya'da Roma'nın ve Bergama'nın düşmanı olan Perseus hâkim olduğu müddetçe, senato Bergama kıralının bu siyasetine göz yummuştu. Makedonya kırallığı ortadan kalktıktan sonra hakikî siyasetini açıklamakta bir beis görmüyordu.

Bu siyaset, Anadolu'ya hâkim olmak için orada başlı başına hareket eden bir hükümdar bırakmamak, memleketi birbirlerine rakip küçük prenslikler halinde bulundurmak ve bunları birbirleri aleyhine tahrik ederek hepsi üzerinde hakem rolü oynamak ve nihayet birbirlerini ezdirdikten sonra, son kalacak yıpranmış kuvveti de ortadan kaldırarak Küçük Asya'ya hâkim olmaktı. Bu temin edildikten sonra hâkimiyetini doğu Akdenize, Suriye-Filistin'e hatta tarihî Babil kırallığı ülkesine, yani Mezopotamya'ya kadar ilerletmek o kadar güç olmıyacaktı. İşte bunun içindir ki senato, Perseus'u mağlup ettikten

veliahd tayin etmişti. Perseus, M. ö. 179 'da babasına halef olunca, Roma'ya karşı savaş hazırlığına başlamış, Antakya kıralı IV. Selevkos (Filopator) 'un kızıyle evlenmiş, kendi hemşiresini de Bitinya kıralı Prusias II 'ye vermiş, her ikisiyle ittifak etmişti. Bu suretle Roma'nın müttefiki olan Bergama kıralını hareketsiz bırakmak istemişti. Perseus'un hazırlığını anlayan Roma M. ö. 171 'de harp ilân etti. Konsül Licinius Crassus'u Tesalya'ya gönderdi. Fakat Ossa civarında Sykurion'da vukua gelen harp Makedonya kıralının zaferiyle neticelendi. Ertesi yıl da konsül Hastilius ile evvelâ M. ö. 170 'de sonra da 169 'da kanlı savaşlar oldu. Perseus konsül Mercius idaresinde gönderilen Roma kuvvetlerini de Makedonya sınırlarında durdurdu. Roma adeta bir avuç Makedonyalı'ya karşı âciz bir duruma düşmüştü. Nihayet M. ö. 168 'de Roma ordusu başına Pol-Emil getirildi. Bu tecrübeli ve kudretli komutan Makedonya ordusunu münhezimen Pidna'ya çekilmeğe mecbur etti. Bu şehir civarında vukua gelen son harpte Roma'lılar kesin zaferi kazandılar. Ordusu mahvolan Perseus önce Pella'ya kaçtı, Fakat artık kendi tebaası tarafından da terk edilmişti. Son sığınağı olan tapınakta (Samothrace tapınağında), pretor Oktavius'un eline esir düştü. Roma'ya götürüldü. Pol Emil'in zafer alayında sokaklarda teşhir edildi. Ertesi yıl da hapishanede öldü (M. ö. 166).

sonra Evmenes II'ye karşı hasmane bir siyaset takibine başladı. Anadolu prenslerini ve bilhassa Bergama hâkimiyetinden memnun olmayan Galatları alttan alta Evmenes II'ye karşı tahrike koyuldu [159]. Neticede Evmenes II'yi çok yıprandıran son Bergama - Galat harbi patladı (M. ö. 168).

Büyük Galat kuvvetleri Solovettius adındaki başbuğlarının idaresinde Bergama kırallığı ülkesine girdiler. Memleketin en mamur ve zengin bölgelerini yağmaya koyuldular. Evmenes II, istilâcıları durdurmak üzere harekete geçti. Hasta olmasına rağmen muharebeyi bir sedye içinde idare ediyordu. Savaşlardan birinde askeri mağlup oldu. Takip eden Galatların gittikçe yaklaştıklarını görünce kurtulmak ümidi kalmadı. Kendisi sedyesiyle yolun kenarındaki bir tepe üzerine bırakılması ve maiyetindekilerin kaçmaları emrini verdi. Galatlar, yaklaşarak tepede Evmenes II 'nin sedyesini görünce, bir hile yapıldığını ve Bergama ordusunun kendilerini burada çevirmek ve mahvetmek için pusuda olduklarını sanarak içlerine bir korku düştü. Kırala dokunmadan geriye kaçtılar. Bu suretle Evmenes II. kat'i bir ölümden kurtulmuş oldu. Geri dönen maiyeti halkı kendisini alarak Bergama'ya götürdüler. Kış basınca Galatlarla bir mütareke yapıldı. Fakat, Romalılara güvenen Galatlar ertesi yıl (M. ö. 167) yeniden tecavüze başladılar. Evmenes II, Romalılarca sevilen kardeşi Attalos'u, sadık adamlarından Stratios'la birlikte Roma'ya göndererek Galatları durdurmalarını rica etmek zorunda kaldı.

Roma'lılar, Attalos'u kardeşi aleyhine tahrike başladılar. Fakat Stratios'un nasihatleri kendisini uyandırdı. Ne için gelmiş ise onu temine çalıştı. Galatları sınırları içine sokmak üzere

[159] Son zamanlarda Balahisar'da ele geçen bazı yazıtlar, Roma'nın bu siyasetine karşı Bergama kıralının da Galatya'da siyasî faaliyette bulunduğunu göstermektedir. Evmenes II ile Pessinus tapınağı baş rahibi Attis arasında gayetle gizli olarak teati edilen mektupların sonradan alınmış suretlerini ihtiva eden bu yazıtlar, Bergama kıralı ile baş papaz Attis arasında siyasî ve askerî bir çalışma olduğunu açıkça belirtmektedirler. Öyle görülüyor ki, Bergama kıralı baş papaz vasıtasiyle Galatlar arasında Bergama taraftarı yani Roma nüfuzuna aleyhtar bir parti teşkiline önem vermiş, ölünceye kadar bu siyaseti gizlice devam ettirmiştir. Mahrem cereyan ettiği anlaşılan bu mektupların sonradan taş üzerine kimler tarafından ve niçin kazdırılmış oldukları bugün için bir muammadır.

senatodan bir temsilci heyeti gönderilmesini istirham etti. Senato, ricasını kabul ederek Licinius adında büyük bir memurun başkanlığı altında bir heyeti kendisine terfik ederek Anadolu'ya gönderdi.

Heyet Anadolu'ya geldiği zaman Galat savaşları bütün şiddetiyle devam ediyordu. Ağır hastalığından yeni kalkan Evmenes II, Sardes şehrinde yeni bir ordu toplamağa çalışıyordu [160]. Halbuki Galatlar Sinnada (Synnada: Afyonkarahisar) şehrine kadar ilerlemiş bulunuyorlardı. Roma heyeti derhal Sinnada'ya gitti. Galatların reisi Solovettius ile müzakereye giriştiler. Attalos da bu müzakerelere katılmak istediyse de Romalılar, iki taraf karşılaşınca, uzlaştırmak ihtimali azalacağından bahisle müzakereyi yalnız başlarına yapmağı tercih eltiler. Sardes'e döndükleri zaman Attalos'un müzakereye katılmasına niçin rıza göstermedikleri anlaşıldı : Çünkü onlar Galatları uzlaştırmaktan ziyade onları Evmenes II aleyhine tahrik etmişlerdi. Bergama kıralına, bizim müdahalemiz barbarları büsbütün şımarttı. Bir anlaşmaya yanaşmıyorlar, diyerek Roma'ya döndüler [161]. Galatlar da kış basıncaya kadar akınlarına devam ettiler.

Kışın (M. ö. 167 - 6) Bitinya kıralı Prusias II 'nin, Bergama kırallığı aleyhindeki taleplerini arzetmek üzere Roma'ya gittiği ve senatoya o zamana kadar görülmemiş bir zillet ve dalkavukluk göstermek suretiyle ricalarını kabul ettirdiğini görüyoruz. Bunu haber alan Evmenes II de senato ile anlaşmak üzere bizzat Roma'ya gitmeğe karar verdi. Fakat Brendizi'ye (Brundisium) çıktığı zaman, Senatonun bundan böyle hiç bir hükümdarın senatoya müracaat edemiyeceği kararını vermiş olduğunu öğrendi. Senato, bu kararı münhasıran Evmenes II için vermiş, Anadolu'da artık kuvvetli bir hükümet istemediği yolundaki siyasetini açıklamıştı. Evmenes II, başka türlü hakaretlere maruz

[160] Galat sınırlarında Frigya'nın eski bir şehri olan Sinnada'yı Truva savaşından dönen Akamos'ın kurduğu rivayet edilir. Göya Akamos Makedonya'dan bir çok göçmenler getirerek burada iskân etmiş imiş. Sonraları piskoposluk merkezi olan Sinnada, Texier'ye göre Afyonkarahisar'dan 33 kilometre uzaktaki eski Karahisarın yerinde bulunuyordu. Halbuki Charles Ritter Sinnada'nın bugünkü Afyon Karahisar yerinde olduğu iddiasındadır.

[161] Polybius, 30.3.2.5.7. ve Livius. 45.20 I.34.11.12.

kalmamak üzere Roma'ya gitmekten vazgeçti. Bergama'ya döndü.

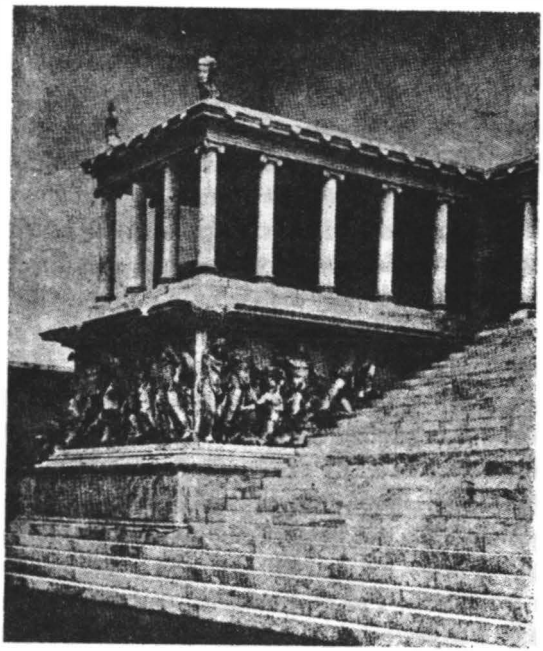
Galatlar, Bergama kıralının Roma'ya kabul edilmediğini öğrenince büsbütün şımardılar, vahşetlerini arttırdılar. Harp esirlerini boğazlamağa veya tanrılarına kurban etmek yolundaki eski âdetlerini bütün şiddetiyle tatbike koyuldular [162].

Evmenes II, kendisini ve kırallığını ancak yine kendisinin kurtarması icabettiğini kavrayarak hazinelerini açtı. Bol para vermek suretiyle Yunanlılardan ve diğer kavimlerden aylıklı asker topladı. Kendi kuvvetleriyle birleşen bu ordunun başında kardeşiyle beraber, Galatlara karşı Frigya'da büyük bir harbe girdi. Çok kanlı olan bu savaş, Bergama kıralının kesin zaferiyle neticelendi (M. ö. 166). Büyük zayiat veren Galatlar, kendi sınırları içine çekildiler. Kesin olarak sindiler. Bergama kıralının bu kahir zaferi, o zamana kadar Galatlardan titreyen Anadolu şehirleri ve prenslikleri arasında büyük bir sevinç uyandırdı. Her tarafta bayramlar, şenlikler yapıldı. İyonya birliğine bağlı bütün Yunan şehirlerinden Evmenes II'ye minnet ve şükranlarını bildirmek üzere gönderilen heyetler Miletos (Balat) da toplanarak Anadolu halkını Galat barbarlarına karşı müdafaa eden Evmenes II'yi hâmi kıral ilân ettiler. Minnet ve şükranlarının nişanesi olarak kendisine bir altın taç verdiler. Adına diktirmeğe karar verdikleri altın heykelin yerini tayin etmeği de Evmenes II'ye bıraktılar. O da bunu kendi hesabına yaptırarak Miletos'a göndereceği cevabını verdi.

Galatların sık sık akınlarına uğrayan ve bu yüzden onlardan çok korkan Sardes şehri halkı, kurtuluşlarının hatırasını her beş yılda bir tes'it için Tanrı Athena ile kıral Evmenes II adına bir bayram tesis ettiler. Her beş yılda bir tesit edilen bu bayram da musikili atletik müsabakalar, oyunlar, âyinler yapılıyordu. Bergama şehri de Tanriçe Athena'nın baş rahibesine bir altın taç hediye etti. Tunçtan bir heykelini diktiler. "Bergama sunağı„ denilen sanat eserinin de bu zaferi tesit için Evmenes II tarafından yaptırıldığı üzerindeki yazıttan anlaşılmaktadır (Res. 26). Bu âbide üzerindeki kabartmalarda Grekler in barbar Galatlarla boğuşmaları devlerle çarpışmak suretinde pek mahirane tasvir edilmişti [163].

[162] Polybius, 30.19-20 ve Livius, 4.6.

[163] Polybius, 31.10. Brükner, Arche. Anz. 1900. s. 218.

Resim 26 — Bergama sunağı

Roma senatosu tarafından aforoz edilmiş olan Evmenes II'-nin Yunan dünyası ve Anadolu halkı arasında bu derece büyük bir şöhret kazanması ve halaskâr (Soter) unvanı alması, onun yıldızını yeniden parlattı. O zamana kadar Bergama'yı rakib tanıyan ve son zamanlarda aynı suretle Roma'nın teveccühün-den düşmüş olan Rodoslularla, Ahailer de eski zıddiyeti unuta-rak Evmenes II'ye dostluk göstermeğe başladılar.

Evmenes II, Roma'nın son siyasetine mukabele olarak Se-levkoslarla da dostluk tesisine çalıştı. Antiokhos IV. (Epiphanes) ün Selevkos'lar tahtına çıkmasına yardım etti.

Fakat Roma, Bergama kıralının parlak zaferinin semeresini toplamasına engel olmağı ihmal etmedi. Açıktan açığa Galatla-rın egemenliklerini müdafaa etti. Roma'ya gelen bir Galat heye-tine Galatların muhtariyetlerinin korunacağı vadedildi. Senato, Galatya'nın ne Bergama, ne de Bitinya kırallarına verilemiyece-

ğini ve müstakil kalacağını ilân etti. Bu suretle Evmenes II'nin zaferi hiçe indirildi. Yalnız senato Galatlara da sınırlar dışına çıkmamaları ve etrafa akın yapmaktan çekinmeleri lüzumunu bildirdi.

Bu olaylar, Roma'nın Anadolu prensleri üzerindeki büyük ortoritesini belirtmek bakımından çok önemlidir. Senatoya bu nâkim durumu hazırlayan da Anadolu prensleri arasındaki rekabetti. Filhakika Bergama'nın düşmanı olan Bitinya kıralı Prusias II'nin bu sırada Roma'ya elçiler göndererek bin bir türlü tezellül ve entrikalarla Bergama kıralı aleyhinde bir sürü esassız iftiralarda bulunduğunu görüyoruz. Evmenes II de bu tezvirlere karşı seyirci kalmadı. Roma'da çok sevilen kardeşi Attalos'un refakatine küçük biraderi Athenaios'u da katarak durumu belirtmek, isnatların iftira olduğunu anlatmak üzere İtalya'ya gönderdi. Senato, Bergama prenslerine ümit verecek vaidlerde bulundu. Bergama kıralına karşı kötü bir nazarı olmadığını, ondan da bir fenalık ummadığını anlattı. Bu duyguyu belirtmek üzere de konsül Sulpicius Gallus ile Sergius'u Anadolu'ya gönderdi. Fakat bunların asıl vazifeleri Bergama kıralının hakikî niyetlerini anlamak, Selevkoslarla olan anlaşmanın mahiyetini öğrenmekti [164]. Heyet Sardes'e gelince maksadını açığa vurdu. Her tarafa kimin kıral Evmenes II'den şikâyeti varsa Sardes şehrine gelerek konsül Sulpicius'a bildirmesini ilân etti. Fakat, Bergama kıralını Roma'ya karşı töhmetli gösterecek bir ip ucu elde edemediğinden, Evmenes II ile münasebeti kesmek yoluna gidilmedi [165].

Fakat bir taraftan Bitinya kıralı, diğer taraftan Galatlar Evmenes II aleyhinde Roma'ya şikâyetler, sadakatsizliğine ait isnatlar yağdırmakta devam ettiklerinden, M. ö. 159 tarihinde Attalos'un kardeşini temize çıkarmak üzere yine Roma'ya gitmiş olduğunu görüyoruz. Roma, bir taraftan Attalos'un teminatına inanmış gibi görünürken, diğer taraftan onu kardeşi aleyhine tahrike çalışmayı da ihmal etmedi. Fakat Attalos bu defa da böyle bir ihanete âlet olmamak büyüklüğünü gösterdi. Memleketine döndükten sonra kardeşi Evmenes II aynı yıl içinde öldü (M. ö. 159).

[164] Polybius, 31.6. [165] Polybius, 31.3.

Evmenes II, 38 yıl süren saltanatı zamanında taliin türlü cilvelerini görmüştü. Büyük Antiokhos'un Manisa hezimetinden sonra Romalıların dostluğu sayesinde bir aralık Anadolu'nun en kudretli hükümdarı olmuştu. Satvetinin devamı emniyette görünüyordu. İki büyük rakibinden Bitinya kıralı Prusias II, Anibal'i kabul etmek suretiyle Romalıların husumetini kazanmış, Makedonya kıralı Perseus ise devletiyle beraber tarihe gömülmüştü. Bergama kırallığı, Toroslardan Ege kıyılarına kadar uzayan geniş alana hâkim bulunuyordu.

Fakat, onun bu güzel talihi çok geçmeden kara günler göstermeğe başlamış, kendisine geniş topraklar bahşeden, düşmanlarına karşı arka olan Romalılar, en parlak devrinde ondan yüz çevirmiş, Bergama'ya karşı hasmane bir siyaset gütmeğe başlamışlardı.

Roma'nın bu yeni siyaseti, hayatının son devrinin daimi bir huzursuzluk içinde geçmesine, Galatların sürekli akınlariyle memleketinin yağma ve tahrip edilmesine yol açmıştır. Bu durum gözlerini hayata kapadığı zamana kadar sürdü.

Attalos II. 61 yaşında yerine geçen (M. ö. 159) Attalos II, kardeşine ıztıraplı günler yaşatan sebebi çok iyi biliyordu. Senato da kendisine karşı teveccühkâr görünüyordu. Hatta bu teveccühünü, onu kardeşini düşürerek yerine geçmeğe teşvik edecek kadar ileri götürdüğüne de Roma'ya her gidişinde şahit olmuştu. Fakat Attalos II, Grek dünyasında ihanet ve hiyanetin pek tabii görüldüğü bir zamanda kardeşine karşı sadakatten ayrılmamış, iktidara geçtiği zaman da bu bağlılığını Filadelf (kardeş dostu) lâkabını almakla bir daha belirtmişti.

Fakat, devletinin bekası, kendisinin huzuru senatonun itimadını kazanmakla mümkün olabileceğine kanaat getirmiş olduğundan, bazı telkinlere rağmen, kardeşinin gütmekte olduğu gizli siyaseti bıraktı. Roma'ya karşı kayıtsız şartsız açık bir dostluk ve bağlılık siyaseti takip etmekle işe başladı[166].

[166] Bâlâhisar'da bulunan ve kardeşinin Galatya'da Roma aleyhtarı parti olarak tuttuğu Pessinus baş papazı Attis'e gönderdiği mektup suretini ihtiva eden bir yazıt, bu hususta bizi pek güzel aydınlatmaktadır: «Kıral Attalos, papaz Attis'i selâmlar. Afiyetinizin devamı bizi sevindir-

Bu karardan sonradır ki Attalos II Sahte Filip ve Ahailere (Acheons) karşı Romalıların açtıkları savaşlara iştirak etti. Korint'in zaptında bile önemli bir rol oynadı. Bu hareketleriyle senatonun teveccüh ve itimadını kazandıktan sonradır ki Anadolu'daki hasımlarını ezmek hususunda serbest bırakıldı. Kapadokya'yı zaptederek Ariarath VII'ye iade etti.

Bitinya kıralı Prusias II Bergama duvarları önüne kadar sokulduğu zaman da Roma imdadına yetişti (M. ö. 156). Senatonun gönderdiği komiserler, Bitinya kıralını memleketine çekilmek zorunda bıraktılar ve Bitinya'yı ağır yük tahmil eden bir andlaşma imzalamağa mecbur ettiler. Andlaşma hükümlerine göre Prusias II, Bergama ve bazı Anadolu şehirlerine tazminat verecek, muharebeden evvelki durum bâki kalacak (yani Bitinya

miştir. Ben de iyiyim. Bergama'ya gelir gelmez kardeşim Atbanaios, süt kardeşim rabip Sosandros, vezirim Menogonesle beraber bütün taallûkatı topladım. Onlara Apameia'da aramızda geçenlerin hepsini anlattım. Kararlarımı bildirdim. Uzun tartışma oldu. Önce herkes fikrimize katıldılar. Chloros, Roma'ya sormadan bir şey yapmamayı, durumumuzu bozmamayı beyecanla müdafaa etti. Önce pek az kimse bunu kabul etti. Fakat, düşündükten sonra hepimizin üzerinde tesiri başladı. Roma'dan habersizce iş görmenin çok tehlikeli olacağı anlaşıldı. Kazanırsak, kıskanacaklar; aldığımızı geri vermek, türlü kötü zanlar ile karşılaşmış olacağız. Bunlar kardeşime yapılan muamelelerdi. Kaybettiğimiz taktirde ise büsbütün mahvolduk demektir. Romalıların bizi düşünmiyecekleri, belki karşıdan düşmanca seyirci kalacakları muhakkaktır. Çünkü onlarsız yapmış oluyoruz. Halbuki malûmat ve müsaadeleriyle girişeceğimiz bir teşebbüste bazı mahalli muvaffakiyetsizlikler olsa bile, bize muavenet ederler ve Tanrıların yardımiyle tekrar galebe ederiz. Bu sebepten Roma'ya murahhaslar göndermeğe münazaalı işlerimiz hakkında önceden izahlar vermeğe karar verdim. Bununla beraber, durmayıp hazırlanmamız icabeder. Çünkü iş başa düşerse bize bizden fayda vardır...».

Mektuptan anlaşıldığına göre Evmenes II'nin ölümü üzerine, Bergama'nın Galatya'daki taraftarlarının sıkıştırılmasına başlanmış. Yeni kıral Attalos II, Frigya'da Apamae şehrinde Pessinus baş papazı Attis ile, birleşerek Galatlara karşı harbe karar verilmiş. Fakat Attalos II Bergama'dan dönerek bu kararı devlet şurası olan heyete bildirince, evvelâ kardeşi Atbanaios, Roma teblikesini belirterek bu karara itiraz etmiş, diğerleri de buna katılmışlar. Kardeşi zamanında Roma'nın basmane durumunun sebep olduğu tehlikeleri yakından bilen kıral Attalos II de bunlara iltibak etmiş. Keyfiyeti baş papaz Attis'e yazmış ve Galatlara karşı biç bir harekette bulunamıyacağını ve kendisinin de aynı suretle hareket etmesi gerektiğini anlatmıştır.

kıralı Bergama kırallığının işgal ettiği kısımları tahliye edecek) her iki devletin istiklâl ve bütünlüğü masun bulunacak, Galatya da evvelki gibi müstakil kalacaktı'[167].

Bu andlaşmanın belirttiğine göre Roma, Bergama, Bitinya ve Galatya kırallıkları arasında karşılıklı bir muvazene kurmak siyasetini gütmüştü (M. ö. 154). Evmenes II'nin Roma'ya hiç bir şey sormağa lüzum görmeyen siyaseti, Bergama kırallığı için büyük ve üzücü sıkıntılara sebep olmuştu. Attalos II'nin yeni siyaseti ise Bergama'yı bu sıkıntılardan kurtardığı gibi, komşularının hücumlarına karşı da emniyetini temin etti.

Gerçi Attalos II'nin Roma'nın Galatlara verdiği istiklâle ses çıkarmaksızın rıza göstermesi, sık sık Roma'ya murahhaslar göndererek olan biten işler hakkında malûmat vermesi, senatodan talimat istemesi Bergama'yı Roma himayesinde bir vassal kırallık durumuna sokmuştu. Fakat buna karşı da Roma Galatları kışkırtmaktan vaz geçmiş, Bitinya kıralını Bergama aleyhine hareketten menetmiş, memleketin huzur içinde yaşamasına imkân vermiş, hatta icabında fiili yardımda bulunmuştu.

Attalos II'nin bu siyaseti, saltanatı devrinin huzur içinde geçmesini temin etti. Kuvvetli bir ihtimale göre kendisine verilen zehir, seksen iki yıllık hayatına son vermiştir (M. ö. 138).

Attalos III. Kâtili olan yeğeni Attalos III, kendisine halef oldu, ve çok geçmeden Bitinya kıralının hücumuna uğradı. Senatonun müdahalesi olmasaydı kırallığını kaybetmiş olacaktı. Roma, kırallığı kurtardıysa da, mütecaviz Bitinya'dan toprak almasına da rıza göstermedi. Esasen Attalos III, bu zaferin şeref ve semeresini almağa lâyık değildi. Tahta bir cinayetle çıkmıştı. Burada oturduğu müddetçe de hayatı cinayetlerle geçmiş ve bu sayede tutunabilmişti. Bir nevi mecnun olduğu sanılan bu adam, zehirli nebatların insan üzerindeki tesirleri hakkında araştırmalar yapıyor, bu nebatların öldürücü tesirlerini anlamak için bunlardan dostlarına ve akrabalarına yediriyor veya içiriyor, nasıl ve ne kadar zamanda öldüklerini tesbit ediyordu.

M. ö. 133 tarihinde vukubulan ölümünden evvel hazır-

[167] Polybius. 33, 13.

ladığı garip vasiyetname, onun pek de normal bir insan olmadığını gösteriyor. Attalos III, eski kıral Evmenes II'nin tabii oğlu olan Aristonikos'a derin bir kin ve husumet beslediğinden, onu hem kırallıktan hem de hanedana ait bütün emval ve hukuktan mahrum etmek için, böyle bir vasiyetname hazırlamıştı. Bu vasiyetnameye göre payitaht Bergame şehrine istiklâl ve hüriyet hakkı veriliyor, bir miktar da arazi ayrılıyordu. İhtimal ki kırallığa ait diğer şehirlere de aynı haklar ve menfaatler bahşediliyordu. Kıral hazineleriyle hanedana ait malikâneler ve diğer mallar ise Romalılara bırakılıyordu.

Attalos III'ün M. ö. 133 yılı yazında ölümü üzerine Roma, vasiyetnameyi tatbika kalkıştı. Vasiyetnamede başta Bergama şehri olduğu halde kırallık idaresindeki şehir ve memleketlere istiklâl ve kendi kendilerini idare hüriyeti verilmiş ve yalnız kıral hazine ve malikâneleri Romalılara bırakılmış olduğu halde, vasiyetname hükümlerinin icrası senatonun tasvibine bırakılmış olmasından istifade eden Romalılar, onu istedikleri gibi tefsire kalkıştılar. Kırallığa ait bütün toprak ve şehirlerin de kendilerine ait olduğunu ilân ettiler.

Fakat, eski kıral Evmenes II'nin tabii oğlu Aristonikos Roma'nın bu iddiasını kabul etmedi. Kendisini, Bergama tahtının meşru varisi olduğu iddiasiyle, kıral ilân etti. Fakirlere servet, kölelere hüriyet vereceğini bütün memlekete ajanları vasıtasiyle yaydı. Ve bu sınıflardan asker toplamağa başladı.

Misya ve Karya'da bu sınıflardan eli silâh tutan bir çok halk kendisine iltihak ettiler. Bu vaziyet karşısında Bergama sosyal bir ihtilâlden korkarak Metek (meteques) lere yani şehirde yerleşmiş olan yabancılara, kırallığın ücretli askerlerine de vatandaşlık hakkı vermek zorunda kaldı. Fakat bu tedbirle de halk arasında beliren kaynaşmanın sükûn bulmadığı görülünce, azadlı kölelerin çocuklarına, gerek kıralın ve gerek diğer zenginlerin kölelerine de Metek statüsünü tanımağa mecbur oldu. Onlara da şehirde yerleşmiş yabancılar gibi vatandaşlık hakkı verdi.

Roma'da da meşhur hatip ve tribün Tiberius Grakkus'ün zirai kanununu tatbike memur olan heyet, Attalos III'ün Roma halkına vasiyet ettiği hazinenin, işletme sermayesi olarak bu

kanundan istifade edenlere taksim edilmesini kararlaştırdı. Senato da Attalos III vasiyetnamesihi tasdik etti.

Bergama ve Roma'da bu faaliyetler olurken Aristonikos da Karya ve Misya'da tedarik ettiği kuvvetlerle Bergama kırallığının bir kısmını hükmü altına almıştı. Roma bu sırada Nümidya isyanı ve Sicilya'da başgösteren kölelerin ayaklanması gibi gailelerle meşgul olduğundan Aristonikos'a karşı harekete geçemedi.

Tiberius Grakkus'ün acıklı âkibetinden sonra İtalya'dan kaçarak tekrar memleketine dönen Küme'li [168] kommünist nazariyecisi Blossius bu sırada Aristonikos ile temas etti, ona aşağı sınıf halkı elde etmek için gereken fikirleri telkin etmek suretiyle kuvvetini destekledi. Bu adamın telkini ile Aristonikos kölelere her hususta müsavat ve hüriyet esası üzerine bir hükûmet kuracağını vaid ve ilân ediyordu. İhtimal ki Suriye'de doğmuş olan bir din hareketi de, ihtilâlcilerin taassubunu kamçılayan bir âmil olmuştu.

Bütün bu gaileleri bertaraf eden Roma, Anadolu işlerini düzenlemeğe karar verdi. Konsül Licinius Crassus'u Küçük Asya kuvvetleri komutanlığı ile Aristonikos üzerine gönderdi. Romalı konsül, İzmir körfezi kenarında Levka (Leucae) mevkiinde Aristonikos ile yaptığı kanlı savaşta mağlup oldu. Kendisi de harp meydanında maktül düştü. Fakat, 130 tarihinde Perpenna komutasında gönderilen bir Roma ordusu, Karya'da yaptığı savaşta Aristonikos'u esir ve kuvvetlerini perişan ederek maktul konsülün intikamını aldı. Esir Aristonikos, generalin zafer alayında teşhir edilmek üzere Roma'ya gönderildi. Sonra da hapsedildiği yerde boğduruldu (M. ö. 129). Bu zaferden sonra Bergama kırallığının mukadderatı artık tamamen Romalıların elinde kalmış oluyordu.

Aristonikos savaşlarında Romalılar, Anadolu'nun yerli prenslerinden Pont kıralı Mitridat V, Paflagonya prensi Pilemenes ve Kapadokya kıralı Ariarathes V'in önemli yardımlarını görmüşlerdi. Hatta Kapadokya'nın değerli kıralı bu savaşlarda maktül düşmüştü.

[168] Cumes veya Cyme, Anadolu'nun Ege bölgesinde bugünkü Foça civarında harabesi görülen bu şehirde 1881'de önemli bir kazı yapılmıştır. Çıkarılan kıymetli eserlerden bir kısmı İstanbul müzesine nakledilmiştir.

Asya eyaleti Aristonikos'un esaretinden sonra da nizamı bozulmuş olan memlekette kargaşalıklar devam ediyordu. Senato, Bergama kırallığının en verimli kısımlarının imparatorluğa ilhak ile burada bir Asya eyaleti kurulmasına karar verdi. Bu kararı tatbik etmek, Asya işlerine nizam vermek üzere konsül Manlius Akilius (Aquilius) Anadolu'ya gönderildi.

M. ö. 129 'da Karya'dan hareket eden Akilius, Misya üzerine yürüdü. Yolda küçük kaleleri ve sahil Yunan sitelerini itaat altına aldı. Su kaynaklarını zehirlemek suretiyle ihtilâlcilerden dağlara kaçanlar arasında bir tedhiş havası yaratarak inkiyatlarını temin etti. Asayiş kurulduktan sonra Bergama kırallığının büyük bir kısmını yani Misya, Lidya, Frigya, Trakya Kersonezi ile Karya'nın bir parçasını içine alan Asya eyaletini kurdu. Eyaletin dışında kalan büyük Frigya parçasını Pont kıralı Mitridat V 'e vadetti. Güney bölgesindeki Likaonya ile taşlık Kilikya'yı da Aristonikos harbinde maktül düşen Kapadokya kıralı Ariarathes V 'in yerine geçen oğluna verdi. Çevresindeki bir kısım toprakları da Galatya'ya bağladı.

Efesos'tan Bergama'ya, Sardes'e ve Tralles [169] e gitmek üzere geniş yollar yaptırdı. Grek şehirlerine hürriyet verdi. Bergama kıralları tarafından alınmakta olan vergiler kaldırıldı.

Fakat, Akilius'un bu tevzii Roma'da şiddetle tenkide uğradı. Kendisine karşı ağır isnatlara sebep oldu. Bu yüzden Asya eyaleti nizamı ancak M. ö. 126 'da tasdik edildi. Fakat, Akilius'un toprak terki hakkındaki vaidleri kabul edilmedi. Akilius Frigya'yı Pont kıralına vadettiği halde Bitinya kıralı Nikomedes de burası üzerinde kendisi için bir hak iddia ve Pont kıraliyle mücadele ediyordu. M. ö. 123 tarihinde bu hususa dair senatoya sunulan kanun tasarısı hakkında meşhur halkçı Kaius Grakküs (Caius Graccus) senatörlerin ne derekeye düşmüş olduklarını belirten şu ifadede bulunmuştu: "Kanunu müdafaa edenler Pont kıralı Mitridat; tasarı aleyhinde bulunanlar Bitinya kıralı Nikomedes tarafından satın alınmışlardır. Sükût edenler ise her iki tarafı da sızdıranlardır„.

[169] Tralles (Tralli) şehri Lidya'da Menderes nehri civarında Magnisa ile Nyssa arasında bulunuyordu. Bugün Güzelhisar adıyle anılır.

Senato, Mitridat Everjet V 'in katlinden sonra Frigya'nın istiklâlini yani Roma himayesine alındığını ilân etti (M. ö. 120). Taşlık Kilikya (Batı Kilikya) hükümsüz kaldı.

f) Bergama medeniyeti

Bergama kırallığı ancak bir buçuk asır devam etmiştir. Fakat, İskender imparatorluğunun parçalanmasından doğan devletler arasında edebiyata, sanata, ilme verdiği ehemmiyet itibariyle tarihte önemli izler bırakmıştır.

Bergama devleti, iktisadî sahada takip ettiği yol itibariyle de öteki devletlerden ayrılıyordu. Bu sayede milâttan önceki üçüncü ve ikinci asırda Bergama, Anadolu'daki devletler arasında servet ve refahca başta geliyordu. Küçük Asya'nın en mamur ve muhteşem şehri olan Bergama, helenistik denilen bu devirde [170] altıncı ve yedinci asırda Lidya kırallı-

[170] Garpli müelliflerin Helenistik adını verdikleri devir medeniyetini yaratan ve yaşatan unsurların münhasıran Helenler olmadıkları tarihî bir hakikattir. Bilindiği gibi milâttan önceki sekizinci yüzyıldan itibaren önce Ege denizi, sonra da Karadeniz sahillerine yayılan Helenler, buralarda küçük küçük guruplar halinde yerleşmişlerdi. Halbuki yedinci ve altıncı yüzyıllarda bunların kurdukları sömürgelerin kesif bir halk ile dolmuş olduklarını görmekteyiz. Bu insan yığınlarının yalnız Helen ırkından olamıyacakları bir hakikattir. Bu kesif insan yığınlarından büyük bir kısmının Helenlerle karışıp kaynaşan Anadolu'nun yerli halkı olacağı şüphe götürmeyen bir hakikattir. Hatti'ler devrinden itibaren medeniyet ve kültür bakımından çok ileri bir merhaleye yükselmiş olan Küçük Asya'lılarla muhacir bir avuç Helenlerin yerleşmesi neticesindedir ki Helenistik denilen Anadolu medeniyetini yaratan kabiliyetler belirmiştir. Tüccar ruhlu ve müteşebbis insanlar olan Helenlerin iktisadî alandaki faaliyetleri, yerli halkın bu kolonilerde toplanmalarına yol açmış, zamanla bütün bu insanlar, politika bakımından Helen sayılmışlardır. Anadolu'nun bu şehirlerde toplanan yerli halkının da Helen sayılmalarında bunların tüccar kolonistlerin dilini ve yazısını almaları birinci derecede âmil olmuştur. Nasıl ki Pers'lerin Anadolu'ya hâkim oldukları asırlarda bütün bu insanlar siyasî bakımdan Pers sayılmışlardır.

Siyasetten önce Helen, sonra Pers sayılan Küçük Asya halkı, Büyük İskender istilâsından sonra yeniden Helen veya Makedonyalı olmuşlardır. Hâkim değiştirmekle yerli halkın ırkca da değişmiş olamıyacakları pek tabiîdir. Nitekim Bergama kırallığına vâris olarak Küçük Asya'ya giren Romalılar da bu bölge simasını ırkan değiştirememişlerdir.

İsviçre'nin şöhretli antropologu Profesör Pittard'ın Balkanlarla Ana-

ğının merkezi olan Sardes'in rolünü oynuyordu. Lidya, bezirgân bir devletti. Varlığı ticarete ve sanayie dayanıyordu. Bu kırallık, Mezopotamya, Karadeniz ve Akdeniz yollarının birleştikleri büyük pazar yeri idi. Payitaht Sardes'de Asya'nın Avrupa'ya doğru bir kapısı idi. M. ö. üçüncü ve ikinci yüzyıllarda Bergama kırallığı ve Bergama şehri de aynı rolleri oynamışlardır.

Lidya kırallığı gibi Bergama kırallığı da Mısır dostluğuna büyük önem vermiş, karşılığını görmüştür. Bu hal, Bergama kırallığı ile Lajid kırallığı arasında sıkı bir bağlılık, geniş bir münasebet tesisine, hem de medeniyet sahasında dostca rekabetin gelişmesine yardım etmiştir.

Bir kara imparatorluğu olan Selevkoslar, Anadolu'nun diğer küçük devletleri gibi Bergama kırallığını da yutmak fırsatını gözlüyordu. Bunu sezen Bergama kıralları, Selevkosların düşmanı olan Mısır Lajidlerinin dostluğuna dayanmışlardı. Bu sebeple gittikçe artan temaslar neticesi olarak Bergama geniş nisbette İskenderiye'nin tesiri altında kalmıştır.

Bu asırlarda Rodos transit merkezi olduğundan yalnız ticarete önem veriyordu. Halbuki Bergama bu hususta daha çok İskenderiye'ye benziyordu. Bu sebepten Bergama kıralları, İskenderiye Lajidleri gibi, ticaretle beraber toprak mahsülleri istihsaline de ehemmiyet vermiş, ziraati de geliştirmiştir.

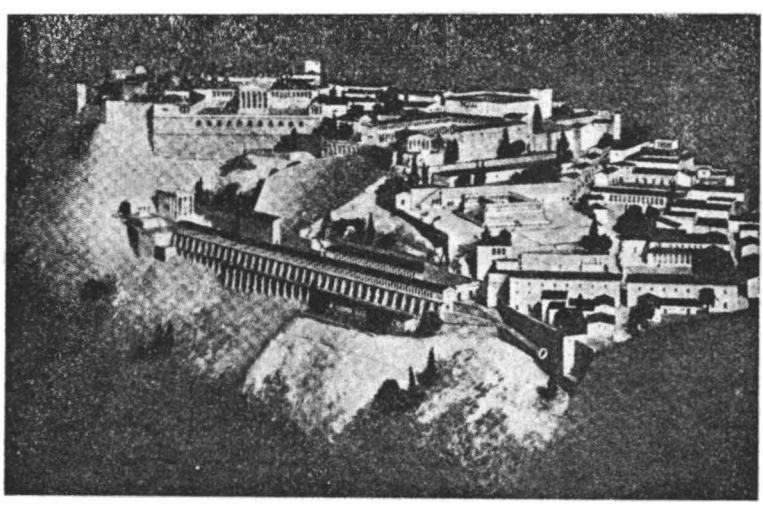
Bergama kıralları, tapınakların geniş malikâneleriyle birleştirilen kırallık çiftliklerini kapitalist metodlara göre kıymetlendirmeğe gayret etmişlerdi. Bu hal tabiatiyle Bergama'da bir devlet sosyalizmine yol açmıştır. Mısır'ın aksine olarak bu asırlarda Bergama'da esir ticareti çok revaçlı idi. Devlet malikâneleri, kıral çiftlikleri, esirler veya hemen hemen esirleştiril-

dolu'da elde edilen kafa tasları üzerinde yaptığı incelemeleri, ileri sürdüğümüz görüşü kesin olarak meydana koymuştur. İsviçre'li profesör daha ileri giderek Ellad yarımadası halkının bile çok eski zamanlarda Ege denizi yoluyla Küçük Asya'dan gelmiş olduklarını iddia etmektedir. Buna göre yalnız Küçük Asya'nın İyonya ve Bergama medeniyetlerini değil, asıl Yunan medeniyetini yaratan ve yaşatanların da eski zamanlarda Küçük Asya'dan Ellad yarım adasına göçen halk ile Helen ırkının karışıp kaynaşmalarından doğan muhtelit nesil olduğunu kabul etmek zarureti vardır

miş ücretli ameleler kullanan kâhyaların idarelerine bırakılmıştı. Hükûmet atelyelerinde de bütün el işleri köleler tarafından yapılıyordu. Mısır Ptoleme'lerinin himayecilik siyasetleri hariç memleketlerde Papirus fiatlerini arttırınca, Bergama kendi adını taşıyan parşömeni icadetmiş, imalini geliştirmişti [171]. Bu icad sayesindedir ki birçok kıymetli eserler, zamanımıza kadar intikal edebilmişlerdir.

Attalos'ların ilim sevgisi, geniş fedakârlığı ile Bergama kütüphanesi, o devirlerde en zengin olan İskenderiye kütüphanesine rekabet edecek bir hale gelmişti. Kırallar, memleketlerine gelen ilim ve sanat üstatlarına karşı son derece hürmet ve cömertlik gösterdiklerinden, Bergama tanınmış bilginlerle dolmuş, tedrisat, hükûmetçe muntazam bir teşkilâta bağlanmıştı. Parşömen imali de hükûmet inhisarı altında bulunuyordu.

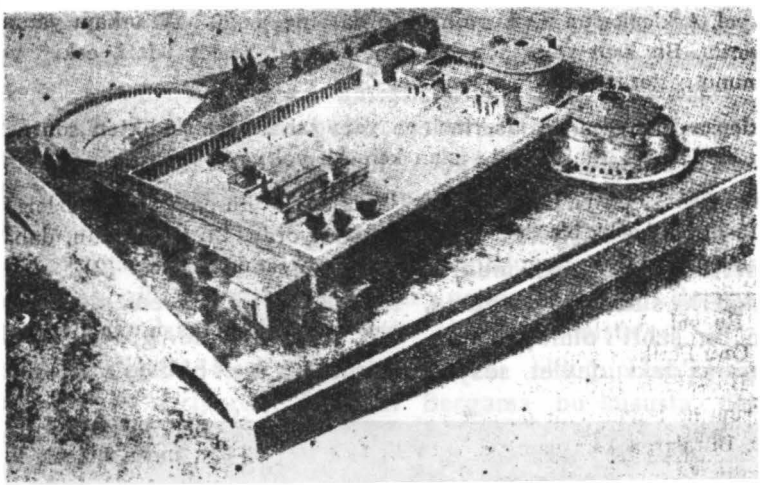
Bergama'da görülen devlet sosyalizmi neticesi olarak hükûmet zenginleşmiş, muhteşem binalar, kıymetli heykel ve âbidelerle süslenen Bergama, Küçük Asya'nın en mamur, en şirin bir şehri olmuştu (Res. 27). Fakat, öyle görünüyor ki, Bergama'daki devlet sosyalizmi mutlak ve hudutsuz değildi.

Resim 27 — Bergama Akropolü'nün maketi (Restorasyona göre)

[171] Parşömen adı, Pergamon'dan alınmıştır.

Şahsî teşebbüslere de geniş nisbette inkişaf imkânı bırakılmıştı. İndividüalizma bu memlekette devletçiliği çerçeveliyordu. Bergama'daki Asklepion denilen sağlık yurdunun bütün Akdeniz âleminde gördüğü büyük rağbet, Attalos'ları umumun sıhhatini, halk sağlığının korunmasını temin edecek esaslı nizamlar koymalarına, esaslı tedbirler almalarına yol açmıştır (Res. 28 a ve b).

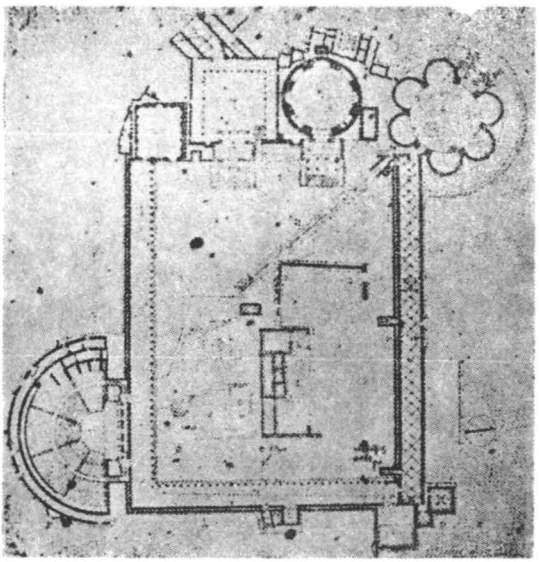

Resim 28a — Bergama'da Asklepion (Şifahane)'un maketi (Restorasyona göre)

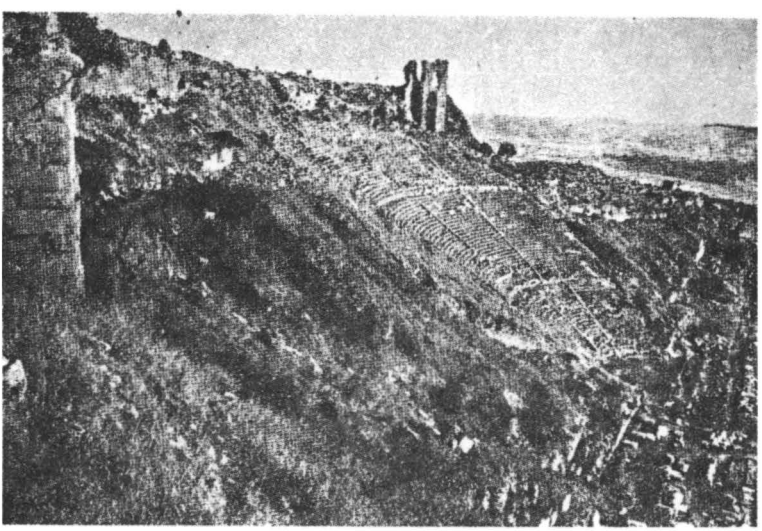
Bergama şehri harabesinde yapılan kazılar, bu şehri zenginleştiren ve güzelleştiren muazzam tesisleri, hayranlık uyandıran sanat bakiyelerini, şaheser âbideleri meydana çıkarmışlardır (Res. 29).

BERGAMA KIRALLARI

Fileteros M. ö. 283 - M. ö. 263
Evmenes I M. ö. 263 - M. ö. 241
Attalos I M. ö. 241 - M. ö. 197
Evmenes II M. ö. 197 - M. ö. 159
Attalos II M. ö. 159 - M. ö. 138
Attalos III M. ö. 138 - M. ö. 133
Aristonikos M. ö. 133 - M. ö. 129

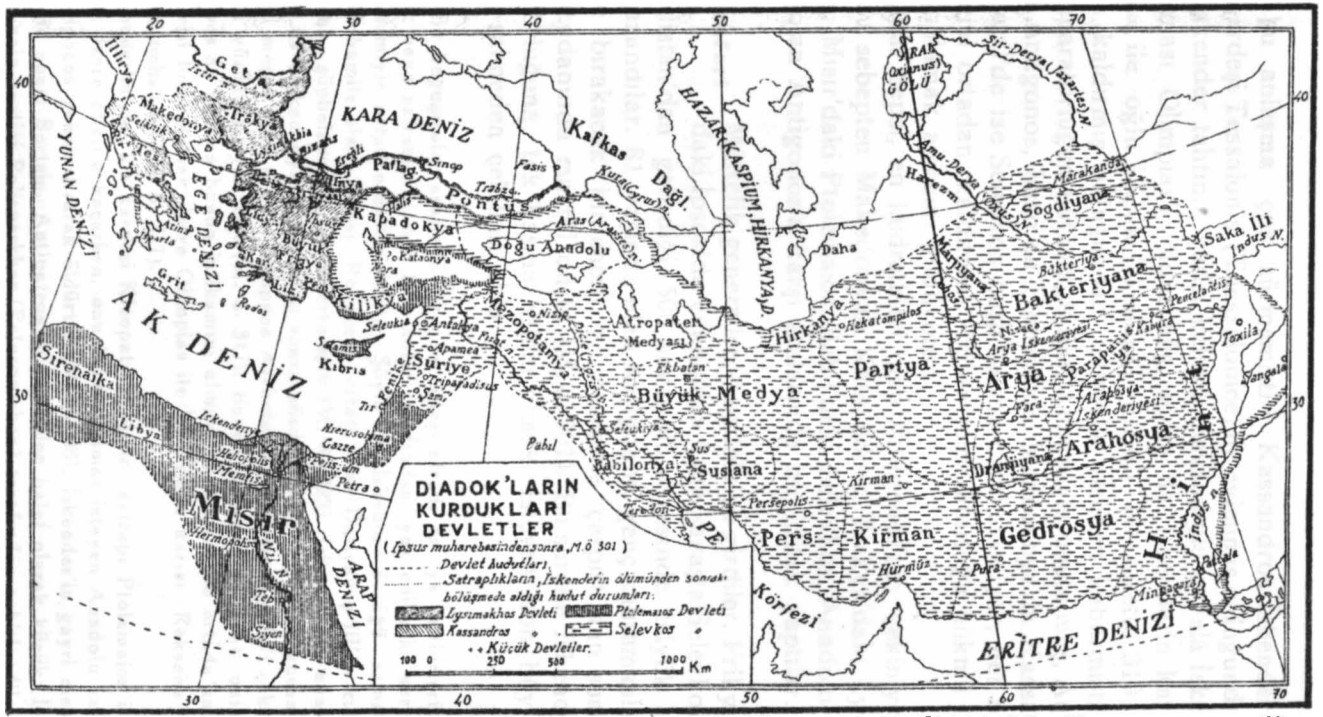

Resim 28 b — Asklepion'un planı

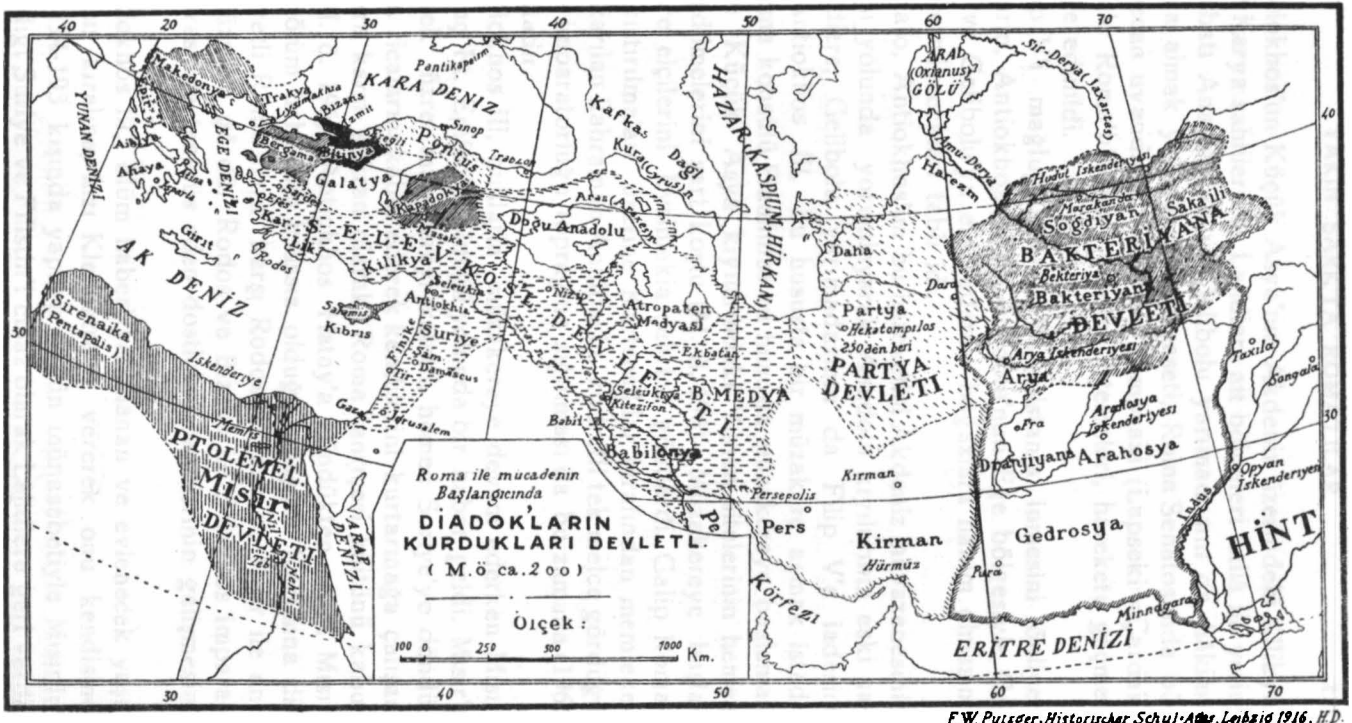
Resim 29 — Bergama akropolündeki Büyük tiyatronun harabesi

Harita I.

F.W. Putzger, Historischer Schul-Atlas. Leipzig 1916 H.D.

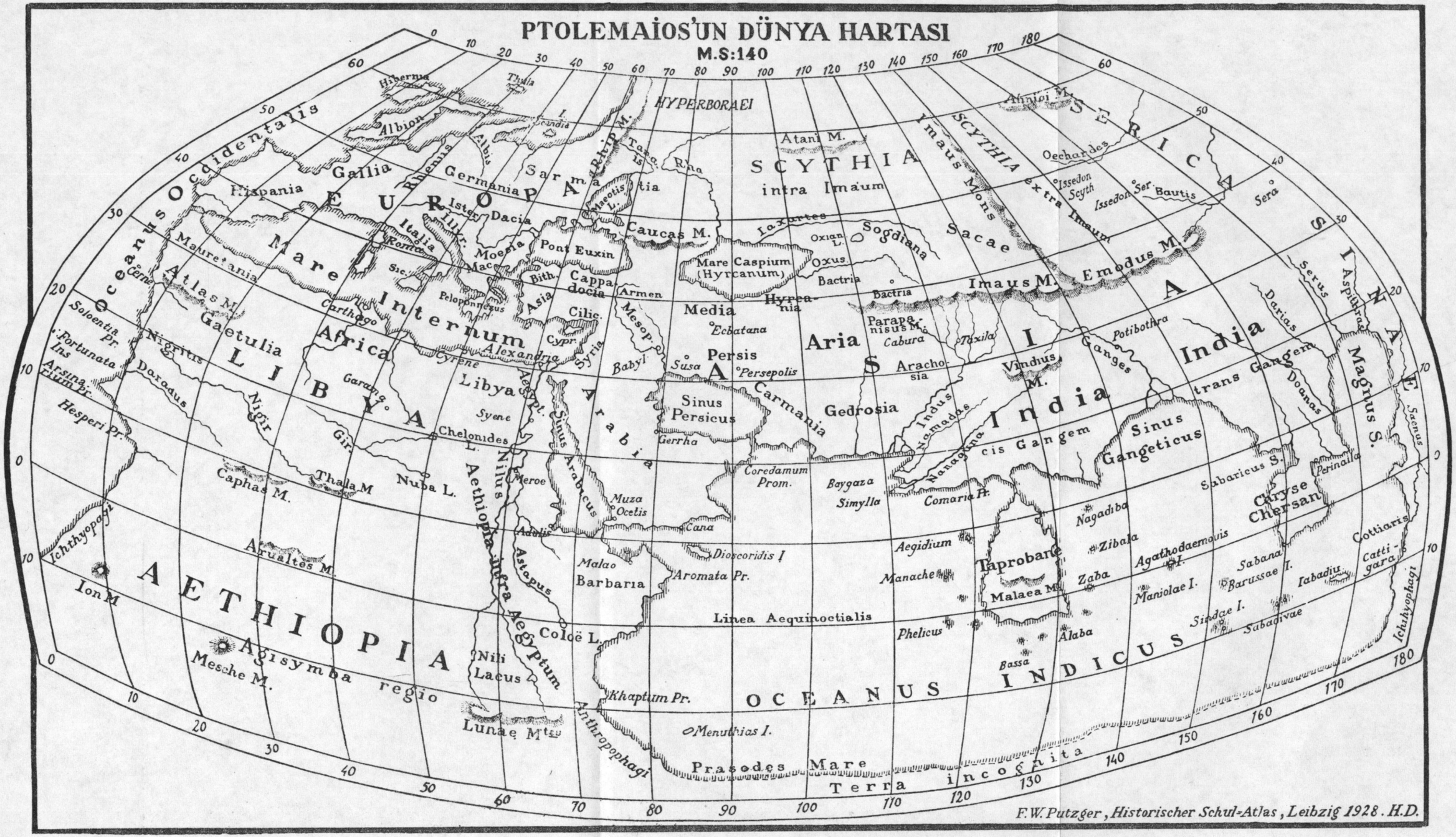
Harita II.

F.W. Putzger, Historischer Schul-Atlas, Leipzig 1916, H.D.

PTOLEMAİOS'UN DÜNYA HARTASI

M.S:140

F.W. Putzger, Historischer Schul-Atlas, Leibzig 1928. H.D.

Fiyatı 15000 -

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA